

arhivi

UDK 930.25 (497.12) (05)

UDC 930.25 (497.12) (05)

ISSN 0351-2835

Glasiló Arhivskega društva in arhivov Slovenije

Zeitschrift des Archivvereins und der Archive Sloweniens

Gazzetta dell'Associazione archivistica e degli archivi in Slovenia

The Gazette of the Archival Association and Archives of Slovenia

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© 2007 Arhivsko društvo Slovenije

Izdalo in založilo Arhivsko društvo Slovenije

Uredništvo: Zvezdarska 1, p. p. 21, SI-1127 Ljubljana

telefon: (01) 241 42 47

telefaks: (01) 241 42 69

e-pošta: jure.volejak@gov.si

http://www.arhivsko-drustvo.si/publikacije/ads__publikacije.htm

Odgovorni urednik: Jure Volčjak (Ljubljana)

Tehnična urednica: Tatjana Šenk (Ljubljana)

Uredniški odbor: Zdenka Bonin (Koper), Igor Filipič (Maribor), dr. Boris Golec (Ljubljana), Jozo Ivanovič (Zagreb), Andrej Nared (Ljubljana), dr. Peter Weisflecker (Gradec), dr. Slavica Tovšak (Maribor), Ivanka Uršič (Nova Gorica), dr. Ivanka Zajc-Cizelj (Celje), Katja Zupanič (Ptuj), Barbara Žižmund (Ljubljana)

Redakcija te številke je bila zaključena: 20. maja 2007

Revija izhaja dvakrat letno. Cena posamezne številke je 12,52 EUR.

Lektorica: Eva Blumauer

Prevodi: Alenka Hren (angleščina), Wolfgang Zitta (nemščina), dr. Lilijana Žnidaršič Golec (angleščina)

Fotografska dela: Lucija Planinc, Tatjana Rodošek

UDK: Alenka Hren, Mateja Norčič

Izdajo so omogočili: Ministrstvo za kulturo, Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS in Arhivsko društvo Slovenije

Poslovni račun: NLB d. d. Ljubljana, 02083-0019446150

Računalniški prelom in oblikovanje: Franc Čuden, MEDIT d. o. o., Notranje Gorice

Tisk: Grafika-M s. p.

Naklada: 500 izvodov

Revija Arhivi je vključena v naslednje podatkovne baze: COBISS (Slovenija); Historical Abstracts, America: History and Life, ABC-CLIO (Združene države Amerike); Centro de Información Documental de Archivos (Španija); Institut für Archivwissenschaft der Archivschule Marburg (Nemčija)

Na naslovnici: Hinka Smrekar, Slovenski zgodovinarji, 1941; od leve proti desni: Josip Apib, Josip Stare, Simon Rutar, Ignac Orožen, Anton Koblar, Josip Gruden, Ivan Vrhovnik, Franč Kos, Ivan Vrhovec (Zgodovinski arhiv Ljubljana)

arhivi

Na predhodni strani: Diploma novomeškega lekarnarja Jožefa Bergmanna, 1886 (v privatni lasti)

KAZALO

ČLANKI IN RAZPRAVE

Marija Hernja Masten , Pečat in grb trga Središče ob Dravi	9
Ivan Vogrič , Ravnikarjev na pol pozabljeni rokopis prevoda Nove zaveze	19
Metka Bukošek , Okrožna sodišča kot trgovska sodišča 1850–1941	29
Jelka Melik , Ustavno sodišče kot pomemben ustvarjalec arhivskega gradiva	47

IZ PRAKSE ZA PRAKSO

Natalija Glažar , Kulturna dediščina in digitalizacija v EU okvirih	55
Thomas Aigner , Archive in der virtuellen Welt	65
Marjana Križaj , Dostop do javnega arhivskega gradiva v nekaterih državah Evropske unije	71
Ljuba Dornik Šubelj , Varstvo osebnih podatkov pri vpogledu v osebne dosjeje bivše SDV	83

IZ ARHIVSKIH FONDOV IN ZBIRK

Andrej Hozjan , Štirje dokumenti o zgodnjenovoveški Murski Soboti	89
Mateja Sitar , Zapuščina ljubljanskega škofa Žiga Krištofa Herbersteina (1644–1716) v benediktinskem samostanu sv. Petra v Perugii	97
Aleksandra Serše , Šola za lesno stroko Kočevje	111
Jure Maček , Slovensko meščansko šolstvo po letu 1918 – do sprejetja zakona o meščanskih šolah	121

O DELU ARHIVOV IN ZBOROVANJIH

Arhivist: poklic prihodnosti v Evropi (Mirjana Kontestabile Rovis)	143
Jubilejno zborovanje madžarskih arhivistov, Veszprem 28.–30. avgust 2006 (Metka Bukošek)	145
Drugi sestanek Evropske arhivske skupine (EAG) (Natalija Glažar)	146
Poročilo o zasedanju svetovne konference mednarodne zveze televizijskih arhivov, Madrid 27. 10.–31. 10. 2006 (Aleksander Lavrenčič)	151
Digitalna diplomatika. Zgodovinska raziskava s pomočjo srednjeveških listin v digitalnem svetu. München, 28. 2.–2. 3. 2007 (Jure Volčjak)	155
Dolgotrajno arhiviranje digitalizirane kulturne dediščine, Frankfurt ob Maini, 20.–21. april 2007 (Alenka Kačičnik Gabrič)	157
Dnevi etnografskega filma (Tatjana Rezec Stibilj)	158

OCENE IN POROČILA O PUBLIKACIJAH IN RAZSTAVAH

PUBLIKACIJE

Ivanka Zajc Cizelj, Olepševalno in turistično društvo v Celju 1871–1941, Zbornik ob 135-letnici delovanja društva (Bojan Himmelreich)	161
Lilijana Vidrih Lavrenčič, Jurij Rosa, Fran Žgur – vipavski slavček. Izbrane pesmi (Magda Rodman)	162
Milko Mikola, Dokumenti in pričevanja o povojnih delovnih taboriščih v Sloveniji (Boris Golec)	163

"Ne damo se!" – Slovenska osamosvojitvena vojna, dogajanje na ptujskem in ormoškem v desetdnevni vojni 1991 (Katja Zupanič)	165
Pol stoletja (Mojca Grabnar)	166
Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja (Leopold Mikec Avberšek) ...	168

TUJI ČASOPISI IN REVIJE

Arhivski vjesnik, 48/2005 (Darinka Drnovšek)	174
Der Archivar, 59 (2006), št. 1–4 (Sonja Anžič)	177

RAZSTAVE

Sonja Jazbec, Od pergamenta do e-zapisa, razstava ob 50. letnici delovanja Zgodovinskega arhiva Celje (13. december 2006–31. maj 2007) (Bojan Himmelreich)	182
---	-----

INDEX

ARTICLES AND PAPERS

Marija Hernja Masten , The seal and coat of arms of the Središče ob Dravi market town	9
Ivan Vogrič , Ravnikar's half forgotten manuscript of the New testament translation	19
Metka Bukošek , District courts acting as commercial courts 1850–1941	29
Jelka Melik , Constitutional court as an important creator of archives	47

FROM PRACTICE FOR PRACTICE

Natalija Glažar , Cultural heritage and digitisation within the framework of EU	55
Thomas Aigner , Archives in the virtual world	65
Marjana Križaj , Access to the public archives in some EU member states	71
Ljuba Dornik Šubelj , Personal data protection in accessing personal files of the former national security agency	83

FROM THE ARCHIVAL FILES AND COLLECTIONS

Andrej Hozjan , Four documents regarding Murska Sobota in the early modern times	89
Mateja Sitar , The personal legacy of the Ljubljana bishop Žiga Krištof Herberstein (1644–1716) in the benedictine monastery of St. Peter in Perugia	97
Aleksandra Serše , Craft school of wood work in Kočevje	111
Jure Maček , The slovene secondary schooling after 1918 – till the passing of the act on secondary schools	121

ON THE ACTIVITIES OF THE ARCHIVES AND THE CONFERENCES

Archivist: profession of the future in Europe (Mirjana Kontestabile Rovis)	143
Jubilee convention of the Hungarian archivists, Veszprem, August 28–30, 2006 (Metka Bukošek)	145
The second meeting of the European Archives Group (EAG) (Natalija Glažar)	146
Report on the world conference of the International Federation of Television Archives, Madrid, October 27–31, 2006 (Aleksander Lavrenčič)	151
Digital diplomacy. Historical research on the basis of medieval charters in a digital environment. München, February 28 to March 2, 2007 (Jure Volčjak)	155
Long-term archiving of digital cultural heritage, Frankfurt am Main, April 20–21, 2007 (Alenka Kačičnik Gabrič)	157
Days of ethnographic film (Tatjana Rezec Stibilj)	158

REVIEWS AND REPORTS OF THE PUBLICATIONS AND EXHIBITIONS

PUBLICATIONS

Ivanka Zajc Cizelj , Olepševalno in turistično društvo v Celju 1871–1941, Zbornik ob 135-letnici delovanja društva (Bojan Himmelreich)	161
Lilijana Vidrih Lavrenčič , Jurij Rosa, Fran Žgur – vipavski slavček. Izbrane pesmi (Magda Rodman)	162
Milko Mikola , Dokumenti in pričevanja o povojnih delovnih taboriščih v Sloveniji (Boris Golec)	163
"Ne damo se!" – Slovenska osamosvojitvena vojna, dogajanje na pujskem in ormoškem v desetdnevni vojni 1991 (Katja Zupanič)	165
Pol stoletja (Mojca Grabnar)	166
Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja (Leopold Mikec Avberšek)	168

FOREIGN NEWSPAPERS AND MAGAZINES

Arhivski vjesnik, 48/2005 (Darinka Drnovšek)	174
Der Archivar, 59 (2006), št. 1–4 (Sonja Anžič)	177

EXHIBITIONS

Sonja Jazbec, From parchment to e-record, exhibition on the occasion of the 50 th anniversary of the Historical Archives Celje (December 13, 2006 – May 31, 2007) (Bojan Himmelreich)	182
--	-----

Navodila avtorjem prispevkov za ARHIVE

1. ARHIVI, Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije so osrednja slovenska arhivska revija, ki spremlja širok spekter arhivskih vprašanj. V njej objavljamo prispevke s področja arhivistike, (upravne) zgodovine, zgodovinskih pomožnih ved, vede o virih, arhivske teorije in prakse ter vsakdana slovenskih arhivov.
2. Prispevke sprejema uredništvo na naslov: Uredništvo Arhivov, Arhivsko društvo Slovenije, Zvezdarska 1, 1000 Ljubljana; tel. (01) 24 14 247, e-pošta: jure.volcjak@gov.si.

Pri tem prosimo, da se držite sledečih navodil:

- ✧ Prispevki morajo biti oddani v dvojni obliki: v elektronski obliki in odtisnjeni na papir (razmik 1,5 vrstice).
- ✧ Vsi članki gredo pred objavo v recenzijo. Pozitivna recenzija je pogoj za objavo članka.
- ✧ Prispevki za rubrike *Članki in razprave*, *Iz prakse za prakso* in *Iz arhivskih fondov in zbirk* naj obsegajo do 1,5 avtorske pole (24 standardnih strani), za ostale rubrike pa pol avtorske pole (8 strani).
- ✧ Prispevki za rubrike *Članki in razprave*, *Iz prakse za prakso* in *Iz arhivskih fondov in zbirk* morajo obvezno vsebovati izvleček v obsegu do maksimalno 10 vrstic, ključne besede, primerne za indeksiranje, in povzetek v obsegu do maksimalno 30 vrstic. Pred povzetkom mora biti naveden spisek virov in literature.
- ✧ Avtor naj navede svoj polni naslov, naziv oz. poklic, delovno mesto in naslov ustanove, kjer je zaposlen, tel. številko in e-pošto.
- ✧ Opombe morajo biti pisane enotno pod črto. V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literature.
- ✧ V poglavju Viri in literature morajo biti sistematično navedeni vsi viri in vsa literature, navedena v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, časopise, itd. Gradivo se navaja v abecednem vrstnem redu.
- ✧ Citiranje arhivskih virov: navedemo arhiv, oznako fonda ali zbirke, ime fonda ali zbirke, po potrebi št. fasciklov ali škatel. Primer: ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 1
- ✧ Citiranje literature (monografij): navedemo priimek in ime avtorja: *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj: založba in leto izida. Primer: Merku, Pavle: *Slovenska plemiška pisma*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1980.
- ✧ Citiranje literature (člankov): navedemo priimek in ime avtorja: *naslov članka. Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko še letnik, leto, številko in stran; za zbornik (ime urednika), kraj in leto izida in strani. Primer za periodiko: Matijević, Meta: Novomeški mestni arhiv in skrb zanj. *Arhivi* 26 (2003), št. 1, str. 221–226. Primer za zbornik: Bizjak, Matjaž: Gutenberg in briksenska posest vzhodno od Tržiške Bistrice. *Ad fontes. Otoprečev zbornik* (ur. Darja Mihelič). Ljubljana: Založba ZRC, 2005, str. 225–269.
- ✧ Slikovno gradivo (fotografije, mikrofilmski posnetki, skenirano gradivo, izjemoma tudi dobre fotokopije) mora biti obvezno priloženo posebej. Slikovno gradivo naj bo označeno s številko podnapisa. Prispevkom o ocenah publikacij je treba obvezno priložiti fotografijo naslovnice.
- ✧ Uredništvo ima pravico prispevke jezikovno lektorirati; lektorske popravke navadno vnesejo avtorji sami. Korekture načeloma opravi uredništvo.
- ✧ Prispevkov ne vračamo; o zavrženih prispevkih avtorje obvestimo.
- ✧ Avtorje prosimo, da upoštevajo zgornja navodila. Ob morebitnih nejasnostih je uredništvo na voljo za pojasnila.
- ✧ **Rok za oddajo prispevkov za prvo številko je 20. maj, za drugo številko pa 20. oktober!**

POPRAVEK:

V Arhivih 2/2006 je prišlo pri članku Natalije Glažar *Arhivi v Evropski uniji* na straneh 248 in 250 po pomoti do zamenjave podnapisov pod slikama. Za napako se opravičujemo.

Uredništvo

*Državni arhiv Republike Češke, 'Praga-Chodovec'
(regionalni in nacionalni arhiv skupaj).*

*Skladišče za filmsko gradivo v Filmarchiv-Bundesarchiv,
Koblenz.*

Članki in razprave

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK736.3(497.4Središče ob Dravi)
929.6(497.4Središče ob Dravi)
Prejeto: 16. 4. 2007

Pečat in grb trga Središče ob Dravi

MARIJA HERNJA MASTEN

višja arhivska strokovna sodelavka

Zgodovinski arhiv na Ptuj, Muzejski trg 1, SI-2250 Ptuj

e-pošta: marija.hernja@guest.arnes.si

IZVLEČEK

Avtorica ugotavlja, da se s heraldiko in sfragistiko v arhivih ukvarja manjše število arhivistov, vendar do sedaj obe področji nista bili deležni kake večje pozornosti. Glede na potrebe in zanimanje javnosti (saj sem sodijo občinski grbi ter vodenje registra občinskih grbov pri Arhivu Republike Slovenije) pa bo nujno tej problematiki posvetiti več pozornosti. Problem je predstavljen ob primeru na novo nastale občine Središče ob Dravi in njenega grba.

Središče ob Dravi je kot trška občina uporabljalo svoj grb; znane so njegova podoba in barve, listina o grbu pa kraju ni bila izdana. V času, ko so bili lastniki Središča ormoški lastniki Szekehy, je trg dobil (1564.) pečat, na katerem je upodobljen grb Središča. Grb je bil v literaturi večkrat na različne načine predstavljen in interpretiran. Nastaja dilema, kako in na kak način sme stroka vplivati na obranitev zgodovinskega grba.

KLJUČNE BESEDE: grb, pečat, sfragistika, heraldika, grb Središča ob Dravi

ABSTRACT

THE SEAL AND COAT OF ARMS OF THE SREDIŠČE OB DRAVI MARKET TOWN

The author points out that the number of archivists who cover the fields of heraldry and sfragistics is rather low and that professional staff has so far never really paid much attention to both areas of expertise. However, due to the increased public need and interest (among the things included here are municipal coats of arms, keeping record of municipal coats of arms at the Archives of the Republic of Slovenia), it has become increasingly apparent that more of our attention will need to be devoted to both of the subjects in question. The article provides an example of the newly founded community of Središče ob Dravi and its coat of arms.

Središče ob Dravi was a market town community and had its own coat of arms. Although its features and colours are known, the actual document on the coat of arms being awarded to the market town of Središče ob Dravi was never issued. In 1564, when the owners of Središče were the Szekehy family, who also owned the Ormož Castle, the market town got its seal, which depicted the image of the Središče ob Dravi arms and through time encountered numerous interpretations and presentations in literature. The author also tackles a dilemma of how and to what extent the science is allowed and permitted to affect the preservation of a historical coat of arms.

KEY WORDS: coat of arms, seal, sfragistics, heraldry, coat of arms of Središče ob Dravi

V vseh slovenskih arhivih se medievisti neposredno ukvarjajo tudi s sfragistiko in heraldiko. Strokovno pa se izključno temu področju slovenski arhivi niso nikoli posebej posvečali in je bilo to področje prepuščeno več ali manj muzealcem in umetnostnim zgodovinarjem, ljubiteljskim heraldičnim društvom. Bibliografski pregled našega strokovnega glasila Arhivi do leta 2000 nam to potrjuje, saj nimamo niti enega samostojnega prispevka z obeh omenjenih področij. Od društev, ki se ukvarjajo s heraldiko, sta dejavni Heraldica in Slovensko rodoslovno društvo, ki izdaja tudi revijo Drevesa,¹ mnogo podatkov pa lahko najdemo tudi na spletu. Najbrž pa bi morala tudi v okviru arhivske stroke delovati vsaj manjša sekcija sfragistov in heraldikov, ki bi lahko kot strokovno telo, sodelovala pri reševanju vprašanj, ki zadevajo heraldiko pri zadevah občinskih grbov ter sfragističnih raziskav, pri oblikovanju enotne terminologije in drugih strokovnih vprašanjih.

Po letu 1991 so z nastankom novih občin in zakonom o lokalni samoupravi² le-te pridobile možnost za uporabo občinskih insignij, med te pa sodijo v prvi vrsti občinski ali mestni grb, zastava, pečat, ponekod tudi županska verižica in logotip. Tiste občine, ki so imele stare, historične grbe (Ljubljana, Maribor, Celje, Ptuj) so jih po večini tudi ohranile v nespremenjeni obliki. Nekatere so starim grbom dodale bolj ali manj posrečeno še nove simbole (Ormož). Večina na novo ustanovljenih občin pa je izdelala oziroma pridobila povsem nov grb.

Ob tem je nastalo nekaj podjetij oziroma firm, ki so se začele ukvarjati s heraldiko in so občinam ponudile in izdelale celostno podobo, v katero je vključen tudi grb. Oblikovalci so pri tem upoštevali želje občinskih moč in vnesli v polja grbov tako figuralko, ki je bila najbližje članom občinskega sveta in je zagotavljala izbiro na razpisu. Tako je nastala v blazonih poplava cerkva, kostanjevih listov in grozdja v vseh mogočih oblikah in pokrajinsko predvsem deželno (Štajersko – zeleno) obarvanih grbov. Kompromisi heraldikov ali nedomiselnost se sedaj kažejo v vsej razsežnosti, to pa je lepo vidno ob primeru nekdanje ptujske občine. Občina je geografsko segala v del Slovenskih goric in Haloz, zato je povsem razumljivo, da lahko

skoraj vsaki občini dodamo kot simbol trto ali grozd. Prav tega (grozd) najdemo v slovenskih grbih nadvse pogosto, na primer na ptujskem območju v Vidmu, Zavrču, Sv. Andražu, Podlehniku, Ormožu, Juršincih, Gorišnici in še kje. Če bi heraldika delovala po taki logiki in analogiji, bi morala imeti vsa vinorodna območja Španije, Francije in Italije v grbih le grozdje. Ali gre torej pri izbiri za značilen izraz komercialno naravnane heraldike ali za kaj drugega, bo morala povedati stroka.

Arhivu Republike Slovenije je z zakonom naloženo, da vodi evidenco javnih simbolov grbov in zastav, pečatov itd. (ZVDAGA, Ur. l. RS, št. 30/2006, 56. čl.). Glede na to, da so v skoraj vseh slovenskih občinah grbe sprejeli z odloki, ostaja vprašanje, ali je še čas, da arhivi tudi na tem področju kaj spremenimo ali pa bo komisija, ki bo imenovana za ta namen, le spremljala in popisala in registrirala razmere.

Prikazati želim nastanek in izbiro grba za novo občino Središče ob Dravi, ki je bila edina izmed številnih občin ptujsko-ormoškega območja, ki je Zgodovinski arhiv na Ptuj ob pripravi in izbiri grba prosila za strokovno pomoč. Okvirno nakazujem kakšna bi naj bila pot do izdelave grba, ki bo reprezentiral občino v naslednjih desetletjih, če ne celo dlje.

Strokovni parametri

V raziskavo za izdelavo grba občine Središče so bili zajeti in vključeni ti sklopi:

- krajša raziskava krajevne zgodovine, ki naj pojasni nastanek pečata in grba,
- srednjeveški pečat,
- ali je občina ali kateri izmed krajev imel v preteklosti grb,
- starejše upodobitve grba,
- priporočilo.

Ob raziskavi vseh navedenih elementov, bo občina izbranemu oblikovalcu lažje predstavila svoje zahteve.

Zgodovinsko geografski oris

Središče, katerega tradicija naselitve sega do neolitika se je razvilo med potokoma Črnc in Trnava ob cesti Ptuj–Ormož–Čakovec. Kraj se je razvil iz treh jeder:

- na zahodu se je ob Grabah ob potoku Črncu razvilo cerkveno središče,
- na Gradišču pod njim je nastalo fevdalno središče s stolpastim gradom,

¹ Drevesa, 12 (2005), št. 1, priloga Grbi slovenskih občin.

² 10. čl. Zakona o lokalni samoupravi (uradno prečiščeno besedilo), Ur. l. RS, št. 100/2005, določa, da imajo lokalne skupnosti pravico do uporabe lastnega grba in zastave. Grb in zastavo določi samoupravna lokalna skupnost s predpisom. Občine zato z odlokom sprejmejo svoj grb, zastavo in logotip.

- vzhodno od obeh pa se je razvilo obcestno krajinsko naselje.

Že od nekdaj je kraj obmejna slovensko-hrvaška postojanka. Celotno območje je bilo vedno ogroženo, ogrski vpadi so bili pogosti in so segali globoko v Štajersko in Podravsko marko. Salzburška nadškofija je to obmejno posest želela zavarovati in jo je dala v fevd svojim ministerialom, gospodom Ptujskim. Njihova najpomembnejša zasluga je bila, da se je v zadnjih letih 12. stoletja pomaknila meja med Dravo in Muro onstran Ormoža na črto Središče–Ljutomer.

Po smrti ogrskega kralja Bele III. je med sinovoma Emerikom in Andrejem nastal spor zaradi dediščine. Andrej se je naslonil na avstrijskega vojvoda Leopolda, to pa je sprožilo madžarski napad na avstrijsko ozemlje. Pri tem je bilo najbolj prizadeto in opustošeno ozemlje med Muro in Dravo. Friderik Ptujski je s pomočjo nemškega viteškega reda, Madžare premagal in porazil. Ptujski zgodovinar Raisp slikovito opisuje bitko in poraz Madžarov na veliki petek leta 1199 pri Veliki Nedelji, za kar sicer pisnega dokaza ni, kar zadeva čas pa ustreza osvoboditvi tega ozemlja izpod Madžarov in umiku na črto današnje meje.

Gospodje Ptujski so zato v obmejnem Središču postavili na Gradišču stolpast grad, ki je omenjen leta 1255, kot "*dy geslozzer Polstraw, den turn Tra vnd Anchelstain*",³ kar velja za prvo pisno omembo kraja. Curk je grad lociral na sredino močvirnih travnikov ob potoku Črncu.⁴ Po smrti Friderika, zadnjega gospoda Ptujkega, sta posesti podedovali njegovi sestri. Središče je podedovala Ana Ptujka, poročena Schaunberg. Njena hči Barbara je bila poročena s Frankopanom in je po materi podedovala Središče. Leta 1490 je Središče kupil Jakob Szekely/Zekel von Khevend, lastnik Ormoža. Za Jakobom je Središče podedoval njegov sin Luka (1500–1574).⁵ Mati Marjeta iz bogate rodbine Szeci je želela končati dolgotletni posestni spor zaradi ormoške posesti z grofi Schaunberškimi in je prosila cesarja Maksimilijana I., naj prizna oporoko Jakoba Szekelya. 17. marca 1506 je postala Jakobova oporoka pravnomočna in sin Luka Szekely je poleg Ormoža in Borla dobil v last trg, dvor in posest Središče.

Središki grad je imel obzidje, vendar so ga leta 1532 razdejali Turki in leta 1589 je v viru naveden le še kot razvalina; leta 1801 je bila tam ledina iz ruševin gradu pa je bila zgrajena trška cerkev Marija sedem žalosti.

Cerkveni kompleks v Grabah sestavljajo župna cerkev sv. Duha in spremljajoča poslopja. Cerkev se prvič omenja kot podružnica Velike Nedelje (leta 1316), pozneje pa je postala podružnica župnijske cerkve Ormož; v drugi polovici 15. stoletja je postala sedež vikariata, leta 1528 pa vikariatne župnije, inkorporirane križniškemu redu. Cerkev je v sedanji stavbi iz let 1515–1519 in je doživela večjo obnovo v letih 1908–1909.

Kot trg se Središče omenjena leta 1433, ko je salzburški nadškof podaril v fevd Frideriku Ptujskemu z drugimi posestmi grad in trg Središče.⁶ Najbrž je kraj trške pravice dobil že prej (v obdobju 1300–1350). Z listino iz leta 1488 je Barbara Frankopanska, roj. Schaunberg, obnovila in ponovno potrdila njegove trške pravice, ki jih je kraj imel že od nekdaj "*wie von alter her*". Ker je trg zaradi madžarskih pustošenj skoraj povsem obubožal, je Jakob Szekely leta 1494 trgu opustil plačevanje činža, prebivalce pa oprostil opravljanja tlake. Središče je moralo grb in pečat dobiti v času Luke Szekelya, glede na letnico, ki je v pečatu 1564, to pa tudi kažeta zvezdi, ki ju najdemo tudi v grbu Szekelyev.

Luko Szekelya je cesar Maksimilijan II. imenoval za poveljnika vojne krajine, imel je podporo štajerskih stanov ob zasedanju vodilnega položaja v Slavonski krajini. Užival je izjemno zaupanje vladarja in se je junija leta 1555 kot član deželne delegacije udeležil zborovanja zastopnikov slovenskih dežel v Celju ter naslednje leto na Dunaju.

Za Lukom je Središče podedoval njegov mlajši sin iz drugega zakona Mihael. Luka je ohranil rimskokatoliško vero, Mihael pa je bil privrženec kalvinizma in ga je širil in uvedel na vseh svojih posestvih. Ta je tudi znatno zadolžil in začel razprodajati, tako da je bila prvotna velika Szekelyeva posest leta 1603 ob njegovi smrti že močno okrnjena. Njegov naslednik je Središče prodal ne da bi se zmenil za fevdno pravo Juriju Rupertu Herbersteinu, ta pa je posesti že naslednje leto, leta 1604, preprodal baronu Ladislavu Petheju de Hethes. V Središču si je Herberstein zadržal le nekaj desetine.

Ko se je utrdila državna meja, je v Središču nastala obmejna carinska postaja ob glavni cesti onkraj reke Trnave. Grad in kasneje razvita naselbina govorita o živahni obmejni trgovinski dejavnosti. Od leta 1441 je trg upravljal z mitnico, saj je od nje dobival del sredstev, do leta 1787 pa je imel tudi lastno trško sodstvo. Tržani so bili kmetovalci, ki so se poleg kmetovanja ukvarjali bolj s trgovino kot

³ Blaznik, Pavle: *Historična topografija*, str. 324.

⁴ Curk, Jože: *Trgji in mesta na Slovenskem Štajerskem*, str. 130.

⁵ Hozjan, Andrej: *Vojak na krajini*, str. 226–245.

⁶ ZAP, FKS Listine reg. št. 233.

obrtno dejavnostjo. Središče je imelo od leta 1510 tedenski tržni dan, okoli leta 1570 pa dva letna sejma, v 19. stoletju pa kar po štiri.

Sam kraj ni bil nikoli utrjen, obzidje je imel le grad, župnijska cerkev je imela obzidano pokopališče. Leta 1542 je kraj štel 52 hiš in 280 prebivalcev, leta 1754 je imel 112 hiš. Leta 1900 je imel trg 1125 prebivalcev.⁷

Pečat trga Središče

Ker je trg Središče sodil med patrimonialne oziroma dedne graščinske trge in je bil vedno neposredno podložen lastnikom ormoške graščine. Ti so potrjevali trške sodnike – župane, jim podeljevali privilegije in sejme.

Z razvojem trške uprave se je razvila tudi trška administracija. Trg je za pečenje in overjanje pisem in uradnih potrdil potreboval svoj pečat. Kovačič navaja, da je ob volitvah stari župan "po kakem svetovalcu ali občinskem pisarju poslal v občinsko hišo znamenja njegove častne službe, namreč sodno žezlo in trško škrinjico in manjši pečat".⁸

Pečat trga Središče je bil trška insignija. Zanj je veljalo posebno pravilo za hrambo in uporabo.

Na pečatu trga Središče je zapisana letnica 1564. Pečat je ohranjen na listini, izdani 20. januarja 1579. Listina navaja seznam dominikalne posesti Jerneja Cocla (*Zotzel*), gradnika na gradu Ormož "Bärtlmees Zotzel Burgrauwe zu Fridau" in tržana Središča "bürger zu Polsteraw". V listini opisana zemljišča, hiša in zemlja so ležali v Središču in njegovi okolici ter so sodili pod jurisdikcijo Mihaela Szekelya, ormoškega gospoda.⁹

Originalna pergamentna listina je libel 6 listov, velikosti 17 x 24 cm. Nanjo je obešen viseči pečat središkega trga. Listina je ohranjena v Pokrajinskem arhivu v Mariboru, sign: št. 479.¹⁰

Ohranjena sta še dva odtisa pečata iz leta 1705 in leta 1709, ki ju hrani Štajerski deželni arhiv v Gradcu, Stanovski arhiv, davčni register (Landchaftliche Steuerregister), kopija v ZAP, FKS, šk. 19, št. 221.

V ohranjenem trškem arhivu v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu (Markt Polstrau, Bn: 200868) je videti, da je uporabljala občina pečat z enakim grbom še leta 1802 (Markt Polstrau, Karton

1, Quittung 2. Nov. 1802). Na papir je odtisnjen suh pečat z grbom, v krožnici je napis *KANZLEY INSIGIL *MARKT *POLSTRAU*. Glede na napis je jasno, da ne gre za stari trški tipar in da je občina dobila nov pečatnik, na katerem je bil uporabljen tudi stari grb.

Povsem enak pečat, odtisnjen v rdeč vosek najdemo na prepisu listine mitninske tabele iz leta 1795 za Središče, prepisane v letu 1824; ohranjen je v Zgodovinskem arhivu Ptuj, v fondu Trška občina Središče, šk. 4, ov. 64.¹¹

Opis pečata Središča

Pečat meri v premeru 3, 4 cm.

Pečatna ploskev je razmejena z dvema krožnicama, zunanja je iz treh robov, notranja je nekoliko debelejša, v njej je napis:

■ SIGIL ♦ MARCKHT ■ POLSTRAW ■

Med posameznimi besedami so vstavljena polnila (krožci in karo). Črke v napisu so majuskulne. Sredino grbovnega polja zavzema grbovni ščitek; okrašen je z volutami in sredinsko enakomerno ušcipnjen. Nad samim grbom je letnica 1564. Najbrž je trg to leto dobil pečat, saj sicer ni logično, da bi letnico dali vgravirati v tako pomembno trško insignijo, kot je pečat.

Pečat trške občine Središče 1564 (Orig. v PAM, Zbirka listin, sign. 479.)

⁷ ZAP, TOS 7, popisi hišnih gospodarjev, šk. 3, ov. 6; Kovačič, Franc: *Trg Središče*, str. 9–11.

⁸ Prav tam, str. 420.

⁹ PAM, Zbirka listin, sign. 479; objava: Mlinarič, Jože: *Zbirka listin 1246–1865*, str. 141, št. 441.

¹⁰ ZAP, FKS, šk. 20, P4 126, kopija listine in pečata.

¹¹ ZAP, TOS 7, šk. 6, ov. 44, prepis listine z dne 21. julija 1759 (julij 1824).

Zapisnik

spisan v občinskem uradu dne 24. grudnia 1918

Zadeva: listje v "Gornjem gaju"

Urad priide Franc Koočvar Kupec lesa Gornji, ga gaja in se izjavi glede odvetja listja v Gornjem gaju sledeče:

Moje mnenje v tej zadevi je da je listje moje Ker sem kupil od občine hrastje nekaj vse klaj nar njem graste je od dneva kupna do določnega časa odpeljave moje.

Ko sem poseval prve hraste okrog 400 Ro mator se je sibi dražbenim potom ^{trgovca} sprovalo kreditčanom prodal sem sibi hrastov s sibi in vret zadnjih posevkanih 35 dal sem revnej; sibi kreditčanom za sežanje v Gornjem gaju Ker je vsaka dražba oblastveno prepovedana bila.

Zapisnik se zavleži in podpis.

Tret menoj

[Signature]
Zolanič
zapisnikar

[Signature]
Koočvar

Tipar je moral izdelati znan mojster graver, saj je pečat jasen in lepo viden. Tipar je bil iz srebra in so ga v času izdaje Kovačičeve knjige (leta 1910) še hranili v trškem arhivu.

Pečat je odtisnjen v zelenkast pečatni vosek, na listino je pripet s svileni rdeče – rumeno spleteno vrstico.

Grb trga Središče

Upodobitev grba z barvami je povzeta po interpretaciji Widimskega v knjigi z naslovom Grbi mest avstrijskega cesarstva (Städtewappen der österreichischen Kaiserstaates, 1864, IV. 39).

Grb je upodobljen v ščitu, ki so mu dodane baročne volute. Barve v grbu so: modra, rdeča, srebrna in zlata ter zelena. Na modrem polju, ki ga navpično deli rdeče bruno, so levo in desno upodobljeni po trije zeleni topoli. Nad vsakim sredinskim topolom je upodobljena zlata šesterokraka zvezda. V spodnji polovici je na srebrnem (belem) polju, ki je levo prečno razdeljeno z modrim brunom, razporejenih pet krogov – kolotov. Dva modra kroga sta v prvem, desnem prečnem polju, eden pa je v levem zadnjem. Na sredinskem modrem brunu sta dva srebrna kroga.

Obrazložitev grba bi bila danes še težja kot leta 1910, ko je Kovačič napisal monografijo Središče. Simbolika razdelitve zgornjega dela grbovne polja; lahko nakazuje cesto, ki deli kraj, lahko pa gre za posesti Szeklyev Ormož in Središče. Spodnja polovica, ki je razdeljena poševno z modrim brunom, je morda reka Drava (morda Trnava). Topol, jagneč ali "jegjed", kakor mu rečejo domačini, daje pokrajini od Središča in Slovenskih goric značilno krajinsko podobo in je postavljen navadno kot mejnik in vetrna zapora. Šesterokraka zvezda se pojavlja že v grbu Szekelyev. Kovačič navaja in je nariše nad topol osmerokrako zvezdo, čeprav je na pečatu jasno videti, da je zvezda šesterokraka. Na grbovni upodobitvi Widimskega ima zvezda šest krakov. Za kolobarje oziroma prstane bi težko našli pravo razlago. Kovačič ni iskal razlage in je uporabil ljudsko izročilo ter pravi: "*Zanimivo pa je, da imajo Središčani ustno izročilo o postanku in pomenu svojega grba. Nekoč se je, tako pripoveduje ljudstvo, pokvaril voz ormoškemu graščaku, središki kovač pa mu ga je tako izvrstno popravil, da je graščak v priznanje in zahvalo dal Središčanom pravico, imeti lasten grb in v njem kolesa (kolobarji v spodnji polovici bi torej pomenili kolesa).*"¹²

Ali je v legendi tudi kaj resnice ali ne bi zaradi časovne odmaknjenosti težko rekli, res pa je, da so bili razni simboli, izreki, legende, družinski ter krajevni dogodki v heraldiki pogosti.¹³ Pri upodobljenih krogih gre morda bolj za kolobarje. Razlaga, da gre morda za mline, ne bi vzdržala, saj je imelo Središče na Dravi 10 mlinov, poleg tega kolobarji niso upodobljeni kot mlinska kolesa. Razlage za simbol krogov oziroma kolobarjev bi lahko iskali v religioznem pomenu brezmejnega zvestobe, kakor jih pojmuje ikonografija. Lahko predstavljajo krajevno ime, saj po eni izmed interpretacij Središče pomeni *središče na sredi med rekama – polostrov* in je po neki interpretaciji iz njega izpeljano nemško ime Polstrau.¹⁴

Upodobitve grba

Upodobitev grba poznamo iz leta 1822, iz Historično – topografskega leksikona Štajerske, zv. II.,¹⁵ tam so v posebni tabeli predstavljeni grbi slovenskih trgov, med njimi Braslovč, Št. Jurija, Konjic, Vojnika, Mute, Ljubna, Lemberka, Ptujске Gore, Središča ob Dravi in številnih drugih. Dr. Božo Otorepec pečata in grba trga Središče ni obdeloval, saj se je v svoji študiji omejil le na srednjeveške pečate slovenskih trgov in mest.¹⁶

Grb je v barvah upodobil Widimsky v knjigi z naslovom Grbi mest avstrijskega cesarstva zvezek IV., vojvodina Štajerska, Dunaj 1864 (Städtewappen des Österreichischen Kaiserstaates, Bd. IV Herzogthum Steiermark Wien, 1864). Zgodovinska razlaga v delu Widimskega ima veliko pomanjkljivosti. Delo je bilo deležno številnih kritik, vendarle je avtor za mnoge grbe posegel po starih krajevnih pečatih, ki jih je povzel po Mellyju.¹⁷ Domnevati smemo, da je dr. Franc Kovačič barve grba zapisal po barvni predlogi Widimskega ali pa je bil grb v trški hiši v njegovem času še kje upodobljen v barvah.

¹³ V grbu rodbine Leslie so upodobljene tri pasne sponce. Rodbinski moto je bil: "Grip fast". Rek se navezuje na pripoved, da je neki Leslie iz deroče reke rešil cesarja in mu zavpil: Močno zgrabil!

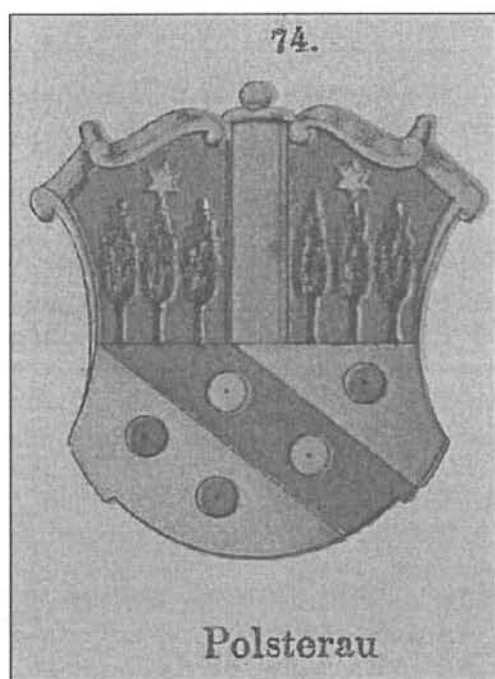
¹⁴ Kovačič, Franc: *Trg Središče*, razlaga in izvor imena Središče, str. 273–278.

¹⁵ Schmutz, Carl: *Historisch Topographisches Lexicon*, Tab. III. Die Wappen der steyrischen Marktflecken, Polsterau.

¹⁶ Otorepec, Božo: *Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov*, str. 28. Omenja, da je grb Središča upodobljen v Schmutzu.

¹⁷ Widimsky, V. R.: *Städtewappen des Österreichischen Kaiserstaates*, IV Herzogthum Steiermark. Wien, 1864, Nr. 74.

¹² Kovačič, Franc: *Trg Središče*, str. 279.

Objava barvnega grba Središča (1864) (Widimsky, V. R.: *Städtewappen des Österreichischen Kaiserstaates, IV Herzogthum Steiermark. Wien, 1864, Nr. 74*)

Znana je tudi barvna upodobitev središkega grba iz leta 1954, izdana v knjigi Grbi štajerskih krajev (Steirische Ortswappen), ki je skupno delo Kobla in Pircheggerja.¹⁸ Grb ohranja razdelitev grbovnega polja, vendar je namesto jagnedov slika smreke, sredinsko rdeče bruno pa je upodobljeno kot rdeče-rumeni ognjeni zublji.

Raziskava je pokazala, kakor je že Pirchegger ugotovil, da listine o podelitvi grba ni. Znano je, da za številna mesta in trge na Štajerskem nimamo podelilnih listin. Zato se smemo v takem primeru opreti na ohranjeno podobo pečata. Otorepec navaja, da je razlika med pečatno podobo in grbom, zato je najpomembneje ali ima pečatna podoba ščit ali ga nima (središki ga ima).

V grboslovju se uporabljajo štiri barve: rdeča, črna, zelena in modra ter dve barvi kovin, zlata in srebra. Pravilo velja, da barva ne gre na barvo in kovina ne na kovino, torej je med dvema barvama vedno kovina. Toda že od nekdaj so bili tudi odmiki od tega pravila. V Siebmacherju 1599/1605 lahko najdemo številne (barvno) nepravilne grbe.¹⁹ Tako lahko ugotovimo, da nekoč pravilu, ki je danes uveljavljeno v heraldiki, niso pripisovali takega pomena, kakršnega mu pripisujemo danes.

Črno – bela upodobitev grba iz leta 1822 v zgodovinski topografiji Štajerske (Schmutz, Carl: *Historisch Topographisches Lexicon von Steiermark. II, Gratz, 1822, Tab. III. Die Wappen der steyrischen Marktflecken, Polsterau*)

Barvna upodobitev središkega grba s spremenjenim ščitom; Pirchegger je namesto jagnedov izbral smreke, sredinsko rdeče bruno pa spremenil v goreč ogenj (Kobel, Ludwig, Hanns Pirchegger: *Steirische Ortswappen einschließlich jener der ehemaligen Untersteiermark, Graz 1954, str. 269*)

¹⁸ Kobel, Ludwig, Pirchegger, Hanns: *Steirische Ortswappen*, str. 268–269.

¹⁹ StLA Graz, Siebmacher Wappenbuch 1599/1605.

Sklep

Osnovni namen grba je razpoznavnost. Z izbiro motivov in simbolov so v preteklosti poskusili najti tiste elemente, ki so imeli največjo sporočilnost za kraj ali osebo, ki je bila nosilec grba. Na novo nastala občina Središče ob Dravi ima zgodovinski grb iz leta 1564; izhaja iz upodobitve na pečatu listine iz leta 1579.

Dr. Franc Kovačič je leta 1910 izdal zgodovinsko monografijo Trg Središče, v njej je upodobljen tudi stari trški grb. Avtor navaja vire, a številni od njih danes niso več ohranjeni.

Prav značilen primer je ohranjenost tigarja oziroma trškega pečatnika, ki ga je Kovačič še videl. Navaja, da ga hranijo v trški pisarni.

Grb Središča ni bil nikoli samo emblem, temveč je vedno veljal za grb, čeprav želijo danes nekateri temu oporekati. Trška občina je uradno uporabljala pečat in se z njim izkazovala kot pravni subjekt vse do začetka 2. svetovne vojne. Pečat je doživel vse faze razvoja od klasičnega pečata za pečenje listin v 16. stoletju, do uradnega pečata in žiga "Občine trg Središče", kakor je bilo zapisano v krožnici pečata. Na ohranjenih upodobitvah je bila vedno predstavljena enaka podoba.

Na koncu obrazložitve sem zapisala mnenje, da sme Središče uporabiti svoj stari zgodovinski grb, še posebej če ga ljudje poznajo in se z njim istovetijo. Kot priporočilo sem zapisala naj bo grbovni ščit izrisan proporcionalno, kakor se kaže njegova proporcionalnost v pečatu. Naris v Kovačičevi knjigi namreč ni bil najboljši, saj je grbovno polje preozko. Na splošno pa bi naj grb ohranil vse elemente starega grba.

Kljub utemeljivosti in raziskavi bo občinski svet v Središču najbrž ob tehtanju, kaj in kako izbral sodobnejši in novejši grb, še zlasti, če jim "strokovnjak", ki so ga najeli v Ljubljani, zagotovi, da ni moderno in primerno, da se kraj povezuje z ostanki preživele fevdalne dobe. Pred nami se odpira dilema, kako in na kakšen način smemo in moramo zaščititi kulturno dediščino. Nedvomno smo dokazali, da je imel kraj od 16. stoletja lasten pečat iz katerega je pozneje izhajal grb in ga je Središče uporabljalo in ga pozna še danes. Kako obvarovati in preprečiti, da se na novem grbu ne bo pojavila podoba še kakega grozda, kostanjevega lista ali cerkvice?

Okrajšave

FKS – Fotokseroteka, zbirka fotokopij, fotografij in reprodukcij v ZAP
 PAM – Pokrajinski arhiv Maribor
 TOS – Trška občina Središče
 ZAP – Zgodovinski arhiv Ptuj
 StLA – Steiermärkisches Landesarchiv Graz

Viri in literatura

PAP, Zbirka listin 1246–1865
 ZAP, Trška občina Središče 1614–1952
 ZAP, FKS pečati
 StLA, Siebmacher Wappenbuch 1599/1605
 STLA- Markt Polstrau

Blaznik, Pavle: *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500*. 2. N–Ž, Maribor: Obzorja, 1988.

Curk, Jože: *Trgi in mesta na Slovenskem Štajerskem*. Maribor: Obzorja, 1991.

Drevesa, časopis slovenskega rodoslovnega društva, 12 (2005), št. 1, prologa grbi slovenskih občin.

Hozjan, Andrej: Vojak na krajini. Prispevek k biografiji Luke Kövendi Székelyja/Zekela, barona ormoškega (1500–1574). *Ormož skozi stoletja V* (ur. Marija Hernja Masten et al.). Ormož: Občina, 2005, str. 226–245.

Kobel, Ludwig, Hanns Pirchegger: *Steirische Ortswappen einschließlich jener der ehemaligen Untersteiermark*. Graz: A. Wall, 1954.

Kovačič, Franc: *Trg Središče*. Maribor, Zgodovinsko društvo za Sl. Št., 1910.

Otorepec, Božo: *Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica, ZRC SAZU, 1988.

Schmutz, Carl: *Historisch Topographisches Lexicon von Steyermark*. II. Gratz, 1822, Tab. III. Die Wappen der steyrischen Marktflecken, Polsterau.

Widimsky, V. R.: *Städtewappen des Österreichischen Kaiserstaates, IV Herzogthum Steiermark*. Wien, 1864.

Zakon o lokalni samoupravi (uradno prečiščeno besedilo). Ur. l. RS, št. 100/2005.

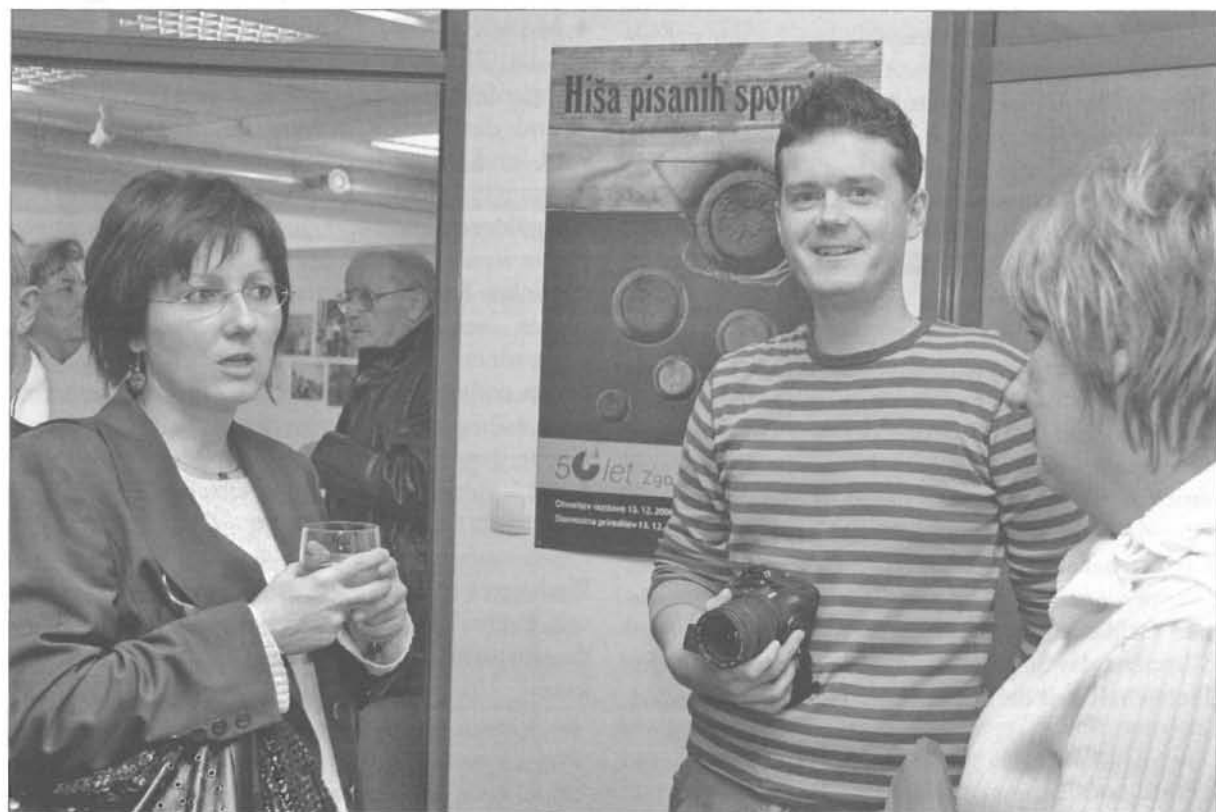
Zbirka listin 1246–1865 (ur. Jože Mlinarič). Maribor: Pokrajinski arhiv, 1987. (Viri. Pokrajinski arhiv Maribor; 3).

Zusammenfassung

SIEGEL UND WAPPEN DES MARKTES SREDIŠČE OB DRAVI

Mit Heraldik und Sphragistik beschäftigt sich in den Archiven eine kleinere Anzahl von Archivaren, doch beiden Gebieten wurde bislang keine größere Aufmerksamkeit zugeteilt. In Bezug auf die Bedürfnisse und das Interesse der Öffentlichkeit, dazu gehören ja die Gemeindewappen, die Führung des Registers der Gemeindewappen beim Archiv Sloweniens, wird dieser Problematik mehr Aufmerksamkeit gewidmet werden müssen, zumal sich auf dem Gebiet der Ausarbeitung der Gemeindewappen die Motive der Wappenbilder wiederholen und unfachmännisch ausgewählt werden. Der Fragenkomplex wurde am Beispiel der neu entstandenen Gemeinde Središče ob Dravi und deren Wappen erörtert. Središče ob Dravi besaß als Marktgemeinde ein eigenes Wappen, dessen Wappenbild und Farben bekannt sind. Da eine Urkunde über das Wappen aber nicht ausgestellt worden war, wurde zur fachlichen Begründung der Verwendung des Wappens das Siegel von Središče erforscht. In der Herrschaftszeit der Szekely, der Herren von Ormož

(Friedau), die auch die Besitzer von Središče (Polstrau) waren, erhielt der Markt 1564 ein Siegel, das in einer Urkunde aus dem Jahr 1579 erhalten ist, die im Regionalarchiv Maribor aufbewahrt wird. Auf der Siegelfläche befindet sich die Inschrift SIGIL MARCKHT POLSTRAW , im Wappenfeld ist das Wappen von Središče dargestellt. Das Wappenfeld ist in Querrichtung geteilt. Auf blauem Grund, der von einem roten Balken vertikal geteilt wird, sind rechts und links je drei grüne Pappeln dargestellt. Über jeder mittleren Pappel befindet sich ein goldener sechszackiger Stern. In der unteren Hälfte sind auf silbernem (weißem) Grund, der auf der linken Seite in Querrichtung durch einen blauen Balken geteilt wird, 5 Kreise oder Scheiben angeordnet. Zwei blaue Kreise befinden sich im ersten, rechten Feld und ein Kreis im linken hinteren Feld, während im mittleren blauen Balken 2 silberne Kreise dargestellt sind. Das Wappen wurde in der Literatur mehrmals auf unterschiedliche Weise präsentiert und interpretiert. Die bekanntesten Präsentationen sind bei Schmutz, Widimski und Pirchegger zu finden. Es erhebt sich die Frage, wie und auf welche Weise die Fachwelt die Erhaltung des historischen Wappens beeinflussen darf und kann.

Proslava ob petdesetletnici Zgodovinskega arhiva Celje, december 2006 (Zgodovinski arhiv Ljubljana, Fototeka)

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 27-246:929Ravnikar M.

Prejeto: 20. 3. 2007

Ravnikarjev na pol pozabljeni rokopis prevoda Nove zaveze

IVAN VOGRIČ

mag. zgodovinskih znanosti

Vrhovci, Cesta VIII 5b, SI-1125 Ljubljana

e-pošta: ivanvogric@hotmail.com

IZVLEČEK

Prispevek obravnava nedokončani in neobjavljeni rokopis slovenskega prevoda nove zaveze nekdanjega tržaško-koprškega škofa Matevža Ravnikarja (1776–1845). Avtor prispevka skuša pri tem ugotoviti, zakaj niso bili objavljeni vsaj nekateri deli tega besedila, glede na to, da je Ravnikar zasedal visoko mesto v cerkveni hierarhiji in je veljal celo za očeta slovenske proze. Avtor podaja več možnih razlag, pri čemer poudarja predusem Ravnikarjevo pripadnost janzenističnemu gibanju, katerega pristop do svetega pisma se je razlikoval od stališča uradne cerkve.

KLJUČNE BESEDE: *Matevž Ravnikar, biblija, slovenski jezik, črkarska pravda, janzenizem*

ABSTRACT

RAVNIKAR'S HALF FORGOTTEN MANUSCRIPT OF THE NEW TESTAMENT TRANSLATION

The article gives an account of the unfinished and unpublished manuscript of the Slovene translation of the New Testament by Matevž Ravnikar (1776–1845), the former bishop of Trieste and Koper (Capodistria). Considering the fact that Ravnikar enjoyed a high-ranking post within the church hierarchy and was even considered the father of the Slovene prose, the author attempts to establish why his work was never published, not even certain parts of it. The author offers several interpretations but places special emphasis on Ravnikar's commitment to Jansenism, whose approach to the Bible was somewhat different from the viewpoint of the formal Church.

KEY WORDS: *Matevž Ravnikar, the Bible, the Slovene language, alphabet war, Jansenism*

Nedokončan in na pol pozabljen rokopis prevođa nove zaveze Matevža Ravnikarja – nahaja se v Arhivu Republike Slovenije¹ – odpira številne dileme, povezane z zgodovinskim kontekstom, v katerem je rokopis nastal. Najprej ostaja nerazčiščen čas nastanka rokopisa, še bolj pa vzroki, zaradi katerih delo ne samo da ni bilo objavljeno, ampak tudi potisnjeno v pozabo. In to kljub temu, da je šlo za prevod knjige, ki je imela skozi stoletja temeljni pomen za razvoj jezika na Slovenskem.

Delo je bilo sicer arhivsko popisano leta 1961, zanimivo pa je, da o njem v starejših biografijah o Matevžu Ravnikarju ni ne duha ne sluha; približno enako bi lahko rekli za redke novejšje prispevke o Ravnikarju, objavljene v zadnjih desetletjih, torej po popisu leta 1961.

O avtorju rokopisa

Avtor rokopisa Matevž Ravnikar (Vače pri Litiji 1776–Trst 1845), zaseda v zgodovini slovenske književnosti vidno mesto. Velike zasluge so mu pripisovali že sodobniki. Tako je npr. Urban Jarnik pisal leta 1814 Jerneju Kopitarju, da Ravnikar "*piše, kakor na Kranjskem še nikdo ni pisal*",² medtem ko je Kopitar zaupal češkemu jezikoslovcu Dobrovskemu, da je "*to mož, ki ga mala kranjska literatura še ni imela*".³ Anton Breznik ga, glede sintakse, postavlja ob bok Kopitarju in trdi, da sta nas oba osvobodila nemške skladnje, poleg tega pa izčistila jezik do take mere, da "*so bili dani pogoji za velikega umetnika (Prešerna)*".⁴ Zgodovinar Branko Marušič pa poudarja, da je Ravnikar pisal morda najlepšo slovensščino svojega časa.⁵

Oznaka, ki mu jo dajejo nekateri, pa je ničmanj kot "*oče slovenske proze*" oziroma "*oče prostega govora*". To oznako so mu prilepili ugledni literarni zgodovinarji in poznavalci, kot npr. Ivan Prijatelj in Janko Moder.⁶

Pri tem je potrebno pojasniti, da je proza v tem primeru pojmovana zelo široko. Ravnikar namreč ni bil književnik v klasičnem pomenu besede, marveč razumnik, ki si je s svojim večstranskim delovanjem vseskozi prizadeval izboljšati slovenski jezik. Pri tem naj bi vplival na kulturno srenjo, torej

tudi na prozaiste, pesnike itd. Anton Slodnjak in Janko Moder izpostavljata predvsem njegov prevod iz nemščine Zgodb Svetega pisma za mlade ljudi (izšel je v štirih delih v Ljubljani med 1815 in 1817, avtor izvirnega besedila je bil Christoph Schmidt), ki so postale – po njunem mnenju – vzor za slovensko prozo vse do Levstika.⁷ Ravnikar se je veliko ukvarjal s pobožno-poučnim in moralističnim čtivom, ki je imelo v tedanji dobi središčno vlogo. (Ne smemo pozabiti, da so bile literarne zvrsti, znanstvena besedila idr. v slovenskem prostoru neprimerno slabše razvita kot pozneje.)

Poleg Zgodb Svetega pisma za mlade ljudi je uredil oz. predvsem predelal Sveto mašo ino keršansko premišlovanje, ki jo je prevedel Jurij Gollmayr iz francoščine. Ta je doživela 17 izdaj, s tem da je Ravnikar sodeloval od 12. do 16. izdaje. Omenjeno delo je postalo glavni ljudski molitvenik tedanje dobe.⁸ Kot trdi Lino Legiša, je Matija Čop videl v njem celo mejnik v slovenskem pisanju.⁹ Anonimno je napisal Abecednik za šole na kmetih in vrsto drugih del z versko vsebino; mnogo teh so bili prevodi. Kot prvi je v šolskih katalogih pisal slovenska krajevna imena. Ena njegovih glavnih značilnosti je bila, da je črpal iz kmečke govorice (in ne iz meščanske, kakor so nekateri želeli) in s tem usmeril razvoj slovenskega jezika.

Ravnikar je bil humanistično izobražen človek. Zaradi odličnega znanja latinščine in drugih klasičnih predmetov je kot mladenič z izrazito kmečkimi koreninami privatno poučeval tudi otroke iz elitnih družin.¹⁰ Na centralni šoli v Ljubljani (neke vrsti univerzi) je v času Ilirskih provinc poučeval dogmatiko in svetopisemske vede. Bil je kancler omenjene šole,¹¹ s tem da je v različnih obdobjih, tudi po restavraciji avstrijske oblasti, poučeval latinščino, filozofijo, metafiziko idr. Po odhodu Francozov so ga imenovali za vodjo ljubljanskih modroslovnih (filozofskih) šol.¹² V letih 1818–1821 je vodil šolo, ki jo je obiskoval France Prešeren.¹³

Ravnikar je zahajal v Zoisov krožek, hkrati pa je bil pomemben predstavnik t. i. preporeda v slovenski kulturi, se pravi gibanja, ki se je razmahnilo v drugi polovici 18. stoletja in katerega glavna značilnost je bilo izrazitejšje povezovanje izobražencev z

¹ ARS, fond AS 987, Ravnikar Matevž.

² F. Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva*, str. 535.

³ I. Prijatelj, *Duševni profili*, str. 63.

⁴ A. Breznik, *Literarna tradicija*, str. 334.

⁵ B. Marušič, *Ob stopetdesetletnici smrti*, str. 26.

⁶ I. Prijatelj, *Duševni profili*, str. 64; J. Moder, *Iz zdravih korenin*, 1. del, str. 22; Gl. tudi *Slovenski biografski leksikon*, 3. knjiga, str. 47; *Primorski slovenski biografski leksikon*, 12. snopič, str. 146; *Koledar Družbe Svetega Mohorja*, str. 180.

⁷ A. Slodnjak, *Pregled slovenskega slovstva*, str. 58. J. Moder, *Iz zdravih korenin*, str. 22.

⁸ J. Gruden, *Janzenizem*, str. 5.

⁹ L. Legiša, *Iz ozadja*, str. 127.

¹⁰ J. Ravnikar, *Tržaško-koprski škof*, str. 5 in 6.

¹¹ *Zgodovina slovenske univerze*, str. 35, 41 in 44.

¹² J. Ravnikar, *Tržaško-koprski škof*, str. 6.

¹³ F. Kidrič, *Prešeren*, str. 32.

narodom. Znotraj cerkve (dovršil je bogoslovje in vodil v letih 1802–23 semenišče) je pripadal janzenistični struji, ki se je nekaj časa imela za elito duhovščine¹⁴ in bila v tistem času intelektualno zelo močna.

Ravnikar ima velike zasluge kot šolski organizator. S pomočjo Zoisa in Kopitarja je leta 1815 položil temelje za ustanovitev stolice za slovenski jezik v bogoslovju v Ljubljani, ki je zaživela v naslednjih letih. Pri tem je pomembno tudi dejstvo, da so imeli slovenski bogoslovci odtlej možnost, da se učijo v domačem jeziku. Leta 1827 je postal referent za šolske zadeve pri tržaškem guberniju,¹⁵ tri leta kasneje pa je bil imenovan za tržaško-koprškega škofa.

Kljub visoki funkciji in pohvalam v času življenja in po smrti je nenavadno, da o Ravnikarju ni izšla nobena monografija. Gradivo o njem je razpršeno, posledica pomanjkanja celovitega in poglobljenega dela, posvečenega njegovemu življenju in delu, pa so pomanjkljivi podatki o nekaterih obdobjih njegovega življenja.

Manj znani rokopis

Skupaj z rokopisom nedokončanega prevoda nove zaveze se nahaja rokopis prevoda t. i. Pentatevha oz. Peteroknjžja (Geneza, Eksodus, Levitik, Numeri in Devteronomij), ki je osnovni del stare zaveze in ki je – za razliko od rokopisa nove zaveze – že dolgo znan zgodovinarjem. Ta podatek namreč navajajo domala vsi Ravnikarjevi poznavalci.

V vodniku po fondih poglavitnega arhiva na Slovenskem je zapisano, da gre za rokopise "*prevodov svetega pisma in evangelija svetega Mateja*", kar pa delno zamegljuje njihovo vsebino. Vemo namreč, da je Matejev evangelij del nove zaveze in ni torej separaten korpus svetega pisma.

Rokopis prevoda stare zaveze obsega 554 strani, medtem ko rokopis prevoda nove zaveze 499 strani. Večina teh je vezanih. Rokopis nove zaveze se zaključuje (oz. prekine) v petem razdelku prvega Janezovega pisma, kar pomeni, da je prevajalec obdelal dobrih devet desetih nove zaveze. Oba rokopisa sta brez opomb in razlag;¹⁶ rokopis nove zaveze je na začetku – tako kot Pentatevha – napisan v bohoričici, v nadaljevanju pa v metelčici.

Nekaj več o rokopisih izvemo iz krajšega pisma, priloženega prevodu nove zaveze, ki razbliži morebitne dvome o njenem avtorstvu. Pismo je napisal Emanuel Josip Kovačič (Malence pri Brežicah 1808 – Trst 1867), ki je bil kaplan v Trstu v času Ravnikarjevega škofovanja.¹⁷ V pismu, napisanem v nemščini in naslovljenem na Laibacher historischen Vereine, je Kovačič zaprosil za vezavo novosvetopisemskega rokopisa, poslanega po Ravnikarjevi smrti (1845).¹⁸

Kovačič je Ravnikarja dobro poznal, saj se njegovo ime nahaja v škofovi poroki.¹⁹ Iz oporoke izhaja, da je Ravnikar namenil Kovačiču nekaj knjižnega gradiva in nekaj latih oz. srebrnih predmetov. Da mu je zapustil knjige, ni naključje, saj je Kovačič med drugim pesnikoval in sodeloval s Kranjsko čbelico, Drobincami itd.

Kovačič je o Ravnikarju napisal življenjepis, ki ga je objavil v Drobincah.²⁰ Prav v tej publikaciji, izšli pred 150 leti, je podatek, da je Ravnikar prevedel "*petere Mojžesove bukve in pa tudi novi zakon noter do pisma svetega Petra iz izvirne besede (Originaltext) v slovenski jezik, ki pa niso natisnjene*". Navedba, da je bil "novi zakon" preveden do "pisma svetega Petra", se v bistvu ujema z vsebino rokopisa, kajti po obeh Petrovih pismih sledi prvo Janezovo pismo, ki je prekinjeno – kot rečeno – v petem razdelku.

V preglednicah o slovenskih prevodih nove zaveze zaman iščemo omembo tega rokopisa.²¹ Tudi v katalogu razstave Biblije na Slovenskem (1996) se izrecno ne omenja, pač pa se omenjajo Apostolska pisma, katerih vsebina – kot je zapisano v katalogu – "*se izteče pri nedokončanem prvem Janezovem pismu*".²²

Zgodovinska stroka ob tem trdi, da je pobudo za prevod biblije dal Jernej Kopitar in da se je že leta 1809 (po nekaterih drugih podatkih pa leta 1810 oz. 1811), kmalu po prihodu Jakoba Zupana v Ljubljano oblikovala skupina, katere cilj je bil nov prevod svetega pisma iz izvirnih jezikov.²³ Skupina, ki so jo

¹⁴ J. Gruden, *Janzenizem*, str. 10.

¹⁵ *Drobince za novo leto 1858*, str. 85.

¹⁶ V vezanem delu rokopisa prevoda nove zaveze najdemo na začetku označbo "*Sveto pismo, prevedil M. Ravnikar II.*"; na začetku prevoda Pentatevha pa "*Sveto pismo, prevedil M. Ravnikar, tržaški škof I.*". Označba je napisana v gajici in z drugačno pisavo kot se pojavlja v rokopisih, kar priča, da je ni napisal pisec besedila.

¹⁷ O njem glej krajši biografski zapis v Primorskem slovenskem biografskem leksikonu, 8. snopič, str. 159.

¹⁸ Na rokopisu je vtisnjen žig Historischer Verein für Krain. Spremnno pismo je nedatirano.

¹⁹ Besedilo oporoke je bilo objavljeno v J. Ravnikar, *Tržaško-koprski škof*, str. 26 in 28.

²⁰ *Drobince za novo leto 1858*, str. 81–107.

²¹ Pri tem sem upošteval nekatere novejšje študije, kot npr. Einspieler – Marketz – Merkač, *Sveto pismo*; splošni uvod v *Sveto pismo Stare in Nove zaveze, Biblije na Slovenskem*, diplomsko nalogo P. Šek, *Izročilo prevajanja Svetega pisma*, idr.

²² Biblije na Slovenskem, str. 174.

²³ Letnico 1809 navaja Ivan Prijatelj v prispevku Sloveščina pod Napoleonom, str. 423. Letnico 1810 poudarja Josip Gruden v prispevku K drugemu slovenskemu prevodu sv.

sestavljali janzenisti, je delala vsaj do l. 1812–13. Rezultat tega je bil prav prevod Pentatevha. Po nekaterih trditvah naj Ravnikar ne bi bil edini prevajalec, saj naj bi prevajal skupaj z Jakobom Zupanom. Pomoč pa naj bi obljubili tudi drugi: Jurij Zupan (stric Jakoba Zupana), Škrinjar, Walland, Debevec idr.²⁴ Vendar se tu viri razlikujejo, saj npr. Josip Gruden navaja kot glavna prevajalca Zupana in Ravnikarja,²⁵ Josip Marn pa zgolj Matevža Ravnikarja.²⁶

Zanimivo je, da nekatere od zgoraj navedenih prevajalcev (Jožefa Škrinjarja in Janeza Debevca) najdemo v skupini pod vodstvom Jurija Japlja, ki je v letih 1784–1802 prevedla celotno sveto pismo.²⁷

Nekateri trdijo, da so prevod Pentatevha vsaj delno upoštevali pri kasneje objavljenih prevodih svetega pisma.²⁸ Kot kaže, se je tudi ta, podobno kot rokopis nove zaveze, kasneje izgubil, saj so tako menili še nekaj let pred popisom v Arhivu Republike Slovenije.²⁹

Dejstvo, da so si poznejši prevajalci svetega pisma pomagali z Ravnikarjevim prevodom, ni nenaavadno, saj so obstoječi prevodi, ne glede na zgodovinski čas, služili kot podlaga za prevajanje istega dela. Japelj je npr. črpal iz Dalmatinovega prevoda iz 16. stoletja, medtem ko je bil njegov prevod pozneje podlaga tudi poznejšim prevajalcem, vključno s skupino pod okriljem škofa Wolfa.³⁰

Domala neznan prevod nove zaveze naj bi kronološko nastal po prevodu Pentatevha; to pa zato, ker je naravno nadaljevanje stare zaveze.³¹ Kdaj je točno nastal, pa ne vemo.

Pisma, str. 103, prav tako dr. Andrej Snoj v zapisu Ob stoletnici, str. 2. Nazadnje, letnico 1811, navaja Ivan Prijatelj v delu *Duševni profili*, str. 60, in spet Josip Gruden v separatu *Janzenizem*, str. 5.

²⁴ Poleg prej navedenih del, povezanih s pripravami na prevod svetega pisma, bi dodal tudi R. Mole, Doneski k življenjepisu, str. 109 in 110.

²⁵ J. Gruden, K drugemu slovenskemu prevodu, str. 103.

²⁶ J. Marn, Matej Ravnikar, str. 68.

²⁷ Dejansko se je projekt izteklet leta 1804 z drugim natisom drugega dela svetega pisma nove zaveze, s tem da Japelj pri tem ni več sodeloval zaradi sporov v skupini.

²⁸ M. Peklaj, Delo in zasluge, str. 140; J. Marn, Matej Ravnikar, str. 68.

²⁹ A. Snoj, Ob stoletnici, str. 2.

³⁰ A. Breznik, Literarna tradicija, str. 333; A. Snoj, Ob stoletnici, str. 2; Jezičnik, 15, str. 68.

³¹ Ni nujno, da je prevod nove zaveze vedno pred prevodom stare zaveze. Dokaz tega je Japljev-Kumerdejev prevod nove zaveze (1784–1786), ki je nastal pred prevodom stare zaveze.

V našem primeru pa je zelo verjetno, da je prevod stare zaveze nastal pred prevodom nove zaveze. Snoj npr. navaja celo, da je bil dovršen novembra 1812, kar je razmeroma kmalu potem, ko so dali pobudo za prevod. Gl. Andrej Snoj, Ob stoletnici, str. 2.

Nekaj poglobitnih dilem

Pogloblitno vprašanje, ki se poraja, je naslednje: kako to, da "oče slovenske proze" – tudi glede na dejstvo, da se je povzpел visoko na cerkveni hierarhični lestvici – ni uspel objaviti prevoda stare in nove zaveze? Res je, da je prevod nove zaveze ostal nedokončan, vseeno pa bi prevajalec teoretično lahko objavil nekatere njegove bistvene dele, npr. evangelije.

Odgovor na to vprašanje je kompleksen, saj se poraja več razlag.

Eno od teh omenja Fran Miklošič, ko trdi, da "červano mu je (Ravnikarju – op. pisca) slovenščina tako čista, da ni mislil in pisal tako lepo po domače nikdo prej, celo Vodnik ne, pa si je vendar niso hoteli priljubiti, zato ker se nahaja vmes tudi drugi participij preteklega časa (reksi, zagledavši, itd.), ki je potihnil na Kranjskem uže malo da ne popolnoma. Zato mu niso menda ugledale tudi Mojzesove bukve belega dne."³²

Miklošič ni bil edini, ki je grajal Ravnikarjev deležnik na -vši in -ši. Kritiziral ga je že sam Prešeren v znanem epigramu, v katerem ga je ironično spodbodel: "Gorjancev naših jezik potujčivavši, / si kriv, da kolne kmet molitve bravši". Ravnikarju so pri tem očitali, da so ga zapeljali drugi slovanski jeziki.

Lino Legiša trdi, da si Ravnikarjev jezik sicer zasluži veljavo, hkrati pa po drugi strani priznava, da je zaradi prehudega purizma, umetničenja in pomanjkanja okusa naletel na odpor.³³

Omenjeni avtorji torej izražajo dvome o kakovosti jezika, ki ga je uporabljal Matevž Ravnikar.

Nekateri drugi avtorji gredo še korak dlje in poudarjajo Ravnikarjevo nesrečno vpletenost v zgodbo o reformi slovenske abecede. Ivan Prijatelj in France Kidrič pri tem navajata, da prevod Pentatevha ni izšel (hkrati pa se delo ni nadaljevalo) zaradi čakanja na nov Kopitarjev pravopis oz. novo abecedo. Ta se je načrta lotil širokopotezno in pri tem računal na pomoč Čeha Dobrovskega, vendar – kljub številnim stikom, zlasti v letih 1811–12 – brez uspeha.³⁴

Zgodovinska stroka v nadaljevanju te zgodbe navaja sestanek, ki so ga imeli na Dunaju leta 1820 Ravnikar, Kopitar, Dobrovsky, Metelko, Kalister in Šlakar z namenom, da bi se zedinili okrog novega slovenskega pravopisa.³⁵ Srečanje ni obrodilo sa-

³² F. Miklošič, *Slovensko berilo*, str. 44.

³³ L. Legiša, *Iz ozadja*, str. 125.

³⁴ F. Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva*, str. 532; I. Prijatelj, *Slovenščina pod Napoleonom*, str. 423–426. I. Prijatelj, *Duševni profili*, str. 62.

³⁵ Vladika Matej Ravnikar, *Slovenec*, 5. 8. 1876; *Slovenski biografski leksikon*, 3. knjiga, str. 47.

dov. Ravnikar se je pri tem ogrel za metelčico (uporabil jo je, kot smo videli, pri dobršnem delu prevoda nove zaveze), ki je uvajala v abecedo nova znamenja in se opirala delno na cirilico. Glede na dejstvo, da je bil pobudnik omenjenega črkopisa duhovnik Franc Metelko, Ravnikarjev učenec, je Josip Marn označil Ravnikarja celo kot "pravega očeta metelčice".³⁶ V metelčici je sicer izšlo nekaj knjig, vendar zaradi ostrega nasprotovanja – kritiziral jo je, med drugimi Matija Čop ob Prešernovi pomoči, zelo odločno tudi ljubljanski škof Wolf – se je eksperiment izjalovil. V tridesetih letih 19. stoletja je bila tako pregnana.

Tretjo razlago o tem, zakaj Ravnikar ni objavil prevoda svetega pisma, posredno ponuja Josip Gruden. Ta postavlja pristop do svetega pisma v kontekst spopadov med različnimi strujami znotraj slovenskega katoliškega gibanja, v tem primeru med janzenisti in njihovimi nasprotniki. Pri tem poudarja, da ni šlo le za politično-verske boje, ampak tudi za različno pojmovanje pomena svetega pisma. Janzenisti so želeli, da bi postalo sveto pismo prava ljudska knjiga, kar je prišlo do izraza že v Japelj-Kumerdejevem prevodu svetega pisma. Ta je izšel v več delih ob koncu 18. in na začetku 19. stoletja in je bil nasploh drugi objavljeni prevod svetega pisma na Slovenskem (prvega je objavil Jurij Dalmatin v 16. stoletju).

Ena glavnih značilnosti Japelj-Kumerdejevega prevoda je bila, da je bil napisan brez obširnih opomb in razlag, kar se je skladalo z janzenistično doktrino.

Janzenistični pristop do svetega pisma pa se ni ujemal s predpisi uradne cerkve. Ta namreč ni podpirala kakršnegakoli prevoda v narodne jezike, ampak se je držala točno določenih standardov. To je prišlo do izraza še zlasti v začetku 19. stoletja, ko je cerkev reagirala na delovanje t. i. svetopisemskih družb (še zlasti britanske in inozemske, sicer protestantske usmeritve), ki so med kristjani različnih veroizpovedi širile prevode v narodne jezike. Tako je papež Pij VII. leta 1816 sklenil, da bo podprl le odobrene katoliške prevode, opremljene z opombami in komentarji iz t. i. Vulgate (latinskega prevoda svetega pisma). Vzorčen primer je bil nemški prevod iz latinščine, ki ga je izdal Joseph Franz Alioli.³⁷

Tudi Jurij Japelj in Blaž Kumerdej sta prevedla sveto pismo iz latinščine, s tem da sta dodala pod črto le drobne opombe, pa še to ne na vsaki strani.³⁸ Opombe praviloma niso bile vsebinske narave. V prvem delu prevoda (1784) je bil objavljen predgovor v latinščini (na 14 straneh žepnega formata), v drugem delu (1786) pa je bil ta le minimalen. Že to dejstvo je povzročilo nemalo nejevolje, še zlasti, ker so nekateri deli nove zaveze, v prvi vrsti Evangelij po Janezu, sprožili med verniki različne interpretacije.

Slovenski janzenisti z Ravnikarjem na čelu niso opuščali le opomb in razlag, ampak so prevajali iz izvirnika (in ne torej iz Vulgate): staro zavezo iz hebrejščine, novo pa iz grščine. Izhajali so iz izvirnih jezikov, ker so zagovarjali načelo, da se vsak nadaljnji prevod nujno nekoliko oddalji od originala. Vendar se je to zgodilo očitno ob nepravem času, saj je prav takrat cerkev – kot smo videli – poostrila kriterije. K temu gre dodati tudi poznejše odkrito obračunavanje z janzenistično strujo, ki ga je na Kranjskem vodil Anton Alojzij Wolf, in sicer v drugi polovici svojega škofovanja v Ljubljani (1824–1859). Prav on je zagovarjal načelo, da so svetopisemski prevodi v narodne jezike pravi in koristni, če nastajajo pod nadzorstvom Cerkve.³⁹

Ravnikarjev prevod svetega pisma ni bilo edino neobjavljeno tovrstno besedilo v zgodovini slovenskega slovstva. Pred njim jih je bilo kar nekaj, s tem da zgodba o njegovem neobjavljenem prevodu močno spominja na prav tako neobjavljeni prevod bosonogega avguštince Marka Pohlina, vendar v obratni smeri. Pohlina je imel namreč prevod že pripravljen z opombami in razlago vred, vendar mu ljubljanski škof Herberstein (le-ta je bil znan po janzenistični drži) ni dovolil izdaje. Pač pa jo je dovolil prej omenjenemu Juriju Japlju (soavtorju prevoda skupaj z Blažem Kumerdejem), ki je prav tako kot Herberstein pripadal janzenističnemu taboru.

Mogoče se zdi zavrnitev Pohlina nenavadna, saj je bil s svojo Krajnsko gramatiko iz leta 1768 začetnik modernega slovenskega narodnega gibanja oz. t. i. književnega preporoda, a bila je – kljub strokovni podkovanosti Marka Pohlina – rezultat tudi idejnih razhajanj s Herbersteinom. Ta je konec koncev videl v redovnikih, katerim je Pohlina pripa-

³⁶ J. Marn, *Kopitarjeva spomenica*, str. 89. Franc Metelko je vodil stolico slovenskega jezika v ljubljanskem bogoslovju, ki so jo leta 1815 ustanovili Ravnikar, Kopitar in Zois.

³⁷ M. Peklaj, *Delo in zasluge*, str. 139.

³⁸ Svetu pismu noviga testamenta, NUK, Rokopisna zbirka, fond 10076/1–2.

Krajše opombe pod črto so največkrat v eni ali dveh vrsticah; gre običajno za obrazložitve pomena važnejših besed in stavkov iz grškega besedila.

³⁹ M. Peklaj, *Delo in zasluge*, str. 142.

dov. Ravnikar se je pri tem ogrel za metelčico (uporabil jo je, kot smo videli, pri dobršnem delu prevoda nove zaveze), ki je uvajala v abecedo nova znamenja in se opirala delno na cirilico. Glede na dejstvo, da je bil pobudnik omenjenega črkopisa duhovnik Franc Metelko, Ravnikarjev učenec, je Josip Marn označil Ravnikarja celo kot "*pravega očeta metelčice*".³⁶ V metelčici je sicer izšlo nekaj knjig, vendar zaradi ostrega nasprotovanja – kritiziral jo je, med drugimi Matija Čop ob Prešernovi pomoči, zelo odločno tudi ljubljanski škof Wolf – se je eksperiment izjalovil. V tridesetih letih 19. stoletja je bila tako pregnana.

Tretjo razlago o tem, zakaj Ravnikar ni objavil prevoda svetega pisma, posredno ponuja Josip Gruden. Ta postavlja pristop do svetega pisma v kontekst spopadov med različnimi strujami znotraj slovenskega katoliškega gibanja, v tem primeru med janzenisti in njihovimi nasprotniki. Pri tem poudarja, da ni šlo le za politično-verske boje, ampak tudi za različno pojmovanje pomena svetega pisma. Janzenisti so želeli, da bi postalo sveto pismo prava ljudska knjiga, kar je prišlo do izraza že v Japelj-Kumerdejevem prevodu svetega pisma. Ta je izšel v več delih ob koncu 18. in na začetku 19. stoletja in je bil nasploh drugi objavljeni prevod svetega pisma na Slovenskem (prvega je objavil Jurij Dalmatin v 16. stoletju).

Ena glavnih značilnosti Japelj-Kumerdejevega prevoda je bila, da je bil napisan brez obširnih opomb in razlag, kar se je skladalo z janzenistično doktrino.

Janzenistični pristop do svetega pisma pa se ni ujemal s predpisi uradne cerkve. Ta namreč ni podpirala kakršnegakoli prevoda v narodne jezike, ampak se je držala točno določenih standardov. To je prišlo do izraza še zlasti v začetku 19. stoletja, ko je cerkev reagirala na delovanje t. i. svetopisemskih družb (še zlasti britanske in inozemske, sicer protestantske usmeritve), ki so med kristjani različnih veroizpovedi širile prevode v narodne jezike. Tako je papež Pij VII. leta 1816 sklenil, da bo podprl le odobrene katoliške prevode, opremljene z opombami in komentarji iz t. i. Vulgate (latinskega prevoda svetega pisma). Vzorčen primer je bil nemški prevod iz latinščine, ki ga je izdal Joseph Franz Al-lioli.³⁷

Tudi Jurij Japelj in Blaž Kumerdej sta prevedla sveto pismo iz latinščine, s tem da sta dodala pod črto le drobne opombe, pa še to ne na vsaki strani.³⁸ Opombe praviloma niso bile vsebinske narave. V prvem delu prevoda (1784) je bil objavljen predgovor v latinščini (na 14 straneh žepnega formata), v drugem delu (1786) pa je bil ta le minimalen. Že to dejstvo je povzročilo nemalo nejevolje, še zlasti, ker so nekateri deli nove zaveze, v prvi vrsti Evangelij po Janezu, sprožili med verniki različne interpretacije.

Slovenski janzenisti z Ravnikarjem na čelu niso opuščali le opomb in razlag, ampak so prevajali iz izvornika (in ne torej iz Vulgate): staro zavezo iz hebrejščine, novo pa iz grščine. Izhajali so iz izvornih jezikov, ker so zagovarjali načelo, da se vsak nadaljnji prevod nujno nekoliko oddalji od originala. Vendar se je to zgodilo očitno ob nepravem času, saj je prav takrat cerkev – kot smo videli – poostrila kriterije. K temu gre dodati tudi poznejše odkrito obračunavanje z janzenistično strujo, ki ga je na Kranjskem vodil Anton Alojzij Wolf, in sicer v drugi polovici svojega škofovanja v Ljubljani (1824–1859). Prav on je zagovarjal načelo, da so svetopisemski prevodi v narodne jezike pravi in koristni, če nastajajo pod nadzorstvom Cerkve.³⁹

Ravnikarjev prevod svetega pisma ni bilo edino neobjavljeno tovrstno besedilo v zgodovini slovenskega slovstva. Pred njim jih je bilo kar nekaj, s tem da zgodba o njegovem neobjavljenem prevodu močno spominja na prav tako neobjavljeni prevod bosonovega avguština Marka Pohlina, vendar v obratni smeri. Pohlina je imel namreč prevod že pripravljen z opombami in razlago vred, vendar mu ljubljanski škof Herberstein (le-ta je bil znan po janzenistični drži) ni dovolil izdaje. Pač pa jo je dovolil prej omenjenemu Juriju Japlju (soavtorju prevoda skupaj z Blažem Kumerdejem), ki je prav tako kot Herberstein pripadal janzenističnemu taboru.

Mogoče se zdi zavrnitev Pohlina nenavadna, saj je bil s svojo Krajsko gramatiko iz leta 1768 začetnik modernega slovenskega narodnega gibanja oz. t. i. književnega preporeda, a bila je – kljub strokovni podkovanosti Marka Pohlina – rezultat tudi idejnih razhajanj s Herbersteinom. Ta je konec koncev videl v redovnikih, katerim je Pohlina pripa-

³⁶ J. Marn, *Kopitarjeva spomenica*, str. 89. Franc Metelko je vodil stolico slovenskega jezika v ljubljanskem bogoslovju, ki so jo leta 1815 ustanovili Ravnikar, Kopitar in Zois.

³⁷ M. Peklaj, *Delo in zasluge*, str. 139.

³⁸ Svetu pismu noviga testamenta, NUK, Rokopisna zbirka, fond 10076/1–2.

Krajše opombe pod črto so največkrat v eni ali dveh vrsticah; gre običajno za obrazložitve pomena važnejših besed in stavkov iz grškega besedila.

³⁹ M. Peklaj, *Delo in zasluge*, str. 142.

dal, preživlji ostanek preteklosti. Naj dodam, da se je to dogajalo v okolju, kjer še ni bilo razrešeno temeljno vprašanje, ali je dovoljeno vsakomur brati sveto pismo. Herberstein je bil pri tem prepričan, da je neobhodno potrebno avtentično poznavanje biblije in še posebej nove zaveze.⁴⁰

Nekaj desetletij kasneje se je, kot kaže, razmerje obrnilo v prid nasprotnikom janzenizma, pri čemer se je Ravnikar s svojim prevodom znašel v nepravem trenutku. To so seveda samo ugibanja, dajejo pa slutiti, da se je Ravnikar res znašel pred nepremostljivo oviro. Dejstvo je, da so dele svetega pisma v poznih letih njegovega življenja oz. malo po smrti objavili drugi: Andrej Gollmayer prevod evangelijev leta 1834 in benediktinec Placid Javornik prevod nekaterih delov iz Mojzesovih bukvev (1848). Z letom 1856 pa je skupina prevajalcev pod pokroviteljstvom škofa Wolfa začela izdajati prevod celotne Biblije. Wolfova biblija (pod tem imenom je znana v strokovni javnosti) je bila opremljena z opombami, uvodi in komentarji, predgovor pa je napisal sam škof.⁴¹

Objava več prevodov v razmeroma kratkem roku ni bila naključna, saj se je slovenski jezik takrat naglo razvijal. To pa je zahtevalo hkrati nove prevode.

Druge dileme

Vse te ne povsem pojasnjene dileme sprožajo seveda tudi druga vprašanja, ki niso vedno neposredno povezana z biblijo. Eno od teh je naslednje: kako je mogoče, da se je Ravnikar, ki je pripadal janzenistični doktrini, povzpел tako visoko na cerkveni lestvici?

Odgovor ponuja Ivan Prijatelj, ki trdi, da je moral Ravnikar leta 1830, pred imenovanjem za škofa, na zagovor v Rim.⁴²

Če je ta trditev resnična, pomeni, da se je Ravnikar v zameno za škofovsko mesto takrat odpovedal janzenističnim idejam. Vendar v biografskih podatkih o Ravnikarju to ni izrecno navedeno. Prav naprotno: njegovo ime je neločljivo povezano z janzenizmom.

Prijatelj pri tem navaja Kopitarjevo pismo Zoisu iz leta 1814: "*Ako bi hotela vaša milost vzeti trud, imeti Ravnikarja prav pogosto okoli sebe in si ga približati,*

to se pravi: polagoma in brez škode za njegovo vnemo itd. ga razjanzenizirati, tedaj bi postal to daleko naš najboljši pisatelj".⁴³

Josip Mal v Zgodovini slovenskega naroda poudarja, da "*so imeli Ravnikarja za nekakega prvaka janzenistov*".⁴⁴

V Primorskem slovenskem biografskem leksikonu je zapisano, da je bil "*kot janzenist strog in dosleden do sebe in drugih, vendar ni pretiraval*". Omenjeni leksikon očitno povzema geslo iz Slovenskega biografskega leksikona, s tem da je tu napisano tudi naslednje: "*Bil je janzenistično usmerjen (vendar kot poznejši škof. cenzor ni zatiral janzenizmu nasprotnih knjig)*". To pa je tudi vse v zvezi z njegovo morebitno spremembo stališč, kajti tudi v poznejših ocenah njegovega dela še naprej najdemo oznako, da je bil janzenist.⁴⁵

Tu pa smo pri srčki problema oziroma vprašanju, kako definirati janzenizem na Slovenskem.

Dolinar trdi, da se je ta oznaka pri nas prišla dveh različnih skupin: pristašev moralnega rigorizma in zagovornikov reformnega katolicizma okrog ljubljanskega škofa Janeza Karla Herbersteina.⁴⁶ To pomeni, da naj ne bi slovenski janzenizem izviral iz janzenizma, kot so ga poznali v nekaterih drugih okoljih, kjer se je to gibanje uveljavilo, npr. v Franciji neposredno po Jansenovi smrti, v t. i. drugem obdobju janzenizma (s "port-royalskim" gibanjem) ali pa na Nizozemskem še kasneje.

Moralni rigorizem je bil pojav znotraj Cerkve v habsburških deželah ob koncu 18. in v prvi polovici 19. stoletja, ki je poudarjal strogost na področju zakramentalne prakse oz. rigoristično interpretacijo odlokov Tridentinskega koncila (1545–1563).⁴⁷ Pristaši reformnega katolicizma so si kot cilj postavili tako versko kot moralno prenovo Cerkve. Pri tem so se naslanjali na reformne pobude, ki so prihajale predvsem iz Italije. Eden od njegovih vnetih zagovornikov je bil Janez Karel Herberstein.

Slovensko zgodovinopisje je čas njegovega škofovanja v Ljubljani (1772–1787) primerno obdelalo. Pri tem je razčlenilo povezavo med janzenizmom in jožefinizmom ter vlogo tega škofa v procesu jožefinskih reform, hkrati pa poudarilo tesno prepletanje med Cerkvijo in državo. Ključnega pome-

⁴⁰ A. Cont, Johann Karl Conte Herberstein, str. 127.

⁴¹ V predgovoru je Wolf poudaril ustno izročilo in ga postavil na prvo mesto pred izročilom, zapisanim v svetem pismu. Kot opozarja Peklaj, je bila to katoliška reakcija na reformatorsko načelo "sola scriptura". Gl. M. Peklaj, Delo in zasluge, str. 142.

⁴² I. Prijatelj, *Duševni profili*, str. 64.

⁴³ Prav tam.

⁴⁴ J. Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 316.

⁴⁵ To oznako najdemo tudi v literarnih zgodovinah, kot npr. v J. Pogačnik, *Slovenska književnost I*, str. 209.

⁴⁶ F. M. Dolinar, Janzenizem in reformni katolicizem, str. 166 in 167.

⁴⁷ F. M. Dolinar, Verske razmere, str. 10 in 19.

na pri razumevanju tega pojava je dejstvo, da je Jožef II. lahko izvajal reforme le preko ljudi, ki so na škofijskih stolicah podpirali njegove reforme. Med temi je bil prav Herberstein.⁴⁸ Svetna oblast je pri imenovanju škofov imela odločilen vpliv, kar je trajalo do sredine 19. stoletja.

Vendar zgodovinopisje ni povsem enotno, kar zadeva Herbersteinovo vlogo. Večina avtorjev ugotavlja njegov projanzenizem in celo primat v tej smeri,⁴⁹ medtem ko je za nekatere druge ta trditev vprašljiva. Po tej tezi naj bi hotel le uresničevati naloge, ki mu jih je naložila tridentinska pokonciljska prenova, čeprav je tudi res, da ga je ostro kritiziral sam papež.⁵⁰

Zgodovinopisje se je ukvarjalo, vendar ne tako podrobno kot pri Herbersteinu, tudi z vlogo njegovega naslednika, ljubljanskega nadškofa Mihaela Brigida (1787–1806). Tudi v njegovem primeru ni prišlo do povsem enotnih zaključkov glede odnosa, ki ga je imel do janzenizma.

Sploh pa je to vprašanje nedorečeno v zvezi z Matevžem Ravnikarjem oz. obdobjem, ko je začel vpliv janzenizma na Slovenskem že plahneti. To velja za čas od drugega desetletja 19. stoletja naprej oziroma škofovanja Antona Alojzija Wolfa, ki, kot rečeno, ni bil naklonjen janzenistični doktrini.

Pri definiciji janzenizma na Slovenskem so zanimive ugotovitve Ivana Prijatelja. Ta je zatrdil, da slovenski duhovniki v času slovenskega kulturnega preporoda zaradi janzenizma niso imeli sporov z Rimom: "*V te spore se niso zapletali, jih niso iskali, ker se iz oportunitizma niso prištevali k tej od jezuitov proskribirani sekti in ker so se sami izogibali celo tega imena. V resnici pa so čitali knjige njenih pristavev...*"⁵¹ Pri tem se je skliceval na Matijo Čopa, ki je trdil, da so bili naši janzenisti nasploh nepravilni,⁵² s tem, da so se stališča obeh taborov sčasoma ublažila in hkrati približala. Glede domnevnega oportunitizma pa velja dodati, da so javno odobravanje janzenističnih nazorov znotraj Cerkve šteli kot devianten pojav. Leta 1713 je namreč papež Klemen XI. obsodil janzenizem.

Kljub temu, da so bili slovenski janzenisti v svojih nazorih dokaj umirjeni,⁵³ je znana konfrontacija med njimi in redovniki, še zlasti v času, ko je Jožef II. ukinil številne samostane na Slovenskem. Josip Gruden pri tem izpostavlja neprimeren odnos janzenistov do umetnin razpuščenih samostanov in cerkva.⁵⁴ V kontekst obračunavanja med janzenisti in njihovimi nasprotniki spada tudi izgon bibličista Jakoba Zupana s profesorske stolice v Ljubljani leta 1835. Kljub omilitvi njihove vloge je vpliv med duhovščino trajal še nekaj časa.

Pečat, ki so ga pustili na Slovenskem, je vsekakor opazen.

Benedik trdi, da so na versko življenje vplivali predvsem na dveh področjih: vzgoja in pisateljska dejavnost. Mnogi janzenisti so bili hkrati odlični šolniki in avtorji odmevnih besedil.

Če smo prej ugotovili povezavo med janzenizmom in jožefinizmom, je potrebno ugotoviti tudi tesno sodelovanje med janzenisti in razsvetljenstvom, v tem primeru posebej s krožkom Žige Zoisa. Oba kroga je družila želja po prevajanju kakovostnih knjig, predvsem iz francoščine.⁵⁵

Franc Ušeničnik poleg razširjenosti janzenistične literature v tistem času navaja njihov izrazit rigorizem predvsem v zvezi z zakramentom pokore in obhajila, nasprotovanje bratovščinam, odpustkom in procesijam ter celo prisotnost janzenističnih križevih poti v slikarstvu.⁵⁶ Ena od značilnosti janzenizma je bil tudi poglobljen študij svetega pisma.

Sklep

Približno 100 let potem, ko je Ravnikar prevedel prvi del svetega pisma, je potekal v Ljubljani katoliški shod, na katerem – kot trdi Andrej Snoj⁵⁷ – se je pojavila misel, da bi katoliška stran izdala sveto pismo nove zaveze z večjim ozirom na grški izvirnik. To so takrat ponujali že protestanti preko Britanske in inozemske svetopisemske družbe. Podobno so to storili, po prvi svetovni vojni, tudi slovenski katoličani. Pri prevodu so sodelovali Frančišek Jere, Gregorij Pečjak in prej omenjeni Snoj. S tega vidika so ravnali podobno kot Matevž Ravnikar. Novi prevod je še naprej vseboval razlage in opombe. Tudi v tem se je razlikoval od nekaterih drugih, npr. protestantskih prevodov.

⁴⁸ Misel povzemam iz M. Ambrožič, Rim in duhovni tokovi, str. 33. Ambrožič se je pri tem opiral na Josipa Grudna.

⁴⁹ F. Oražem, Herbersteinova življenjska pot, str. 109; K. Šturm-Schnabl, Slovenski narodni preporod, str. 360; F. Ušeničnik, Rigorizem naših janzenistov, str. 45; R. Čebulj, Janzenizem na Slovenskem, str. 21.

⁵⁰ F. M. Dolinar, Herbersteinovo pastirsko pismo, str. 253–254.

⁵¹ I. Prijatelj, Duševni profili, str. 39.

⁵² Na to se navezuje tudi Dolinar, ko ugotavlja, da je bila oznaka janzenisti očitnik, ki so ga uporabljali njihovi nasprotniki. Gl. F. M. Dolinar, Janzenizem in reformni katicizem, str. 166.

⁵³ M. Benedik, Duhovni vplivi, str. 27.

⁵⁴ J. Gruden, Janzenizem, str. 17.

⁵⁵ K. Šturm-Schnabl, Slovenski narodni preporod, str. 361.

⁵⁶ F. Ušeničnik, Rigorizem naših janzenistov, str. 1–49.

⁵⁷ A. Snoj, Novi slovenski prevod, str. 17.

Glede na dejstvo, da ima izdaja svetega pisma izrazit kulturni pomen za ves narod, lahko trdim, da je bil neobjavljeni Ravnikarjev prevod zamujena priložnost.

Viri in literatura

Viri

ARS, fond AS 987, Ravnikar Matevž, fascikel 1 in 2.

NUK, Rokopisna zbirka, fond 10076/1-2, Svetu pismu noviga testamenta, Ljubljana, 1784 in 1786.

Literatura

Ambrožič, Matjaž: Rim in duhovni tokovi v Evropi v Herbersteinovem času. *Herbersteinov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje: Mohorjeva družba, 2004, str. 21–36.

Benedik, Metod: Duhovni vplivi in spremembe v Cerkvi na Slovenskem v 19. stoletju. *Vloga Cerkve v slovenskem kulturnem razvoju 19. stoletja* (ur. France Martin Dolinar, Joža Mahnič in Peter Vodopivec). Ljubljana: Slovenska matica, 1989, str. 27–32.

Biblije na Slovenskem. Katalog. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, 1996.

Breznik, Anton: Literarna tradicija v 'Evangelijih in listih'. *Dom in svet* 30 (1917), str. 333–347.

Cont, Alessandro: Johann Karl conte Herberstein canonico della cattedrale di Trento. *Herbersteinov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje: Mohorjeva družba, 2004, str. 117–162.

Čebulj, Regalat: *Janzenizem na Slovenskem in frančiškani*. Ljubljana: Frančiškanska provincija Slovenije, 1922.

Dolinar, France Martin: Herbersteinovo pastirsko pismo iz leta 1782. *Herbersteinov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje: Mohorjeva družba, 2004, str. 247–256.

Dolinar, France Martin: Janzenizem in reformni katolicizem. *Zgodovina Cerkve na Slovenskem* (ur. Metod Benedik). Celje: Mohorjeva družba, 1991, str. 166–171.

Dolinar, France Martin: Verske razmere na Slovenskem v Baragovem času. *Baragov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje: Mohorjeva družba, 2000, str. 7–19.

Drobtince za novo leto 1858, 13 (1857). Celovec: Janez Leon, str. 81–107.

Einspieler, Klaus – Marketz, Jože – Merkač, Janko: *Sveto pismo – knjiga življenja*. Celovec-Ljubljana-Dunaj: Mohorjeva založba, 1996.

Gruden, Josip: *Janzenizem v našem kulturnem življenju*, separat. Ljubljana, 1916.

Gruden, Josip: K drugemu slovenskemu prevodu sv. Pisma. *Carniola* 7 (1916), str. 93–104.

Istinič (=Marn, Josip): Vladika Matej Ravnikar v slovstvu Slovenskem. *Slovenec* 4 (1., 3. in 5. 8. 1876), št. 89, 90 in 91.

Kidrič, France: *Prešeren*. Ljubljana: Tiskovna zadruga, 1938.

Kidrič, France: *Zgodovina slovenskega slovstva*. Ljubljana: Slovenska matica, 1924–1936.

Koledar Družbe svetega Mohorja za navadno leto 1878. Celovec: Družba sv. Mohora, 1877.

Legiša, Lino: Iz ozadja Prešernove Nove pisarnije: razmerje do Ravnikarja. *Slavistična revija* 19 (1971), št. 2, str. 125–141.

Mal, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda*. Celje: Družba sv. Mohorja, 1928.

Marn, Josip: *Kopitarjeva spomenica*. Ljubljana: Slovenska matica, 1880, str. 88–89.

Marn, Josip: Matej Ravnikar. *Jezičnik* 15 (1877). Ljubljana, Rudolf Milic, str. 63–70.

Marušič, Branko: Ob stopetdesetletnici smrti tržaškega škofa Matevža Ravnikarja. *Mladika* 40 (1996), št. 1, str. 26.

Miklošič, Fran: *Slovensko berilo za 8. gimnazijski razred*. Dunaj: K. Graeser, 1881.

Moder, Janko: *Iz zdravih korenin močno drevo*, 1. del. Celje: Mohorjeva družba, 1952.

Mole, Rudolf: Doneski k življenjepisu dr. Jakoba Zupana. *Carniola* 1 (1910), str. 101–113.

Oražem, France: Herbersteinova življenjska pot in njegova duhovna podoba. *Herbersteinov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje: Mohorjeva družba, 2004, str. 109–116.

Pekljaj, Marijan: Delo in zasluge škofa Wolfa za slovensko Sveto pismo. *Wolfov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje: Mohorjeva družba, 1994, str. 139–146.

Pogačnik, Jože: *Slovenska književnost I*. Ljubljana: DZS, 1998.

Prijatelj, Ivan: *Duševni profili slovenskih prepovediteljev*. Ljubljana: s.n., 1935.

Prijatelj, Ivan: Slovenščina pod Napoleonom. *Veda* 1 (1911), str. 417–435.

Primorski slovenski biografski leksikon, 12. snopič. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1986, str. 146–147.

Ravnikar, Jernej: *Tržaško-koprski škof Matej Ravnikar*. Ljubljana: Družba sv. Cirila in Metoda, 1890.

Slodnjak, Anton: *Pregled slovenskega slovstva*. Ljubljana: Akademsko založba, 1934.

Slovenski biografski leksikon, 3. knjiga. Ljubljana: Gospodarska zadružna banka, 1960–1971, str. 46–48.

Snoj, Andrej: *Novi slovenski prevod sv. pisma nove zaveze*. Ljubljana: Teološka fakulteta, 1924, separat, str. 193–212.

Snoj, Andrej: Ob stoletnici Wolfove izdaje svetega pisma. *Zbornik teološke fakultete*. Ljubljana: tipkopis, 1956–57, št. 6/7, str. 1–18.

Sveto pismo Stare in Nove zaveze: slovenski standardni prevod iz izvornih jezikov (ur. Jože Krašovec). Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije, 1996.

Šek, Polonca: *Izročilo prevajanja Svetega pisma od Trubarja do danes*. Diplomaska naloga. Maribor, 1999.

Šturm Schnabl, Katja: Slovenski narodni preporod in njegovi neposredni odnosi s francoskim razsvetljenstvom in janzenizmom. *Zgodovinski časopis* 43 (1989), št. 3, str. 359–363.

Ušeničnik, Franc: Rigorizem naših janzenistov. *Bogoslovni vestnik* 3 (1923), št. 1, str. 1–49.

Zgodovina slovenske univerze v Ljubljani do leta 1929. Ljubljana: Rektorat Univerze kralja Aleksandra prvega, 1929.

geistlichen Würdenträger, nicht gelang, zumindest einen Teil des vor rund 200 Jahren entstandenen Textes zu veröffentlichen. Der Verfasser des Beitrags bietet mehrere Hypothesen an: einige Bedenken gegenüber der sprachlichen Qualität der Übersetzung (zu starker Purismus), die Verwicklung des Bischofs in die frühen Kontroversen um das slowenische Abc ("slowenischer Abc-Krieg", Versuch der Durchsetzung der Metelko-Grammatik) und vor allem seine Zugehörigkeit zum Jansenismus. Dieser hatte eine andere Sichtweise dieses grundlegenden Buchs als die Kirchenführer. Der Verfasser versucht dabei festzustellen, ob sich die Zugehörigkeit zu dieser Bewegung für die Übersetzung angesichts der Tatsache, dass die slowenischen Jansenisten nicht so sehr mit Rom als mit einigen anderen Ländern im Streit lagen, nachteilig auswirkte, obwohl der Konflikt bereits seit der Regierung Kaiser Josephs II. andauerte und erst mit dem Untergang der Bewegung (d. h. in der Amtszeit von Bischof Ravnikar in Triest) abzuflauen begann. Der Josephinismus und der Jansenismus waren in den österreichischen Ländern eng verflochten, wobei auch der Einfluss der Aufklärung betont werden muss. Der Verfasser des Beitrags verbindet die erörterte Übersetzung mit einer anderen, ebenfalls nicht veröffentlichten slowenischen Übersetzung des Pentateuchs (der fünf Bücher Mose), die Ravnikar – einigen Quellen zufolge – nicht selbst angefertigt haben soll. Interessanterweise ist diese Arbeit den Historikern und anderen Kennern schon lange bekannt, während Ravnikars Übersetzung des Neuen Testaments in der Vergangenheit fast von niemandem angeführt wurde. Das Fehlen einer eingehenden Untersuchung der slowenischen Jansenisten verhindert eine fundierte Antwort auf die Frage, warum es Ravnikar trotz seines Eintritts für den Jansenismus gelang, das Bischofsamt zu bekleiden.

Zusammenfassung

DIE FAST VERGESSENE HANDSCHRIFT VON RAVNIKARS ÜBERSETZUNG DES NEUEN TESTAMENTS

In dem Beitrag werden einige Fragen in Bezug auf die archivalisch unvollständig inventarisierte und unvollendete Handschrift der slowenischen Übersetzung des Neuen Testaments des Bischofs von Triest und Koper und Humanisten Matevž Ravnikar (1776–1845) aufgeworfen. In erster Linie die Frage, weshalb es dem Übersetzer, einem zu jener Zeit sehr bewanderten und außerdem hohen

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 347.999(497.4Celje)"1850/1941"

Prejeto: 4. 5. 2007

Okrožna kot trgovska sodišča 1850–1941

METKA BUKOŠEK

magistra zgodovinskih znanosti, arhivska svetovalka
Zgodovinski arhiv Celje, Teharska cesta 1, SI–3000 Celje
e-pošta: metka.bukosek@guest.arnes.si

IZVLEČEK

Okrožno sodišče kot trgovsko sodišče v Celju je bilo ustanovljeno po letu 1850. Pokrivalo je sodno območje Okrožnega sodišča v Celju. Sprva je bilo teritorialno zelo obsežno. Konec 19. stoletja je bilo z izločitvijo večjega dela celjskega sodnega teritorija ustanovljeno Okrožno sodišče v Mariboru, ki je delovalo tudi kot trgovsko sodišče. Tako so vodili do leta 1898 stare trgovske registre za skoraj celoten del Štajerske, po tem letu pa samo za novo sodno območje Okrožnega sodišča v Celju.

KLJUČNE BESEDE: *Okrožno sodišče kot trgovsko sodišče, Celje, sodni red, stečaj, podjetje, firma*

ABSTRACT

DISTRICT COURTS ACTING AS COMMERCIAL COURTS 1850–1941

The district court in Celje that was also the commercial court was founded in 1850 and covered the judicial area of Celje District Court. At first the territory under its jurisdiction was vast but by the end of the 19th century, Maribor District Court that was a commercial court as well was founded by eliminating major part of Celje judicial territory. Thus, Celje District Court had been in charge of keeping old trades dictionaries for the entire territory of Styria till 1898, but after that it covered only the new judicial area of Celje District Court.

KEY WORDS: *District Court as Commercial Court, Celje, judicial regulations, bankruptcy, company, firm*

Uvod

Posamezna okrožna sodišča so postala okrožna kot trgovska¹ sodišča. Njihova naloga je bila voditi vpisnike (registre) trgovskih firm ter izvrševati sodno oblast na prvi stopnji v spornih in nespornih trgovskih zadevah po odredbah o stvarni pristojnosti, navedenih v zakonih o postopku in v drugih zakonih. Prav tako je bila njihova naloga izvrševati sodno oblast v trgovskih stečajih. Do leta 1929 so se ravnali še po avstrijskem zakonu iz leta 1863,² po tem letu pa je njihovo poslovanje uravnaval Zakon o ureditvi rednih sodišč za kraljevino SHS.³

Tudi novi zakon o rednih sodiščih iz leta 1929⁴ je določal, da morajo trgovska sodišča voditi vpisnike (registre) trgovskih firm in izvrševati sodno oblast na prvi stopnji v spornih in nespornih trgovskih in meničnih zadevah po odredbah o stvarni pristojnosti, navedenih v zakonih o postopku in drugih zakonih. Poleg tega so morala izvrševati sodno oblast v trgovskih stečajih. Vse odredbe, ki so se nanašale na okrožna sodišča, so uporabljali tudi v spornih zadevah za trgovska sodišča. V senatih je bilo mesto enega sodnika rezervirano za trgovca ali osebo, izvedeno v rudarski ali pomorski stroki, če je šlo za pomorske ali rudarske zadeve. Kot je vidno, nova zakonodaja ni prinesla veliko novega, le nekaj manjših sprememb.

V novem Zakonu o sodnem postopku v civilnih pravnih zadevah⁵ je bilo v 47. členu določeno, katere spore naj bi reševali pred trgovskim sodiščem, in sicer:

- pred trgovska sodišča ali pred trgovske senate okrožnih sodišč so spadale zadeve, v katerih je vrednost spornega predmeta presežala vrednost dvanajst tisoč dinarjev;
- spori v trgovskih poslih, kadar je šlo za tožbo proti trgovcu, trgovski družbi ali zadrugi in je bil posel za toženo stranko trgovski posel;
- spori, v poslih trgovskih posrednikov (mešetarjev), merilcev in drugih oseb, ki so bile pooblaščenice, da opravljajo in potrjujejo podobne trgo-

vinske posle, kadar so potekali ti spori med njimi ter njihovimi naročniki;

- spori, ki so nastali v okviru pravnega razmerja med trgovci in njihovimi prokuristi,⁶ trgovskimi pooblaščenici, trgovskimi pomočniki in drugimi nameščenci v njihovem obratu, če niso spadali med služabnike, spori, ki so nastali v okviru pravnega razmerja vseh teh oseb proti drugim osebam, proti katerim je izvirala njihova odgovornost iz poslov, ki so bili izvršeni v obsegu obrata takega delavca;
- spori, ki so izvirali iz meničnihopravnih in čekovnopopravnih zahtevkov.

Ne glede na vrednost spornega predmeta so spadali v izključno pristojnost trgovskih sodišč ali pa trgovskih senatov okrožnih sodišč:

- spori, v okviru pravnih razmerij ter so se nanašali na zaščito in rabo izumov, vzorcev, modelov in žigov, kolikor ni bilo nobenih odredb o tem;
- spori, ki so se nanašali na ladje in plovbe na morju in na vodah, razglašeni za mednarodne;
- spori, ki so izvirali iz vseh pravnih razmerij, o katerih je bilo mogoče soditi po pomorskem pravu, kolikor se niso uporabljale druge odredbe;
- spori iz odsvojitve trgovskega obrata, ki so potekali med strankami pogodbenicami;
- spori v zvezi s pravico do uporabe trgovskega podjetja ter spori v zvezi s to pravico;
- spori, ki so nastali med ustanovitelji delniške družbe samimi ter podpisniki delnic in ustanovitelji; iz pravnega razmerja članov trgovske družbe med njimi samimi kakor tudi iz pravnih razmerij med člani uprave in likvidatorji družbe, prav tako med njimi in družbeniki, med tihiimi družbeniki in lastnikom trgovskega podjetja, med udeleženci društva za posamezne trgovske posle, ki se vodijo na skupni račun, in sicer vse to v dobi, dokler je trajalo službeno razmerje oziroma do tedaj, ko je le-to prenehalo.

Vpisi v trgovski register

Sredi 19. stoletja se je trgovska izmenjava izjemno povečala, nastale so nove oblike organiziranosti posameznikov in skupin v zvezi s trgovskimi posli, to pa je zahtevalo uvajanje novih oblik poslovanja. Zahteve po uradni registraciji raznih oblik podjetij je uresničil Trgovinski zakonik iz leta 1862.⁷ Na-

¹ Vir govorijo o trgovinskih sodiščih, trgovinskih poslih, nova terminologija pa uporablja pojem trgovsko. Med njima ni vsebinske razlike, samo izraz je posodobljen.

² Ukaz pravosodnega ministrstva in trgovskega ministrstva v dogovoru z ministrstvom za finance v zvezi z vpeljavo trgovskega zakonika in določbe o vpeljavi in vodenju trgovskega registra (Drž. zakonik, naredba z dne 3. marca 1863, XI/ 27, str. 189–203).

³ Zakon o ureditvi rednih sodišč za kraljevino SHS (U. l. LMO, 1929, 14/49, str. 113–118).

⁴ Prav tam.

⁵ Zakonik o sodnem postopku v civilnih pravnih zadevah za kraljevino SHS (Sl. l. KBUDB, 1931, 12/76, str. 181–254).

⁶ Poslovodja z neomejenim pooblastilom.

⁷ Trgovinski zakon (Deželni zakonik za Štajersko, 1863 št. 1, str. 1–93).

logo registracije so prevzela okrožna sodišča, ki so delovala tudi kot trgovska sodišča.

Trgovski registri so bili (oziroma so še) javne knjige s podatki o podjetjih, njihovih pravnih značilnostih, obliki organiziranosti podjetij, njihovih lastnikih, pravnih spremembah ipd. Zanje je bilo značilno, da so bili javni in vsem dostopni. Pravno sta obliko in vsebino registrov urejala Trgovski zakon iz leta 1862⁸ in Uredba o vpeljavi in vodenju trgovskega registra iz leta 1863.⁹

V trgovski register so vpisovali več vrst podjetij (firm), in sicer:

- firme posameznih trgovcev
- javne trgovske družbe
- komanditne družbe
- akcijske družbe (delniške)
- komanditne družbe na akcijo
- družbe z neomejeno zavezo

1. Podjetje (firma, tvrdka) posameznega trgovca

Ime, s katerim je vodil trgovec svoje trgovinske posle in se z njim podpisoval. Trgovec, ki je vodil svoje trgovske posle sam, brez družabnika, ali pa le s tihim družabnikom, je smel uporabljati le svoje ime, se pravi svoj priimek in krstno ime (tudi brez tega) in ni smel dodati ničesar, kar bi merilo na kakršnokoli družabništvo. Krstno ime je bilo mogoče uporabljati v poljubni obliki, če je bil lastnik znan s tem imenom in ga je uporabljal v trgovskem poslovanju (npr. Karol – Drago ipd). Po umrlem možu je lahko vodila posle tudi njegova vdova, vendar z dodatkom "vdova" ali pa, če je bila lastnica, npr. "I. I. omožena B" (Irena Ivanjc, omožena Borlak).

2. Javna trgovska družba

Nastala je, če sta dve ali več oseb opravljali trgovsko obrt kot skupno firmo in ni bilo v družbenosti nobene omejitve za premoženjske vloge. Pri tem ni bila potrebna nobena pisna pogodba. Firma javne trgovske družbe je morala vsebovati imena vseh družabnikov ali pa vsaj enega s pristavkom, da je firma družba (npr. "in drug" ali "& A"). Vsaka javna trgovska družba se je morala prijaviti za vpis v trgovski register. Prijava je morala vsebovati:

- ime in priimek, stan, bivališče, bivališče vsakega družabnika
- firmo družbe in kraj sedeža
- čas začetka družbe
- navedbo družabnika ali družabnikov, ki bodo zastopali družbo, ali navedbo, da bi družbo zastopali vsi družabniki skupaj;

Vsaka družba je morala trgovskemu sodišču sporočiti vsako spremembo firme ali spremembe v družabništvu, vstop novega družabnika, podelitev ali odtegnitev pravice do zastopanja, preselitev sedeža podjetja (tvrdke, firme) in drugo. Trgovsko sodišče je moralo vse te spremembe vnesti v register.

Vse spremembe so morali podpisati vsi družabniki osebno pred sodiščem ali pa so morali biti njihovi podpisi overjeni. Družabniki, ki so zastopali podjetje, so morali pod firmo pristaviti lastnoročni podpis pred trgovskim sodiščem ali pa v overovljeni obliki. Če firme niso prijavile spremembe, jih je na to napotilo trgovsko sodišče po uradni poti, tudi z globami.

Če sta bila družabnika le dva in je eden od njiju izstopil ali umrl, je firma postala firma enega trgovca. Voditi jo je bilo mogoče s starim imenom, če so dediči oziroma prodajalci v to privolili. V register je bilo treba vpisati tudi zapuščinsko obravnavo. O tem je trgovski register obvestilo zapuščinsko sodišče, to pa tudi pozvalo dedič, naj prijavijo zapuščinski provizorij za vpis pri zapustnikovi firmi.

3. Komanditna družba

Komanditna družba je nastala, če se je pri trgovskem obratu v okviru istega podjetja, eden ali več družabnikov udeležilo le s premoženjskim vložkom. Pri komanditni družbi sta morala biti navedena ime ter vsota premoženjskega vložka vsakega komandista.

4. Akcijske družbe (delniške)

Akcijska ali delniška trgovska družba je bila družba, v kateri so bili vsi družabniki udeleženi le z vlogami (deleži) in niso osebno jamčili za zavezanost družbe. Glavnica se je razdelila na akcije ali akcijske deleže. Ime take družbe se je moralo imenovati po predmetu, nikakor pa ne po imenih družabnikov.

Akcijska družba se je lahko vpisala v trgovski register na osnovi pogodbe o družbi in privolitvene listine; objaviti so jo morali tudi v izvlečku.

Tih družabniki firme so bile tiste osebe, ki so se udeleževale pri trgovskem podjetju drugega s pre-

⁸ Prav tam.

⁹ Ukaz pravosodnega ministrstva in trgovskega ministrstva v dogovoru z ministrstvom za finance v zvezi z vpeljavo trgovskega zakonika in določbe o vpeljavi in vodenju trgovskega registra z dne 9. marec 1863, Državni zakonik 1863, XI/27, str. 189–203).

moženjsko vlogo ter delile dobiček in izgubo. V trgovskem registru tiho družabništvo ni bilo vpisano.

5. Komanditna družba v akciji

Komanditna družba v akciji je bila družba, v kateri se je glavnica komanditov razdelila na akcije ali akcijske deleže. Akcija se je morala glasiti na ime. Takšna družba je bila lahko ustanovljena le na osnovi pisne pogodbe ter z dovoljenjem oblasti. Pogodba in privolitvena listina sta bili predmet vpisa v trgovski register. Objaviti je bilo treba v izvlečku, ki je moral vsebovati:

- datum pogodbe in privolitvene listine
- ime in priimek, stan in prebivališče vseh družabnikov, ki so jamčili osebno
- firmo, družbe in kraj sedeža
- število in znesek akcij in akcijskih deležev
- način oziroma obliko, v kateri naj bi se izvrševale vse družbene objave ter
- liste, v katerih se bodo le-te objavljale.

Za vpis v trgovski register je bilo potrebno predložiti:

- potrdilo, da je vsota kapitala komandistov pokrita s podpisi
- potrdilo ali izkaz, da je vsak komandit vplačal vsaj četrtino predpisanega zneska
- izkaz, da je bilo nadzorstvo v skladu s pogodbo izvoljeno v glavni skupščini komandistov.

6. Družbe z neomejeno zavezo

Družba z neomejeno zavezo je bila družba dveh ali več oseb, ki so bile odgovorne za obveznosti družbe z vsem svojim premoženjem. Bila je pravna oseba, ustanovljena s pogodbo, sklenjeno med družbeniki. Družba je pridobila pravno sposobnost z vpisom v sodni register. Vložki posameznih družbenikov v družbo so bili načeloma enaki, če ni bilo v pogodbi določeno drugače. Posle družbe so bili upravičeni in dolžni voditi vsi družbeniki, s pogodbo pa so lahko vodenje poslov prenesli na enega ali samo na nekatere družabnike. Odločitve družbenikov so sprejemali soglasno, če pogodba ni določala drugače. Družbeniki svojega deleža niso mogli uporabljati brez soglasja drugih družbenikov.

Trgovski (trgovinski) register

Vsa podjetja (oziroma firme, tvrdke) so se morale vpisati v trgovski register, ki se je vodil pri zbornih sodiščih prva stopnje. Vpisi so se lahko izvedli samo s sklepom sodišča.

Za vpis v trgovski register je bilo treba prijaviti:

- firmo kot tako
- vsako sprememba vpisane firme
- izbris firme
- podelitev in izbris prokure
- ustanovitev in razdružitve družb, izbris pravic družabnika do zastopanja
- izstop družabnika in drugo.

Vsak trgovec ni bil dolžan priglasiti svoje firme za vpis v trgovski register. To so morali storiti le tisti, ki so plačevali enoletni pridobitveni davek v višini vsaj 120 dinarjev v krajih z več kot 10.000 prebivalci, v krajih z 10.000 prebivalci vsaj 80 din ter v krajih z manj kot 10.000 prebivalci vsaj 50 din (podatki za trideseta leta dvajsetega stoletja). Da so trgovci prijavili firmo za vpis v register, je poskrbelo sodišče po uradni poti. O zneskih obrtnopridobitvenega davka je sodišče izvedelo iz podatkov, ki so jih trgovskemu registru pošiljale vsak mesec davčne oblasti. Prijava za vpis v trgovski register je morala biti podana pisno ali ustno, in sicer pri tistem trgovskem sodišču, v okolju katerega je imelo podjetje svoj sedež. Vsi vpisi so morali biti objavljeni v Uradnem listu. Pri zadrugah so bili objavljeni le vpis firme, datum zadružne pogodbe, besedilo in sedež firme, datum, namen podjetja, doba obstoja zadruge, če je bila ta določena, imena in naslovi članov vodstva, način objavljan pri zadrugah, če je ta presegala z zakonom določeno jamstvo ter končno, kako bodo zadrugo podpisovali. Pozneje so objavljali vpise le, če so se z vpisom spremenile našete točke.

Pri vpisu družbe z omejeno zavezo so morali poslati prepise prijave prilog finančni prokuraturi. Za to je obstajala posebna pristojbina.

Leta 1863¹⁰ so z zakonom predpisali nastavitve v trgovski register in postopek vpisa vanj. Predvideli so dva registra, in sicer:

Register A – register za posamezne firme

Register B – register za družbene firme

V register A so morali vpisati:

- zaporedno številko firme
- dan vpisa
- ime firme
- sedež firme oziroma njene podružnice
- lastnika firme
- ime prokurista
- registrske spise
- vse druge vpise, ki so se nanašali na firmo (vpis ženitnih pogodb lastnika firme ipd.)

¹⁰ Izdaja odločbe o osnovanju trgovskega registra, Prestave natiskov iz državnega zakonika tečaj 1863 za Štajersko, V/16, str. 167–181.

V register B so morali vpisati:

- zaporedno številko firme
- dan vpisa
- ime firme
- sedež firme oziroma njene podružnice
- ime prokurista, pri družbah, ki so bile v likvidaciji, pa še imel likvidatorja
- zapise vseh pravnih razmerij družbe (pri javnih družbah vsi družabniki, pri komanditnih družbah družabniki, komandisti ter njihovi vložki premoženja)
- registrske spise
- vse druge spise, ki so se nanašali na firmo (vpis ženitnih pogodb lastnika firme ipd.)
- registrske spise
- vse druge vpise, opombe ipd.

Pri delničarskih komanditnih družbah je bilo potrebno vpisati v šesti stolpec še povzetke listin, in sicer:

- datum družbene pogodbe, raznih drugih pogodb in potrdilnega pisma
- naznanilo, da je oblika družbe delničarsko komanditna ter s čim se ukvarja
- priimek in ime, stan in bivališče vseh osebno zavezanih družabnikov in odločbe o njihovih pristojnostih o sklepanju pravnih zadev za družbo, kolikor te določbe odstopajo od zakonskih obveznosti
- število in vrednost delnic ali deležev delnic
- obliko, v kateri se izvršujejo oznanila, ki jih izdaja družba, ter liste, kjer se objavljajo.

Pri delničarskih družbah so morali vpisati v šesti stolpec še:

- datum družbene pogodbe, spremenjene sklepe in potrdilna pisma
- naznanilo, da je družba delničarska, s čim se ukvarja in čas trajanja
- priimek in ime, bivališče članov vodstva in oblika zakonskega pravila, v kateri vodstvo izreka svojo voljo ter podpisuje v imenu družbe
- velikost osnovnega kapitala in odločbo o številu in znesku delnic ali njihovih deležev ter naznanilo, ali se delnice glasijo na imetnika ali na ime
- obliko, v kateri se izvršujejo oznanila, ki jih izdaja družba, ter liste, v katerih so objavljena.

Vse druge pogodbe je bilo treba v originalu ali overovljen prepis vložiti v knjigo prilog. Te priloge so dobile zaporedno številko; upoštevan je bil vrstni red. Hkrati so dobile tudi številko registra, v katerega so spadale. Ob dovolj velikem številu listin jih je bilo treba zvezati v knjigo.¹¹ Vsako knjigo je

bilo treba znova oštevilčiti s številko ena.

Posebno določilo je veljalo za podružnice. Samostojno so bile lahko vpisane samo v teh primerih:

- kadar je bila glavna firma nahajala v sodnem okraju drugega sodišča
- kadar je bila glavna firma sicer v istem sodnem okraju, vendar pa se podružnica ni popolnoma ujela z glavno firmo.

V obeh primerih je bilo potrebno v četrtem stolpcu označiti, da gre za podružnico, v zadnjem pa omeniti vlogo, ki jo ima glavna firma, ter njeno mesto v trgovskem registru, ki ga je imelo to ali drugo sodišče.

Kadar je izgubil prejšnji vpis veljavnost, so ga prečrtali z rdečo v tistih delih, ki niso več veljali. Kadar je prešla firma s trgovca posameznika na trgovsko družbo ali narobe, če se je sedež firme prenesel v drug sodni okraj ali kadar je firma ugasnila, so po tem, ko je bilo to v poslednjem stolpcu pojasnjeno, ves prostor prečrtali z rdečo črto. V primeru, da se je opravil prenos v drug razdelek trgovskega registra, se je moral zabeležiti na kraju stare in na začetku nove vloge.

Kot pomoč pri iskanju so morali izdelati abecedno kazalo ali iskalo z navodili, v katerem zvezku in na kateri strani iskati posamezno firmo. Po potrebi so izdelali tudi imenik lastnikov firm ali zavezane družabnike.

Knjige so bile javne in dostopne vsakomur, ki jih je želel pogledati.

Pozneje so nastavili še tretjega, za družbe z omejeno zavezo. Od leta 1906¹² so tako vodili tri trgovske registre:

I. Register A – za firme posameznih trgovcev, javne trgovske in komanditne družbe. Vanj so vpisali te podatke:

1. tekočo številko firme in vrstna številka vpisa
2. dan vpisa
3. ime firme ali družbe
4. kraj glavnega zavoda in podružnice
5. napoved obratnega predmeta
6. imetnika firme, pri trgovskih družbah družbeno obliko (javna ali komanditna družba), ime in priimek vsakega družabnika, ki je jamčil osebno, in vsakega komanditorja

¹¹ Žal se pri Okrožnem trgovskem sodišču v Celju to ni zgodilo, zato se je veli del listin izgubil.

¹² Ukaz pravosodnega ministrstva v sporazumu s trgovskim ministrstvom z dne 26. aprila 1906 o izpremembah v napravi in pisanju trgovskega vpisnika, Državni zakonik 1906 št 89.

Obrazec A.**Register za posamne firme**

p r i

c. kr. kupčijski sodnik na Dunaju.**Zvezek I.**

176

1. Tekoče število firm in podštevila	2. Dan vpisa	3. Besede, kakor firma glasi	4. Kraj, kjer je glavni nastan ali zavod in kjer se podružnice	5. Lastnik ali imetnik firme
1/1	2. julija 1863	A. S. Braun	Glavni zavod na Dunaju, Podružnica v Novem Mestu	Anton Žiga Braun, trgovec Dunajski*)
1/2	10. avgusta			
1/3	1. septembra 1863			Vsled smrti Antona Žige Brauna postal je po dedini lastnik firme njegov sin: Karl Teobald Braun trgovec na Dunaju
2/1	10. julija 1863	Robert Rette	Podružnica na Dunaju od Brnskega glavnega zavoda	Robert Rette, Brnski fabrikant
2/2	1. septembra 1863			

*) Namesti pik je treba to mesto podžrtati z rdečo tinto.

6. Prokuristi	7. Registerski spisi	8. O p o m b e.
Afred Rohr *)	VIII— ²⁰ 1863	X
Prokura Afreda Rohra je ugasnila po smrti njegovi. Za prokurista postavljen Jožef Thiel	detto	X
X	detto	Karl Teobald Braun, oženjen z Ludmilo, hčerjo kupčevca Scharfa, dal je vpisati ženitne pogodbe, ddo. Dunaj 10. julija 1860.
X		Zvezek I.
Jožef Smala, se stanom na Dunaju	VIII— ¹²⁸ 1863	Glavni nastan je bil 2. julija 1863 v kupčijski register Brnske deželne sodnje v registru za samezne firme, zvezek I, št. 5 vpisan.
X	detto	S sklepom Brnske deželne sodnije od 31. avgusta 1864, št. 6424 bilo je napeljano poravnovanje nad premoženjem lastnika firme Roberta Rette.
X		

7. pravico do zastopanja družabnikov – ta rubrika je morala biti izpolnjena samo pri trgovskih družbah. Obsegala je imena do zastopanja upravičenih družabnikov z napovedjo, ali ima vsak sam zase pravico do zastopanja ali in na katere načine je ustanovljena skupna pravica zastopanja. Kadar se je lahko družabnik sam zastopal, imena ni bilo potrebno navesti
8. imena prokuristov in likvidatorjev z navedbo, ali in po katerih načinih je določena skupna pravica do zastopanja
9. opombe.

II. Register B – za akcije (delniške) družbe in komanditne družbe na akcijo. Obsegal je enajst rubrik:

1. tekoče število firme in vrstno številko vpisa
2. dan vpisa
3. ime firme oziroma družbe
4. kraj glavnega zavoda in podružnice
5. predmet podjetja
6. višino osnovne glavnice
7. višina posameznih delnic ali delniških deležev in vrste delnic
8. imena članov vodstva
9. imena prokuristov in likvidatorjev
10. pravne razmere družbe
11. opombe.

III. Register C – za družbe z omejeno zavezo. Vanj so vpisali:

1. tekočo število firme in vrstno številka vpisa
2. dan vpisa
3. ime firme oziroma družbe
4. kraj glavnega zavoda in podružnic-predmet podjetja
5. višino osnovne glavnice
6. znesek danih in zahtevanih plačil
7. imena poslovođij
8. imena prokuristov in likvidatorjev
9. pravne razmere družbe
10. opombe.

K vsakemu registru sta sodila imenik in knjiga prilog. Ta se je vodila ob registrih B in C ter združenem registru. Knjiga prilog je zbirka listin, na podlagi katerih je bil opravljen vpis družbe ali zadruge. Te so bile: družbene ali združne pogodbe ali sklepi in privolitvene listine. Te listine ali sklepe je morala stranka predložiti v overovljenih prepisih ali odtisih. Knjiga prilog je tako dopolnjujoči del registra.

Priloge so zlagali kronološko in jih označili s tekočo številko. Poleg tega je bila na vsaki prilogi označena oznaka registra, h kateremu je spadala ta priloga. Če se je nabralo primerno število prilog, so

ta konvolut¹³ opremili s trdim ovojem, naslednje priloge pa zbirali v novem zvezku. Tekoče številke prilog so se začele z vsakim novim zvezkom, to je s številko 1.

Uvedli so nove oznake, in sicer namesto "Posam." ali "Dr." črke Rg A, Rg B ali Rg C.

Zadružni register

Okrožna sodišča so vodila tudi zadružni register.¹⁴ To je bil register pridobitvenih društev oziroma zadrug. V njem so bili vpisi pridobitvenih in gospodarskih zadrug,¹⁵ ki naj bi pospeševali obrt in gospodarstvo svojih članov. Ločile so se na zadruge z omejeno ter zadruge z neomejeno zavezo. Pri prvih z omejeno zavezo so jamčili združniki s svojim deležem in še z zneskom svojega deleža (dvojni delež), v zadrukah z neomejeno zavezo pa so jamčili z vsem svojim premoženjem.

Uredba o vodenju registra iz leta 1873 je predpisovala rubrike vpisa po obrazcu A, in sicer:

- zaporedna tekoča številka firme in spodnje število
- dan vpisa
- firma glavnega društva in podružnic iz sodnega okoliša
- kraj zadruge in podružnice
- likvidatorji in prokuratorji, kadar gre za kolektivno prokuro pa tudi oznako tega razmerja
- vsa druga pravna razmerja
- sklicevanje na vpisnikove spise
- opombe (obsegale so vse druge vpise, ki niso bili navedeni že v prejšnjih stolpcih, zlasti predstavitev združnega oziroma društvenega sedeža v sodni okraj drugega trgovskega sodišča, o odprtem konkurzu ter drugačni združitvi).

Tudi zadružni register je vodil knjigo prilog. V register so vpisovali samo povzetke listin ali samo opombo, v katerem zvezku in katero številko najdemo ustrezno listino. Povzetek je moral vsebovati:

- datum društvene (združne) pogodbe in spremembe sklepov

¹³ Sveženj, snopič rokopisov ali listin.

¹⁴ Ukaz ministrstva za pravosodje, notranje reči in trgovino po dogovoru s finančnim ministrstvom od 14. maja 1873, s katerim se izvršitev postave od 9. aprila 1873 (Državni zakonik št. 70) o pridobitnih in gospodarskih društvih izdajo potrebna določila o osnovi in pisanju vpisnika (registra) za društva, Državni zakonik 1873, št. 71.

¹⁵ Ukaz ministrstev za pravosodje, notranje stvari in trgovino v sporazumu s finančnim ministrstvom z dne 23.5.1895 o izpremembi ministrskega ukaza z dne 14. 5. 1873 (Državni zakonik št. 71), kako narejati in voditi vpisnik za pridobitne in gospodarske zadruge, Državni zakonik 1895, št. 74.

- predmet (poslovanja) podjetja
- čas trajanja društva (zadruga), če je le-to časovno omejeno
- ime, priimek, stan, bivališče članov ter obliko, v kateri načelstvo izraža svojo voljo in podpisuje v imenu društva
- velikost opravnega deleža, kako se določa, pri družtvih z omejeno zavezo pa tudi določbo, do katere mere se ta vsota poveča
- način razglašanj društvenih (zadružnih) naznanil).

V knjigo prilog so sodili izvirmiki ali sodno oziroma notarsko overjeni prepis.

Podružnica po navadi ni imela lastnega vložka, razen če je bil sedež glavnega društva (zadruga) v drugem sodnem okraju. V tem primeru so morali v rubriki štiri opozoriti, da gre v tem primeru samo za podružnico, v zadnjem stolpcu pa se pod opombo opozori na vložek vpisnika glavnega društva (zadruga).

Uredba o ureditvi zadružnega registra iz leta 1938

Po razpadu monarhije je nova oblast obdržala avstrijske pridobitve. Šele leta 1938 je izdala uredbo o vodenju in vpogledu zadružnega registra in postopku glede prenosa vpisov iz sedanjih registrov v nove.¹⁶

Zadružni register so vodili po predpisanem obrazcu v zvezkih, vezanih v platnice. Vsak zvezek je imel prostora za približno 200 do 250 zadrug. Vsak zvezek je moral imeti na hrbtni strani napis "*Zadružni register trgovskega (okrožnega) sodišča v ...,*" in zaporedno številko zvezka; številka je bila rimska. Pred prvim vpisom v zvezek so označili vsako stran zvezka v desnem oziroma levem zgornjem kotu z zaporedno arabsko številko. Sodišče je moralo potrditi skupno število strani s svojim pečatom na zadnji strani zvezka. Vsaki zadrugi so namenili po dva lista, to je dvakrat po dve strani, ležeči druga proti drugi. Včasih so lahko namenili posamezni zadrugi tudi po štiri liste, vendar je bilo to prej izjema kot pravilo. Vložek je bil označen s številko zvezka (rimska številka) in zaporedno številko vložka (npr. V 125). To oznako je bilo treba vpisati sredi zgornjega roba na vsako stran vložka. Če je bil popisano samo en stolpec vložka, je bilo treba vpisovati v nov vložek, ki pa je obdržal

svojo oznako. Kadar so se nadaljevali vpisi v drugem zvezku, se zaporedna številka vložka ni spremenila, poleg številke novega zvezka pa so vpisali tudi številko prejšnjega zvezka (npr. VII (V) 125). Za nadaljevanje vpisa ni bilo potrebno uporabiti cel list, temveč so lahko uporabili tudi liste vložkov drugih zadrug, če so bili vpisi teh zadrug izbrisani in je ostala prazna vsaj polovica lista. Na spodnjem robu zadnje strani prejšnjega vložka so navedli stran zvezka, na katerem so se nadaljevali vpisi, v novem vložku pa so navedli poleg oznake vložka tudi zadnjo stran, na kateri so bili zadnji vpisi. Tekoče številke v prvem stolpcu so se nadaljevale v novem vložku.

Vsakemu sodišču je bila prepuščena odločitev, koliko praznih listov bo pustilo na koncu zvezka. Včasih so morala posamezna sodišča, ki so imela veliko vpisov, voditi še dopolnilne zvezke, npr. za tri do štiri zvezke po enega. Označili so jih kot dopolnilni zvezek I, II, III itd.; na prvotnih zvezkih so označili, da se nadaljujejo vpisi v dopolnilnem zvezku.

V register so vpisovali te rubrike:

1. zaporedno številko – ob spremembah še zaporedno številko kasnejšega vpisa (povezava)
2. dan vpisa; poslovno številko sklepa registrskega sodišča in pod poslovno številko v oklepaju datum tega sklepa (sodni sklep)
3. popolno ime zadruga oziroma njene podružnice; podružnico je bilo potrebno posebej označiti; če je bila podružnica v istem sodnem okraju, zanjo niso namenili posebnega vložka
4. sedež zadruga oziroma podružnice; poleg tega so lahko vpisali tudi občino in okraj sedeža, ulico in hišno številko: če je bila podružnica v drugem sodnem okraju, so vpisali tudi to sodišče; v registru tega sodišča sta bila vpisana tudi sedež matične zadruga in njegovo registrsko sodišče
5. število članov upravnega odbora, trajanje dolžnosti, način zastopanja zadruga in podpisovanje firme, družinsko in rojstno ime, poklic in naslov vsakega člana upravnega odbora, njegova posebna funkcija pa samo, če je bilo to potrebno zaradi določb o zastopanju (npr. zadrugo sta zastopata predsednik in en član odbora); vpisali so tudi zastopnike, prokuriste in likvidatorje
6. pravna razmerja zadruga (podatke o spremembi ali dopolnitvi pravil, prenehanje zadruga z navedbo vzroka prenehanja, začetek in konec likvidacije, združitve; vpisovali so samo povzetke posameznih podatkov)
7. revizijsko zvezo z datumom vsake opravljene revizije, prijavo poslovne zveze (ni bila obvezna)

¹⁶ Uredba o vodenju in vpogledovanju zadružnega registra in o postopku prenosa vpisov iz sedanjih registrov v nove registre z dne 20. 7. 1938 (Službeni list KBUDB 1938, št. 352).

8. izbris podružnic, oseb, ki so zastopale zadrugo in izbris zadruge same
9. opombe npr. uvedba, zaključek ali ustavitev postopka o prisilni poravnavi zunaj stečajja).¹⁷

Ob izbrisu zadruge se je moral vložek v tretjem stolpcu zaključiti z rdečo prekržano črto. Če podružnica ni bila ustanovljena hkrati z matično zadrugo, so morali tudi datum ustanovitve podružnice vpisati v tretji stolpec.

Vse vpise so morali opraviti s črnilom. Vsak vpis je moral biti kratek in pregleden. V stolpcu pet je bilo treba vsako osebo, ki je imela pravico do zastopanja, vpisati po možnosti v posebno vrsto. V stolpcu šest so morali prav tako vsako točko vpisati v svojo vrsto. Če je temeljil vpis na skupščinskem sklepu, je bilo potrebno navesti dan skupščine (npr. skupščina z dne 17. februarja 1939), prenehanje je bilo zapisano npr. *"prestanek zaradi preteka roka trajanja"*, *"prestanek po sklepu skupščine z dne 1. novembra 1940"*, *"prestanek zaradi uvedbe stečajja, sklep okrožnega sodišča..."*, *"prestanek po izreku registrskega sodišča..."*.

Vse vpise je bilo potrebno opraviti po časovnem zaporedju in sicer vpise na podlagi istega sklepa registrskega sodišča pod isto zaporedno številko v stolpcu 1, drugega poleg drugega v svojih stolpcih. Pod vsakim teh hkratnih vpisov so potegnili črto čez obe strani vložka. Prostori od 2 do 6 in 8, v katerih ni bilo vpisov, so bili prekržani.

V vpisih ni bilo dovoljeno ničesar prečrtati, brisati ali popravljati. Kadar so v vpisih opazili napako, so jo lahko popravili samo na podlagi sodnega sklepa. Popravljeni del so podčrtali z rdečim črnilom.

Vsak vpis v register je moralo posamezno registrsko sodišče objaviti v uradnem listu.

Spisi in priloge

Registrsko sodišče je bilo dolžno oblikovati za vsako zadrugo poseben spis z oznako *"Zadr"* in številko vložka zadruge (npr. *"Zadr III 87"* ali *"Zadr VI (III) 87"*). V spisih so hranili pisne vloge, ki so se nanašale na zadrugo, z vsemi prilogami, na katerih so temeljili vpisi v združnem registru. Poseben ovoj so morali označiti z napisom *"priloge"* in oznako spisa. Sem niso sodile vloge, ki so zadevale odnose med posameznimi združniki in

zadrugo ali njenimi organi, npr. odpovedi združnikov. Take vloge so po navadi vpisali v vpisnik R. Če stranka ni predložila overovljenega prepisa spisa, je morala vložiti v spis izvornik. Spisi so bili tako sestavni del registra, vendar je bil pri izkazovanju pravne formalnosti odločilen vpis v register, listina pa samo tedaj, če se je spis sam skliceval na vsebino listine.

Imenik združnega registra

Vsako registrsko sodišče je moralo poleg registra voditi tudi ustrezen imenik. Vanj so vpisovali zadruge po abecednem redu. Pri tem so vzeli kot vodilno začetno črko najznačilnejše besede v nazivu zadruge. Če je bilo več zdruget z enakim imenom, so jih vpisovali po začetni črki kraja sedeža.

Kadar se je zadruga spremenila, so jo vpisali pod novim nazivom, dotedanji vpis pa podčrtali z rdečo. V stolpcu za opombe so zabeležili novo ime zadruge. Spremembo sedeža so označili tako, da so dotedanjo oznako sedeža podčrtali z rdečo, v istem stolpcu ali pa v stolpcu za pripombe pa vpisali kraj novega sedeža.

Prav tako so bile z rdečo zabeležene nove številke strani ali zvezka.

Podružnice, ki so bile v drugem sodnem okraju, so vpisovali v imenik kot samostojne zadruge. V imeniku istega registrskega sodišča so podružnice vpisovali posebej samo, če se je njihova firma razlikovala od matične.

Ob izbrisu zadruge ali njene podružnice so izbris opravili tudi v imeniku.

Pri posameznih sodiščih, v katerih se je v združnem registru zbralo več kot 500 vpisov zdruget, so smeli s posebnim dovoljenjem predsednika apelacijskega sodišča imeti imenik v obliki kartoteke. Za vodenje teh so veljala enaka pravila kot za vodenje imenikov, le s to razliko, da so liste izbrisanih zdruget izločili in jih hranili posebej.

Primer vpisa v trgovski register

"PRIGLASITEV K TRGOVSKEMU REGISTRU

Medved Anton, oficial. Gospa Ana Kosec, trgovka in njen mož g. Mihael Kosec, zasebni uradnik, oba v Ljubljani, Vodnikov trg št. 5

Istovetnost je ugotovljena po podpisnem gospodu Ivanu Koželju, ključavničarju v Ljubljani Breg št. 15, kateri je sodišču znan in po potnih listih policijskega ravnateljstva v Ljubljani z dne 5. 9. 1926 št. 312 in 313.

¹⁷ Prispevek je razširjen del magistrskega dela Metke Bukošek. Leta 2006 je izšel Inventar Emice Ogrizek z naslovom Sodni register Okrožnega sodišča Maribor 1898–1942 – Zdržni register; v njem je podrobneje opisan sistem vpisa v register.

Na podlagi izkazila davčne administracije v Ljubljani z dne 1. 9. 1925 št. 1967, glasom katerega izvršuje Ana Kosec obrt trgovino z mešanim blagom in plačuje od tega obrtno- pridobitvenega davka letno 85 Din.

Priglasila se za vpis v trgovski register sledeče.

Sedež firme v Ljubljani,

Besedilo firme A

Besedilo firme: A. Kosec

Obratni predmet: trgovina z mešanim blagom

Imenik: Ana Kosec, Ljubljana, Vodnikov trg št. 5

Prokurist: Miha Kosec

Podpis firme: imetnica bo podpisovala:

A. Kosec

Prokurist Miha Kosec bo podpisoval

A. Kosec

pp. Miha Kosec

Anton Medved

Lastnoročno podpisal

A. Kosec

Miha Kosec

Ivan Koželj"

Opravilno številko, sestavljale so jo številko dnevnika označbe registra in zvezka, tekoča številka lista, na katerem je bila firma vpisana, ter redna številka - so se napisali potem, ko je bil vpis firme dovoljen, drugače pa sta ostali številka dnevnika in letnica, prijava pa je bila shranjena pri zbirki.

Besedilo firme je lahko napisal, natisnil ali odtisnil kdorkoli, če ga je podpisal prokurist.

Kolekovina:

Predložena vloga je morala biti kolekovana:

po tar. post. 1 za vlogo 5 din

po tar. post. 156 za protokolacijo firme 500 din

po tar. post. 163 za vpis prokure 50 din

4. po tar. post. 332: za razglas

v Uradnem listu. 5 din

(zadnji kolek ni bil na vlogi, ampak priložen v posebnem ovoju k vlogi).¹⁸

Konkurzni red

Konkurz – stečaj¹⁹ je bil postopek, ki je omogočal upnikom zadolženca, da pridejo do svojih terjatev po postopku, določenem v konkurznem re-

du. Označil se je nasproti singularni izvršbi, ki jo je urejal izvršilni red generalne eksekucije.

Z razglasitvijo stečaja premoženje, namenjeno za izvršbo, ki ga je imel zadolženec v tem času ali ga je pridobil med stečajem (konkurzna masa), zadolžencu ni bilo več na voljo. Oklic je moral biti na dan otvoritve stečaja na sodni deski in deski sodišča, v katerem je deloval sodni komisar. Stečaj je odprl dolžnik ali pa kateri izmed upnikov pisno ali ustno pri zbornem sodišču I. stopnje. Loterijski dobitki in hranilne vloge v poštni hranilnici so sodile k stečajni masi. Z dnem, ko je bil stečajni oklic na sodni deski stečajnega sodišča, so se pričeli pravdni učinki razglasitve stečaja. V tem času ni bilo dovoljeno zadolžencu začeti raznih pravn. Izjema je bila le pravda o zahtevi po ločitvi in zahtevi po izločitvi zadev, ki niso sodile v stečajno maso, vendar je morala potekati le proti upravniku stečajne mase. Druge pravde, ki niso zadevale stečajne mase, so smele normalno potekati tako proti zadolžencu kot tudi njegove pravde proti drugim. Mogoči sta se lahko izvršili vknjižba in predznamba v zemljiško knjigo o zadevah, kateri vrstni red je bil določen že pred razglasitvijo stečaja. Če je bil zadolženec lastnik nepremičnine, ki je bila vpisana v zemljiški knjigi in pri njegovih vknjiženih terjatvah ali če je bil imetnik firme, je bil stečaj označen tudi v trgovskem ali združenem registru, lahko tudi v morebitnem rubežnem zapisniku.

Terjatve stečajnih upnikov so se razdelile v tri razrede.

V prvi razred so spadale:

- stroški za zadolženčev pogreb, če je zadolženec umrl po razglasitvi stečaja
- terjatve zadolženčevih uslužbencev za službene prejemke, terjatve trgovskih agentov do gospodarja trgovine za plačilo provizije in povračilo izdatkov v gotovini, če je šlo za zahteve, ki so bile pridobljene ali so prispele v plačilo v zadnjem letu pred razglasitvijo stečaja. Vse te zahteve je bilo mogoče uvrstiti v prvi razred le za znesek v višini 600 din za vsakega posameznika. Omejitev ni veljala za zahteve povračila izdatkov v gotovini
- zahteve obratnih bolniških blagajn in stavbenih bolniških blagajn za premoženje, ki ga je opravljal obratni podjetnik (stavbeni gospodar) in zahteve iz nadomestnih pogodb v pokojninskem zavarovanju nameščencev
- terjatve zdravnikov, babic, bolniških strežnikov in lekarnarjev in drugih poklicnih storitev in dajatev, kolikor so nastale v zadnjem letu pred razglasitvijo stečaja ali pred zadolženčevo smrtjo in je to zadevalo njega osebno, rodbinske

¹⁸ Zvezek z različnimi pravnimi razlagami je še trenutno nerazvrščen, bil pa je med gradivom Okrajnega sodišča Celje.

¹⁹ Cesarski ukaz o uvedbi konkurznega reda, poravnalnega reda in izpodbijalnega reda (Državni zakonik za kraljevino in dežele, zastopane v državnem zboru, 1914, CLXXXIII/337, str. 1245-1293).

člane ali uslužbenke, zaposlene v hiši, obrti ali gospodarstvu.

V drugi razred so spadali:

- davki (pogodbeni zneski, davčne zakupnine), pristojbine, carine, prispevki za pokojninsko in socialno zavarovanje in druge javne davščine, kolikor niso dospele v plačilo prej kot tri leta pred razglasitvijo stečaja in se niso plačevale še iz premoženja, ki je jamčilo za to.

V tretji razred so spadale vse druge stečajne datjave.

V stečaj niso bile zajete denarne kazni zaradi kaznivih dejanj. Takoj, ko je izdalo sodišče sklep o odpravi stečaja in je ta postal pravnomočen, je lahko zadolženec upravljal svoje premoženje. Stečaj je bil lahko ukinjen na pobudo dolžnika (če je poravnal obveznosti) ali katerega izmed upnikov.

V zaključku prispevka naj predstavim še primer razglasitve terjatve v stečaju. Dokument je nespremenjen, zato je objavljen z vsemu starinskimi izrazi in napakami.

Zapisnik o razglasitvi terjatve v konkurzu²⁰

*"Sestavljen pri deželnem sodišču v Ljubljani odd. III.
Dne 1. september 1929*

Navzoče sodne osebe

Sodnik:

Višji pisarniški oficijal: Adamič Zapisnikar: Jauševc

Konkurzna stvar:

Prezadolženec: Ivan Poženeš, vpisan trgovec

Konkurzni upnik :/ ime, opravilo, stanovanje, njegov zastopnik in zastopnikovo stanovanje/

Peter Kocjan, trgovski potnik v Ljubljani, Sv. Petra cesta št. 3 po svojem knjigovodji Alojziju Ažmanu.

/.../. pooblastilo z dne 25. 6. 1929 priloženo pod /izkazano/ oglašja terjatev v znesku 5,678 Din 40 p, 4 % obresti po sledeči navedbi.

Oglašena terjatev se opira na sledeča dejstva:

Peter Kocjan je bil več let v trgovski zvezi s tvrdko ki se nahaja v konkurzu in je od zadnjega obračuna izposloval glasom izkaza pod B/ več kupčijskih dobav za različne odjemalce.

Za posredovanje izvršenih prodaj mu pristojna pogodjena 5 % provizijam ki se nanaša Din. 4920.80 p.

Razen tega je Peter Kocjan na prošnjo prezadolženčeve tvrdke dvignil pri glavni carinarnici v Ljubljani njeno blago ki je bilo hranjeno na navedenem oblastvu za znesek

847.55 Din. Ta znesek do sedaj Petru Kocjanu ni bil povrnjen.

Člen 321 opr. sicer ne našteva prijave terjatve v konkurzu med one predloge, katere more sprejeti pisarna v samostojnem delokrogu na zapisnik, vendar je pa v praksi, da sprejema sodna pisarna take prijave na zapisnik.

Dokaz: izkaz pod B/ in potrdilo carinarnice z dne 16. 7. 1929 pod C oboje v izvorniku in prepisu.

O terjatvi teče sedaj pri okrajnem sodišču v Ljubljani C II 925/29."

Fond Okrožnega kot trgovskega sodišča Celje 1863–1941

Čprav bi pričakovali, da bo gradivo Okrožnega kot trgovskega sodišča v Celju ohranjeno tako dobro, kot je ohranjena zemljiška knjiga, ni tako. Kljub enakim kriterijem za obe vrsti gradiva pa najdemo v tem fondu velike luknje. Ker se naslanjam v tem prispevku le na obdobje pred drugo svetovno vojno, je slaba ohranjenost gradiva še očitnejša. Vsega gradiva je (brez registrov in imenikov), le za slabih osem arhivskih škatel. Gradivo je predalo Zgodovinskemu arhivu Temeljno sodišče v Celju, in sicer v dveh delih. V prvem delu so leta 1989 izročili registre gospodarskih podjetij in zadrug z območja Okrožnega sodišča v Celju. Žal niso bili izročeni registri z območja Zasavja. Ti so bili izročeni Okrožnemu sodišču v Ljubljani, ki je bilo po letu 1949 pristojno za to območje. V drugem prevzemu leta 1992 je prejel naš arhiv še druge registre, ki mu niso bili izročeni v predaji leta 1989. Ohranjeni so le štirje imeniki k posameznim registrom. Čprav v prispevku obravnavam obdobje do leta 1941, sem v pregledu zajela tudi gradivo do leta 1955 oziroma do leta 1956 (zadnji vpisi v register).

In kaj vse najdemo v zbirki listin sodnega registra? V spisih so dokumenti, ki so potrebni za vpis v register. Tako najdemo tu prigrasila, predloge za vpis, sklepe registrskega sodišča, razna opozorila sodišča posameznim subjektom, da že več let niso prigrasila nobene spremembe ipd.). Najdemo vpise v registre za vse nekdanje celjsko okrožje do leta 1898. Kot je razvidno iz Inventarja, Sodni register Okrožnega sodišča Maribor 1898–1941 – Zadrudni register, avtorice Emice Ogrizek, so sicer ob nastanku okrožnega sodišča nastavili nove registre in vpisali vse firme in zadruge z njihovega območja, od celjskega okrožnega sodišča pa so prevzeli vse listine sodnega registra. Kam so poniknile listine celjskega sodnega registra, nam ni znano. Iz popisa je vidno, da so ohranjene le fragmentarno. Osem

²⁰ Glej op. 17

arhivskih škatel je veliko premalo za gospodarsko tako razgibano območje, kot je bilo celjsko okrožje.

Nekaj osnovnih tabelarnih pregledov fonda Okrožnega kot trgovskega sodišča v Celju

Seznam trgovskih registrov, ki jih hrani ZAC

Zap. št.	Naslov arhivske enote	Mejne letnice
1	Register posamičnih firm I	1863 – 1884
2	Register posamičnih firm II	1884 – 1923
3	Register družb I	1863 – 1908
4	Register družb II	1904 – 1906
5	Register A I	1906 – 1916
6	Register A II	1916 – 1927
7	Register A III	1927 – 1946
8	Register B I	1906 – 1921
9	Register B II	1921 – 1946
10	Register C I	1906 – 1925
11	Register C II	1925 – 1944
12	Genossenschaftsregister	1942
13	Handelsregister	1942 – 1944

Seznam imenikov k trgovskemu registru, ki jih hrani ZAC

Zap. št.	Naslov arhivske enote
1	Imenik Rg. Einzel I, II
2	Imenik 1

Seznam združnih registrov, ki jih hrani ZAC

Zap. št.	Naslov arhivske enote	Mejne letnice
1	Združni register I	1873 – 1907
2	Združni register II	1907 – 1919
3	Združni register III	1919 – 1931
4	Združni register IV	1931 – 1940
5	Združni register V	1940 – 1941
6	Združni register VI	1941 – 1946
7	Združni register VII	1846 – 1948
8	Združni register VIII	1948 – 1955

Seznam imenikov k združnemu registru, ki jih hrani ZAC

Zap. št.	Naslov arhivske enote
1	Imenik k vpisniku zadrug, V, VI, VII, VIII (ne vsebuje vpisov od A–L)

Vsebina fonda

Zap. št.	Naslov arhivske enote	Število arh. enot	Mejne letnice
1	Industrijska podjetja	37	1920 – 1956
2	Trgovska podjetja	44	1863 – 1952
3	Hranilnice in posojilnice	18	1881 – 1948
4	Tiskarne	5	1897 – 1946
5	Lekarne	5	1912 – 1952
6	Zdravilišča	1	1871 – 1944

Skupaj : 109 arh.e. 1863–1956

Zaključek

Zavedam se, da je letnica 1941, ki sem jo upoštevala kot zaključek fonda, ni pomembna ločnica v vodenju trgovskega registra. Vodilo me je predvsem gradivo, ki je v našem arhivu. Arhivisti vse bolj opozarjamo na njegovo vrednost. Žal smo priča nekorektnemu odnosu do njega, predvsem do listin, ki doživljajo povsem drugačno vlogo kot podobna zvrst gradiva pri zemljiški knjigi. Menim, da je to posledica predvsem velikih družbenih sprememb, ki so pretresale celotno dvajseto stoletje. Čeprav je bila lastnina vedno temeljna vrednota, se je zaradi zanimanja ali pa tudi nezanimanja namerano ali pa zaradi malomarnosti marsikaj izgubilo. Naj kot iztočnico povzamem misli Emice Ogrizek, da je gradivo registra uporabno za ugotavljanje pravnih prednikov, pravnega nasledstva in zagotavljanja pravic. Podrobnejši pregled zakonodaje nam daje vpogled v to, katero listinsko gradivo lahko pričakujemo v obravnavanem fondu. Predvsem pa nam je vodilo, kaj sploh iskati v primerih, ko je gradivo nepravilno arhivirano, ali še huje, slabo ohranjeno.

179

Obrazec B.

Register za družbene firme

p r i

c. k. Dunajski kupčijski sodni.

Zvezek I.

190

1. Tekoče število firm in podštevila	2. Dan vpisa	3. Besede, kakor glasi firma	4. Kraj glavnega zavoda in podružnic	5. Prokuristi in likvidatorji
1/1	2. julija 1863	W. Baum & Comp. izvozna kupčija	Glavni zavod na Dunaju	Alfred Baum in Vilhelm Rosenkranz imata skupno prokuro

6. Pravne razmerja družbe	7. Registerski spisi	8. O p o m b e
<p>Započetba se opira na družbeno pogodbo, dano na Dunaju 1. maja 1863 in na potrdno pismo, dano na Dunaju 20. junija 1863 (Glej knjigo priložnico I, št. 1 in 2).</p> <p>Družba ta je družba komanditska na delnice in se peča z izvožnjo izdelkov Dunajske industrije.</p> <p>Družabniki osebno zavezani so:</p> <p>Vilhelm Baum, trgovec na Dunaju, Janez Redler, trgovec na Dunaju, in Rudolf Hirsch, speditor na Dunaju; poslednji nima oblasti, zastopati družbo.</p> <p>Kapital komanditistov obstoji v 200.000 fl. avstr. v., in je razvržen na 200 delnic po 1000 fl. av. v.</p> <p>Oznanila družbine se opravljajo, pod podpisom Vilhelma Bauma ali pa Janeza Redlerja, po Dunajskem Fremdenblattu.</p>		<p>Vilhelm Baum, oženjen z Rozo, hčerjo kupčevavca Flora, dal je vpisati ženitne pogodbe dd. Dunaj 2. aprila 1855.</p> <p>Rudolf Hirsch, oženjen z Judito, hčerjo trgovca Abelesa, dal je vpisati ženitne pogodbe dd. v Pragi 4. maja 1844.</p>

Viri in literatura

Viri

Ukaz pravosodnega ministrstva in trgovskega ministrstva v dogovoru z ministrstvom za finance v zvezi z vpeljavo trgovskega zakonika in določbe o vpeljavi in vodenju trgovskega registra (Drž. zakonik, naredba z dne 3. 3. 1863, XI/27, str. 189–203).

Izdaja odločbe o osnovanju trgovskega registra (Prestave natisikov iz državnega zakonika tečaj 1863 za Štajersko, V/16, str. 167–181).

Ukaz ministrstva za pravosodje, notranje zadeve in trgovino v dogovoru s finančnim ministrstvom, s katerim se izdaja predpis o vodenju vpisnikov za gospodarske družbe (Državni zakonik, 1873, XXV/71; str. 289–295).

Ukaz ministrstev za pravosodje, notranje stvari in trgovino v sporazumu s finančnim ministrstvom o spremembi ministrskega ukaza z dne 14. maja 1873 (Državni zakonik št. 71), o izdelavi in vodenju vpisnika za pridobitne in gospodarske zadruge (Državni zakonik 1895, XXXVII/74, str. 199–200).

Ukaz pravosodnega ministrstva v sporazumu s trgovskim ministrstvom z dne 26. aprila 1906 o spremembah pri nastavitvi in izpolnjevanju trgovskega vpisnika (Državni zakonik, 1906, XL/89, str. 729–737).

Cesarski ukaz o uvedbi konkurznega reda, poravnalnega reda in izpodbijalnega reda (Državni zakonik za kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru, 1914 CLXXXIII/337, str. 1245–1293).

Zakon o ureditvi rednih sodišč za kraljevino SHS (Ul LMO, 1929, 14/49, str. 113–118).

Zakonik o sodnem postopanju v civilnih pravnih zadevah za kraljevino SHS (Sl. l. KBUDB, 1931, 12/76, str. 181–254).

Uredba o voditvi in vpogledovanju združnega registra in o postopku prenosa vpisov iz sedanjih registrov v nove registre z dne 20. 7. 1938 (Službeni list KBUDB 1938, 58/352, str. 637–645).

Zgodovinski arhiv Celje, ZAC 610, Fond Okrožnega kot trgovsko sodišča.

Literatura

Vilfan, Sergij: *Pravna zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Slovenska matica, 1961.

Pravo-zgodovina-arhivi. 1, Prispevki za zgodovino pravosodja (ur. Jože Žontar). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2000.

Melik, Jelka: *V imenu Njegovoga Veličanstva Kralja. Kazensko sodstvo v jugoslovanski Sloveniji v letih 1930–1941*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2000.

Pravna enciklopedija (ur. Borislav T. Blagojević). Beograd: Savremena administracija, 1979.

Zumer, Vladimir: *Arhiviranje zapisov: priročnik za ravnanje z dokumentarnim in arhivskim gradivom državnih upravnih in pravosodnih organov, organov lokalnih skupnosti, javnih in zasebnih zavodov, gospodarskih družb (podjetij, bank, zavarovalnic, zadrug in združenj), političnih strank, društev ter posameznikov*. Ljubljana: GV založba, 2001.

Zupancič Pušavec, Nina: *Oblike organiziranja gospodarstva na Slovenskem od 1918 do 1941*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003.

Ogrizek, Emica: Sodni register Okrožnega sodišča Maribor 1898–1941. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2005.

Zusammenfassung

KREIS- ALS HANDELSGERICHTE 1850–1941

Die Verfasserin des vorliegenden Beitrags ist sich bewusst, dass das Jahr 1941, das sie als Abschluss des Archivbestands verwendete, keine wichtige Trennungslinie in der Führung des Handelsregisters darstellt. Sie wurde vor allem von dem im Archiv Sloweniens aufbewahrten Archivgut geleitet. Auf dessen Wert machen die Archivare in zunehmendem Maße aufmerksam. Diese sind leider Zeugen eines unkorrekten Verhältnisses zum Archivgut, vor allem zu den Urkunden, die einen ganz anderen Stellenwert besitzen als ähnliches Archivmaterial beim Grundbuch. Die Verfasserin ist der Meinung, dass dies vor allem eine Folge der großen gesellschaftlichen Veränderungen sei, die das gesamte 20. Jahrhundert erschütterten. Obwohl das Eigentum immer ein Grundwert war, ist aufgrund eines bestimmten Interesses oder auch Desinteresses absichtlich oder wegen Nachlässigkeit manches verloren gegangen. Als Grundlage sollen die Überlegungen von Emica Ogrizek gelten, die konstatiert, dass das Archivgut des Registers zur Feststellung der Rechtsvorgänger, der Rechtsnachfolger und der Sicherung der Rechte benutzbar ist. Eine genauere Prüfung der Gesetze bietet Einsicht, welches Urkundengut in dem erörterten Archivbestand erwartet werden kann. Als Richtschnur dient vor allem, was überhaupt in den Fällen zu suchen ist, wenn das Archivgut unkorrekt archiviert oder, noch gravierender, schlecht erhalten ist.

1.03 Kratki znanstveni prispevek

UDK 342.565.2(497.4)

Prejeto: 17. 5. 2007

Ustavno sodišče kot pomemben ustvarjalec arhivskega gradiva

JELKA MELIK

doc., dr., višja svetovalka – arhivistka

Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI–1127 Ljubljana

e-pošta: jelka.melik@gov.si

IZVLEČEK

Ustavno sodišče Republike Slovenije je najvišji organ sodne oblasti za varstvo ustavnosti in zakonitosti ter človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Sodišče se je sicer razvilo iz ustavnega sodišča, ki je bilo ustanovljeno na podlagi ustave Socialistične Republike Slovenije iz leta 1963, a se je njegova vloga bistveno spremenila in povečala.

KLJUČNE BESEDE: *Ustavno sodišče, sodstvo, načelo delitve oblasti, varstvo ustavnosti, človekove pravice in temeljne svoboščine, omejitve oblasti, sodna veja oblasti*

ABSTRACT

CONSTITUTIONAL COURT AS AN IMPORTANT CREATOR OF ARCHIVES

Constitutional Court of the Republic of Slovenia is the highest body of judicial authority for the protection of constitutionality, legality, human rights and fundamental freedoms. Although the Court is the successor of the Constitutional Court that was founded on the basis of the 1963 Constitution of the Socialist Republic of Slovenia, its role has changed and risen considerably since then.

KEY WORDS: *Constitutional Court, judiciary, division of authority, the protection of constitutionality, human rights and fundamental freedoms, authority restrictions, judicial power*

Ustavno sodstvo bdi nad ustavnostjo delovanja vseh vej oblasti.

Ustavno sodišče je najvišji organ sodne oblasti za varstvo ustavnosti in zakonitosti ter človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Najstarejši sistem posebnega ustavnega sodstva ima Avstrija, in sicer od leta 1920. Ni pa nujno, da opravljajo kontrolo ustavnosti in zakonitosti posebni organi. V ZDA na primer, kjer imajo najstarejšo obliko ustavnega sodstva, to funkcijo opravljajo redna sodišča. Prav tako lahko ustavno sodno nalogo opravljajo drugi državni organi, na primer ustavni svet. V Sloveniji vlogo ustavnega sodišča opredeljuje Ustava Republike Slovenije iz leta 1991. Ustavno sodišče dotdanje federalne enote poprejšnje skupne države, ki je bilo ustanovljeno leta 1963, je tako postalo ustavno sodišče samostojne države.

Ustavno sodišče 1963–1974

Z ustavo Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ) in republiškiimi ustavami iz leta 1963 so bila ustanovljena ustavna sodišča kot posebni mehanizmi za varstvo ustavnosti in zakonitosti. Pred tem so opravljale kontrolo ustavnosti skupščine družbenopolitičnih skupnosti same. V ustavah je bilo nekaj temeljnih določb o pristojnosti, delu in sestavi ustavnega sodišča. Tako je Ustava Socialistične federativne republike Jugoslavije določila, da ustavno sodišče Jugoslavije opravlja varstvo ustavnosti v okviru pravic in dolžnosti federacije. Odločalo je o skladnosti zakona z ustavo Jugoslavije, o skladnosti republiškega zakona z zveznim zakonom in skladnosti drugih predpisov ter splošnih aktov organov in organizacij z ustavo Jugoslavije, zveznimi zakoni in drugimi zveznimi predpisi. S temi določbami se je zagotavljala enotnost pravnega sistema. Prav tako je sodilo v pristojnost jugoslovanskega ustavnega sodišča tudi odločanje v sporih o pravicah in dolžnostih med federacijo in republiko, med republikami ter med drugimi družbenopolitičnimi skupnostmi z območja različnih republik in odločanje v sporih o pristojnosti med sodišči in zveznimi organi, kakor tudi med sodišči in drugimi državnimi organi z območja različnih republik (člen 241).

Natančnejše določbe o pristojnosti in postopku ter o pravnem učinku odločb obeh ustavnih sodišč pa so bile v **Zakonu o Ustavnem sodišču Jugoslavije**¹ oziroma v zakonih o ustavnih sodiščih republik. Za Slovenijo je veljal **Zakon o Ustavnem sodišču Socialistične republike Slovenije** z dne

26. 12. 1963.² Zakon o izvedbi Ustave Socialistične republike Slovenije je namreč določil, da skupščina sprejme zakon o ustavnem sodišču v šestih mesecih od dneva konstituiranja skupščine. Zato je republiški zbor slovenske skupščine 16. novembra 1963 imenoval posebno komisijo za sestavo predloga zakona o ustavnem sodišču. Le-ta se je v svojem delu naslonila predvsem na podrobne teze, ki jih je pripravilo že ustanovljeno ustavno sodišče (5. junija 1963 so bili imenovani prvi predsednik in osem sodnikov tedanjega ustavnega sodišča). Komisija je predložila skupščini pisno obrazložitev zakonskega predloga; v njej je bilo med drugim zapisano:

*"Ustava Socialistične republike Slovenije je v posebnem poglavju uzakonila načela varstva ustavnosti in zakonitosti. Postavila je princip, da je varovanje ustavnosti in zakonitosti dolžnost sodišč in drugih državnih organov, organov družbenega samoupravljanja in dolžnost vsakogar, ki opravlja javne in druge družbene funkcije. Nova ustava je želela to načelo izvesti do kraja ... Zato je bilo potrebno, da se v državni in družbeni organizem, ki mu je poverjena naloga čuvanja zakonitosti, uvrsti še posebna visoko kvalificirana institucija s posebnimi nalogami. Ta institucija naj kot predstavnik skupnih družbenih interesov spremlja vse pojave, ki so pomembni za uresničevanje ustavnosti in zakonitosti, naj svetuje, priporoča in posreduje kjerkoli in kadar koli se pojavi kršitev. Prav tako pa naj kot samostojen organ za varstvo ustavnosti in zakonitosti neposredno poseže na tista področja, ki doslej še niso bila predmet takšnega varstva po posebnem in na stvari neprizadetem organu. Zato je obogatila naš ustavni sistem nova institucija: ustavno sodišče ... Ustavno sodišče ni sestavni del rednega ali posebnega sodstva in ni sodišče nad sodišči. Zvezna ustava, kakor tudi vse republiške ustave so mu dale poseben značaj, ki ga tudi težje primerjamo s podobnimi ustanovami v drugih državah. V duhu naše ustave je ustavno sodišče vsekakor bolj del skupščinskega sistema, kakor pa čista sodna ustanova ..."*³ Te izjave so zelo pomembne za presojanje položaja in vloge ustavnega sodišča glede na takratno družbeno ureditev Slovenije.

Zakon je bil sprejet decembra 1963 in v njem je bilo določeno, da začne ustavno sodišče delovati 15. februarja 1964 (72. člen). Med jugoslovanskim in republiškim ustavnim sodiščem ni bilo instančnega odnosa. Odločitve republiškega ustavnega sodišča so bile dokončne. Prav zato pa je morala biti usklajena zakonodaja o ustavnem sodstvu.

Določbe o ustavnem sodišču so vsebovali člani od 228. do 235. slovenske ustave iz leta 1963. Naj-

¹ Uradni list SFRJ, št. 52-715/63 z dne 31. 12. 1963.

² Uradni list SRS, št. 39-306/63 z dne 27. 12. 1963, s popravkom iz št. 1/64.

³ *Ustavno sodstvo*, str. 9–18.

prej je bila določena pristojnost te nove institucije za varstvo ustavnosti in zakonitosti (člena 228, 229). Našteti so bili tisti, ki so lahko sprožili postopek za oceno ustavnosti in zakonitosti: Skupščina SRS, Izvršni svet SRS (razen za ocenitev ustavnosti republiškega zakona), Vrhovno sodišče SRS, republiški javni tožilec in občinske oziroma okrajne skupščine ter delovne in druge samoupravne organizacije. Postopek je lahko začelo sodišče tudi na lastno pobudo. Ustava je pooblastila zakon, da določi še druge morebitne upravičence (člen 230).

Določeno je bilo, da mora republiški zakon, drug predpis ali splošni akt skupščine, ki ni v skladu s slovensko ustavo, Skupščina SRS v šestih mesecih od dne, ko je odločba ustavnega sodišča objavljena, uskladiti z ustavo. Če se to ni zgodilo, je le-ta prenehal veljati, to pa je ugotovilo ustavno sodišče s posebno odločbo (člen 231). Kadar kak predpis ali splošni akt ni bil v skladu z ustavo ali zakonom, pa je sodišče razveljavilo ali odpravilo predpis oziroma tiste njegove določbe, ki niso bile usklajene z ustavo ali zakonom (člen 232). Kadar pa je sodišče ob ocenjevanju ugotovilo, da zakon ali drug predpis sicer ni v nasprotju z ustavo ali republiškim zakonom, je lahko samo z odločbo podalo tolmačenje (člen 234). Z ustavo je bila določena tudi sestava ustavnega sodišča (predsednik in osem sodnikov). Sodnike je volil republiški zbor, in sicer za osem let z možnostjo ponovne izvolitve (člen 233).

Zdaj pa si pogledajmo še zakonsko ureditev. V pristojnosti slovenskega ustavnega sodišča sta bili predvsem ocenjevanje skladnosti slovenskih zakonov s slovensko ustavo in tudi ugotavljanje skladnosti vseh drugih predpisov in splošnih aktov republiških, okrajnih in občinskih organov ter splošnih aktov delovnih in drugih samoupravnih organizacij s slovensko ustavo, slovenskimi republiškimi zakoni in z drugimi slovenskimi republiškimi predpisi. Izvzeti so bili primeri, za katere je bilo zagotovljeno drugo sodno varstvo (členi 24–31).

Predlog za presojo ustavnosti in zakonitosti so lahko vložili: republiška skupščina, izvršni svet (razen za ocenitev ustavnosti republiškega zakona), vrhovno sodišče (kadar bi se vprašanje ustavnosti in zakonitosti pojavilo v postopku pred sodišči), višje gospodarsko sodišče (če bi se pojavilo vprašanje ustavnosti in zakonitosti pred gospodarskimi sodišči), pod določenimi pogoji pa tudi republiški javni tožilec, republiški sekretarji in starešine samostojnih republiških upravnih organov, občinske oziroma okrajne skupščine ter delovne in druge samoupravne organizacije, organ družbenopolitične skupnosti, ki lahko zadrži izvršitev predpisa, ter

publiške zbornice (20. člen).

V pristojnost ustavnega sodišča je sodilo tudi odločanje o varstvu temeljnih svoboščin in pravic, kršenih s posamičnim aktom ali opravičilo, če ni bilo zagotovljeno drugo sodno varstvo. Predlog za sprožitev postopka je lahko vložil vsakdo, ki je menil, da je kršena njegova pravica. V imenu svojega člana in z njegovo privolitvijo je lahko podala predlog za začetek postopka tudi družbenopolitična organizacija ali društvo, ki je imelo nalogo varovanja pravic (členi 36–38).

Ustavno sodišče je odločalo tudi o sporih med družbenopolitičnimi skupnostmi in reševalo spore o pristojnosti med rednimi sodišči na eni ter med republiškim, okrajnim oziroma občinskim organom na drugi strani. Predlog je lahko vložilo sodišče ali drug organ, med katerima je nastal spor ali pa republiški javni tožilec, pod določenimi pogoji pa tudi vsakdo, ki zaradi spora ni mogel uveljaviti svoje pravice.

Delo ustavnega sodišča je bilo javno (člen 6). Odločbe sodišča so bile dokončne in obvezne (člen 2). Pobudo, da začne sodišče postopek za ocenitev ustavnosti in zakonitosti predpisov ter drugih splošnih aktov, je lahko dal vsak, sodišče pa je ocenilo utemeljenost pobude in se odločilo, ali bo postopek začelo. Na predlog z ustavo in zakonom določenih organov oziroma organizacij pa je bilo sodišče postopek dolžno začeti. Prav tako je lahko sodišče začelo postopek na lastno pobudo (člen 4). Predsednik sodišča je predstavljal sodišče in predvsem vodil obravnave in seje. Strokovne in administrativne zadeve so opravljali sekretar, strokovni sodelavci in administrativni uslužbenci (člena 14 in 15).

Naloga ustavnega sodišča je bila tudi spremljati pojave, ki naj bi bili pomembni za uresničevanje ustavnosti in zakonitosti ter na podlagi svojih ugotovitev dajati republiški skupščini mnenja in predloge za izdajo zakonov ter drugih ukrepov (člen 229 Ustave SRS).

Organizacijo in delo ustavnega sodišča si je uredilo sodišče samo (člen 17 zakona o ustavnem sodišču) s **Poslovníkom Ustavnega sodišča**.⁴

Po teh določbah je poslovalo sodišče dobrih deset let. Njen predsednik Vladimir Krivic je na slovesni seji 20. marca 1974 med drugim dejal: *"Desetletnica našega dela soupada s pomembnim družbenim dogodkom – s sprejemom nove republiške in zvezne ustave. Že sama po sebi je nova ustavna ureditev dejstvo, ki bo vsekakor občutno vplivalo tudi na delo ustavnega sodišča v prihodnosti, ne glede na spremembe v njegovih pristojnostih*

⁴ Uradni list SRS, št. 11/1965.

*in delu. Zaradi povečanih zakonodajnih pristojnosti republik, posebno na gospodarskem področju, bo seveda delo ustavnega sodišča v bodoče še bolj odgovorno in družbeno pomembno ...*⁵

Ustavno sodišče od 1974–1991

Organizacijo in pristojnosti republiškega ustavnega sodišča je v prihodnjih letih urejala predvsem nova republiška ustava iz leta 1974 (členi 408–428).⁶ Zakon je odtlej urejal le postopek pred sodiščem.⁷ V veljavi je ostal v skoraj nespremenjeni obliki vse do leta 1994.⁸ Zvezno ustavno sodišče pa je urejala le jugoslovanska ustava. Pristojnost slovenskega ustavnega sodišča se je razširila. Odtlej je bilo pristojno tudi za odločanje ali so predpisi in splošni akti družbenopolitičnih skupnosti v Sloveniji ter samoupravni splošni akti v nasprotju z zveznim zakonom, za katerega izvrševanje niso bili neposredno odgovorni zvezni organi. Pobudo za začetek postopka za oceno ustavnosti in zakonitosti je dal lahko vsak. Postopek pred ustavnim sodiščem pa so začeli s predlogom: Skupščina SRS in skupščina kake druge družbenopolitične skupnosti, Predsedstvo SRS, izvršni svet skupščine družbeno politične skupnosti (razen za oceno ustavnosti in zakonitosti predpisov, ki jih je izdajala skupščina ustrezne družbenopolitične skupnosti), sodišče (če je v postopku pred njim nastalo vprašanje ustavnosti in zakonitosti), republiški javni tožilec (če se je vprašanje pojavilo v zvezi z delom tožilstev), družbeni pravobranilec samoupravljanja; organizacija združenega dela, krajevna skupnost, samoupravna interesna skupnost ali druga samoupravna organizacija in skupnost, če je bila prizadeta njena pravica, republiški sekretar ali predstojnik kakega drugega samostojnega republiškega organa, organ, ki je bil pooblaščen za zadržanje izvršitev predpisa ali drugega splošnega akta, Služba družbenega knjigovodstva. Ustavno sodišče je lahko tudi samo začelo postopek. Sestava sodišča je ostala nespremenjena, sodnike pa je volila republiška skupščina na predlog predsedstva. Ponovna izvolitev ni bila več mogoča.

Ustavno sodišče je na novo uredilo svojo organizacijo s **Poslovníkom Ustavnega sodišča SRS**

z dne 1. 4. 1975.⁹ V sodišču, ki so ga sestavljali predsednik in sodniki, so med drugimi delovale komisija za redakcijo odločb (člen 39, 44), komisija za spremljanje ustavnosti in zakonitosti (člen 41, 42) ter komisija za organizacijska in kadrovska vprašanja (člen 43). Strokovno in drugo delo za ustavno sodišče so opravljale strokovne, administrativne in pomožne službe, ki jih je vodil sekretar (členi 45–57). V letu 1977 je ustavno sodišče sprejelo še **Pravilnik o notranji organizaciji in pisarniškem poslovanju ustavnega sodišča**. Ta je določil, da sodišče vodi vpisnike U, R, S, Su, Su pov, Kab in Sp. Predpisal je, da se v vpisnik U vpisujejo: **I.** vloge za oceno skladnosti zakonov in drugih predpisov ter splošnih aktov in samoupravnih splošnih aktov z ustavo, zakoni in drugimi predpisi; **II.** vloge o sporih med družbenopolitičnimi skupnostmi ter vloge o sporih o pristojnosti med sodišči in organi družbenopolitičnih skupnosti; **III.** obvestila, mnenja in predlogi republiških skupščin. Vpisnik **R** je bil določen za vpisovanje **I.** vlog za oceno ustavnosti in zakonitosti posamičnih aktov in **II.** raznih vlog, ki vsebujejo samo opozorila in prošnje ter nerazumljive vloge. **S** vpisnik je bil namenjen vpisovanju zadev, ki so se nanašale na sodelovanje z drugimi ustavnimi sodišči oziroma drugimi organi in organizacijami pri obravnavanju vprašanj s področja ustavnosti in zakonitosti. Vpisnik **Su** naj bi bil namenjen vpisovanju zadev sodne uprave, in sicer: **I.** zadev, ki so se nanašale na organizacijo in način ter metode dela sodišča, na samoupravno dejavnost, personalne zadeve, izdajanje publikacij, statistično službo ter na druge podobne zadeve; **II.** zadev s finančno–ekonomskega področja (proračunsko poslovanje, izplačila osebnih dohodkov in materialnih izdatkov, nabava opreme in podobno). **Su** vpisnik je imel posebne zbirne številke (vpise) za zadeve, ki so jih obravnavale in reševale posamezne službe, komisije. Za vse zadeve, vpisane v katerega teh vpisnikov, je moralo sodišče voditi tudi imenik po abecednem redu predmeta in vlagatelja. **SU pov** vpisnik je bil določen za vpisovanje zadev sodne uprave zaupne in strogo zaupne narave. V vpisnik **Kab** so vpisovali zadeve, ki so jih reševali oziroma evidentirali in hranili v kabinetu predsednika.

Vodja glavne pisarne pa naj bi vodil tudi različne **pomožne knjige** (dostavno knjigo za pošto, dostavno knjigo za osebno dostavo, interno dostavno knjigo, interno knjigo prispelih faktur).

⁵ *Bilten Ustavnega sodišča SR Slovenije*, str. 5.

⁶ Ustava Socialistične republike Slovenije, Uradni list SRS, št. 6–44/1974 z dne 28. 2. 1974.

⁷ Zakon o postopku pred Ustavnim sodiščem SRS z dne 25. 12. 1974.

⁸ Nekaj drobnih sprememb je prinesel Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o postopku pred Ustavnim sodiščem SRS z dne 24. 11. 1976.

⁹ Uradni list SR Slovenije, 10/1975.

Ustavno sodišče od leta 1991

Ustava Republike Slovenije dne 23. decembra 1991¹⁰ je močna ločnica v zgodovini ustavnega sodišča. Z njeno uveljavitvijo je postalo Ustavno sodišče Republike Slovenije neodvisen in samostojen organ, ki izvršuje ustavno sodno presojo in je pridobilo pomembne nove pristojnosti ter položaj najvišjega organa sodne oblasti za varstvo ustavnosti in zakonitosti ter varstvo človekovih pravic. Zakon o Ustavnem sodišču z dne 8. marca 1994¹¹ je določil postopek odločanja v zadevah, ki so v pristojnosti ustavnega sodišča. Podrobneje je uredil postopek volitev ustavnih sodnikov in predsednika ustavnega sodišča ter položaj ustavnih sodnikov. Med pristojnostmi novega ustavnega sodišča se na prvo mesto uvršča ustavosodna presoja. Postopek za oceno ustavnosti in zakonitosti predpisov in splošnih aktov, izdanih za izvrševanje javnih pooblastil, se začne z vložitvijo pisne zahteve predlagatelja oziroma s sklepom ustavnega sodišča o sprejetju pobude za začetek postopka. Zahtevo lahko vložijo (če niso sami izdali spornega akta): državni zbor, najmanj tretjina poslancev državnega zbora, državni svet, vlada, sodišče, državni tožilec, Banka Slovenije, računsko sodišče, če nastane vprašanje ustavnosti in zakonitosti v zvezi s postopki, ki jih vodijo, varuh človekovih pravic v zvezi z zadevo, ki jo obravnava, predstavniški organi lokalnih skupnosti, če so ogrožene pravice lokalnih skupnosti, reprezentativni sindikati za območje države, če so ogrožene pravice delavcev. Pisno pobudo za začetek postopka pa lahko poda vsak, če izkaže svoj pravni interes. (členi 22, 23, 24)

Sodnike ustavnega sodišča voli državni zbor. Kandidata predlaga predsednik republike (13. in 14. člen).

Ustavno sodišče še vedno samostojno ureja notranjo organizacijo in delo s svojimi akti. Med njimi je najpomembnejši **Poslovnik Ustavnega sodišča**, ki podrobneje ureja organizacijo dela in način poslovanja ustavnega sodišča. Prvi poslovnik je bil iz leta 1998,¹² poznejši pa je iz leta 2003.¹³ Poleg poslovnika ima sodišče tudi Pravilnik o pisarniškem poslovanju Ustavnega sodišča Republike Slovenije, in sicer iz leta 2000 ter novejšega iz leta 2003.¹⁴ Kakšna

pa je danes pristojnost ustavnega sodišča?

Po določbah ustave ustavno sodišče odloča:

- o skladnosti zakonov in drugih predpisov z ustavo, z ratificiranimi mednarodnimi pogodba-
mi in s splošnimi načeli mednarodnega prava
- o skladnosti podzakonskih predpisov in pred-
pisov lokalnih skupnosti z zakoni
- o ustavnih pritožbah zaradi kršitev človekovih
pravic in temeljnih svoboščin s posamičnimi
akti
- o sporih glede pristojnosti med državo in lokal-
nimi skupnostmi ter med samimi lokalnimi
skupnostmi, med sodišči in drugimi državnimi
organi ter med državnim zborom, predsed-
nikom republike in vlado
- o protiustavnosti aktov in delovanja političnih
strank
- o pritožbah zoper odločitve državnega zbora o
potrditvi mandatov poslancev
- o obtožbi zoper predsednika republike, pred-
sednika vlade in ministre
- izreka mnenje o skladnosti mednarodne pogod-
be z ustavo v postopku njene ratifikacije.

Z zakonom je določeno, da ustavno sodišče odloča o pritožbah zoper odločitve državnega sveta o potrditvi mandata njegovim članom, da presoja ustavnost referendumskega vprašanja in odločitev državnega zbora, da referendumu ne razpiše.

Protiustavne zakone Ustavno sodišče v celoti ali delno razveljavi. Protiustavne oziroma protizakone podzakonske predpise in predpise lokalnih skupnosti ustavno sodišče razveljavi ali odpravi z učinkom za nazaj. Še pred končno odločitvijo lahko ustavno sodišče zadrži izvrševanje predpisov.

O ustavnih pritožbah odloča ustavno sodišče, ko so izčrpana vsa druga pravna sredstva. Posamičen akt lahko zaradi kršitve človekove pravice odpravi ali razveljavi in vrne zadevo pristojnemu sodišču oziroma drugemu organu v novo odločanje. Če so izpolnjeni z zakonom določeni pogoji, lahko tudi samo odloči o sporni pravici oziroma svoboščini.

Ustavno sodišče obravnava zadeve, za katere je pristojno, na nejavni seji ali na javni obravnavi. Po končanem obravnavanju sodišče odloči na nejavni seji z večino glasov vseh sodnikov. Sodnik, ki ne soglaša z večinsko odločitvijo ali obrazložitvijo odločbe, lahko da odklonilno ali pritrdilno ločeno mnenje.

O sprejemu ustavne pritožbe v obravnavo odloča ustavno sodišče v senatu treh sodnikov. Ustavno sodišče ima predsednika, ki ga izvolijo ustavni sodniki (izberejo enega izmed njih). Predsednik ustavnega sodišča predstavlja ustavno so-

¹⁰ Uradni list RS 33/1991.

¹¹ Uradni list RS, št. 15/1994.

¹² Uradni list RS, št. 49/98 in 30/02.

¹³ Poslovnik Ustavnega sodišča (Uradni list RS, št. 93/03 in 98/03 popr.).

¹⁴ Pravilnik o notranji organizaciji in pisarniškem poslovanju Ustavnega sodišča (Uradni list RS, št. 80/2000; št. 93/03).

dišče. V zadevah zunaj sodnega postopka predstavlja ustavno sodišče v mejah svoje pristojnosti ali v mejah pooblastila predsednika tudi generalni sekretar ustavnega sodišča.

Ustavno sodišče odloča o zadevah iz svoje pristojnosti na sejah, na katerih je poleg predsednika in sodnikov prisoten še generalni sekretar ustavnega sodišča. Pri posamezni točki dnevnega reda je na seji prisoten tudi tisti svetovalac ustavnega sodišča, ki mu je zadeva dodeljena v delo. Seje ustavnega sodišča vodi predsednik ustavnega sodišča. O vprašanih, povezanih z organizacijo in delom ustavnega sodišča, odloča ustavno sodišče na upravnih sejah.

Za preizkus ustavnih pritožb ima ustavno sodišče tri tričlanske senate, in sicer: senat za preizkus ustavnih pritožb s področja kazenskopravnih zadev (kazenski senat), senat za preizkus ustavnih pritožb s področja civilnopravnih zadev (civilni senat), senat za preizkus ustavnih pritožb s področja upravno pravnih zadev (upravni senat).

Ustavno sodišče ima tudi komisijo za redakcijo. Ta pripravlja končna besedila odločb in sklepov ustavnega sodišča, ki jih to sprejme na plenarni seji. V študijski komisiji ustavnega sodišča sodniki skupaj s svetovalci ustavnega sodišča obravnavajo posamezna vprašanja v zvezi s postopkom pred ustavnim sodiščem. Študijska komisija pripravi predloge načelnih stališč do njih. V okviru ustavnega sodišča delujejo tudi komisija za gospodarska in organizacijska vprašanja, personalna komisija in uredniški odbor zbirke odločb ter sklepov ustavnega sodišča. Za opravljanje strokovnih, sodno upravnih, finančnih in administrativno tehničnih del ima ustavno sodišče sekretariat, ki ga sestavlja več organizacijskih enot. Generalni sekretar ustavnega sodišča skrbi za usklajeno delovanje vseh služb sekretariata.

Ob vsaki dejavnosti ustavnega sodišča nastaja dokumentarno gradivo. Vrste in vsebino tega gradiva nam za potrebe določanja arhivskega gradiva v zadostni meri opredeljuje način pisarniškega poslovanja sodišča. Ustavno sodišče namreč zaradi evidence zadev, ki jih obravnava, vodi vpisnike in pomožne knjige, kot določa Pravilnik o notranji organizaciji in pisarniškem poslovanju Ustavnega sodišča¹⁵ (člen 94, 95).

Ustavno sodišče vodi te vpisnike:

U vpisnik – za zadeve ocene ustavnosti oziroma zakonitosti predpisov in splošnih aktov za izvrševanje javnih pooblastil ter ocene ustavnosti referendumskih vprašanj, in sicer ločeno za vloge glede

ocene ustavnosti oziroma zakonitosti predpisov ter splošnih aktov za izvrševanje javnih pooblastil (**U-I** vpisnik) in za vloge za oceno ustavnosti referendumskih vprašanj (**U-II** vpisnik);

P vpisnik – za zadeve sporov o pristojnosti;

Up vpisnik – za zadeve ustavnih pritožb;

Op vpisnik – za zadeve odgovornosti nosilcev javnih funkcij;

Ps vpisnik – za zadeve protiustavnosti aktov in delovanja političnih strank;

Mp vpisnik – za zadeve pritožb v postopku potrditve poslanskih mandatov;

Rm vpisnik – za zadeve mnenja o ustavnosti mednarodne pogodbe;

Su vpisnik – za zadeve sodne uprave;

R vpisnik – za razne zadeve.

Ob natančnem pregledovanju dejavnosti in družbene vloge ustavnega sodišča lahko ugotovimo, da predstavljajo arhivsko gradivo predvsem:

- vse zadeve iz pristojnosti ustavnega sodišča vključno z vpisniki in pripadajoči imeniki;
- vpisniki sodne uprave Su s pripadajočimi imeniki;
- statistična poročila;
- seznam pečatov in stampilk;
- dokumentacija o uničenju nepotrebne dokumentarne gradiva ter o odbiranju arhivskega gradiva in izročanju arhivu.

Prav tako pa morajo ostati zanamcem tudi nekatere zadeve sodne uprave, ki so pomembne glede na družbeno vlogo, organizacijo, način in metode dela ustavnega sodišča. To so predvsem: zapisniki sej, komisij in sestankov; zadeve s področja mednarodnega sodelovanja, splošni akti, navodila, odredbe in pooblastila, poročilo o delu ustavnega sodišča (letno) in zaključni račun, pomembnejše zadeve, ki zadevajo odnose z javnostjo, informacije javnega značaja in varovanje osebnih podatkov ter mnenja in predlogi ustavnega sodišča k osnutkom in predlogom zakonov (predvsem katalogi zbirk osebnih podatkov, katalog informacij javnega značaja in zadeve, ki se nanašajo na investicijsko vzdrževanje, kolikor se nanašajo na varovano dediščino).

Literatura in viri

Strobl, Majda; Kristan, Ivan; Ribičič, Ciril: *Ustavno pravo SFR Jugoslavije*. Ljubljana: Pravna fakulteta v Ljubljani, 1976.

Šturm, Lovro: *Omejitev oblasti, ustavna izhodišča javnega prava*, Ljubljana: Nova revija, 1998.

Zun, Anton: *Družbena ureditev SFRJ*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1967.

¹⁵ Uradni list RS, št. 93/03.

Ustavno sodstvo, Ljubljana: Uradni list SRS, 1964.
Proslava desetletnice dela Ustavnega sodišča SR Slovenije. *Bilten Ustavnega sodišča SR Slovenije* X (1974), št. 1, str. 2–10.

Ustava Socialistične republike Slovenije (SRS). Uradni list SRS 10/90/1963.

Zakon o Ustavnem sodišču Jugoslavije. Uradni list SFRJ, št. 52-715/63 z dne 31. 12. 1963.

Zakon o Ustavnem sodišču Socialistične republike Slovenije. Uradni list SRS 39/1963.

Poslovnik Ustavnega sodišča. Uradni list SRS, št. 11/1965.

Ustava Socialistične republike Slovenije. Uradni list SRS, št. 6–44/1974 z dne 28. 2. 1974.

Ustava Republike Slovenije 1991. Uradni list RS, št. 33/1991.

Zakon o Ustavnem sodišču z dne 8. marca 1994, Uradni list RS, št. 15/1994.

Poslovnik Ustavnega sodišča. Uradni list RS, št. 49/98 in 30/02.

Poslovnik Ustavnega sodišča. Uradni list RS, št. 93/03.

Pravilnik o notranji organizaciji in pisarniškem poslovanju Ustavnega sodišča. Uradni list RS, št. 80/2000; št 93/03.

Summary

CONSTITUTIONAL COURT AS AN IMPORTANT CREATOR OF ARCHIVES

The division to legislative authority, executive authority and judicial branch has its roots in the need to supervise and limit the actions of state authority. In modern parliament democracies, where the government and the parliament majority often fight for the same cause, the judicial branch and its supervision over every aspect of state activities is of even greater importance. The Constitutional Court is the highest body of judicial authority for the protection of constitutionality, legality, the human rights and fundamental freedoms. In Slovenia, its role is defined by the Constitution of the Republic of Slovenia of 1991, based on the principle of the division to legislative authority, executive authority and judicial branch. On June 25, 1991, the Republic of Slovenia became an independent state. The Constitutional Court of the federal unit of the former joint state, founded in 1963, suddenly became the Constitutional Court of the new independent state. Its role has changed and risen considerably. The Constitutional Court is one of the most important, even fundamental, creators of archives and great care is required in appraising its current records.

Prenavljanje Robbovega vodnjaka spomladi 2007 (Zgodovinski arhiv Ljubljana, Fototeka)

Iz prakse za prakso

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 930.25(4):004.5

Prejeto: 19. 1. 2007

Kulturna dediščina in digitalizacija v okvirih EU

NATALIJA GLAŽAR

mag. komunikologije, višja svetovalka I
Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana
e-pošta: natalija.glazar@gov.si

IZVLEČEK

Članek prikazuje način organiziranja na ravni EU glede digitalizacije in gradiva v digitalni obliki, daje povzetek najpomembnejših EU dokumentov s tega področja in prikazuje odgovor Slovenije na tovrstne nove izzive.

KLJUČNE BESEDE: digitalizacija, kulturna dediščina, arhivi, Evropska unija, MINERVA, Evropska digitalna knjižnica (EDL), avtorske pravice, pobuda i2010

ABSTRACT

CULTURAL HERITAGE AND DIGITISATION WITHIN THE FRAMEWORK OF EU

The article presents the manner of organising on EU level in relation to digitisation and material in a digital form, and it gives the overview of the most important EU documents relating to this matter, as well as the Slovene response to these new challenges.

KEY WORDS: digitisation, cultural heritage, archives, European Union, MINERVA, European Digital Library, copyright, i2010 initiative

Osnove za delovanje, oblikovane v preteklih letih

V zadnjih nekaj letih so občutno opazne dejavnosti različnih delovnih skupin na ravni EU glede digitalnega področja. Izhajajoč iz Lundskega načela ter Lundskega akcijskega načrta¹ še iz leta 2001 je v Evropi nastalo precej projektov in delovnih skupin za digitalizacijo, pojavlja pa se tudi združevanje različnih področij kulture in kulturne dediščine na ravni digitalnih vsebin. Poleg tega se je v letih 2000–2002 oblikoval prvi akcijski plan e-Evropa; v Sevilji pa je 2002 Evropski svet sprejel akcijski načrt e-Evropa 2005, v okviru katerega je tudi v zvezi s kulturno dediščino potekalo veliko projektov (ERPANET, PULMAN, CALIMERA), nekateri pa še vedno potekajo (MINERVA).² V nekaj naslednjih letih do danes je projekt MINERVA-eEurope zrasel v velik sklop podprojektov in delovnih skupin za zelo široke tematike. Uradno je MINERVA (MINisterial NetwoRk for Valorising Activities in digitization)³ mreža predstavnikov ministrstev držav članic EU, katere namen je obravnavati, vzajemna povezava in usklajevanje izvajanih dejavnosti na področju digitalizacije kulturnih in znanstvenih vsebin, katerih namen je ustvariti dogovorjeno Evropsko splošno platformo, priporočila in smernice za digitalizacijo, metapodatke ter dolgoročno dostopnost in hrambo. V tem okviru se je na pobudo Evropske komisije oblikovala uradna skupina nacionalnih predstavnikov (NRG),⁴ sestavljena iz predstavnikov ministrstev članic EU, pristojnih za kulturo, pa tudi nekaterih drugih organizacij. Vsaka sodelujoča članica (tudi Slovenija) pa je ustanovila komisijo na nacionalni ravni za koordinacijo dejavnosti na področju digitalizacije, zato je tudi sestava raznolika glede na različne organizacije, ki se s tem ukvarjajo. Delovna področja MINERVE so zelo široka. Naj naštejem nekatera: zbiranje informacij o t. i. 'dobrih praksah' digitalizacije ter izdaje Priročnika dobre prakse (pripravila 6. delovna skupina),⁵ priprava seznama

usposobljenih in svetovalnih centrov za digitalizacijo v nekaterih članicah EU (skupno v 14 članicah),⁶ priprava seznama Smernic za digitalizacijo (ki so jih izdale posamezne države oz. njihovi centri, pristojni za digitalizacijo)⁷ ter izdaja 'Priročnika za kakovost spletnih strani za področje kulture – večja kakovost za državljane',⁸ le-ta ima v četrti prilogi tudi pregled nacionalnih standardov in predpisov, ki zadevajo uporabo spleta, katere namen je izboljšava kakovosti življenja državljanov (zajemajo pa tako nacionalna kot tudi pravila na ravni EU). Ustanovljene delovne skupine v okviru MINERVE zajemajo več področij: a) osnove za modele preverjanja (benchmarking framework), b) interoperabilnost in zagotavljanje storitev, c) inventarje, določitev digitalnih vsebin ter vprašanja večjezičnosti in d) določitev potreb uporabnikov, vsebin in okvira kakovosti za skupne vstopne točke.

Skupina nacionalnih predstavnikov (NRG) za politike digitalizacije v članicah EU se sestaja dvakrat na leto (v obdobju vsakega predsedovanja) od leta 2001 dalje, zadnjič se je sestala v Helsinkih 13. oktobra 2006 (za finsko predsedovanje). Glavna naloga skupine je spremljati napredek upoštevanje cilje, zastavljene v Lundskega načela, s posebnim poudarkom na kulturnih in znanstvenih virih ter prispevkih javnih kulturnih ustanov. Namen tako projekta MINERVA, pa tudi skupine NRG, je ustvariti razmere za oblikovanje skupnih evropskih strokovnih osnov glede tehnoloških standardov, priporočil in navodil za digitalizacijo kulturne dediščine, katerih cilj je omogočiti ter doseči čim širšo uporabo digitalizirane kulturne in znanstvene dediščine prek spleta. Sestanki skupine NRG so postali skupna osnova, v okviru katere se nacionalne izkušnje izmenjujejo in se načrtujeta sodelovanje in koordinacija nacionalnih dejavnosti v celotni Evropski uniji.

stavnikov (NRG), Priročnik dobrih praks, verzija 1.2 pa je bil izdan v letu 2003. http://www.minervaeurope.org/structure/workinggroups/goodpract/document/bestpracticehandbook1_2.pdf

¹ Sprejeti med Švedskim predsedovanjem v mestu Lund na zasedanju ekspertov za digitalizacijo, <http://cordis.europa.eu/ist/digicult/lund-principles.htm>

² Glej napoved dogodkov na <http://www.minervaeurope.org/events.htm>. MINERVA se je izvajala v 5. in 6. okvirnem programu za IST, MINERVA PLUS pa je potekala od 1. 2. 2004 do sredine leta 2005.

³ <http://www.minervaeurope.org/structure.htm>

⁴ Za Slovenijo mag. Jelka Gazvoda (Ministrstvo za kulturo RS); več na <http://www.minervaeurope.org/structure/nrg/coord.htm>

⁵ Priporočene prakse so uvrščene v 'Seznam dobrih praks' na osnovi odločitve in potrditve Skupine nacionalnih pred-

⁶ Pristojni centri za digitalizacijo so navedeni v 14 članicah EU, med njimi je tudi Slovenija (z navedbo NUK-a in ZRC SAZU-ja); nacionalni arhivi so kot pristojni centri za digitalizacijo navedeni le v štirih državah: Danski, Finski, Nizozemski ter Švedski; <http://www.minervaeurope.org/interoperability/competentcenters.htm>

⁷ Seznam smernic za digitalizacijo (oz. priporočene literature ali priročnikov na nacionalni ravni) je omejen le na digitalizacijo papirnega gradiva (tj. rokopisov, tiskanih knjig, fotografij v knjižnicah, arhivih in muzejih), ne zajema pa tudi multimedijskega gradiva.

⁸ http://www.minervaeurope.org/publications/qualitycriteria1_2draft/cap1.htm. Besedilo priročnika je v celoti objavljeno na spletu.

Med pomembnejšimi publikacijami, nekatere so izšle tudi v knjižni (in ne samo digitalni) obliki, jih je treba nekaj omeniti. "Koordinacija digitalizacije v Evropi" (poročilo NRG glede koordinativnih mehanizmov za programe in politike digitalizacije 2003) je barvna tiskana publikacija s predstavitvami izvedenih projektov digitalizacije v članicah EU.⁹ Druga publikacija je "Priročnik dobrih praks", verzija 1.3, ki jo je izdala delovna skupina 6.¹⁰ Med pomembnejšimi gradivi v tiskani in digitalni obliki je tudi "Poročilo DigiCULT: ključne tehnologije za kulturno in znanstveno področje dediščine (Technology Watch Report 3, 2005),¹¹ to je vsakoletni glavni zvezek in zajema šest tehnologij, ki naj bi imele v prihodnosti občuten vpliv pri projektih, strokovnjakih ter pristopih pri obravnavi materialov kulturne dediščine.

Iz dejavnosti tega področja je izšlo več temeljnih dokumentov, med njimi "Dinamični akcijski plan za EU koordinacijo digitalizacije kulturnih in znanstvenih vsebin",¹² izdan med britanskim predsedovanjem v 2005. Umešča se v akcijski načrt e-Evropa. Njegovi splošni cilji so: a) zagotavljanje strateško vodenje, b) krepitev koordinacijo, c) prizadevanje si za presejanje drobljenja in podvajanja dejavnosti pri digitalizaciji, d) določati primerne modele in finančne pristope ter politike za kontinuiran razvoj in dolgoročne strategije digitalne hrambe, e) izboljšati dostop on-line evropskih kulturnih vsebin. Načrtovane pa so te dejavnosti: a) uporabniki in vsebina, b) tehnologije za digitalizacijo, c) zanesljivost vsebin, d) digitalna hramba ter e) spremljanje napredka. V sklop 'Uporabniki in vsebina' sodita tudi projekta TEL (Evropska knjižnica) ter MICHAEL Plus projekti.¹³ Ta je namenjen čim širšemu dostopu do evropske kulturne dediščine, finančno ga podpira Evropska komisija v okviru programa eTen,¹⁴ izvajajo pa ga Francija,

Italija ter Velika Britanija. Namen projekta, ki je začel delovati v juniju 2004, je zagotoviti preprost in hiter dostop do digitalnih zbirk muzejev, knjižnic in arhivov oz. v različnih evropskih državah z uporabo inovativne večjezične odprte osnove, opremljene z iskalnim mehanizmom – konkretni rezultati naj bi se pokazali do leta 2007, poleg znanih uporabnikov kot so raziskovalci in študentje, pa naj bi le-ta podpiral tudi kulturni turizem, kreativno industrijo in druge interese.

Drugi tak obsežnejši projekt je *Evropska knjižnica*, ki pomeni nadaljevanje projekta TEL (The European Library), ki se je zaključil v letu 2004. Evropska knjižnica je portal, preko katerega dostopamo do digitalnih zbirk 19 evropskih nacionalnih knjižnic.¹⁵ Le ta deluje pod okriljem Konference evropskih nacionalnih knjižnic (CENL),¹⁶ končni cilj pa je v naslednjih petih letih vključiti digitalne zbirke vseh 45 knjižnic oz. članic.

V okviru projekta Evropske knjižnice je treba omeniti tudi projekt TEL-ME-MOR, ('The European Library: Modular Extensions for Mediating Online Resources')¹⁷ – tj. 'Modularne rešitve za posredovanje elektronskih virov'. Financirala ga je EU iz 6. okvirnega programa v okviru programa IST (objavljenega v letu 2004), projekt se je začel 1. februarja 2005 in bo trajal dve leti. Na spletnih straneh portala Evropska knjižnica naj bi bila na voljo celovita vseevropska zbirka najkakovostnejših informacijskih virov skupaj z učinkovitimi iskalnimi orodji – zajeta naj bi bila vsa področja, zanimiva za raziskovalno sfero. Tudi tu je poudarek na razvoju večjezičnih vmesnikov, ki bi uporabnikom iz novih članic omogočili uporabo spletne storitve v njihovih jezikih. Projekt se je osredotočil na kulturni, izobraževalni, gospodarski in javni sektor, njegov namen pa je bil združiti strokovne mreže z različnih domen in vladne strukture, ki so odgovorne za organizacije in storitve, ki jih le-te ponujajo raziskovalnemu sektorju, znanstvenim, izobraževalnim in informacijsko-tehnološkim krogom. Projekt ima deset članic, ki so obenem nove članice EU, kajti namen projekta je podpirati nove države članice, ki na tak način pridobivajo status polnopravnih članic Evropske knjižnice (TEL). V Sloveniji je bil NUK organizator tretje regionalne delavnice TEL-ME-MOR, 18. in 19. maja 2006 v Ljubljani. Skupno je bilo 59 udeležencev predvsem s področij kulturne dediščine ter regionalno pretežno iz JV Evrope. Med predstavljenimi nacionalnimi projekti je bila

⁹ Ob izidu knjige so nekatere članice še bile kandidatke EU; knjiga je na voljo v knjižnici Arhiva RS. V njej je predstavljena tudi Slovenija (v glavnem projektu NUK-a).

¹⁰ Delovno skupino 6 je koordiniral Švedski nacionalni arhiv, <http://www.minervaeurope.org/structure/workinggroups/goodpract.htm>

Priljubljen je tudi slovenski prevod publikacije.

¹¹ Tudi preostali zvezki s poročili so dostopni na spletu: <http://www.digicult.info/pages/techwatch.php>

¹² Dostopen na spletu: <http://www.minervaeurope.org/publications/dap.htm>. Pred njim je bil izdan akcijski načrt za koordinacijo programov in politik digitalizacije, izdan po srečanju ekspertov v Lundu (23. 7. 2001).

¹³ Multilingual Inventory of Cultural Heritage in Europe, <http://www.michael-culture.org/>.

¹⁴ http://europa.eu.int/information_society/activities/cten/index_en.htm

¹⁵ <http://www.theeuropeanlibrary.org>

¹⁶ <http://www.cenl.org/>

¹⁷ <http://www.telmemor.net/>

tudi Digitalna knjižnica Slovenije.¹⁸ Tudi Univerzitetna knjižnica v Zagrebu je bila organizatorica dogodka, in sicer seminarja delovne skupine 'Editorial Working Group, The European Library', 22.–23. maj 2006.¹⁹ Med avstrijskim predsedovanjem EU je bila v Salzburgu 21. in 22. junija 2006 organizirana konferenca z naslovom 'Ekspedicija v evropsko kulturno dediščino: zbiranje, povezovanje in ohranjanje' (An Expedition to European Digital Cultural Heritage: Collecting, Connecting – and Conserving?);²⁰ organiziral jo je Sazburški raziskovalni inštitut. V Talinu (Estonija) je bila organizirana sklepna konferenca (19. in 20. oktobra 2006).²¹

Zadnji in hkrati nov projekt EDL (Evropska digitalna knjižnica) pomeni nadgraditev opisanih projektov, financira ga Evropska komisija v okviru programa eContentplus v okviru kulturnih in znanstvenih vsebin. Projekt se je začel v septembru 2006, trajal pa bo 18 mesecev. Dejavnosti v projektu se osredotočajo na izzive večjezičnega dostopa ob hkratnem oblikovanju evropskega registra metapodatkov, projekt pa naj bi tudi raziskal potencialne dosežke na področju digitalizacije.²² Projekt je vsebinsko razširjen v tem smislu, da naj bi vključeval muzeje, arhive in druge ustanove, ki hranijo digitalizirano in digitalno gradivo, na področju kulturne dediščine – gre za spletni portal, ki bo omogočal iskanje (v več jezikih) po digitaliziranih zbirkah evropskih nacionalnih knjižnic in drugih sodelujočih ustanov kulturne dediščine.

Trenutni načrti digitalizacije in projekt EDL (Evropska digitalna knjižnica)

Precej dokumentov EU, sprejetih v zadnjem času, kaže na izredno aktualnost področja digitalizacije. Poleg tega ne gre zanemariti izredne politične volje in podpore tem projektom, na kar kaže pismo šestih predsednikov vlad oz. držav predsedniku Evropske komisije z dne 28. aprila 2005, v katerem so se zavzeli za oblikovanje virtualne

evropske knjižnice.²³ Pobuda za digitalno knjižnico je sestavni del širše strategije Evropske komisije "i2010" za informacijsko družbo, ki poskuša promovirati uporabo novih tehnologij za dvig ekonomske rasti in izboljšanje kakovosti življenja. Med prvimi je bil **Sklep Evropskega parlamenta in Sveta št. 456/2005/ES z dne 9. marca 2005 o uvedbi več letnega izvajajočega programa Skupnosti za boljšo dostopnost, uporabnost in izkoriščenost digitalnih vsebin v Evropi (UL L 79/1, 24. 3. 2005).**²⁴ Izhajajoč iz akcijskega načrta eEvropa 2005 (ki razvija Lizbonsko strategijo) je bil ustanovljen program "eVsebineplus", ki naj bi se osredotočil na 'pospeševanje dostopa do digitalnih vsebin ter uporabe in izkoriščenosti le-teh na ravni EU' (člen 2a), pospeševal izboljšanje kakovosti in krepitve najboljše prakse pri digitalnih vsebinah med ponudniki, uporabniki in sektorji (člen 2b), poudarjena pa je tudi krepitev sodelovanja (pa tudi ozaveščenosti) med vsemi stranmi, ki so zainteresirane za digitalne vsebine (člen 2c). Tu so dejavnosti zelo široko zastavljene; usmerjene so na področja informacij javnega sektorja, prostorskih podatkov ter izobraževalnih, kulturnih in znanstvenih vsebin. Finančni okvir programa je bil sklenjen za obdobje od začetka januarja 2005 do konca decembra 2008.

Sporočilo Komisije Evropskemu parlamentu, Svetu in Ekonomskemu in socialnemu odboru in Odboru regij, i2010: Digitalne knjižnice, z dne 30. 9. 2005²⁵ je postavilo strategijo za digitalne knjižnice (v okviru pobude i2010). Cilj pobude je doseči, da bi evropske informacijske zmogljivosti postale preprostejše in bolj zanimive za uporabo v spletnem okolju; pobuda temelji namreč na bogati evropski dediščini, ki združuje večkulturna in večjezična okolja s tehnološkim napredkom in novimi poslovnimi modeli. Digitalne knjižnice naj bi bile organizirane zbirke digitalnih vsebin, ki so na voljo javnosti, zajemajo pa digitalizirano gradivo, pa tudi velikanske količine podatkov, shranjenih v digitalnih zbirkah.²⁶ Pri uvajanju spletne dostopnosti evropske kulturne dediščine so

¹⁸ <http://www.dlib.si/>

¹⁹ <http://www.nuk.uni-lj.si/telmemor/events.asp>

²⁰ <http://www.kulturleben.at/dhc2006>, konference se je udeležila tudi predstavica Arhiva RS, mag. Alenka Kačičnik Gabrič.

²¹ Udeleženci so bili večinoma predstavniki nacionalnih in drugih specialnih knjižnic, pa tudi predstavniki zasebnega sektorja iz IT in projektnega menedžmenta, univerz, ministrstev, založnikov in nevladnih organizacij ter v manjši meri arhivov in muzejev.

²² Obvestilo za medije www.TheEuropeanLibrary.org

²³ Yvo Volman, Direktorat EK za informacijsko družbo in medije: "The digital libraries initiative: the envisaged role of archives and funding possibilities", poročilo za sestanek EAG skupine v Bruslju 28. 4. 2006.

²⁴ Na spletu tudi v slovenskem jeziku: <http://eur-lex.europa.eu>

²⁵ Na spletu tudi v slovenskem jeziku: <http://eur-lex.europa.eu>

²⁶ Sporočilo Komisije Evropskemu parlamentu, Svetu in Ekonomskemu in socialnemu odboru dne 30. 9. 2005, COM(2005) 465 konč., str. 3.

pomembni tako kulturni in socialni, kot tudi gospodarski vidiki. Bogastvo evropske zgodovine bo tako na voljo evropskim državljanom z večjo možnostjo za spoznavanje dediščine drugih evropskih držav. Poleg tega imajo knjižnice in arhivi na področju dediščine pomemben delež v obliki naložb in zaposlovanja.²⁷ Njihov vpliv na gospodarstvo je zatorej precejšen, digitalizacija teh virov pa bi lahko ta vpliv še povečala. Digitalizirana evropska kulturna dediščina bi namreč lahko bila gonilo omrežnega prometa. Kot navaja Sporočilo Komisije z dne 30. 9. 2005, bi ti viri pomenili potencial za ponovno uporabo v storitvah in izdelkih z dodano vrednostjo na področjih kot sta turizem in izobraževanje. Prizadevanja za digitalizacijo pa bodo imela tudi znatne posledice za podjetja, ki razvijajo nove tehnologije.

Na osnovi Sporočila Komisije z dne 30. 9. 2005 je bilo sprejeto **Priporočilo komisije 24. 8. 2006 o digitalizaciji in spletni dostopnosti kulturnega gradiva in digitalnem arhiviranju** (UL L 236, 31. 8. 2006, str. 28–30).²⁸ Pobudo za priporočilo je posredoval Direktorat EK za informacijsko družbo in medije, ki je bil tudi pobudnik ustanovitve posebne skupine, imenovane HLG (High Level Expert Group on Digital Libraries);²⁹ njen namen je pravzaprav posredniška vloga med projektom EDL in Evropsko komisijo. Njena naloga je "svetovati Komisiji, kako najbolje odgovoriti na organizacijske, pravne in tehnične izzive na evropski ravni", prav tako pa tudi "prispevati k strateški viziji evropske digitalne knjižnice" (Sklep 27. 2. 2006, člen 2). Vsebinske prioritete skupine HLG so vprašanja avtorskih pravic, znanstvenih informacij, javno/zasebnega partnerstva ter tehnološka vprašanja. Iz zapisnika prvega sestanka HLG (27. 3. 2006)³⁰ je vidno, da je strokovna sestava skupine tako raznolika, da sega ne le na področje knjižnic in arhivov, ampak tudi različnih mednarodnih združenj (za založnike, za reproduciranje), filmskih in avdiovizualnih inštitutov, Googla in celo telefonskih družb. Interese arhivov na mednarodni ravni zasto-

pa prof. Daria Nalecz predstavnica Poljskih državnih arhivov. Omenjeno priporočilo Komisije, ki obvezuje tudi vse arhive v EU, navaja, da naj bi članice zbirale informacije o sedanjih in načrtovanih digitalizaciji različnega gradiva (knjig, časopisov, fotografij, muzejskih objektov, arhivskih dokumentov in avdiovizualnega gradiva), da bi se izognili podvajanju, vzpostavili sodelovanje in dosegli sinergijo na ravni EU (člen 1). Poleg tega je treba spodbujati partnerstva med kulturnimi ustanovami in zasebnim sektorjem, razvili naj bi se tudi količinski cilji za digitalizacijo gradiva, povečala pa naj bi se namenska proračunska sredstva (člen 2 in 3). Predvideni so pooblaščen centri za digitalizacijo v Evropi,³¹ za EDL pa je bistvena "skupna večjezična točka dostopa do evropskega distribuiranega digitalnega kulturnega gradiva" – tj. je digitalnega kulturnega gradiva v različnih organizacijah in lokacijah (člen 4 in 5). Prav tako je priporočena uporaba skupnih standardov za digitalizacijo, da bi lahko dosegli operabilnost na evropski ravni. Priporočilo se dotika tudi obstoječih problemov in izboljšave pogojev za digitalizacijo kulturnega gradiva – tako predlaga ustvarjanje mehanizmov za njihovo reševanje (člen 6). Na to se navezuje sklop novejših problemov, ki se pojavljajo predvsem v knjižnični in založniški dejavnosti. Tako so dokumenti in delovne skupine za projekt EDL (skupina HLG in skupina HLG za avtorske pravice)³² uvedli določene nove pojme, ki so se pojavili pri reševanju različnih problemov v zvezi z digitalizacijo:

- 'orphan works' – t. i. dela "sirote" so dela (knjige, filmi), za katere je nemogoče ali zelo težko določiti imetnike pravic in njihova dela; večinoma gre za avdiovizualna in tekstualna dela, še posebej izpred 50-tih let, pa tudi za druga starejša dela (npr. združenje ACE³³ opredeljuje pribl. 50.000 del, ki jih označuje kot 'orphan', Britanska knjižnica pa 40 % vseh del v svojih zbirkah); problem nastane, ker je v takem primeru dela nemogoče tržiti oz. jih dati v tisk za komercialno rabo; njihov status avtorskih pravic ostane nejasen, zato ni mogoče pridobiti odobritve, njihovo tržno izkoriščanje pa tudi ni možno – zato se tovrstna dela imenujejo 'sirote'. Namen obravnave tega vprašanja v EDL pa je

²⁷ Po uradnih podatkih imajo knjižnice 138 mio. registriranih uporabnikov in okrog 340.000 usposobljenega osebja (International library statistics: Trends and Commentary based on the Libecon data, D. Fuegi in M. Jennings, 2004); navedeno v dokumentu, glej prejšnjo opombo.

²⁸ Dostopno na spletu tudi v slovenskem jeziku <http://eur-lex.europa.eu>

²⁹ Ustanovljena s sklepom EK dne 27. 2. 2006 (OL L 63/25, 4. 3. 2006).

³⁰ Zapisniki so dostopni na spletu: http://europa.eu.int/information_society/activities/digital_libraries/index_en.htm

³¹ Glej opombo 6.

³² Članica skupne HLG in njene podskupine za avtorske pravice je tudi ga. Claudia Dillmann, direktorica Nemškega filmskega inštituta (Deutsches Filminstitut) in predsednica združenja ACE (glej naslednjo opombo).

³³ Organizacija Evropsko združenje filmskih arhivov in kinotek (ACE Association des cinemathèques européennes), katerega član je tudi Slovenski filmski arhiv pri Arhivu RS.

določiti standard za delo s tovrstnim gradivom; predstavljenih je več zakonskih nacionalnih rešitev (skandinavske države, Kanada, Japonska, Velika Britanija, Francija);³⁴

- 'out of print works' – so dela, ki komercialno niso več na voljo in jih torej ni mogoče več tržno uporabljati (tiskati), in sicer to velja ne glede na njihov obstoj v knjižnicah ali drugod v javnosti;
- vprašanja avtorskih pravic ('copyright issues') – gre za polno upoštevanje avtorskih pravic (Direktiva o harmonizaciji avtorskih in sorodnih pravic)³⁵ ter razširjeno problematiko v zvezi s tem (digitalizacija in objava namreč nista mogoči, če avtorske pravice niso urejene);
- digitalna hramba ('digital preservation') – obravnava probleme trajne hrambe; v primeru digitalizacije gre za izdelavo kopij zgolj z namenom ohranitve digitalnih del (ena ali več za ohranitev potrebnih, kopij). V takem primeru naj ne bi bilo problemov z avtorskimi pravicami, ker je namen multipliciranja gradiva zgolj njegovo ohranjanje – za ta namen pa je potrebno pooblastilo določeni, izbrani ustanovi (to pa izključuje tržni namen uporabe multipliciranega gradiva). V nekaterih državah članicah nacionalna zakonodaja omogoča knjižnicam tak način ohranjanja digitalnega gradiva, to je v skladu s t. i. direktivo "Infosoc",³⁶ le-ta je vključena tudi v slovensko zakonodajo o avtorskih in sorodnih pravicah (Uradni list RS, št. 44, 25. 4. 2006 in št. 17, 17. 2. 2006).³⁷

Sledili so **Sklepi Sveta o digitalizaciji in spletni dostopnosti kulturnega gradiva in digitalnem arhiviranju** (UL C 297, 7. 12. 2006, str. 1–5).³⁸ Sklepi, sprejeti 13. 11. 2006, najprej pozdravljajo oba sprejeta dokumenta (Sporočilo Komisije in Priporočilo Komisije) glede pobude i2010: digitalne knjižnice. Dokument priznava raznolika prizadevanja držav članic za digitalizacijo, pa tudi

njihove različne stopnje napredka pri tem. Omenjeno je tudi dragoceno usklajevalno delo skupine NRG (skupina nacionalnih predstavnikov za digitalizacijo)³⁹ pri izmenjavi izkušenj in spremljanju napredka z Dinamičnim akcijskim načrtom (sprejetim med britanskim predsedovanjem, 2005).⁴⁰ Dokument opozarja na delo v okviru projektov 'Michael' (večjezični inventar evropske kulturne dediščine) in 'Michael Plus'⁴¹ ter za prihodnje priporoča uravnoteženo delo med knjižnicami, muzeji in arhivi. Izražena je namera Komisije, da bo pripravila študijo o napredku digitalizacije kulturnih vsebin v EU ter v okviru Sedmega okvirnega programa za raziskave in razvoj sofinancirala mrežo pooblaščenih centrov za digitalizacijo in digitalno arhiviranje. Članice EU so pozvane, naj okrepijo nacionalne strategije in cilje digitalizacije in digitalnega arhiviranja, prispevajo k Evropski digitalni knjižnici, izboljšajo okvirne pogoje za digitalizacijo in spletno dostopnost gradiva s področja kulture ter digitalno arhiviranje, kot tudi okrepijo usklajenost na področju sorodnih vprašanj v članicah in med njimi (člen 6). V prilogi so navedeni prednostni ukrepi (za dejavnosti in cilje članic ter za Komisijo) in okvirna časovna razporeditev teh dejavnosti. Ti načrti so zelo ambiciozno zastavljeni (reševanje raznih problemov s področja avtorskih pravic ipd.), pa tudi postavitev nacionalnih strategij, načrtovanje projektov digitalizacij ipd. v letih 2007–2009. Dodatno pojasnilo v opombi pa razlaga, da predlagana časovna razporeditev dejavnosti in ciljev predstavlja le zadane naloge za članice in Komisijo, vendar pa ni zavezujoča.

V projektu so velika pričakovanja glede udeležbe arhivov, sicer je osnovna ideja skupna vstopna točka do kulturnih vsebin, podatkovne zbirke pa bi ostale ločene. Zastopanje arhivskih interesov na ravni EU je tako v vsebinskem delu sodelovanja (v omenjeni skupini HLG) kot tudi v skupini za tehnična vprašanja in operabilnost standardov.⁴² Na nacionalnih ravneh pa je pričakovano postopno vključevanje.

V zvezi s projektom so potekale razprave tudi na sestanku Evropske arhivske skupine (EAG) v

³⁴ European Digital Library Initiative, High Level Expert Group (HLG) – Copyright Subgroup, Interim Report, 16. 10. 2006, Annex I, str. 8–11.

http://europa.eu.int/information_society/activities/digital_libraries/index_en.htm

³⁵ Glej naslednjo opombo.

³⁶ Direktiva 2001/29/EC Evropskega parlamenta in Sveta iz dne 22. maja 2001 o harmonizaciji določenih vidikov avtorskih in sorodnih pravic v informacijski družbi (OJ L 167, 22. junij 2001), v slovenščini na: <http://eur-lex.europa.eu>

³⁷ http://www.svz.gov.si/si/zakonodaja_in_dokumenti/register_predpisov_slovenije/

³⁸ Dostopno na spletu tudi v slovenskem jeziku <http://eur-lex.europa.eu>

³⁹ Glej opombo 4. Prav tako pozdravlja na ravni EU opravljeno delo CENL (Konferenca direktorjev evropskih nacionalnih knjižnic).

<http://www.minervaeurope.org/publications/dap.htm>

⁴¹ Multilingual Inventory of Cultural Heritage in Europe, <http://www.michael-culture.org/>

⁴² Na sestanku skupine EDL za tehnična vprašanja in operabilnost standardov sta 23. 1. 2007 interese arhivov zastopala Olivier de Solan (Arhivska direkcija Francije) in Luis R. Enseñat (Poddirekcija za državne arhive Španije).

Bruslju 8. 12. 2007. Ga. Daria Nalecz (Poljska), ki v skupini HLG (High Level Group) zastopa arhive, je opozorila, da bi arhivi morali na določen način odgovoriti na izziv tega projekta. Problem je namreč v tem, da so arhivi omenjeni povsod v vsebini projekta in pričakovano je aktivno sodelovanje arhivov, po drugi strani pa so arhivski interesi slabo zastopani – potrebovali bi namreč več vključenih strokovnjakov z arhivskega področja (predvsem za tehnološka vprašanja), kajti EDL se trenutno ukvarja s problemi, ki so povsem knjižnične narave ('orphan works', 'out-of print works' ipd.). Ga. Nalecz je pozitivno označila možnost za sodelovanje s knjižnicami, potrebno bi ga bilo vzeti kot izziv in ga ne povsem odklanjati ter kritizirati. Predlagano je bilo, da naj bi v okviru projekta EDL oblikovali manjšo delovno skupino (oz. pripravili dokument), ki bi pojasnjevala pozicijo arhivov, naše zmožnosti in naš odnos do tega projekta. Poudarila je tudi, da ni težnja v zlivanju podatkovnih struktur niti prevzemanju knjižničnih standardov, ampak v iskanju splošnega iskalnega mehanizma, ki bi prek portala in skupne vstopne točke omogočil iskanje po različnih podatkovnih zbirkah. Poleg tega je bilo izraženo, da bi skupaj s knjižnicami lažje iskali skupni iskalni mehanizem (ker so projektno in finančno zelo močne), kot pa ga razvijali samostojno.⁴³ V razpravi pa je bilo izraženo tudi nasprotno mnenje (Nemčija), da bi bilo, kar zadeva arhive, bolje samostojno razviti iskalni mehanizem ter ga ponuditi knjižnicam za sodelovanje v projektu EDL. Zatorej lahko pričakujemo, da se bo način vključevanja arhivov v projekt tako na ravni EU kot na nacionalni ravni šele izoblikoval. Kot je poudaril g. Volman (Direktorat EK za informacijsko družbo in medije) je bil med drugim namen omenjenega Priporočila povečati investiranja v digitalizacijo ter vzpodbuditi javno/zasebno partnerstvo pri financiranju digitalizacije. Dejansko ne obstaja evropski pregled digitalizacije (obstojećih in preteklih projektov). Potrebno bi bilo pripraviti kvantitativne ocene in cilje digitalizacije – količina digitaliziranega gradiva pa bi nedvomno vplivala tudi na ceno digitalizacije. Kar pričakujejo in želijo od članic EU je, da bi bili projekti digitalizacije vidni na portalu EDL (Evropska digitalna knjižnica) ter bili na voljo za preiskovanje. Da bi nekaj takega lahko omogočili, pa je treba privoliti v

dogovorjene standarde. Digitalizacija in multipliranje kopij sta pomembna tudi zaradi preventivnih razlogov (ohranitev originalov). Med odprtimi vprašanji so tudi 'legalen depozit' digitalnega gradiva (to je npr. izposoja digitalne knjige) in 'spletna žetev' ('web-harvesting' – tj. ohranjanje spletnih strani). Predvideva se, da bi v državah članicah obstajali pristojni centri za digitalizacijo; sofinancirala naj bi jih EU (iz FP7). Tudi arhivi imajo lahko tovrstno vlogo kot 'pristojni centri za digitalizacijo' in imajo pri tem celo določene koristi s ponujanjem svojih storitev in opreme.⁴⁴ Za projekt je na voljo precej finančnih sredstev iz projektnih programov – ob tem pa je pomembno tudi sofinanciranje, potrebnih je namreč 20–50 % lastnega deleža pri projektu.

Organiziranost Slovenije na področju digitalizacije

V okviru Ministrstva za kulturo RS je v ta namen ustanovljena 'delovna skupina za vključevanje kulture v informacijsko družbo'. Gre namreč za prispevek kulture in Slovenije k uresničevanju pobude "i2010 – Evropska informacijska družba za rast in zaposlovanje",⁴⁵ ki je bila sprožena 1. 6. 2005 in se bo izvajala do leta 2010; njen namen pa je odgovoriti na izziv in razvoj informacijske družbe ter medijev do leta 2010.⁴⁶ Delovna skupina zajema vsa področja v sektorju kulture (Ministrstvo za kulturo, Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo (MZVT), NUK, Filmski sklad, RTV, Arhiv RS, Kibla (MMC), Narodna galerija), ki lahko prispevajo k uresničevanju omenjene pobude oz. vključevanju kulture v nacionalno strategijo za uresničevanje i2010; za področje kulture pa tudi uresničevanje 'Dinamičnega akcijskega načrta za koordinacijo digitalizacije kulturnih in znanstvenih vsebin'.⁴⁷ Odgovor na podane izzive se načrtuje v oblikovanju t. i. "e-kulture". Ministrstvo za kulturo se pri vključevanju v nacionalno strategijo za i2010

⁴⁴ Glej opombo 6.

⁴⁵ "i2010 – A European Information Society for growth and employment"
http://europa.eu.int/information_society/eeurope/i2010/index_en.htm

⁴⁶ Promovira odprto in konkurenčno digitalno ekonomijo ter poudarja IKT kot gonilo vključitve in kakovosti življenja. Pobuda izhaja iz prenovljene Lizbonske strategije, ki si prizadeva dvigniti učinkovitost ekonomije z široko uporabo IKT. Besedilo pobude "i2010" je dostopno v slovenskem jeziku:
http://europa.eu.int/information_society/eeurope/i2010/introduction/index_en.htm

⁴⁷ Glej opombo 12.

⁴³ Tu je mišljen skupni iskalni mehanizem za Portal evropskih arhivov (projekt pod vodstvom Španije), tj. tretja prednostna dejavnost, določena v Priporočilu Sveta o prednostnih dejavnostih za večje sodelovanje na področju arhivov v Evropi 6703/05.

povezuje z MVZT, ki je sicer nosilno ministrstvo za področje i2010. Arhivi se v to strategijo vključujejo s tremi področji: informatizacijo, e-arhivi in digitalizacijo. Čeprav so opisani dokumenti EU v zvezi s pospeševanjem in razvojem digitalizacije s pravno-formalnega vidika neobvezujoči, pa bo do srede leta 2008 v poročilu Evropski komisiji o napredku potrebno pojasniti razloge za morebitno neaktivnost katere od članic. Nova praksa Evropske komisije namreč niso neposredne sankcije ali kazni za neizvajanje sklepov, temveč je 'kazen' za neaktivnost članic že samo dejstvo, da njihovih kulturnih vsebin preprosto ne bo.⁴⁸ Prostovoljnost sodelovanja je nakazana tudi po finančni plati širokopoteznih načrtov, kajti članice bodo morale svoje projekte digitalizacije financirati samostojno (7. okvirni program bo financiral le t. i. 'pristojne centre digitalizacije').⁴⁹ Prav zato je zelo pomembno, da je digitalizacija kulturnih vsebin vnesena v operativne programe ministrstva. Tudi med predsedovanjem Slovenije EU v letu 2008 bodo vsebinski poudarki na področju informacijske družbe in digitalizacije oz. strategije i2010, MZVT načrtuje obravnavo "e-dostopnosti", Ministrstvo za kulturo pa za področje e-kulture in digitalnih kulturnih vsebin, konferenco "Turizem in kulturna dediščina". Tema bo vprašanje 'Kako lahko digitalizirana kulturna dediščina prispeva k turizmu?'. Na njej bodo predstavljeni primeri dobre prakse, konferenca pa bi lahko pomenila tudi odprtje novega področja oziroma nov dosje na ravni EU. Med slovenskim predsedovanjem bo aktualen tudi t. i. 'Francoski memorandum' oziroma predlog dopolnil na pobudo i2010, kajti za Slovenijo bo v drugi polovici leta 2008 Evropski uniji predsedovala Francija.

Arhivsko področje se s svojimi dosedanjimi in načrtovanimi projekti digitalizacije,⁵⁰ pa tudi z novimi dejavnostmi za e-arhive, aktivno vključuje, predlagani novi projekti pa bodo doprinos tako e-kulturi kot tudi nacionalni strategiji i2010. Želimo si, da bi bili tovrstni projekti tudi v prihodnje tako pogosti, in da bi se arhivi lahko pohvalili s čim višjim procentom digitaliziranih fondov in zbirk. V okviru nove strategije i2010 pa si želimo, da bi z doseženimi izkušnjami arhivi pridobili status 'pristojnega centra za digitalizacijo'. Seveda pa je možnost za vključevanje arhivov večinoma odvisna tudi

od tega, v kolikšni meri bodo v projektih, kot je EDL, imeli posluš za arhivske interese in potrebe.

Viri in literatura

Direktiva Evropskega parlamenta in Sveta 2001/29/EC z dne 22. 5. 2001 o uskladitvi določenih vidikov avtorskih in sorodnih pravic v informacijski družbi (Uradni list Evropskih skupnosti L 167, 22. 6. 2001);

Dinamični akcijski načrt za EU koordinacijo digitalizacije kulturnih in znanstvenih vsebin, UK Presidency of EU 2005, MLA;

European Digital Library Initiative, High Level Expert Group (HLG) – Copyright Subgroup, Interim Report, 16. 10. 2006;

Sklep Evropskega parlamenta in Sveta št. 456/2005/ES z dne 9. marca 2005 o vzpostavitvi večletnega programa Skupnosti za boljšo dostopnost, uporabnost in izkoriščenost digitalnih vsebin v Evropi (UL L 79/1, 24. 3. 2005);

Sporočilo Komisije Evropskemu parlamentu, Svetu in Ekonomskemu in socialnemu odboru in Odboru regij – i2010: Digitalne knjižnice, z dne 30. 9. 2005 {SEC(2005) 1194} {SEC(2005) 1195} COM/2005/0465 končno;

Priporočilo Komisije 24. 8. 2006 o digitalizaciji in spletni dostopnosti kulturnega gradiva in digitalnem arhiviranju (UL L 236, 31. 8. 2006, str. 28–30);

Sporočilo Komisije Svetu, Evropskemu parlamentu, Ekonomsko-socialnemu odboru in Odboru regij, i2010 – Evropska informacijska družba za rast in zaposlovanje, 1. 6. 2005, {SEK(2005) 717} KOM(2005) 229 končno;

<http://cordis.europa.eu/ist/digicult/lund-principles.htm>

<http://www.minervaeurope.org/>

http://www.minervaeurope.org/publications/qualitycriteria1_2draft/cap1.htm

<http://www.minervaeurope.org/structure/workgroups/goodpract.htm>

<http://www.digicult.info/pages/techwatch.php>

<http://www.michael-culture.org/>

http://europa.eu.int/information_society/activities/eten/index_en.htm

<http://www.theeuropeanlibrary.org>

<http://www.cenl.org/>

<http://www.telmemor.net/>

<http://www.dlib.si/>

<http://www.nuk.uni-lj.si/telmemor/events.asp>

<http://www.kulturleben.at/dhc2006>

<http://eur-lex.europa.eu>

⁴⁸ Zapisnik drugega sestanka delovne skupine za vključevanje kulture v informacijsko družbo, dne 8. 12. 2006.

⁴⁹ Glej opombo 6.

⁵⁰ Tu je treba posebej omeniti projekte v Arhivu RS, Zgodovinskemu arhivu Ljubljana, Pokrajinskemu arhivu Maribor ter Zgodovinskih arhivih Ptuj in Celja.

http://europa.eu.int/information_society/activities/digital_libraries/index_en.htm

http://europa.eu.int/information_society/europe/i2010/index_en.htm

Summary

CULTURAL HERITAGE AND DIGITISATION WITHIN THE FRAMEWORK OF EU

The area of digitisation has become very actual on EU level in the last few years. The coordination endeavours in the field of cultural heritage digitisation are visible in various EU documents (in

particular in the Commission Recommendation and the Council conclusion). There is also an attempt to arrange a joint appearance in the World Wide Web with the European common access point for cultural heritage and with the searching mechanism upon various contents of cultural heritage. Several previous projects in this field like Calimera, ERPANET, MINERVA, TEL have been the basis for the new project called "European Digital Library" (EDL). The latter is part of the wider "i2010 initiative", which is coordinated in Slovenia by the Ministry of Higher Education, Science and Technology. The Archives are included into the initiative via the Ministry of Culture with their digitisation and e-archives plans.

Grafiti v zapuščeni tovarni Rog (Zgodovinski arhiv Ljubljana, Fototeka)

1.03 Kratki znanstveni prispevek

UDK 930.25

Prejeto: 13. 5. 2007

Archive in der virtuellen Welt

THOMAS AIGNER

dr., direktor Škofijskega arhiva St. Pölten, predsednik IEEkQ
Diözesanarchiv St. Pölten, Klostersgasse 10, A-3100 St. Pölten, Avstrija
e-pošta: archiv.leitung@kirche.at

IZVLEČEK

ARHIVI V VIRTUALNEM SVETU

Od nadaljnje razširitve interneta na začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja je nastal paralelni svet, ki bliskovito raste in za katerega ni mogoče predvideti, kam se bo dolgoročno razvijal. Če je na začetku bilo videti, da je možno, da ta proces ne bo zadeval ravno vsakega, se vedno bolj naznanja, da ta novi virtualni svet v svetovnem podatkovnem omrežju ne dela nobenih izjem. Medtem ko so si knjižnice s katalogi že davno utrdile svoj položaj na tem področju, so arhivi šele polagoma v zadnjih letih začeli iskati tudi tukaj svoj prostor. Pričujoči prispevek se posveča vprašanju, katere so bistvene značilnosti, ki veljajo za arhive v virtualnem svetu. Izhajajoč iz predvsem lastnih izkušenj, sledita kratka analiza obstoječe situacije in obravnavanje bodočega razvoja.

KLJUČNE BESEDE: *arhivska znanost, digitalizacija, internet, podatkovne baze*

ABSTRACT

ARCHIVES IN THE VIRTUAL WORLD

Since the early 90ies of 20th c. there has been arising a new world in the internet, which has already become a real parallel world. Nobody can be excepted from this area, also not archives and libraries. While it seems, that libraries have already found their position in this virtual world, archives seem to be not so far. The article wants to discuss the special issues and the future of archives in this new area, based on the authors' experiences.

KEY WORDS: *archival science, digitasation, internet, database*

Der Anbruch des 3. Jahrtausends wird als jene Zeit in die Geschichte eingehen, in der eine revolutionäre Änderung in der Speicherung und Bereitstellung von Information stattgefunden hat – mit entsprechenden Konsequenzen für alle, die sich damit beschäftigt hatten bzw. dafür zuständig waren. Waren die gängigen Speichermedien bis dahin Stein, Ton, Papyrus, Pergament und Papier gewesen, wurden diese nun sukzessive von Disketten, CD-ROMs, DVDs und anderen elektronischen Medien ergänzt oder auch abgelöst. Letztere sind im Lauf der langen Geschichte jedoch nur eine vorübergehende Erscheinung, sozusagen die Brückenpfeiler vom einen ins andere Zeitalter. Die Brücke aber – die ist noch nicht gebaut; es ist aber sicher, dass sie errichtet werden wird, es stellt sich nur die Frage des Wann. Gemeint ist der endgültige Übergang vom analogen ins digitale Zeitalter, der vor allem in Hinsicht auf die langfristige Haltung und Bereitstellung von Informationen, die nur mehr elektronisch vorliegen, noch einige Zeit brauchen wird. Bildlich gesprochen, befinden wir uns noch im Stadium des Pfeilerbaus, man könnte unsere Epoche aber durchaus auch als digitale "Steinzeit" bezeichnen, zieht man in Betracht, wie rasch die Entwicklung weiter geht.¹

In diesem Rahmen stehen die althergebrachten Einrichtungen, die für Speicherung und Bereitstellung von Wissen und Information zuständig sind, vor einer neuen, großen Herausforderung. Nicht mehr die Regallaufmeter werden entscheidend sein für den Arbeitsaufwand, sondern die Anzahl der Bits und Bytes. Damit einhergehen werden völlig neue, andere Technologien der Datenkonservierung und –bereitstellung, wozu eigene, technisch geschulte Spezialisten benötigt werden. Auch das Archivdepot in Form von elektronischen Speichern wird nicht mehr unbedingt in direkter Obhut des Archivs selbst sein, sondern kann sich theoretisch überall auf der Welt befinden. Die Aufsicht über die Geräte selbst werden auch nicht mehr die Archive selbst leisten, sondern entweder Firmen oder eigene Techniker der jeweiligen Institution, der das Archiv angehört. Das elektronische Zeitalter wird demnach eine radikale Trennung herbeiführen zwischen Haltung der Daten durch archivexterne Kräfte und Management der Inhalte durch die Archive. Auch angesichts dieses augenscheinlichen Kompetenzverlusts der Archive ver-

ringert sich deren Bedeutung keineswegs, denn Ihr KnowHow in den Bereichen Erschließung, Bewertung und Bereitstellung von Information wird mehr denn je gefragt sein. Aus diesem Blickwinkel ändert sich für die Archive auch eigentlich nichts, denn die sog. archivarisches Kernkompetenzen werden weiterhin benötigt werden – nur unter anderen organisatorischen Rahmenbedingungen.²

Dies ist eine Situation, die man als bedrohlich empfinden und ablehnen kann, andererseits eröffnet sie eine Menge neuer Herausforderungen, die eine stärkere Positionierung der Archive in Verwaltung und Gesellschaft ermöglichen kann. Die absolute Kernkompetenz, die rechtzeitige und effiziente Bereitstellung von Information, war schon bisher nicht unwichtig, wird jedoch im Rahmen der sog. Informationsgesellschaft in Zukunft noch wichtiger werden. Es kommt noch etwas dazu: bedingt durch die Zunahme der Menge an Information wird auch die Bewertungskompetenz der Archive eine besondere Stellung erhalten. Noch sind wir – wie oben erwähnt – im Stadium des Pfeilerbaus, die Welt jenseits der Brücke ist aber schon voll im Entstehen und man wird aufpassen müssen, dass man den Übergang nicht verpasst oder verspätet schafft.³

Vergleicht man die Archive mit anderen klassischen Informationsdienstleistern, beispielsweise den Bibliotheken, so scheint es, dass letztere bereits wesentlich stärker in der neuen virtuellen Welt verankert sind. Virtuelle Verbundkataloge sind bereits Standard, ebenso die digitale Bereitstellung von Büchern und Zeitschriften. Die Archive? Sind noch auf dem Weg zu diesem Standard; abgesehen von Einzelinitiativen, sind noch einige Schritte des Wegs zu machen. Ihre Position in der virtuellen Welt scheint erst im Entstehen, festigt sich jedoch zunehmend dynamischer, vor allem auch Dank der zunehmenden Vernetzung der einzelnen Institutionen untereinander.

Betrachten wir die Stellung der Archive in der Gesellschaft und im Rahmen einer wachsenden virtuellen Welt, müssen wir uns die Ausgangslage der noch großteils physischen Archive kurz bewusst machen. Das beginnt damit, dass der Archivbegriff in einer breiten Öffentlichkeit nicht klar definiert ist. Im Prinzip wird er mit allem, was alt ist, in Verbindung gebracht. Näher hingeschaut, ist die Terminologie von "allem Alten" doch etwas differenzierter. Als Teil einer Institution bewahrt das Archiv das Schriftgut, das im Rahmen der Geschäfts-

¹ Vorliegender Aufsatz entspringt den Erfahrungen des Autors mit verschiedenen Projekten und wissenschaftlichen Netzwerken im Bereich digitaler Archive, vor allem des Monasterium-Projekts (www.monasterium.net).

² Vgl. zu diesem Thema den Aufsatz von Gerhart Marchott, *Wissensräume im Archiv*, S. 585–595.

³ *"Wer zu spät kommt, den bestraf die Geschichte"*.

tätigkeit derselben entstanden ist. In diesem Sinne kann es sich grundsätzlich nicht aussuchen, was es aufbewahrt. Es kann nur vor dem Hintergrund einer funktionierenden Verwaltung gewisse Richtlinien erstellen, was aufbewahrt werden muß und was nicht. Daraus ergibt sich, dass Archive grundsätzlich nur Unikate aufbewahren, also Bücher, Akten und Urkunden, die nur in dem betreffenden Archiv aufbewahrt sind. – Im Gegensatz zu Bibliotheken, die gewisse Sammelschwerpunkte festlegen können, und wo doch bei jedem gedruckten Buch die zumindest theoretische Möglichkeit besteht, dass es auch woanders zu finden sein könnte.

Außerdem ist zu beachten, dass Archivalien nur im Kontext der sie aufbewahrenden Einrichtung und der jeweiligen Verwaltungsabläufe, in deren Rahmen sie entstanden sind, verstanden werden können. Archivalien sind grundsätzlich keine in sich abgeschlossenen Einzelstücke, sondern müssen immer in ein größeres Ganzes eingeordnet werden. Dieser Umstand macht ihre elektronische Erschließung zu einer komplexen Sache, da immer auch die dahinter stehenden Verwaltungsstrukturen berücksichtigt werden müssen. Aufgrund des Unikatcharakters von Archivalien erfordert ihre Bereitstellung zu Recherchezwecken besondere Sorgfalt, da man im Falle von Schäden oder Zerstörung eben nicht auf weitere Exemplare des jeweiligen Stückes zurückgreifen kann. Dadurch wird jeder Benutzer zum potentiellen Feind von Archivbeständen. Durch schweißige Hände gelangen Mikroorganismen auf das Material, die sich langfristig als schädlich erweisen können, durch das Umblättern können mechanische Schäden entstehen etc.

Der Unikatcharakter bedingt zudem, dass Archivalien immer auch nur in einem bestimmten Archiv auffindbar sind und man nicht wie bei gedruckten Büchern einfach die nächste Bibliothek konsultiert, wo sich ein Exemplar des gesuchten Stückes befindet. Liegen die Archivalien nun über mehrere Archive verstreut, kann die Recherche sehr aufwändig werden; auch aufgrund eingeschränkter Zugangsmöglichkeiten (Klosterarchive z. B.).

Zusammengefasst lassen sich folgende Eigenheiten feststellen:

- Unikate
- Konservierung
- Benützung
- Verknüpfung Einzelstück mit Verwaltungsstruktur
- Zentrale Lagerung immer nur an einem Ort, trotzdem Bezüge zueinander

Daraus ergeben sich für physische Archive Konsequenzen, die für bisherige Generationen völlig

selbstverständlich waren und daher nicht als außergewöhnliche Gefährdung empfunden werden, jedoch tatsächlich den "Bedrohungen" des digitalen Zeitalters mindestens ebenbürtig sind:

Permanente Bedrohung von Information: durch die physische Lagerung und Benützung von Speicherträgern wie Papier, sind diese ständig durch verschiedenste Umwelteinflüsse gefährdet, eine sukzessive Schädigung bei entsprechender Benützung eigentlich vorprogrammiert.

Kostspielige Konservierungsmaßnahmen: durch die im vorigen Punkt formulierten Umstände ist die Restaurierung und Konservierung entsprechend aufwändig und kostspielig.

Aufwändige Bereitstellung: die Bereitstellung physischer Archivalien ist personal- und daher kostenintensiv.

Aus diesen Umständen ergeben sich relativ hohe Kosten für die Archiverhalter, was angesichts wirtschaftlicher Einschränkungen nicht unproblematisch ist. Aber auch für jene, die in die Archivalien Einsicht nehmen, ergeben sich teils hohe Aufwendungen durch begrenzte Bereitstellungskapazitäten und die verteilte Lagerung verschiedener Dokumente an verschiedenen Orten (im Gegensatz zu Bibliotheken).

Dieser Problematik versuchte man bisher durch die Verfilmung bestimmter Bestände zu begegnen. Die zentrale Speicherung von Information konnte so zumindest teilweise aufgehoben werden, auch eine Schonung der Originale konnte so erreicht werden. Vor diesem Hintergrund entstanden teils riesige Mikrofilmsammlungen, wie etwa jene des Ungarischen Nationalarchivs, das sämtliche in Europäischen Archiven aufbewahrte Hungarica verfilmen ließ und in Budapest zugänglich machte. Dadurch konnte eine gewisse Dezentralisierung dieser Bestände erreicht werden, sowie der ungarischen Forschung der Zugang erleichtert werden⁴. Wie alle physischen Speicherträger haben aber auch Mikrofilme ihre konservatorischen Eigenheiten. Wenn auch eine sehr lange Haltbarkeit angenommen werden kann, ist langfristig eine materielle Verschlechterung und damit verbunden Informationsverlust sicher. Zudem können sie in vielen Fällen das Original nicht wirklich ersetzen, da sie meistens in Schwarz/Weiß aufgenommen wurden. Die Einsicht ist zum Teil aufgrund beschränkter technischer Einsichtsmöglichkeiten aufwändig. Trotz allem aber war das Medium Mikrofilm in Anbetracht der technischen Möglichkeiten ein sehr

⁴ Vgl. Miklos Sölch, Digitalisierung der mittelalterlichen Urkunden in Ungarn), S. 131–132.

guter Ansatz zum Schutz der Archivalien, der Dezentralisierung von Beständen und der Steigerung der Effizienz von Arbeitsabläufen. Auch der Aspekt der Langzeitarchivierung und Sicherung spielt eine wesentliche Rolle. Aus diesem Grund wird der Mikrofilm auch nicht so schnell von den digitalen Speichermedien abgelöst werden und noch einige Zeit im Einsatz sein.

Das digitale Zeitalter sowie Entstehen und Wachsen einer virtuellen Welt stellen nicht bloß eine Weiterentwicklung der Verfilmungsidee dar, sondern gehen weit darüber hinaus, indem sie eine Trennung herbeiführen von Information und Informationsträger. Bisher übliche konservatorische Probleme werden sich weg von Schimmelpilzen und Mikroorganismen hin in die Welt der Datenspeicherung verschieben, womit ein völlig neues Feld der Konservierung entsteht, neben jenem das sich schon bisher um die Erhaltung physischer Informationsträger gekümmert hat.

Die volle und uneingeschränkte Teilnahme der Archive an diesem Prozess ist eine

- ökonomische,
- praktische, und
- wissenschaftliche

Notwendigkeit. So werden sich auch die Archive neben ihren Kernaufgaben der Bewahrung und Erschließung von Information nicht der Herausforderung entziehen können, sich am Markt der virtuellen Informationsangebote entsprechend zu positionieren.

Es geht hier unter anderem um zwei Bereiche:

1. Elektronische Bestandsverzeichnisse

Es ist zu erwarten, dass sich ähnlich dem Bibliotheksbereich (bereits vorhandene) Standards für die Kreierung von Metadaten durchsetzen, semantisch erschlossen und in Verbänden vernetzt werden. Diese Aufgabe erfährt einiges an Komplexität, als man es im Archiv nicht mit in sich abgeschlossenen Verzeichnungseinheiten zu tun hat, sondern um Kontext-bezogene Stücke, deren Zusammenhänge immer auch mit abgebildet werden müssen.

2. Digitalisierung einzelner Bestände

Ob ganze Archive jeweils ganz digitalisiert werden, ist fraglich, da sich auch die Frage der Sinnhaftigkeit und Wirtschaftlichkeit stellt. Für einzelne Bestandsgruppen wird dies aber sicher zutreffen; entscheidend sind vier Kriterien:

1. Konservatorischer Aspekt: Schutz des Stückes durch Vermeidung der Bereitstellung.
2. Häufigkeit der Benützung; die Bereitstellung

häufig benützter oder nur schwer zugänglicher Bestandsgruppen kann digital ausgelagert werden, und dadurch Aufwand gespart werden in den Bereichen Aushebung, Benützung und konservatorische Maßnahmen.

3. Wissenschaftliches Interesse: durch die Vernetzung dezentral gelagerter Informationsträger und entsprechende Erschließungstechniken werden neue Forschungsmöglichkeiten geschaffen.
4. Wirtschaftliche Interessen: Verkauf von digitalen Inhalten (Photos z. B.)

In der virtuellen Welt gibt es prinzipiell kaum Einschränkungen, Grenzen lösen sich auf. Es ist daher notwendig, offen zu sein für Wissens- und Erfahrungsaustausch auf verschiedenen Ebenen. Dazu sind erforderlich die verstärkte internationale Zusammenarbeit und Vernetzung der Archive, Nutzung internationaler Finanzierungsmöglichkeiten (EU, Stiftungen, etc.), ein hohes Maß an geistiger und persönlicher Mobilität, interdisziplinäres Denken (Historiker-Archivar / Techniker / Ökonom) sowie organisatorische Flexibilität.

Noch verläuft dieser Prozess im Archivbereich – im Vergleich zu den Bibliotheken – etwas schleppend, doch ist auch hier eine seit einigen Jahren anhaltende Dynamik zu beobachten, die sich rapide weiterentwickelt. Wie jeder Veränderungsprozess, der relativ rasch vor sich geht, erweckt auch der Wandel zur digitalen Welt Unsicherheit, und wirft neue Fragen auf, die nicht so rasch zu beantworten sind. Ausdifferenzierungen benötigen jedoch ihre Zeit und dessen sollten sich alle Beteiligten bewusst sein. Der Zeitfaktor ist überhaupt etwas, das nicht zu unterschätzen ist, da sich gewisse Problemstellungen ohnehin aufgrund zunehmender Erfahrungswerte und technischer Weiterentwicklungen nahezu von selbst lösen. Betrachten wir ein physisches Archivdepot, so werden die Kosten für eine bestimmte Menge an gespeicherter Information in Form von Archivalien immer relativ konstant sein. Anders ist dies bei digitalen Speicherdepots: 1 Terabyte Speicherplatz kostet mit der Zeit einen Bruchteil der Summe der vorangegangenen Jahre; man erhält also – umgelegt wieder auf physische Speicher – innerhalb weniger Jahre ein Vielfaches an Regalen und Stellfläche im Vergleich zu den vorangegangenen Jahren. Auch die technische Entwicklung schreitet voran, was einerseits Stress verursachen kann, weil man Schritt halten muß/will, andererseits auch immer wieder neue Möglichkeiten eröffnet.

Aus der dadurch erzeugten Spannung entstehen Ängste, die auf einer angestrebten 1:1-Tradierung des physischen Archivs in die Zukunft basieren, die

so aber nicht stattfinden wird. In diesem Sinne ist es wichtig, sich der grundlegenden Kompetenzen von Archiven bewusst zu werden. Sehr oft wird gegen die virtuelle Bereitstellung von Bestandsverzeichnissen oder ganzen Beständen das Argument gebracht, dass dies dazu führt, dass die ForscherInnen nicht mehr persönlich ins Archiv kommen und dadurch die Benützungstatistik verringert wird, was zu einer Verringerung der vom Archivträger bereitgestellten Ressourcen führt. Betrachten wir diese Argumentation etwas näher, so könnte man glauben, zur Kernkompetenz eines Archives gehörte primär der Betrieb von Lesesälen und weniger die Bereitstellung von Information. Doch um gerade Letzteres geht es, und zwar mit den Mitteln der jeweiligen Zeit. Bisher war das Mittel der Informationsvermittlung im wesentlichen der Lesesaal, jetzt wird es zunehmend auch der virtuelle Raum. Dieser stellt jedoch nicht eine Schmälerung des Archivbetriebs dar, sondern eine Erweiterung, indem wesentlich mehr Menschen die Möglichkeit geboten wird, das Archiv zu benützen, bzw. ihren Besuch im physischen Archiv entsprechend vorzubereiten. Das verringert die Statistik keineswegs, sondern macht sie bloß differenzierter. Dem Archiv selbst hilft es, durch Vermeidung physischer Benützung Schäden von den Originalen abzuwenden und Personalressourcen effizienter einzusetzen (denn Arbeit gibt es ja überall genug ...). Man kann also davon ausgehen, dass weniger eine Verringerung des Archivbetriebs eintreten wird, als vielmehr eine Verschiebung gewisser Schwerpunkte.

Ein ähnliches Spannungsfeld ergibt sich zwischen dem gedruckten Buch und Online-Editionen. Die Online-Stellung wird oft als Hindernis für den Verkaufserfolg des Buches gesehen und dadurch vermieden. Damit werden aber auch die damit verbundenen Möglichkeiten einer virtuellen Aufbereitung und Vernetzung mit anderen Quellen vertan. Auf den Punkt gebracht, verhindert die Form des Mediums (inkl. eventueller Interessen von AutoreInnen und Verlagen) die adäquate, effiziente Bereitstellung der Information, was jedoch die eigentliche Aufgabenstellung gewesen wäre. Ein Lösungsansatz kann die befristet beschränkte Bereitstellung einer Edition sein, die nach einer gewissen Zeit (wenn der Großteil der gedruckten Auflage verkauft ist) in ihre volle Form erweitert wird. Eine Zielgruppenanalyse könnte das Problem im Fall von Editionen überhaupt lösen, denn es ist nicht unwahrscheinlich, dass ein sehr hoher Prozentsatz der Abnehmer Bibliotheken und wissenschaftliche Einrichtungen wären, die das gedruckte Buch ohnehin gekauft hätten; Editionen

und Regestenwerke sind ja gewöhnlich nicht etwas, das der Durchschnittsbürger für seine Hausbibliothek erwirbt.

Eine wichtige Frage in Zusammenhang mit der virtuellen Bereitstellung von Archivalien ist auch mit eventuell einzuhebenden Gebühren verbunden. Es gibt Tendenzen, kulturelle und wissenschaftliche Angebote im Web kostenpflichtig zu machen. Man kann dies aus dem Blickwinkel einer wirtschaftlichen Datenhaltung und –weiterentwicklung sehen, aber auch aus der Open Access-Perspektive, die den freien Zugang postuliert.⁵ Es ist bestimmt eine Gratwanderung, und eine generelle Antwort ist nicht zu geben, da die wirtschaftlichen Voraussetzungen von der Digitalisierung über die Erfassung der Metadaten bis hin zur Online-Stellung von Projekt zu Projekt zu unterschiedlich sind. Es ist aber zu hinterfragen, ob in sehr vielen Fällen die Bereitstellung im Web nicht per se, und unabhängig von Gebühren, äquivalent zu Gebühren zu betrachten ist, da sie indirekt Ressourcen freimacht, die sonst gebunden wären und sich Investitionen in die Digitalisierung im Laufe der Zeit dadurch amortisieren. Kosten für Aushebungen, benützungsbedingte Konservierungsmaßnahmen, bestimmte telefonische und schriftliche Auskünfte könnten vermieden werden und der dadurch erzielte Wert durchaus wie Einnahmen betrachtet werden. Im Fall des Diözesanarchivs St. Pölten konnte durch die Onlinestellung allein des Bestandsverzeichnisses seit 2001 ein täglicher Zeitaufwand von 4 Stunden für die soeben genannten Tätigkeiten eingespart und in andere Arbeitsbereiche umgeschichtet werden. Monetär gesprochen ergibt das im Jahr zusätzliche Ressourcen in Form eines halben Postens in Höhe von ca. 14.000.- Euro – einem Wert, der mit Gebühren nie zu erzielen gewesen wäre.

Ein anderes psychologisches Hindernis auf dem Weg der Archive in die virtuelle Welt stellen gewisse Mentalitäten dar, die ArchivarInnen als "Geheimnisträger" betrachten, die den Fluß der Information kontrollieren und steuern wollen. Mit physischen Archivalien geht das einfach – gewisse Dokumente gibt man dann einfach nicht her bzw. weiß man genau, wer was wann benützt. Im virtuellen, idealerweise frei zugänglichen Archiv ist das nicht ganz so einfach, doch welche Hindernisse gibt es nun wirklich, Bestände, die auch von Rechts wegen uneingeschränkt physisch im Archiv eingesehen werden können, nicht auch virtuell ohne Hindernisse bereitzustellen? Auch hier spielt der Zeitfaktor eine

⁵ Vgl. die zahlreichen Nachrichten zu Open Access in Klaus Graf's weblog archiv.twoday.net.

wichtige Rolle; je mehr die Jahre voran schreiten, umso mehr verschwinden solche Ansichten ...

Viri in literatura

Internet

www.monastrium.net
archiv.twoday.net

Literatura

Marckhgott, Gerhart: Wissensräume im Archiv. Überlegungen zur Zukunft archivischer Erschließung. *Festschrift Hermann Rumschöttel zum 65. Geburtstag*, (hg. Gerhard Hetzer und Bodo Uhl). *Archivalische Zeitschrift* 88, Köln–Weimar–Wien, 2006, S. 585–595.

Sölch, Miklos: Digitalisierung der mittelalterlichen Urkunden in Ungarn. v: Thomas Aigner und Karin Winter: *Alte Archive – Neue Technologien*. St. Pölten, 2006, S. 131–132.

Povzetek

ARHIVI V VIRTUALNEM SVETU

Arhivi v ničemer niso knjižnice – skladiščijo različno blago z različnimi značilnostmi in se posledično poslužujejo različnih metod pri delu. Za arhiviste je to dejstvo očitno, širša javnost pa pri tem ne zaznava nobenih razlik. Obstaja namreč splošno prepričanje, da se vse, kar doseže določeno starost, hrani v arhivu. Za arhive je torej odločilnega pomena javnosti sporočiti, kakšna je pravzaprav njihova vloga in kje iskati razlike med njimi ter knjižnicami in muzeji. Pri iskanju pravega položaja arhivov v virtualnem svetu so navedena dejstva izrednega pomena.

Kakšne so pravzaprav osnovne razlike med arhivi in knjižnicami:

- Arhivi hranijo unikatne dokumente, ki jih ponavadi ni moč najti nikjer drugje
- Arhivske dokumente lahko razumemo le v kontekstu upravnih zadev in struktur institucij, pri katerih so dokumenti nastajali, medtem ko tiskane knjige lahko beremo povsod in povsem brez poznavanja institucij hrambe
- Arhivski dokumenti so zaradi svojega edinstvenega značaja v nenehni nevarnosti – vsa-

kršno dotikanje in prebiranje prispeva k njihovem propadu

Posledice naštetih dejstev so:

Za arhive:

- trajna nevarnost izgube informacij
- visoki stroški restavracije in konservacije
- visoki stroški priprave fizičnih objektov

Za uporabnike:

- visoki stroški uporabe fizičnih dokumentov
- poraba časa in denarja

Iskanje prostora v virtualnem svetu svetovnega spleta lahko za arhive in uporabnike pomeni veliko priložnost prihranka na času in denarju in iskanja novih načinov sodelovanja, ki bodo neodvisne od časa in prostora. V preteklosti je do takšnih poskusov že prihajalo. Bolandisti v 17. stoletju in obsežne enciklopedije v 18. stoletju so bili namreč poskusi zbrati čimveč informacij in jih shraniti na "centralnem serverju" tistega časa – v ogromni zbirki knjig. S temi "serverji" je bilo moč uporabiti velike količine informacij relativno neodvisno od časa in prostora. V 19. in 20. stoletju mikrofilm postane sodoben standard za zbiranje arhivskih informacij in dostop do le-teh. Izvajati se pričnejo obsežni projekti, kot npr. projekt madžarskega nacionalnega arhiva, katerega namen je ustvariti zbirko Hungarica iz celega sveta. V ta namen je bila narejena ena največjih mikrofilmanih zbirk na svetu. Tako zdaj lahko v Budimpešti proučujemo pergamentne zapise o madžarski zgodovini popolnoma neodvisno od kraja hrambe originalov.

Mikrofilm ima dve veliki pomanjkljivosti: večino ma je zgolj črno-bel in originala ne more zamenjati glede kvalitete, pa tudi mehanska uporaba mikrofilma zna biti neprijetna. Vendar pa je mikrofilm v tistem obdobju predstavljal veliko priložnost in zelo izviren instrument zbiranja in dostopa do informacij.

V dobi interneta in digitalizacije se pred nami odpira nov svet. Poceni izdelava barvnih slik visoke kakovosti v večini primerov izniči potrebo po originalih le-teh. Skoraj neomejene možnosti za povezavo teh slik z dodatnimi informacijami, neodvisno od prostora, ponujajo možnosti, ki se jih, zaradi njihove razsežnosti, zaenkrat še ne zavedamo v celoti.

Pričujoči članek obravnava novo nastalo situacijo in njene dolgoročne gospodarske, znanstvene in strateške posledice.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 930.253(4)(094)

Prejeto: 25. 4. 2007

Dostop do javnega arhivskega gradiva v nekaterih državah Evropske unije

MARJANA KRIŽAJ

univ. dipl. pravnica, podsekretarka
Državni zbor, Šubičeva 4, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: marjana.krizaj@dz-rs.si

Članek ne predstavlja uradnega mnenja Državnega zbora RS

IZVLEČEK

Članek prikazuje, kako so nekatere države Evropske unije uredile dostop do javnega arhivskega gradiva. Poleg veljavne slovenske ureditve je prikazana ureditev v državah, v katerih ima demokracija dolgo tradicijo (Švedska, Nizozemska), kakor tudi ureditev v nekaterih novejših državah članicah EU, v katerih so delovale represivne tajne službe (npr. Madžarska, Litva). Poudarek je na predpisih s področja arhivistike, deloma pa so omenjene tudi določbe sorodnih področij oziroma je opisan odnos med arhivsko zakonodajo in npr. predpisi v zvezi z dostopom do informacij javnega značaja. Kratko so navedeni poglobilni akti Evropske unije in Sveta Evrope, ki urejajo arhivistiko, zlasti pa dostop do arhivskega gradiva.

KLJUČNE BESEDE: arhivi, Evropska unija, Svet Evrope, javno arhivsko gradivo, arhivska zakonodaja, dostop do arhivskega gradiva, tajni podatki, osebni podatki, rok nedostopnosti, varstvo osebnih podatkov, informacije javnega značaja

ABSTRACT

ACCESS TO THE PUBLIC ARCHIVES IN SOME EU MEMBER STATES

The article focuses on the arrangements made by some of the EU Member States in relation to the access to public archives. In addition to presenting the Slovene policies on the matter in question, the author also discusses how such access is arranged in countries with long-established democratic tradition (Sweden, the Netherlands), as well as in some of the recent Member States of the EU (Hungary, Lithuania), where secret repressive services were once active. While placing the main emphasis on archival regulations, the author focuses some of her attention to regulations in related fields of expertise as well. Thus, archival legislation is described in connection with other legislations, such as that governing the public information access. There is a brief listing of major acts adopted by the European Union and the Council of Europe that cover the field of archival science, in particular the access to public archives.

KEY WORDS: archival institutions, the European Union, the Council of Europe, public archives, archival legislation, access to archives, secret data, personal data, closure period, personal data protection, public information

I. UVOD

Z odprtjem prvih arhivskih čitalnic v devetnajstem stoletju je bilo za dostop do arhivskega gradiva praviloma potrebno posebno dovoljenje. Večina demokratičnih držav je to prakso v drugi polovici dvajsetega stoletja opustila in danes dostop do arhivov ni več privilegij, temveč pravica. Svet Evrope je sprejel stališče, da država ni popolnoma demokratična, dokler njeni prebivalci nimajo možnosti, da na objektivni način spoznajo elemente svoje zgodovine.

V zvezi z dostopom do arhivskega gradiva, ki ga hranijo javni arhivi, je tudi v demokratičnih državah zakonodajalcem naloženo, naj najdejo pravo pot med transparentnostjo in potrebnim varovanjem tajnosti ter pravic posameznika. Rešitve so odvisne od različnih zgodovinskih, kulturnih, pravnih in političnih okoliščin. Tudi države, ki spoštujejo in zagovarjajo odprtost in transparentnost, so po drugi strani zavezane k varovanju osebnih podatkov in različnih tajnosti. Na dostop do arhivskega gradiva zato niso brez vpliva zakoni, ki urejajo dostop do informacij javnega značaja, varstvo osebnih podatkov in tajnost podatkov. Pri tem gre praviloma za nova pravna področja (so tudi nekatere izjeme, kot je npr. Švedska, ki je že v 18. stoletju uzakonila pravico do dostopa do javnih dokumentov), ki se hitro razvijajo in zaradi novih tehnologij tudi pogosto spreminjajo.

Posebno zanimiv je položaj v državah nekdanjega vzhodnega bloka, ki so morale na novo oblikovati demokracijo. Nekdanji politični sistem je ne le neredko zanemarjal človekove pravice in deloval netransparentno, v teh državah so delovale tudi tajne službe, ki so s številnimi formalnimi in neformalnimi sodelavci zbirale zelo veliko podatkov o državljanih. Z razpadom družbenega sistema so razpadle tudi nekdanje politične organizacije ali pa so se morale na novo definirati. V nekaterih državah so zato nastali specialni arhivi, ki so prevzeli gradivo nekdanjih političnih organizacij in tajnih služb.

Ponekod so arhivi tradicionalno delovali zaprto, v slabih materialnih razmerah, brez ustreznega pravnega okvira in izolirano od mednarodne arhivske stroke. Po spremembah družbenega sistema pa se je zanimanje javnosti za arhive zelo povečalo. V zvezi s tem je potrebno omeniti različne postopke rehabilitacije žrtev nekdanjega sistema, dokazovanje statusa (državljanstvo) ali postopke v zvezi z vračanjem zasebnega premoženja (denacionalizacija); (povzeto po Domarkas).

Ta članek prikazuje, kako so posamezne države uredile dostop do javnega arhivskega gradiva. Poučitev je na predpisih v zvezi z arhivistiko, deloma pa so omenjene tudi določbe sorodnih področij. Prikazana je ureditev v državah z dolgo demokratično tradicijo, pa tudi ureditev v nekaterih (novejših) državah članicah EU, v katerih so delovale represivne tajne službe. Pri pripravi pregleda zavestno puščam ob strani različne dejanske okoliščine (npr. vrsta in ohranjenost gradiva), četudi to brez dvoma ni brez pomena za ureditev dostopa. Edino merilo za izbiro držav je bilo dostopnost virov in prevodov zakonodaje.

II. OPIS STANJA V SLOVENIJI

Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (v nad.: ZVDAGA) iz leta 2006 določa, da je javno arhivsko gradivo¹ v arhivih na podlagi pisne zahteve za uporabo ali preko objave na svetovnem spletu dostopno vsakomur. Zahteva za uporabo mora vsebovati osebno ime oziroma naziv osebe in njeno uradno dodeljeno identifikacijsko oznako, namen uporabe gradiva ter druge podatke, potrebne za dostop do gradiva. Uporabnik, ki uporablja arhivsko gradivo, mora pred uporabo gradiva podpisati izjavo, da je seznanjen s tem, da je zloraba tajnih in osebnih podatkov sankcionirana po kazenskem zakoniku in drugih predpisih ter da jih bo uporabljal samo za namene, ki jih dopušča zakon.

Zakon ne določa splošnega roka za nedostopnost arhivskega gradiva, saj izhaja iz načela, da je javno arhivsko gradivo dostopno vsakomur. Izjeme določa v 65. členu, in sicer v prvih dveh odstavkih, določa izjemi za:

- javno arhivsko gradivo, ki vsebuje **tajne podatke**, ki se nanašajo na državno in javno varnost, obrambo, zunanje zadeve ali obveščevalno in varnostno dejavnost države ter njene gospodarske interese ter poslovne in davčne skrivnosti in katerih razkritje nepoklicani osebi bi lahko povzročilo škodljive posledice za varnost države in drugih oseb ter njihove interese. To gradivo praviloma postane dostopno za uporabo najpozneje 40 let po nastanku; ter za
- javno arhivsko gradivo, ki vsebuje **občutljive osebne podatke** (podatki o rasnem, narodnem ali narodnostnem poreklu, političnem, verskem ali filozofskem prepričanju, članstvu v politični

¹ Javno arhivsko gradivo je gradivo, ki se odbere iz dokumentarnega gradiva javnopравnih oseb po strokovnih navodilih pristojnega arhiva.

stranki in sindikatu, zdravstvenem stanju, spolnem življenju, vpisu ali izbrisu v ali iz kazenske evidence, ki se vodijo na podlagi zakona, ki ureja prekrške, biometrične značilnosti, če je z njihovo uporabo mogoče določiti posameznika v zvezi s kakšno od prej navedenih okoliščin. To gradivo je dostopno za uporabo 75 let po nastanku ali deset let po smrti osebe, na katero se nanaša, če je datum smrti znan, če ni z drugimi predpisi drugače določeno.

Navedene roke nedostopnosti je možno izjemoma skrajšati ali podaljšati. O tem odloča vlada; pri tem upošteva mnenje arhivske komisije.²

Zakon v tretjem odstavku 65. člena posebej ureja tudi dostop do arhivskega gradiva, nastalega pred 17. 5. 1990, ki se nanaša na nekdanje družbenopolitične organizacije (npr. ZKS, ZSDL, ZSMS), organe notranjih zadev (npr. policija), pravosodne organe (npr. sodišča, tožilstva, zapori) in obveščevalno varnostne službe. Dostopno je brez omejitev, razen arhivskega gradiva, ki vsebuje občutljive osebne podatke, ki:

- so bili pridobljeni s kršenjem človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter
- se nanašajo na osebe, ki niso bile nosilke javnih funkcij.

Ob dvomu o pogojih za dostop odloča arhivska komisija. Ta odloča tudi o skrajšanju roka nedostopnosti za opravljanje raziskav gradiva in delovanja navedenih organov in organizacij, če interes javnosti prevladuje nad varovanimi interesi oseb, katerih občutljive osebne podatke vsebuje arhivsko gradivo. Ni popolnoma jasno, na kaj se ta določba nanaša, saj tretji odstavek o rokih ne govori.

Vse navedene omejitve pa ne veljajo za uporabo posameznih dokumentov in zadev, če gre za postopke, ki jih vodijo državni organi, organi samoupravnih lokalnih skupnosti, nosilci javnih pooblastil in druge osebe javnega prava. Zakon tudi izrecno določa, da imajo osebe, ki nastopajo kot stranke v postopkih ali izkažejo pravni interes za uvedbo postopkov ali udeležbo v njih, pravico do vpogleda v arhivsko gradivo (prim. 68 člen ZVDAGA).

Nadaljnje določbe o uporabi arhivskega gradiva vsebuje uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva.

Za ta pregled ni bistvena organizacija arhivske javne službe v Sloveniji. Morda je potrebno omeniti, da v Sloveniji po letu 1990 ni t. i. specialnih

arhivov. Arhivu RS je bil leta 1990 priključen Zgodovinski arhiv CK ZKS, leta 1992 Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja oz. Arhiv inštituta za novejšo zgodovino in nazadnje leta 1998 še del Arhiva MNZ z gradivom Službe državne varnosti (povzeto po spletni strani Arhiva RS).

Javnopravne osebe morajo izročiti javno arhivsko gradivo arhivu najpozneje 30 let po nastanku gradiva, in sicer tudi gradivo, ki vsebuje osebne ter občutljive osebne podatke in tajne podatke (prim. 40 člen ZVDAGA).

Glede sorodnih področij, kot sta varstvo osebnih podatkov in dostop do informacij javnega značaja, je treba na kratko omeniti, da je v zakonodaji jasno in izrecno razmejen odnos med enim in drugim zakonom le na področju informacij javnega značaja: arhivsko gradivo, ki ga hrani v okviru javne arhivske službe pristojni arhiv v skladu z zakonom, ki ureja arhive, ni informacija javnega značaja – za dostop veljajo torej pravila arhivske zakonodaje.

Ustavna ureditev varstva osebnih podatkov predpisuje ureditev varstva osebnih podatkov v sistemskem zakonu, ki določa le splošna pravila; varstvo osebnih podatkov pa je treba urediti ne le v sistemskem zakonu, ampak tudi v zakonih, ki urejajo posamezna področja. Pri tem je treba zagotoviti raven varstva osebnih podatkov, ki bi bila primerljiva z določbami splošnega sistemskega zakona (povzeto po: Pirc Musar idr., 2006: 20).

III. UREDITEV V NEKATERIH DRŽAVAH EVROPSKE UNIJE

3.1 Priporočilo Sveta Evrope in ureditev na ravni Evropske unije

Četudi ne gre za dokument EU, omenjam dokument **Sveta Evrope**, ki je pomemben za dostop do arhivskega gradiva, saj gre za prvi mednarodni standard na tem področju:

Priporočilo Sveta Evrope št. 13 (2000) v zvezi z dostopom do arhivskega gradiva, ki pravi, da je v političnem sistemu, ki spoštuje demokratične vrednote, dostop do javnega arhivskega gradiva³ pravica. Zakonodajca bi morala določiti odprtje javnega arhivskega gradiva brez posebnih omejitev ali pa določiti splošni rok nedostopnosti. Izjeme od tega

² Imenuje jo vlada. Člane izbere izmed strokovnjakov za državno upravo, zgodovino in arhivistiko.

³ Arhivsko gradivo pomeni vse dokumente ne glede na datum, obliko ali medij, ki so izročeni arhivom kot javnim ustanovam v trajno varstvo. Če ni drugače določeno, se to priporočilo nanaša samo na javno arhivsko gradivo, torej tisto, ki je nastalo pri javnih organih.

splošnega pravila, ki je potrebno v demokratični družbi, se lahko določijo, da je zagotovljeno varstvo:

- pomembnega javnega interesa, ki ga je vredno ščititi (kot so nacionalna varnost, zunanja politika ali javni red),
- posameznikov pred širjenjem oz. odkrivanjem informacij o njihovem zasebnem življenju.

Pravila naj bi omogočala pridobitev posebnega dovoljenja pristojnega organa tudi za dostop do dokumentov, ki niso prosto dostopni. Posebno dovoljenje za dostop je treba podeliti z enakimi pogoji za vse uporabnike, ki zanj zaprosijo.

Priporočilo med drugim še predlaga, naj bodo zakoni in drugi predpisi o dostopu do javnega arhivskega gradiva usklajeni z zakoni, ki urejajo sorodna področja, zlasti s tistimi o dostopu do informacij javnega značaja in varstvu podatkov.

Kecskemeti in Szekely v priročniku ob priporočilu ugotavljata, da je potreba po varovanju zasebnosti in pravic posameznika pred nezaželenim poseganjem javnih organov, medijev in zasebnih poizvedovanj v zadnjih treh desetletjih vodila do spektakularnega razvoja nacionalnih in mednarodnih pravnih besedil. Nacionalna pravila o dostopu do arhivskega gradiva bi morala biti v skladu s temi akti, tako da bi predpisala različne roke nedostopnosti za dokumente, ki vsebujejo zdravstvene, sodne ali druge občutljive podatke o davkih in zasebnem ter družinskem življenju (povzeto po: Access to archives).

Začetek sodelovanja med državami članicami Evropske unije v zvezi z arhivi sega v leti 1991 in 1994, ko je bila sprejeta prva resolucija Sveta oziroma sklepi Sveta o tesnejšem sodelovanju v zvezi z arhivi. Leta 2003 je bila sprejeta Resolucija Sveta o arhivih v državah članicah. Na podlagi navedene Resolucije je Evropska komisija leta 2005 pripravila Poročilo o arhivih v razširjeni Evropski uniji, ki predstavlja temelj za prihodnji razvoj arhivov v Evropi.

Novembra 2005 je bilo sprejeto Priporočilo Sveta o prednostnih dejavnostih za večje sodelovanje v zvezi z arhivi v Evropi (2005/835/ES), ki med drugim predlaga vzpostavitev in vzdrževanje spletnega portala za dokumentarno in arhivsko gradivo v Evropi; to naj bi omogočilo lažji in čezmejni dostop do dokumentarnega in arhivskega gradiva držav članic in institucij Unije. V zvezi z dostopom do arhivskega gradiva Priporočilo predlaga, naj nacionalne arhivske službe in službe institucij Unije spremljajo nove zakonodajne predloge v vseh državah članicah, da bi našli najboljše rešitve oziroma dobre prakse.

Glede varstva osebnih podatkov v EU velja Direktiva 95/46/ES o varstvu posameznikov pri obdelavi osebnih podatkov in o prostem pretoku takih podatkov; države članice jo morajo upoštevati pri pripravi svoje zakonodaje. Direktiva med drugim določa, da morajo biti osebni podatki zbrani za določene, izrecne in zakonite namene in se ne smejo naprej obdelovati na način, ki je nezdržljiv s temi nameni. Nadaljnja obdelava podatkov za zgodovinske, statistične ali znanstvene namene se ne šteje za nezdržljivo, če države članice zagotovijo ustrezne zaščitne ukrepe (prim. 6. člen, odstavek 1b).

3.2 Prikaz po državah

3.2.1 Litva

Dostop do arhivskega gradiva v Litvi je načeloma prost, če zakon ne določa drugače. Če je gradivo odprto za javnost, je treba izpolniti pisno zahtevo in predložiti osebni dokument. Razloga za zahtevo za arhivski dokument ni treba navajati. Če imetnik gradiva dostop zavrne, mora pisno navesti razloge in možnost za pritožbo na način, ki ga določa zakon. Zakon o dokumentih in arhivih (*Law on Documents and Archives*) določa, da je dostop do javnega arhivskega gradiva mogoče omejiti le z zakonom in pa zato, da so zavarovani:

- nacionalna varnost, obramba, mednarodni odnosi,
- javna varnost,
- zasebnost in drugi upravičeni interesi posameznika,
- preprečevanje, preiskovanje in preganjanje kaznivih ravnanj,
- enakopravnost strank v sodnih postopkih,
- ekonomska, monetarna in menjalna politika države,
- trgovinski ali drugi ekonomski interesi – javni in zasebni.

Ko poteče rok zaprtja, ki ga določa zakon, so dokumenti javni in dostopni.

V obdobju, ko je gradivo zaprto, pa je kljub temu lahko dostopno po postopku, ki ga določa zakon o varstvu osebnih podatkov (povzeto po spletni strani Litovskega oddelka za arhive).

Omenjeni zakon o dokumentih in arhivih po zadnji spremembi decembra 2006⁴ določa, da je dostop do arhivskega gradiva, ki vsebuje osebne podatke ali strukturirane celote osebnih podatkov (*structured sets of personal data*), omejen 30 let po smrti

⁴ Angleški prevod zakona ne vsebuje datuma uveljavitve.

te osebe, če pa datuma te ni mogoče ugotoviti, pa 100 let po rojstvu te osebe. Če ni mogoče ugotoviti ne datuma rojstva ne datuma smrti te osebe, pa je dostop zaprt 70 let po nastanku dokumenta – izjema velja le za posebni del nacionalnega dokumentarnega fonda (povzeto po 20. členu zakona).

Zakon je z zadnjo spremembo natančno določil, kaj tvori t. i. posebni del nacionalnega dokumentarnega fonda – med drugim sodi vanj tudi gradivo Komunistične partije Litve ter KGB-ja (Komite za državno varnost ZSSR). Dokumenti tovrstnih organizacij se hranijo v specialnem arhivu (*Lithuanian Special Archives*), ki je del centralizirane arhivske mreže. Dokumenti nekdanjih tajnih oddelkov državnih ustanov, podjetij in organizacij, ki so delovali v Litovski sovjetski socialistični republiki, pa so v drugih državnih arhivih (tretji odstavek 3. člena zakona).

Do zadnje spremembe zakona decembra 2006 je bilo določeno, da je gradivo KGB-ja in nekdanjega notranjega ministrstva Sovjetske socialistične republike Litve in drugih specialnih služb zaprto 70 let od nastanka dokumentov. Taka ureditev je bila močno kritizirana. Zdaj novi zakon določa, da dostop do gradiva posebnega dela nacionalnega dokumentarnega fonda ni omejen. Izjema je gradivo, ki vsebuje podatke o kolaborantih obveščevalnih služb ZSSR, ki so uradno priznali sodelovanje⁵ in za osebe, ki so bile žrtve teh služb in so izrazile voljo, da je dostop do podatkov o njih omejen do njihove smrti. Postopek za take izjave volje, za dostop do zaprtih dokumentov in uporabo le-teh določi vlada v skladu z arhivskim in drugimi zakoni (prim. tretji odstavek 20. člena).

Po političnih in javnih diskusijah, ki so trajale od leta 2005, je bila torej decembra 2006 sprejeta zakonska rešitev, po kateri je dostop do posebnega dela nacionalnega dokumentarnega fonda neomejen in zanj opisane zakonske določbe o rokih za dostop do osebnih podatkov ne veljajo.

3.2.2 Madžarska

Dostop do javnega arhivskega gradiva je urejen z zakonom o arhivih, zakonom o varstvu podatkov in z zakonom o tajnostih. Zakon o arhivih med svojimi načeli določa, da je treba pri uporabi arhivskih fondov zagotoviti ustavno pravico do dostopa do podatkov javnega značaja in svobode

znanstvenega raziskovanja ter hkrati zagotavljati ustavne osebnostne pravice in varstvo osebnih podatkov.

Po zakonu o arhivih iz leta 1995 ima vsaka fizična oseba na podlagi zahteve, ki navaja vsebino raziskave, prost dostop do arhivskega gradiva. Zakon ločuje dva splošna roka za dostop:

- gradivo, ki je nastalo pred 2. 5. 1990, je za javnost odprto 15 let po nastanku,
- gradivo, ki je nastalo po 1. 5. 1990, je za javnost odprto 30 let po nastanku.

Nekatere vrste gradiv so dostopne brez vsakršnih omejitev: objavljeni materiali in dokumenti, ki so že po zakonu o varstvu podatkov vsakomur dostopni. Tudi pred iztekom omenjenih rokov pa je možen dostop do gradiva; dostop do novejšega gradiva dovoli ustvarjalec gradiva. Za starejše gradivo, za katero velja 15-letni rok, pa je bilo potrebno še dodatno soglasje posebnega petčlanskega posvetovalnega organa.

Od navedenih pravil velja izjema za gradivo, ki vsebuje osebne podatke: za javnost je odprto 30 let po smrti te osebe oziroma 90 let po rojstvu, če datum smrti ni znan. Če nobeden od teh datumov ni znan, pa je gradivo dostopno po preteku 60 let od njegovega nastanka. Pred potekom navedenih rokov pa je gradivo izjemoma dostopno:

- če je raziskavo mogoče opraviti na stroške prisilca na podlagi anonimiziranih kopij,
- če da oseba, na katero se podatki nanašajo, svoje soglasje – po njeni smrti pa njeni dediči oz. sorodniki,
- če je raziskava potrebna za znanstvene namene, a s pogojem, da je že potekel petnajstletni oz. tridesetletni rok in da raziskavo podpira ustrezna javnopravna ali raziskovalna institucija, raziskovalec pa podpiše posebno izjavo o ravnanju z osebnimi podatki in uporabi le-teh.

Zakon omenja še posebno določbo, ki zadeva dostop do gradiva z osebnimi podatki raziskovalcem drugih držav.

Od splošnih rokov je izvzeto tudi gradivo, ki vsebuje državno, uradno ali poslovno skrivnost. Pred iztekom roka, ki ga za njegovo zaprtje določi ustvarjalec gradiva, je za raziskave dostopno le na podlagi njegovega soglasja.

Kot je vidno s spletne strani, deluje v okviru Madžarskega nacionalnega arhiva oddelek, ki hrani gradivo Madžarske ljudske delavske partije (*Hungarian Working People's Party*) in Madžarske socialistične delavske stranke (*Hungarian Social Workers' Party*). V zvezi s tem gradivom niso razvidna nobena posebna pravila glede dostopa.

⁵ Gl. Law on registering, confession, entry into records and protection of persons who have admitted to secret collaboration with special services of the former USSR iz leta 1999.

Zgodovinski arhiv Madžarske državne obveščevalne službe

Gre za specializiran državni arhiv, ki hrani dokumente državnih obveščevalnih služb iz obdobja med 21. 12. 1944 in 14. 2. 1990 in gradivo nekaterih komisij, ki nadzorujejo nosilce javnih funkcij. Arhiv je neodvisna pravna oseba pod nadzorom predsednika parlamenta, ki imenuje direktorja. Njegovo delovanje ureja Zakon št. III iz leta 2003.⁶ Je pravni naslednik nekdanjega Zgodovinskega urada (*The Office of History*), ki je prej deloval v okviru ministrstva za notranje zadeve po zakonu iz leta 1994.⁷ Že po tem zakonu je bil fizičnim osebam omogočen dostop do njihovih dosjejev, ki so jih imele nekdanje obveščevalne službe, novi zakon pa možnost dostopa širi. Možen je le dostop do enega izmed štirih oddelkov nekdanje državne obveščevalne službe.⁸

Fizične osebe (nadzorovani, poklicni sodelavci teh služb, neformalni sodelavci) se lahko seznanijo z osebnimi podatki, ki zadevajo izključno njih. Nadzorovana oseba lahko izve podatek, potreben za identifikacijo sodelavca službe, ki je o njej poročal. Nadzorovana ali tretja oseba ima dostop in lahko s soglasjem druge nadzorovane osebe ali tretjega tudi objavi zapise ali opise osebnih kontaktov med njima.

Glede raziskovanja zakon ločuje znanstvene raziskovalce od preostalih oseb. Posvetovalni organ Nacionalnega arhiva odobri znanstveno raziskovanje v Zgodovinskem arhivu. Kdor ne dobi njegovega dovoljenja, lahko raziskuje kot fizična oseba.

Znanstveni raziskovalci lahko dostopajo tudi do podatkov o zdravju, škodljivih razvadah in spolnem življenju, in sicer 30 let po smrti oz. 90 let po rojstvu osebe. Če datuma smrti ali rojstva ni mogoče določiti, pa 60 let po nastanku dokumenta. S podatki o rasnem poreklu, narodnem ali narodnostnem poreklu, verskem ali filozofskem prepričanju se lahko v teh rokih seznanijo le, če so v anonimizirani obliki. Izjemo od anonimizacije lah-

ko z določenimi pogoji odobri posvetovalni organ, če znanstveni raziskovalec dokaže, da se mora zaradi raziskave nujno seznaniti s temi podatki.

Preostali raziskovalci (neznanstveni) se lahko seznanijo z anonimiziranimi podatki, ki so v arhivu; 30 let po smrti osebe (oz. 90 let po rojstvu ali 60 let po nastanku dokumenta) pa imajo dostop tudi do osebnih podatkov, in sicer brez anonimizacije. Izjema velja za dostop do podatkov o rasnem, narodnem, narodnostnem poreklu, verskem ali ideološkem prepričanju, zdravstvenem stanju, škodljivih razvadah ali spolnem življenju posameznika, do katerih raziskovalec nima dostopa 60 let po smrti te osebe, in sicer niti do podatkov v anonimizirani obliki. Če datuma smrti ni mogoče ugotoviti, je rok za zaprtost teh podatkov 120 let od rojstva osebe oz. 90 let po nastanku dokumenta. Zakon določa, kdaj anonimizacija ni potrebna: npr. če da prizadeta oseba pisno soglasje, če gre za dokumente, ki so bili pripravljene za javne nastope, ali če so že postali javni na zakonit način. Zakon pa tudi tem raziskovalcem omogoča dostop do podatkov o kolaboraciji, če gre za javne osebe. Arhiv pozove javno osebo, da izjavi, ali priznava, da ima status javne osebe. Ob nasprotovanju o tem odloči sodišče.

Vsaka nadzorovana ali tretja oseba pa lahko pisno prepove vsako raziskovanje o sebi za najdlje 90 let po nastanku podatka. Po njeni smrti lahko to pravico izvršujejo njegovi sorodniki, razen če umrli tega ni prepovedal ali če ni po zakonu prepovedano. Tisti, ki ga je umrli pisno pooblastil, pa ima tudi dostop do dokumentov (povzeto po Zakonu št. III iz leta 2003).

3.2.3 Nizozemska

Zakon o arhivih iz leta 1995 določa arhivski dokument kot dokument ne glede na njegovo obliko, ki ga prejme ali sestavi vladni organ⁹ in je kot tak pri njem v hrambi. Zakon določa ne le, da je treba arhivsko gradivo zbirati in hraniti v urejenem in dobrem stanju, ampak tudi, da mora biti dostopno, saj je to pogoj za odprto delovanje.

Zakon dopolnjuje uredba o urejanju dokumentov in dostopu do njih iz leta 2002, ki določa, da morajo biti dokumenti avtentični ter uporabni in dostopni v razumnem roku.

⁶ Act on the Disclosure of the Secret Service Activities of the Communist regime and on the Establishment of the Historical Archives of the Hungarian State Security.

⁷ Act XXIII of 1994 on the Screening of Holders of Some Important Positions, Holders of Positions of Public Trust and Opinion-Leading Public Figures, and on the Office of History.

⁸ Gl. tudi International Herald Tribune: *Socialists plan legislation to bring 'closure': Hungary ready to open up Communist-era files* na: http://www.ihf.com/articles/2004/12/16/hungary_ed3_.php

⁹ Zakon o arhivih kot vladne organe (*government bodies*) opredeljuje pravne osebe, ustanovljene po javnem pravu in vse subjekte, ki imajo kakršnokoli javno pooblastilo. Zakon velja tudi za nizozemski parlament in sodišča.

Na Nizozemskem velja, da je dostop javnosti do arhivov bistvenega pomena za demokratičnost družbe, zato so določbe o dostopu pomemben del zakona o arhivih. Ko so arhivski dokumenti vladnih organov prevzeti v hrambo arhivov,¹⁰ so v skladu z zakonom o arhivih praviloma dostopni javnosti. Vsak lahko vanje vpogleda brez plačila. Po 15. členu zakona lahko o omejitvah dostopa odloča izročitelj gradiva, o tem se mora predhodno vnaprej dogovoriti s pristojnim arhivom. Javni dostop je lahko omejen zaradi teh razlogov:

- varovanja zasebnosti,
- varovanja interesov države in njenih zaveznikov,
- da se prepreči vsako neupravičeno prednost ali škodo za osebo ali pravno osebo, omenjeno v dokumentu ali za tretjo osebo.

Take omejitve so lahko določene le za določen čas. Skoraj vsi arhivski dokumenti, starejši od 75 let, so javni. Le izjemoma so lahko nekateri starejši dokumenti za javnost nedostopni. Če za gradivo velja omejitev dostopa, je to treba zapisati v listini o prevzemu. Nedostopni dokumenti morajo biti posebej navedeni po popisnih številkah (*inventory numbers*) (povzeto po spletni strani Nacionalnega arhiva).

Dokler so dokumenti shranjeni pri vladnih organih, je njihov status urejen drugače: v tem primeru velja zakon o dostopu do informacij javnega značaja (*Open Government Act* iz leta 1998 – *Wet Openbaarheid van Bestuur* ali *WOB*).

3.2.4 Švedska

Na Švedskem v zvezi z uradnimi dokumenti¹¹ velja sklop treh zakonov, in sicer: zakon o svobodi tiska, zakon o tajnostih in zakon o arhivih. Vlada in nacionalni arhiv pa so izdali še vrsto podzakonskih aktov. Švedski predpisi ne ločujejo med dokumentarnim in arhivskim gradivom, zato vsi trije zakoni veljajo ne glede na to, ali dokument hrani organ ali arhivska ustanova.

Švedski zakon o arhivih je bil sprejet leta 1990 (gl. *Swedish Code of Statutes* 1990:782), na podlagi tega pa uredba o arhivih (*Archival Ordinance* 1991: 446).

Zakon o arhivih določa, da so arhivi javnih organov del nacionalne kulturne dediščine. Arhivsko gradivo se odbere izmed uradnih dokumentov, ki

se nanašajo na delovanje organa. Arhivi javnih ustanov morajo biti ohranjeni, vzdrževani in urejeni, tako da ustrezajo potrebam:

- pravice dostopa do javnih dokumentov,
- sodstva in javne uprave in
- raziskovanja (prim. 3. člen zakona).

Tudi pri odbiranju oz. izločanju gradiva je treba vedno upoštevati, da so arhivi del kulturne dediščine in morajo preostali dokumenti ustrezati navedenim potrebam.

Švedski zakon o arhivih ne vsebuje določb o dostopu do arhivskega oz. dokumentarnega gradiva. Za vse gradivo veljajo splošna načela zakona o svobodi tiska (*Freedom of the Press Act*) iz leta 1949, nazadnje spremenjen leta 1976.¹²

Po zakonu ima vsakdo dostop do uradnih dokumentov, ki jih hranijo javni organi.¹³ Dokument je definiran na široko, saj ne gre le za pisan ali slikovni zapis, temveč tudi za dokument, ki ga je mogoče brati, poslušati ali razumeti na kakšen drug način s pomočjo tehničnih pripomočkov. Zakon določa, v katerih primerih so dokumenti lahko določeni kot tajni. Med drugim gre za:

- interese varnosti države, njenih odnosov s tujo državo ali mednarodno organizacijo,
- javnogospodarski interes,
- varstvo osebne integritete ali ekonomskih okoliščin fizičnih oseb.

O tem, kateri dokumenti bodo določeni kot tajni, ne odloča vlada, temveč parlament; to določi z zakonom (*The Secrecy Act*, SFS 1980:100), vlada pa ima pravico z uredbo izdati natančnejša pravila (*Secrecy Ordinance*). Rok tajnosti je lahko od 2–70 let, odvisno od interesa, ki ga je treba varovati. Zaradi varstva zasebnosti je ta rok navadno 50 ali 70 let, če gre za finančne zadeve fizične ali pravne osebe, pa navadno 20 let od nastanka dokumenta. Dolžnost varovanja tajnosti se prenese oz. velja tudi za arhivsko ustanovo (t. i. *transfer of secrecy*).

Omejitve o varstvu zasebnosti seveda ne veljajo za osebo, na katero se podatki nanašajo. Posameznik lahko tudi da soglasje, da je del informacije ali ta v celoti dostopna tretjim osebam ali ustanovam.

V izjemnih primerih lahko vlada odloči, da je mogoč odmik od pravil o varovanju tajnosti. Če pa

¹⁰ Prevzem arhivskega gradiva vladnih organov v nacionalni arhiv se opravi praviloma v 20 letih od nastanka. Fizični prevzem gradiva pomeni tudi prenos odgovornosti.

¹¹ Dokument šteje za uradni dokument, če ga organ prejme oziroma ustvari.

¹² Švedska je prva država na svetu, ki je uzakonila pravico javnosti do dostopa do dokumentov organov javne oblasti (leta 1766).

¹³ Zakon ne določa, kaj je javni organ (*public authority*). Gotovo med nje sodijo organi državne in občinske uprave, pa tudi vlada, centralni javni organi, sodišča, občinski sveti (*municipal boards*) (Povzeto po gradivu *Public Access to Information and Secrecy with Swedish Authorities*).

podatke hrani parlament ali organ, ki mu je podrejen, o izjemi odloči parlament.

Po zakonu o svobodi tiska se prošilcu ni potrebno identificirati ali navesti, zakaj potrebuje podatek. To pa je treba, če podatek velja za tajnega po zakonu o tajnostih. V nasprotnem primeru organ ne bi mogel odločiti, ali naj da dokument na voljo ali ne. Organ lahko da dokument na voljo z zadržkom (*reservation*), torej omeji prošilčevo pravico do uporabe dokumenta, prepove objavo informacije ali dovoli le uporabo za raziskovalne namene. Če organ dostop zavrne ali da dokument na voljo z zadržkom, lahko prošilec zoper tako odločitev vložiti pritožbo na upravno in pozneje na vrhovno upravno sodišče (povzeto po gradivu *Public Access to Information and Secrecy with Swedish Authorities*).

Zanimivo je, da je vlada v letu 2002 želela združiti zakon o tajnostih in zakon o arhivih v zakon, ki bi celovito urejal delo z uradnimi dokumenti. Inicijativa je bila ustavljena zaradi dvoma o ustavnosti (povzeto po Banisar).

3.2.5 Zvezna republika Nemčija

V Nemčiji na zvezni ravni¹⁴ veljata Zakon o zveznem arhivu (*Bundesarchivgesetz – BArchG*) in uredba o uporabi arhivskega gradiva v zveznem arhivu (*Bundesarchiv-Benutzungsverordnung – BArchBV*). Zakon o zveznem arhivu določa dolžnost zveznih organov, da arhivu ponudijo vse dokumente, ki jih za izpolnjevanje svojih javnih nalog ne potrebujejo več. Kot dokument zakon šteje ne le dokumente v papirni obliki, temveč tudi nosilce podatkov, slik, filma in druge zapise, ki nastanejo pri organih, ki jih zakon našteva. Arhivu je predano tudi gradivo, za katero veljajo zvezni predpisi o varovanju tajnosti: po izročitvi mora arhiv tako kot izročitelj spoštovati pravni interes prizadetih; zlasti kar zadeva osebne podatke mora spoštovati predpise, ki so glede obdelave in varovanja veljali za izročitelja. Zvezni zakon o varstvu podatkov (*Bundesdatenschutzgesetz*) določa, da imajo drugi posebni zvezni predpisi, ki urejajo varstvo osebnih podatkov in njihovo uporabo na nekem področju (npr. arhivstika), prednost pred navedenim zveznim zakonom.

Arhivsko gradivo zveznih organov, starejše od 30 let, je vsakomur dostopno, če predpisi ne določajo drugače. Tretjim je gradivo o fizičnih osebah dostopno 30 let po njihovi smrti oz. 110 let po

rojstvu, če datum smrti ni znan ali ga je mogoče ugotoviti le z nesorazmernim naporom. Od teh splošnih načel pa je izvzeto gradivo, ki je bilo že ob nastanku namenjeno javnosti, in gradivo, ki je bilo že pred predajo arhivu dostopno na podlagi zakona o dostopu do informacij javnega značaja;¹⁵ za tako gradivo torej ne velja načelo, da je 30 let zaprto za javnost. Zakon vsebuje še pravila o skrajšanju omenjenih splošnih rokov: to je možno, če se prizadeti s tem strinja. Če njegovega soglasja ni, je mogoče rok skrajšati le, če je to neizogibno potrebno za znanstvenoraziskovalne namene ali uresničevanje upravičenih interesov druge osebe oz. ustanove in se lahko s primernimi ukrepi, kot je predložitev anonimiziranih reprodukcij, zagotovi spoštovanje upravičenih interesov. Splošna roka je mogoče skrajšati tudi za dokumente, ki zadevajo osebe sodobne zgodovine (*Personen der Zeitgeschichte*) in nosilce funkcij v zvezi z opravljanjem teh funkcij, če so upravičeni interesi prizadetega ustrezno upoštevani. Če pa javni interes zahteva, je mogoče omenjena roka podaljšati še za največ 30 let. Če gre za arhivsko gradivo zveznih institucij, ki so v zakonu našteje, je za podaljšanje ali skrajšanje roka potrebno njihovo soglasje.

Zakon tudi določa, kdaj uporaba arhivskega gradiva ni dopustna: med drugim takrat, ko je mogoče predpostavljati, da bi uporaba nasprotovala upravičenim interesom tretjih ali pa bi bilo ogroženo stanje oz. ohranjenost gradiva (povzeto po 5. členu BArchG).

Uredba o uporabi arhivskega gradiva v zveznem arhivu vsebuje splošno določbo, da je treba gradivo dati uporabniku na voljo v originalu ali kopiji, da mu je mogoče izročiti kopijo gradiva ali pa informacijo o njegovi vsebini. O konkretni obliki odloča zvezni arhiv. V zahtevi za uporabo gradiva morata biti navedena tema in namen poizvedovanja. Na zahtevo arhiva se mora prošilec pisno zavezati, da bo spoštoval osebnostne in avtorske pravice in upravičene interese tretjih ter da za morebitne kršitve arhiv ne bo odgovoren.

Vse navedeno velja tudi za uporabo gradiva sodišč, saj zakon med organi, ki svoje arhivsko gradivo izročajo zveznemu arhivu, navaja tudi zvezna sodišča. Po zvezni arhivski zakonodaji ni nobenih posebnih določb za sodišča.

¹⁴ Vsaka zvezna dežela ima tudi svoj zakon o arhivih, vendar upošteva namen tega pregleda ne bodo predstavljeni.

¹⁵ Nemčija je leta 2005 sprejela zakon o dostopu do informacij javnega značaja, ki ureja dostop do dokumentov zveznih institucij. Uporabljati se je začel 1. 1. 2006. Zanimivo je, da so štiri nemške zvezne dežele že predtem imele svoj zakon, ki je urejal dostop do informacij deželnih organov.

Gradivo strank in množičnih organizacij Nemške demokratične republike – NDR

Z združitvijo Nemčije in prenehanjem obstoja NDR leta 1989 so njene množične organizacije razpadle ali pa so se morale na novo opredeliti. Sporazum o združitvi Nemčije je skrb za gradivo državnih organov NDR prepustil Zveznemu arhivu, o usodi gradiva strank in množičnih organizacij pa so se še naprej pogajali. Najbolj sporno je bilo gradivo osrednjega arhiva SED (*Sozialistische Einheitspartei Deutschlands*), saj je bilo po eni strani državnega značaja, po drugi pa je šlo za gradivo stranke. S spremembo zakona o zveznem arhivu leta 1992 je bila v okviru Zveznega arhiva ustanovljena posebna nesamostojna ustanova (*unselbständige Stiftung des öffentlichen Rechts*), ki je po zakonu prevzela gradivo navedenih strank in organizacij, ki se tiče opravljanja državnih funkcij NDR. Za prevzem ostalega gradiva pa so z lastniki sklenili posebne pogodbe.

Zakon v zvezi z uporabo tega gradiva določa, da zanj ne velja splošno pravilo, da je gradivo zaprto 30 let od nastanka. V nadaljevanju pa določa, da uporabo gradiva ureja posebna Uredba¹⁶ ob upoštevanju pravil zakona o dostopu do gradiva, ki se nanaša na fizične osebe (rok je 30 let po smrti oz. 110 let po rojstvu) ter pravil o skrajšanju oz. podaljšanju splošnih rokov oziroma o tem, kdaj uporaba gradiva ni dovoljena. Interesi fizičnih oseb so torej varovani tako kot po določbah zakona o zveznem arhivu.

Gradivo varnostno-obveščevalnih služb nekdanje NDR (gradivo STASI)

Za gradivo nekdanjega ministrstva za državno varnost NDR (*Ministerium für Staatssicherheit* – v nad: Stasi) skrbi poseben organ: zvezni pooblaščenec za gradivo Službe za državno varnost nekdanje NDR (*Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen DDR-BStU*), ki ima sedež v Berlinu, ter 14 zunanjih oddelkov v nekdanji NDR. Gre za enega največjih nemških arhivov, saj ima kar 180 km gradiva ter 2205 zaposlenih (podatek za junij 2005; povzeto po poročilu o delu BStU za leto 2005). Naloga tega organa je gradivo po strogih zakonskih pravilih dati v uporabo fizičnim osebam, pravnim osebam in javnosti. Ker je gradivo Stasija zelo posegalo v pravice do zasebnosti posamezni-

kov (imel naj bi dosjeje o več kot 5 milijonih oseb), je gradivo v nasprotju z gradivom drugih arhivov dostopno le po strogih pravilih o varstvu osebnih podatkov ter le za določene namene. Zapleten postopek po posebnem zakonu o gradivu Stasi¹⁷ je dolgotrajen, od uveljavitve zakona v začetku leta 1992 pa je bilo rešenih več kot šest milijonov zahtevkov; med temi prevladujejo zahteve fizičnih oseb – okoli 90.000 letno, zmanjšuje se število preverjanj za zaposlene v javnem sektorju oz. za funkcionarje (v letu 2006 le še 13.000), zahtev raziskovalcev in novinarjev pa je nekaj več kot 1000 na leto (povzeto po spletni strani BStU).

Zakon o gradivu Stasija, ki naj bi bil po navedbah s spletne strani pooblaščenca model za zakonodajo o gradivu nekdanjih obveščevalnih služb tudi v drugih postkomunističnih državah, je bistveno obsežnejši od zakona o zveznem arhivu. Zakon ureja status in naloge pooblaščenca, večina zakona (okoli 20 členov) pa ureja dostop do gradiva. Pri tem zakon ločuje (ureditev zaradi obsežnosti le kratko povzemam):

- fizične osebe: vsak posameznik ima pravico, da zahteva podatek, ali obstaja gradivo s podatki o njem. V tem primeru lahko zahteva vpogled v dokument, povzetek tega ali pa da se mu pošljejo kopije. Če so v dokumentu tudi podatki o tretjih osebah, morajo biti ti prekriti. Varovani pa niso interesi sodelavcev oz. neformalnih informatorjev Stasija: vsak ima pravico, da izve ime osebe, ki je o njem poročala, če je to ime iz podatkov mogoče jasno razbrati in če je bil informator v času poročanja starejši od 18 let. Prosilcu ni treba navesti nobenega razloga za zahtevek. Drugače je, če nekdo išče podatke o pogrešanih ali umrlih osebah: krog upravičencev (najbližji sorodniki do tretjega kolena) in razlogi (rehabilitacija, varovanje osebnostnih pravic ali pojasnitev usode umrlega oz. pogrešanega) so omejeni. Premoženjskopравни razlogi ne zadostujejo;
- javne in druge pravne osebe: zelo poenostavljeno povedano, gre za preverjanje, ali so osebe na najvišjih javnih funkcijah bile poklicno ali neformalno povezane s Stasijem ali s kako drugo tujo obveščevalno službo.¹⁸ Za nekatere najvišje javne funkcije (npr. člane zakonodajnih teles, zveznih in deželnih vlad, najvišje javne uradnike in sodnike) je bil skrajni rok prever-

¹⁶ Gl. Erlass des Bundesministers des Innern über die Errichtung einer "Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR" vom 6. 4. 1992.

¹⁷ Gesetz über die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik - StUG. Zakon je bil zadnjič spremenjen v decembru 2006.

¹⁸ Gre le za sodelovanje po 31. 12. 1975.

janja z zadnjo spremembo zakona podaljšan do 31. 12. 2011. Za nekatere funkcije (npr. zvezni pooblaščenec za gradivo Stasija, njegovi zaposleni, nadalje tisti, ki se ukvarjajo z zahtevki za rehabilitacijo) pa roka sploh ni. Ko urad pooblaščenca skrbno preveri vlogo (zlasti drugih pravnih oseb), da izjavo, da ni podatkov, da bi oseba sodelovala. Tako izjavo da tudi, kadar je bila oseba v času sodelovanja mladoletna in v nekaterih drugih primerih. V nasprotnem primeru pa povzame, kdaj, kako dolgo in na kakšen način je sodelovala ter kako se je sodelovanje začelo in končalo. Temu poročilu doda tudi kopije dokumentov. Zakon določa, da je posredovane podatke mogoče uporabiti le za namen, za katerega so bili pridobljeni in da jih ni dovoljeno nikomur posredovati – v določenih primerih velja izjema za podatke o poslancih;

- raziskovanje in mediji: zakon določa namene raziskovanja (preučevanje delovanja varnostno-obveščevalnih služb, mehanizmov oblasti NDR, sovjetske okupacijske cone ali nacionalsocialistične preteklosti), dokazila, ki jih je treba predložiti vlogi itd. Osebnostne podatke fizičnih oseb je mogoče dobiti le z njihovim pisnim dovoljenjem, ki mora vsebovati temo, namen in osebo, ki bo raziskovala. Gradivo z osebnimi podatki zgodovinskih oseb ter nosilcev političnih ali javnih funkcij je mogoče dati na voljo brez njihovega dovoljenja, vendar jih je o tem in o vsebini informacije treba pravočasno obvestiti, zahtevana informacija pa mora biti povezana z njihovo javno funkcijo. Tudi v tem primeru pa mora raziskovalni interes prevladati nad interesom varovanja teh podatkov. S tem pogojem je mogoče dati na voljo tudi gradivo z osebnimi podatki sodelavcev Stasija. Za vsako uporabo pa so zaprte izjave, ki so bile pridobljene oz. izsiljene s prepovedanimi zasliševalnimi metodami, zapisi prisluškovanj ter podatki, pridobljeni s kršitvijo pisemske ali poklicne tajnosti. Z zadnjo novelo zakona je bilo določeno, da so 30 let po smrti oz. 110 let po rojstvu dostopni osebni podatki vseh fizičnih oseb (povzeto po spletni strani BStU in po zakonu o gradivu Stasija).

IV. ZAKLJUČEK

Litovski zakon o dokumentih in arhivih ne določa splošnega roka zaprtosti arhivskega gradiva. Dostop do javnega arhivskega gradiva je mogoče omejiti le z zakonom, pri tem pa zakon določa,

katere cilje oz. interese je mogoče varovati (npr. nacionalna varnost, obramba). Za gradivo, ki vsebuje osebne podatke, je po arhivski zakonodaji rok zaprtosti 30 let po smrti oz. 100 let po rojstvu osebe. Gradivo nekdanje KP Litve ter KGB-ja hrani specialni arhiv kot del posebnega nacionalnega dokumentarnega fonda. To gradivo je po zadnji spremembi zakona dostopno ne glede na določbe o varstvu osebnih podatkov. Izjema velja le za kolaborante, ki so uradno priznali sodelovanje, in žrtve teh služb, ki izjavijo, da naj bodo podatki o njih zaprti do njihove smrti.

Madžarski zakon o arhivih vsebuje dva splošna roka zaprtosti gradiva: starejše (nastalo pred 2. 5. 1990) je zaprto 15 let po nastanku, novejše (nastalo po 1. 5. 1990) pa je zaprto 30 let po nastanku. Izjema je gradivo, ki vsebuje osebne podatke: dostopno je 30 let po smrti oz. 90 let po rojstvu osebe. Zakon določa, kdaj in na kakšen način je gradivo izjemoma lahko odprto pred tem rokom. Za gradivo nekdanjih madžarskih delavskih oz. socialističnih strank ni razvidna nobena posebna ureditev. Pač pa poseben zakon iz leta 2003 ureja dostop do Zgodovinskega arhiva Madžarske državne obveščevalne službe. Zakon ločuje fizične osebe (nadzorovani, poklicni in neformalni sodelavci služb) ter znanstvene oz. zasebne (neznanstvene) raziskovalce. Posebej natančno je urejen dostop do osebnih in posebno občutljivih podatkov.

Na Nizozemskem je dostopnost arhivov javnosti bistvenega pomena za demokratičnost družbe, zato so določbe o dostopu pomemben del zakona o arhivih. Ta ne določa nobenega splošnega roka o zaprtosti gradiva. Ko so arhivski dokumenti vladnih organov prevzeti v hrambo arhivov, so v skladu z zakonom o arhivih praviloma dostopni javnosti. Zakon določa, kdaj je lahko arhivsko gradivo po prevzemu še zaprto (npr. varovanje zasebnosti ali interesov države). O omejitvi dostopa odloča izročitelj gradiva, o tem pa se mora prej dogovoriti z arhivom. Omejitve lahko veljajo le za določen čas; skoraj vse gradivo, starejše od 75 let, je dostopno javnosti.

Švedski zakon o arhivih ne vsebuje določb o dostopu do arhivskega gradiva. Tudi za arhivske ustanove veljata zakon o svobodi tiska (oz. dostop do informacij javnega značaja) in zakon o tajnostih. Enako velja za dokumentarno kot za arhivsko gradivo. O tem, kateri dokumenti bodo določeni kot tajni, odloča parlament z zakonom, vlada pa z uredbo izda natančnejša pravila. Rok tajnosti je lahko od 2–70 let, odvisno od interesa, ki ga je treba varovati. Zaradi varstva zasebnosti je ta rok običajno 50 ali 70 let, ko gre za finančne zadeve fi-

zične ali pravne osebe pa običajno 20 let od nastanka dokumenta. Dolžnost varovati tajnosti se prenese oz. velja tudi za arhivsko ustanovo.

Nemški zvezni zakon govori o splošnem 30-letnem roku zaprtosti arhivskega gradiva. Gradivo o fizičnih osebah je dostopno 30 let po njihovi smrti oz. 110 let po rojstvu. Izjema je gradivo, ki je bilo že ob nastanku javno ali je bilo že pred predajo arhivu dostopno kot informacija javnega značaja. V določenih primerih je navedene roke mogoče skrajšati. Za gradivo strank in množičnih organizacij nekdanje NDR veljajo enaka pravila o zaprtosti gradiva o fizičnih osebah, zakon pa za to gradivo ne določa splošnega 30 letnega roka zaprtosti. Gradivo varnostno- obveščevalnih služb nekdanje NDR hrani posebna institucija, dostop pa natančno ureja poseben zakon, ki vsebuje stroga pravila o varstvu osebnih podatkov. Dostop je različno urejen za fizične osebe, za javnopravne in druge pravne osebe in namene raziskovanja ter medije.

Podobno kot Slovenija tudi Litva, Nizozemska in Švedska niso določile splošnega roka za zaprtost arhivskega gradiva. Določen pa je po nemški zvezni in madžarski arhivski zakonodaji. Osebni podatki fizičnih oseb so po arhivski zakonodaji praviloma zaprti 30 let po smrti (Litva, Madžarska, ZRN) oziroma določeno obdobje po rojstvu ali od nastanka dokumenta. Na Švedskem je ta rok navadno 50 ali 70 let od nastanka dokumenta, določen pa je z zakonom o tajnostih. Tudi Nizozemska omogoča varovanje zasebnosti, o tem pa ob predaji odloča ustvarjalec gradiva v dogovoru z arhivom. V nasprotju s Slovenijo iz nobene zakonodaje ni razvidno, da bi bili varovani le občutljivi osebni podatki.

Gradivo nekdanjih obveščevalnih služb v Litvi, na Madžarskem in v ZRN hrani posebna institucija ali poseben arhiv. V Litvi enako velja tudi za gradivo nekdanje Komunistične partije. Dostop do teh fondov sta ZRN in Madžarska s posebnim zakonom natančno regulirali zlasti kar zadeva varstvo osebnih podatkov. Le Litva se je nedavno odločila, da bo to gradivo odprla brez omejitev – izjema je le za gradivo v zvezi z določenimi kolaboranti in žrtvami teh služb, ki to zahtevajo.

Nobena od arhivskih zakonodaj ne določa posebnih pravil dostopa do (novejšega) gradiva sodišč. Četudi je Madžarska odprla arhive iz obdobja pred letom 1990 (petnajstletni rok zapore je že potekel), pa tudi za to gradivo veljajo pravila o varstvu osebnih podatkov. Izjema je Slovenija, ki je brez omejitev odprla vse gradivo pravosodnih organov, nastalo pred 17. 5. 1990, razen gradiva, ki vsebuje občutljive osebne podatke, ki so bili pri-

dobljeni s kršenjem človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter se nanašajo na osebe, ki niso bile nosilke javnih funkcij.

Viri in literatura

Arhiv Republike Slovenije: <http://www.arhiv.gov.si/>;

Banisar, David: *Freedom of Information Around the World 2006, A Global Survey of Access to Government Records Laws* (osnutek), posodobljeno julij 2006, spletna stran: http://www.freedominfo.org/documents/global_survey2006.pdf;

Bundesarchiv-Benutzungsverordnung: <http://www.bundesarchiv.de/benutzung/rechtsgrundlagen/index.html>;

Bundesarchivgesetz: <http://www.bundesarchiv.de/benutzung/rechtsgrundlagen/index.html>;

Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen DDR: http://www.bstu.bund.de/cln_043/DE/Home/homepage__node.html_nnn=true;

Kecskemeti, Charles in Szekely, Ivan: *Access to archives*, Council of Europe, August 2005;

Litovski oddelek za arhive: <http://www.archyvai.lt/archyvai/selectLanguage.do?language=en>; Zakon o dokumentih in arhivih (Litva): http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_e?p_id=291470;

Madžarski nacionalni arhiv: http://www.mol.gov.hu/index.php?akt_menu=490;

Nacionalni arhiv Nizozemske: <http://www.nationaalarchief.nl/>;

Nemški Zvezni arhiv: <http://www.bundesarchiv.de/>;

Open Government Act -WOB: <http://www.freedominfo.org/countries/index.htm>;

Public access to information and secrecy with Swedish authorities: <http://www.sweden.gov.se/sb/d/2767/a/36828;jsessionid=aw5RZjvQtWTb>;

Report on Archives in the enlarged European Union, spletna stran: http://ec.europa.eu/transparency/archival_policy/docs/arch/reportarchives.pdf;

Švedski nacionalni arhiv: <http://www.ra.se/indexengelska.html>;

Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva (Ur. l. RS, št. 86/2006);

Viktoras Domarkas: *Challenges for Archives in Countries in Transition from Totalitarian Regimes to Democracy: Legal and Practical Aspects*, Internationaler Archivkongress 2004;

Zakon o arhivih (Madžarska): http://www.abtl.hu/html/en/acts/Act_LXVI_of_1995.doc;

Zakon o arhivih (Nizozemska): <http://www.en.nationaalarchief.nl/archiefbeheer/archiefzorg/archiefwet/>;

Zakon o dostopu do informacij javnega značaja (Ur. l. RS, št. 51/2006);

Zakon o gradivu STASI: http://www.bstu.bund.de/cln_043/nn_714246/DE/Behoerde/Rechtsgrundlagen/StUG/stug_node.html_nnn=true;

Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (Ur. l. RS, št. 30/2006);

Zakon št. III iz leta 2003 http://www.th.hu/html/en/acts/ABTL_4_2003_evi_III_tv_e.pdf;

Zgodovinski arhiv Madžarske državne obveščevalne službe: http://www.abtl.hu/html/en/archives_legal.html.

Summary

ACCESS TO THE PUBLIC ARCHIVES IN SOME EU MEMBER STATES

While Slovenia, Lithuania, the Netherlands and Sweden have not set a general closure period for archives, such closure was specified in the German federal legislation as well as in the Hungarian archival legislation.

According to archival legislation, personal data on natural persons usually become accessible 30 years after the death of the person to whom they relate (such is the case in Lithuania, Hungary, Federal Republic of Germany), or following a certain time period after the birth of the individual or the creation of the document. In Sweden, such time limit is determined by the secrecy act and usually encompasses a period of 50 or 70 years after the creation of the document. Access to archives is not regulated by the archival act but by the freedom of the press act. In the Netherlands, the privacy of an individual is protected by the conditions set forth by the documents' creator in agreement with the competent archival institution during the transfer of the records. As opposed to

Slovenia, none of the listed legislations make it evident whether it is only sensitive personal data that they are protecting.

In Lithuania, Hungary and the Federal Republic of Germany, the records of former intelligence services are kept by a special institution or archive. The same holds true for the records of the former Communist Party in Lithuania. In Hungary and in the Federal Republic of Germany, the access to records of former intelligence services is thoroughly regulated on the basis of a separate act, especially as far as personal data protection is concerned. Lithuania is the only country that recently decided to provide limitless access to the records of the part of the so-called national documentary fond, which includes records of KGB and the former Lithuanian Communist Party – the only exceptions to such limitless access are individual collaborators and victims of such services who specifically request so. The records of the Hungarian People's Labour Party and the Hungarian Socialist Labour Party are kept by the Hungarian National Archive and there are no special rules regarding access to such records. The records of the former political parties and numerous organizations in the German Democratic Republic are kept by an institution within the Federal Archive. General closure period of 30 years does not apply to such records, while interests of natural persons are protected on the basis of general provisions of the federal archive act.

None of the archival legislations determine any special rules for access to (recent) court records. Even though Hungary opened its archives from before 1990 (time restriction of 15 years ended), the use of such records is still governed by the provisions of the personal data protection. The exception here is Slovenia, which provided limitless access to all jurisdiction records created before May 17, 1990, except for the records, which include sensitive personal data that were acquired by violating human rights and fundamental freedoms and that relate to persons not holding public functions.

1.04 Strokovni članek

UDK 347.18(497.4)

930.253:355.40(497.4)

Prejeto: 24. 1. 2007

Varstvo osebnih podatkov pri vpogledu v osebne dosjeje nekdanje SDV

LJUBA DORNIK ŠUBELJ

mag., višja svetovalka II, Oddelek za dislocirano arhivsko gradivo I,
Arhiv Republike Slovenije, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: ljuba.dornik@gov.si

IZVLEČEK

V članku opredeljujem pomen varstva osebnih podatkov kot ustavno opredeljene pravice in pravno ureditev te tematike v Sloveniji in primerjalno v Evropi v zvezi z vpogledom v osebne dosjeje nekdanje službe državne varnosti. V Sloveniji je gradivo predhodnikov Slovenske obveščevalno varnostne agencije, ki je nastalo do leta 1990 v skladu z zakonodajo vključeno v arhivske fonde Arhiva Republike Slovenije, tam pa je dostopno osebam, na katere se nanaša, oziroma tistim, ki izkažejo pravni interes v skladu z zakonodajo (Zakon o žrtvah vojnega nasilja, Zakon o denacionalizaciji, Zakon o popravi političnih krivic).

KLJUČNE BESEDE: varstvo osebnih podatkov, osebni dosje, občutljivi osebni podatki, javni interes, pravni interes

ABSTRACT

PERSONAL DATA PROTECTION IN ACCESSING PERSONAL FILES OF THE FORMER NATIONAL SECURITY AGENCY

The article discusses the importance of personal data protection as constitutionally defined right and legal regulation of this issue in Slovenia as compared to Europe in regard to accessing personal files of former national security Agency. Records created by predecessors of the Slovene Intelligence and Security Agency prior to 1990 were in accordance with Slovene legislation transferred to the Archives of the Republic of Slovenia. As such they are accessible to persons to whom they relate, or to those that prove legal interest based on legal ground (Victims of War Violence Act, Act on Denationalisation, Redressing of political Injustices Act).

KEY WORDS: personal data protection, personal files, sensitive personal data, public interest, legal interest

Človekovi osebni podatki so v sodobni (informatijski) družbi vse bolj dragocena ter "občutljiva" oziroma "ranljiva" človekova dobrina, zato ne smejo biti predmet povsem svobodnega zbiranja, posredovanja in uporabe. Ti podatki razkrivajo na številne intimne in druge lastnosti, stanja in razmerja posameznikov, zato lahko pomeni javna uporaba ali zloraba teh podatkov kršitev človekovega dostojanstva, (informatijske) zasebnosti ter človekove telesne in duševne integritete sploh.¹

Varstvo osebnih podatkov je po ustavi opredeljeno kot (temeljna) človekova pravica in ima kot takšna javnopravno naravo ter je zato varovana predvsem v okviru ustavnega, upravnega in kazenskega prava, to pa ne izključuje tudi civilnopravnega (npr. odškodninskega) varstva le-te kot osebnostne pravice. Pravno postaja vse pomembnejše ne le pri nas in v številnih drugih državah, ampak še posebej tudi v okviru Evropske unije (EU). Ta je v svoji listini o temeljnih pravicah že izrecno določila tudi pravico do varstva osebnih podatkov.²

Slovenija je že leta 1990 sprejela prvi zakon o varstvu osebnih podatkov. Upošteval je temeljna načela tega varstva, ki so se do takrat izoblikovala v ureditvi s konvencijami, nato pa je v skladu z 38. čl. ustave Republike Slovenije ter mednarodnimi pravnimi viri zakonsko ureditev še izpopolnjevala. Sedanji rezultat takšnega izpopolnjevanja pravne ureditve je Zakon o varstvu osebnih podatkov (ZVOP-1). Sprejet je bil 5. 8. 2004, veljati pa je začel 1. 1. 2005.

V zvezi z arhiviranjem osebnih podatkov Zakon v 21. členu določa, da za osebne podatke, ki so na podlagi zakona, ki ureja arhivsko gradivo in arhive, opredeljeni kot arhivsko gradivo, ne veljajo splošne določbe Zakona, po katerih se osebni podatki shranjujejo le toliko časa, dokler ni dosežen oziroma izpolnjen namen obdelave, nato pa se uničijo, blokirajo ali anonimizirajo. To je seveda logično oziroma v skladu z naravo in namenom arhivske dejavnosti. Posebej jo ureja Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA).³

Ta v 2. členu (pomen izrazov) v posebni alineji določa, kaj so občutljivi osebni podatki. To so podatki o rasnem, narodnem ali narodnostnem izvoru, političnem, verskem ali filozofskem prepričanju,

članstvu v politični stranki ali sindikatu, zdravstvenem stanju, spolnem življenju, vpisu v kazenske evidence, ki se obstajajo na podlagi zakona, ki ureja prekrške ali izbrise iz njih, biometrične značilnosti, če je z uporabo mogoče določiti posameznika v zvezi s katero od prej navedenih okoliščin.

Uporabo javnega arhivskega gradiva določa 63. člen; med drugim določa, da je javno arhivsko gradivo v arhivih na podlagi pisne zahteve za uporabo ali z objavo na svetovnem spletu dostopno vsakomur. Zahteva za uporabo mora vsebovati osebno ime oziroma naziv osebe in njeno uradno dodeljeno identifikacijsko oznako, namen uporabe gradiva ter druge podatke, potrebne za dostop do gradiva. Uporabnik, ki uporablja arhivsko gradivo, mora pred uporabo tega arhivskega gradiva podpisati izjavo, da je seznanjen z dejstvom, da je zloraba tajnih in osebnih podatkov sankcionirana v kazenskem zakoniku in drugih predpisih ter da jih bo uporabljal samo za zakonite namene. Obdobje nedostopnosti je določeno v 65. členu. Javno arhivsko gradivo, ki vsebuje podatke, ki se nanašajo na državno in javno varnost, obrambo, zunanje zadeve ali obveščevalno in varnostno dejavnost države ter njene gospodarske interese ter poslovne in davčne skrivnosti in razkritje, katerih nepoklicani osebi bi lahko imelo škodljive posledice za varnost države in drugih oseb ter njihove interese, postane dostopno za uporabo praviloma najpozneje 40 let po nastanku.

Javno arhivsko gradivo, ki vsebuje občutljive osebne podatke, postane dostopno za uporabo 75 let po nastanku ali deset let po smrti osebe, na katero se nanaša, če je datum smrti znan in če ni z drugimi predpisi drugače določeno.⁴

Tretji odstavek določa, da je vse arhivsko gradivo, ki se nanaša na nekdanje družbenopolitične organizacije (ZKS, ZSMS, SZDL, ZSS ...), organe notranjih zadev (npr. policijo), pravosodne organe (npr. sodišča, tožilstva, zapori) in obveščevalno varnostne službe, dostopno brez omejitev, razen arhivsko gradivo, ki vsebuje občutljive osebne podatke, ki so bili pridobljeni s kršenjem človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter se nanašajo na osebe, ki niso bile nosilke javnih funkcij.

¹ Cerar, Varstvo osebnih podatkov, str. 17.

² Cerar, str. 18.

³ Cerar, str. 21. V referatu avtor omenja še prejšnji Zakon o arhivskem gradivu in arhivih, ki je veljal do sprejetja Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih, ki ga je državni zbor Republike Slovenije sprejel 6. 3. 2006.

⁴ ZAGA je imel v prvem odstavku 21. člena določilo, da morajo javnopravne osebe izročiti po preteku 30 let gradivo arhivu, tudi če vsebuje osebne podatke. Tretji odstavek je določal, da postane javno arhivsko gradivo, ki vsebuje podatke o zasebnosti posameznika, dostopno za uporabo 75 let po nastanku oziroma 10 let po smrti osebe, na katero se nanaša, če je datum smrti znan, kolikor ni z drugimi predpisi drugače določeno.

Ob morebitnem dvomu o pogojih za dostop iz prejšnjega odstavka odloča arhivska komisija, nadzor pa izvaja inšpektorat, pristojen za varstvo arhivskega gradiva.⁵

S temi določili je opredeljeno razmerje med varstvom informacijske zasebnosti ter varstvom javnega interesa in pravicami drugih v demokratični družbi. To je t. i. test interesa javnosti.

Posebno nasprotje med informacijsko zasebnostjo in javnim interesom pomeni 39. čl. Ustave Republike Slovenije, ki določa, da ima vsakdo pravico dobiti informacijo javnega značaja, za katero ima v zakonu utemeljen pravni interes, razen v primerih, ki jih določa zakon. To človekovo pravico, ki je lahko v določenih primerih v nasprotju s človekovo pravico do varstva osebnih podatkov oziroma do informacijske zasebnosti, podrobneje ureja Zakon o dostopu do informacij javnega značaja.⁶ Ta določa, da se prošilcu zavrne dostop do zahtevane informacije javnega značaja, če se zahteva nanaša na osebni podatek, razkritje katerega bi pomenilo kršitev varstva osebnih podatkov v skladu z zakonom, ki ureja varstvo osebnih podatkov. Pomembno pa je, da tudi te določbe v nekaterih primerih ni nujno upoštevati, če je javni interes močnejši od javnega interesa ali interesa drugih oseb (tj. od zasebnega interesa) za omejitev dostopa do zahtevane informacije. Prav tako je mogoče varstvo osebnih podatkov kršiti, če je zahtevana javna informacija v zvezi z opravljanjem javne funkcije ali delovnim razmerjem javnega uslužbenca, vendar so tudi tu določene nekatere izjeme.

Zakon o dostopu do informacij javnega značaja pa v drugem odstavku 4. člena izrecno določa, da arhivsko gradivo, ki ga hrani v okviru javne arhivske službe pristojni arhiv v skladu z zakonom, ki ureja arhive, ni informacija javnega značaja po ZDIJ.⁷ Britanski informacijski pooblaščenec pravi, da se s testom javnega interesa ne odkriva tisto, kar je ZANIMIVO ZA JAVNOST, ampak tisto, kar je v INTERESU JAVNOSTI.⁸

Ker se moj prispevek nanaša na varstvo osebnih podatkov pri vpogledu v osebne dosjeje nekdanje Službe državne varnosti, poglejmo, kako so ti dosjeji prišli v Arhiv Republike Slovenije.

Osebni dosjeji so bili del arhivskega gradiva

"specialnega" arhiva; to je bil vse do razpada SFRJ arhiv Službe uprave državne varnosti,⁹ vendar to ni bil edini specialni arhiv po tedanji arhivski zakonodaji.¹⁰ Po volitvah leta 1990 in spremembah, ki so pomenile pripravo na osamosvojitve Slovenije, je bil junija 1990 ustanovljen arhiv Ministrstva za notranje zadeve kot samostojna notranja organizacijska enota v okviru MNZ. V arhiv je postopoma s prevzemnimi zapisniki po sklepu vlade prihajalo gradivo bivše službe državne varnosti, ki ji je sledila ustanovitev VIS - a¹¹ in nato SOVE.¹² Najprej so oddali gradivo, ki se je nanašalo na čas druge svetovne vojne (torej tako imenovana trofejna gradiva) ter na povojne politične procese in preostalo gradivo, vključno z osebnimi dosjeji. Prevzemanje je potekalo postopno in pravzaprav še ni zaključeno. Po sklepu vlade je namreč Slovenska obveščevalno varnostna agencija morala predati vse gradivo do leta 1990, predaja gradiva Ministrstva za notranje zadeve, torej gradiva javne (in ne državne) varnosti, Arhivu Republike Slovenije pa še poteka. Arhiv Ministrstva za notranje zadeve oz. njegov del z gradivi nekdanje Službe državne varnosti je bil vključen v Arhiv Republike Slovenije 1. 7. 1998 kot zadnji od specialnih arhivov. Že prej – leta 1990 – je bil v ARS vključen Zgodovinski arhiv centralnega komiteja CK ZKS in leta 1992 arhiv Inštituta za novejšo zgodovino.¹³

Po padcu Berlinskega zidu in spremembah v Vzhodni Evropi, katerih del so bile tudi spremembe pri nas – razpad SFRJ in nastanek novih držav na njenem ozemlju – so bili posebne pozornosti deležni tudi arhivi nekdanjih političnih policij v državah, ki so spremenile svojo družbeno ureditev in odpravile enopartijski sistem, ki je bil temelj vseh socialističnih ureditev po Evropi po letu 1945. Zakonodaja s tega področja, sprejeta v Zvezni republiki Nemčiji, je bila za mnoge nekdanje socialistične države primerljiva in uporabljena za zgled.

Po padcu Berlinskega zidu in združitvi obeh Nemčij so v Zvezni republiki Nemčiji sprejeli zakon o dokumentih državne varnostne policije, bolj znane kot STASI. Zakon v petih poglavjih določa splošne in osnovne predpise, evidenco dokumentov STASI-ja, uporabo teh, ustanovitev zvezne

⁵ Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih, poglavje VII, čl. od 75. do 87.

⁶ Cerar, str. 22.

⁷ Cerar, str. 23.

⁸ Pirc Mustar, Dostop do informacij javnega značaja, str. 7–9.

⁹ Dornik Šubelj, Arhiv RSNZ (AS 1931), str. 89–93.

¹⁰ Svoje arhive sta imela tudi Zveza komunistov in zvezni sekretariat za obrambo. Več o arhivu KOK ZKS Drnovšek, Uporaba partijskega arhiva, str. 89–93.

¹¹ Varnostno informativne službe.

¹² Slovenske obveščevalno varnostne agencije.

¹³ *Vodnik po fondih in zbirkah*, I. knjiga, str. 57.

preiskovalne komisije – kasneje po evangeličanskem pastoru Gaucku, ki jo je vodil, imenovane Gauckove komisije, in končna določila.¹⁴ K dokumentaciji niso sodili tisti dokumenti, obdelava katerih je bila končana pred 8. majem 1945 – torej pred koncem druge svetovne vojne. Med določili je tudi zelo razločno razlikovanje med prizadetimi osebami, torej tistimi, o katerih je STASI zbiral informacije, in sodelavci STASI - ja, ki so bili lahko uradni ali neuradni sodelavci (npr. informatorji).

V Sloveniji se nismo odločili za formiranje posebnega inštituta, čeprav so bile v javnih polemikah izražene tudi takšne želje. Dokumentacijo smo vključili v osrednji državni arhiv, jo odprli za javno uporabo, pri tem pa je bil njen glavni namen uporaba za pravne namene. Ob spremembi družbenega reda je prišlo do številnih ukrepov, ki naj bi popravili škodo in poravnali krivice, ki so se zgodile v prejšnjem družbenem sistemu. Predvsem zakon o denacionalizaciji, zakon o žrtvah vojnega nasilja in zakon o popravni krivic, so prinesli arhivom kup obveznosti.¹⁵ Številni podatki, ki so bili potrebni za popravilo krivic so bili tudi v osebnih dosjejih prizadetih oseb. Tako je bil ZAGA prvi zakon, s katerim je bila vlada RS pooblaščenca, da na utemeljen predlog fizične ali pravne osebe izjemoma skrajša rok za dostopnost gradiva "*če javni interes prevladuje nad interesi, ki jih je potrebno varovati*".

Glede na težave pri pridobivanju podatkov pri vpisu v matične knjige umrlih oseb, ki so bile žrtve povojnih pobojev brez sodbe in političnih procesov, je novi arhivski zakon v posebnem členu (102. čl.) določil, da morajo pravne osebe javnega prava posredovati osebne in druge podatke o odvzemih življenja posameznikom v obdobju od 1. septembra 1939 do 31. decembra 1953 uporabnikom v javnem sektorju, ki jih potrebujejo za namene znanstveno raziskovalnega dela in zgodovinskega. Pri tem se lahko za te namene objavijo osebni in drugi podatki iz prejšnjega odstavka. Objavijo se lahko osebno ime, ime očeta in matere, datum in kraj rojstva, datum in kraj smrti, kraj prebivališča, državljanstvo, članstvo v politični stranki ali društvu, pripadnost vojaškim enotam, narodnost, spol, izobrazba in zaposlitev.

Če navedem kot primer pozitivne prakse dejstvo, da je v petnajstletnem delu pri vpogledu v osebne dosjeje nekdanje službe državne varnosti (bilo pa jih je več deset na mesec, torej v teh letih več kot 1500) le dvakrat prišlo do pritožbe priza-

dete osebe v zvezi z vpogledom, enkrat se je začel tudi inšpekcijski postopek, vendar v obeh primerih arhiv ni kršil obstoječe zakonodaje.

Seveda pa to ne velja za tiste primere objavljanja osebnih podatkov iz dosjejev nekdanje SDV, bolj znane s kratico UDBA, ki so bili pridobljeni nelegalno in objava katerih je bila tudi politično motivirana. Naj navedem dva primera – enega iz Slovenije in enega iz Hrvaške, ki se nanaša zgolj na Bosno in Hercegovino. Tako je maja 2003 pozornost ne le slovenske ampak svetovne javnosti vzbudila objava podatkov o milijonu Slovencev na internetni strani www.udba.net, ki jo je častni konzul Republike Slovenije v Avstraliji Dušan Lajovic, kakor je sam izjavil, pridobil (nelegalno) in dal v objavo, da bi "pripomogel k razvoju demokracije v Sloveniji", bolje rečeno, k prodaji svoje na isto temo ubrane knjige. Posledica je bila tudi prepoved spletne strani, (izrekel jo je inšpektor za varstvo podatkov) ter nekaj sodnih procesov. Po tolmačenju določenih političnih opcij naj bi torej milijon Slovencev vohunilo za drugim milijonom Slovencev, to bi pomenilo, da smo obveščevalsko najbolj "pokrit" narod na svetu, saj razmerja 1:1 ni imela niti CIA niti KGB.

Gre seveda za napačno tolmačenje, saj evidenca podatkov ni enako kot osebni dosje. V objavljeni centralni evidenci po abecednem redu so namreč podatki tako s področja državne kot s področja javne varnosti, državljanstev, prometa in sploh vseh zaznamb prekrškov in tudi političnih kaznivih dejanj. Podatki pa segajo tako v čas druge svetovne vojne kot v čas po njej. Očiščene podatke evidenc s številkami domnevnih osebnih dosjejev je avtor objavil v svoji avtobiografski knjigi "Med svobodo in rdečo zvezdo",¹⁶ ki pa je omejena na nekaj tisoč oseb. Podatki obsegajo le ime, priimek, datum rojstva in številko osebnega dosjeja. Že bežni pregled pa pokaže, da kriteriji pri objavi niso jasni, saj večina vodilnih uslužbencev SDV manjka, je pa objavljena množica manj pomembnih zaposlenih, ki so se ukvarjali z notranjimi zadevami. Vsekakor pomeni takšna objava brez drugih pojasnil grob poseg v osebne pravice, pri tem pa ni razlikovala tistih, ki so delo v SDV opravljali poklicno, od informatorjev in tistih, ki so bili v sodelovanje prisiljeni zaradi tako imenovanega "obremenilnega gradiva".

S podobnim primerom so se srečali tudi v Bosni in Hercegovini, saj je istega leta izšla publikacija "Čuvari Jugoslavije", ki pa v nasprotju s slovenskim primerom objavlja ne samo evidenco, ampak kar

¹⁴ Dornik Šubelj, Arhiv Ministrstva za notranje zadeve, str. 76–79.

¹⁵ Melik, Arhivi in državljanji, str. 51–55.

¹⁶ Lajovic, *Med svobodo in rdečo zvezdo*.

cele dosjeje sodelavcev UDBE,¹⁷ ločene po nacionalnostih (Srbi, Hrvati, Muslimani) iz sedemdesetih let.

Menim, da je treba varovati osebne podatke posameznika, vendar je tudi v obdobju tranzicije družbene ureditve treba z urejeno zakonodajo in normalnim arhivskim delom zagotoviti, da bodo popravljene krivice tistim, ki so jim bile storjene in da hkrati ne delamo novih krivic. Uvesti je treba normalno evropsko demokratično ureditev z vsemi posledicami, ki iz tega izvirajo.

Viri in literatura

Predpisi s področja arhivske dejavnosti v Sloveniji (ur. Natalija Glažar). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2001.

Zakon o arhivskem gradivu in arhivih (ZAGA), Ur. l. RS, št. 20 in 32-1/1997.

Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA), Ur. l. RS 30/2006 z dne 23. 3. 2006.

Zakon o varstvu osebnih podatkov (ZVOP-1), Ur. l. RS, št. 86/2004, 113/2005

Beslič, Ivan: *Čuvari Jugoslavije: Suradnici Udbe u Bosni i Hercegovini*. Posušje: samizdat., 2003.

Cerar, Miro: Varstvo osebnih podatkov – med informacijsko zasebnostjo posameznika in javnim interesom. *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* 5 (2006), str. 17–27.

Dornik Šubelj, Ljuba: Arhiv RSNZ (AS 1931) in njegova uporaba. *Arhivi in uporabniki, Arhivi in zgodovinske pisje*. 20. zborovanje Arhivskega društva Slovenije, Ptuj, [17. do 19. oktobra] 2001. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2001, str. 89–93.

Dornik Šubelj, Ljuba: Arhiv Ministrstva za notranje zadeve Republike Slovenije. *Arhivi in arhivsko gradivo v času tranzicijskih sprememb. Infoarb*. 21. zborovanje Arhivskega društva Slovenije, Koper, [8. do 10. oktober] 2003. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2003, str. 76–79.

Drnovšek, Darinka: Uporaba partijskega arhiva: nekoč in danes. *Arhivi in uporabniki, Arhivi in zgodovinske pisje*. 20. zborovanje Arhivskega društva Slovenije, Ptuj, [17. do 19. oktobra] 2001. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2001, str. 85–88.

Lajovic, Dušan Sava: *Med svobodo in rdečo zvezdo*. Ljubljana: Nova obzorja, 2003.

Marković, Marko: *Udbini sinov*. Posušje: sam izdat, 2005.

Melik, Jelka: Arhivi in državljani. *Arhivi in uporabniki, Arhivi in zgodovinske pisje*, 20. zborovanje Arhivskega društva Slovenije, Ptuj, [17. do 19. oktobra] 2001. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2001, str. 51–55.

Pirc Mustar, Nataša: Dostop do informacij javnega značaja kot pravica in dolžnost: novosti, ki jih prinaša novela zakona o dostopu do informacij javnega značaja in zakon o informacijskem pooblaščenju. *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* 5 (2006), str. 7–16.

Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije, Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1999.

Summary

PERSONAL DATA PROTECTION IN ACCESSING PERSONAL FILES OF THE FORMER NATIONAL SECURITY AGENCY

Protection of personal data is defined by constitution as a basic human right. Its legal importance continuously increases not only in Slovenia but especially in the European Union. In Slovenia, the first act on personal data protection was adopted already in 1990, the most recent one in 2004, coming in force 1. 1. 2005.

Achieving of personal data is governed by the Protection of Documents and Archives and Archival Institutions Act, adopted in March 2006. It defines sensible personal data as well as the use of public archives; supervision over implementation of the Act is performed by the Inspectorate. Between 1990 and 1998, personal files of the former National Security Agency were kept by the Archives of the Ministry of Internal Affairs, this part of the Archive was in 1998 the last among the special archives that were included in the archives of the Republic of Slovenia. Based on legislation, the access to personal files was all along granted to persons to whom the files relate and to those, who provide their legal interest.

¹⁷ Beslič, *Čuvari Jugoslavije*. Njeno nadaljevanje ali povzetek predstavlja knjiga Marka Markovića: *Udbini sinovi*, Dokumenti in analize, ki vsebuje poleg imen tudi Pravidnik o delu SDB, ki pojasnjuje pojme, kot sto "sodelavec" in "operativna zveza". Vsebuje tudi odmeve v tisku.

*Delegacija Zgodovinskega arhiva Ljubljana si ogleduje prazne prostore tovarne Rog, januar 2007
(Zgodovinski arhiv Ljubljana, Fototeka)*

Iz arhivskih fondov in zbirk

1.03 Kratki znanstveni prispevek

UDK 94(497.4Murska Sobota(093)"15/16"

Prejeto: 3. 5. 2007

Štirje dokumenti o zgodnjenovoveški Murski Soboti

ANDREJ HOZJAN

doc., dr. zgodovinskih znanosti

Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, Koroška c. 160, SI–2000 Maribor

e-pošta: andrej.hozjan@uni-mb.si

IZVLEČEK

Razprava predstavlja štiri še neobjavljene dokumente iz 16. in 17. stoletja. Vsi govore o privilegiranem trgu/podeželskem mestu (privilegiertes Marktsflecken/mezőváros) Murska Sobota v smislu odnosov tamkajšnjega prebivalstva do njihovega zemljiškega gospoda in do kralja. V sak od dokumentov je po svoje izjemen.

KLJUČNE BESEDE: Murska Sobota, zgodovina, privilegiji, viri

ABSTRACT

FOUR DOCUMENTS REGARDING MURSKA SOBOTA IN THE EARLY MODERN TIMES

The article presents four so far unpublished documents concerning the privileged market town (mezőváros) Murska Sobota in the 16th and 17th centuries. The documents, each being unique in various respects, reveal the relationships between the town inhabitants and both the local seigneur and the king.

KEY WORDS: Murska Sobota, history, privileges, historical sources

I. Odlok kralja Ferdinanda I. vodstvom mest in trgov Schlaining, Kőszeg, Murska Sobota, Güssing in Szombathely, Dunaj, 4. april 1539

Liberis ciuitatibus in regno Hungariae exemptiones tricesimarum renuntiantur.

Ferdinandus etc. fidelibus nostris prudentibus et circumspicis iudici, iuratis, ac toti communitati ciuitatum et oppidorum Zalonok, Kewzeg, Murayzombath, Wywar, et Sabaria salutem et gratiam. Quum regnum nostrum Sclauoniae ob uarias Turcarum incursiones, maioribus quae antea indigeat ad defensionem sumptibus. In tanta uero prouentuum inopia paranda est nobis solutio, unde commodius fieri poterit, statuimus ideo et ex decreto consilii nostri decreuimus, ut deinceps vos diciturum ciuitatum et oppidorum incolae, qui negotiationem exercetis, de mercibus uestris inductis et inducendis, eductis et educendis debitam tricesimam soluatis, et soluere debentis, non obstante propter inuitabiles dicti regni nostri necessitates uestra exemptione uestroque privilegio. Cuius nos tandem rebus publicis in meliorem statum redactis, clementer recordabimur, gratiosamque rationem sumus habituri. Secus nulla ratione facturi. Prudentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum Viennae die nona mensis Aprilis anno etc. XXXIX.

Expeditum per d(ominem) Albertum Pereg in cancellaria hungarica.

Kewzeg
Muray Zombath ----- Olsnitz
Wywar ----- Güssing
Zalonok ----- Slanigg
Sabaria ----- Stain am anger¹

Kratek in jasen latinsko pisani odlok kralja Ferdinanda I. iz leta 1539 vodstvom mest in trgov Güssing, Kőszeg, Schlaining, Sombotelj/Szombathely in Murska Sobota o ukinitvi carinskih privilegijev je bil namenjen prebivalcem petih trgovsko najpomembnejših krajev ob zahodni državni meji kraljevine Madžarske, ki so spadali pod kontrolo osrednje carinske postaje v Nedelišču. Leti so dotlej očitno uživali privilegiran položaj na meji v smislu neplačevanja carinskih obvez – tri-

desetine. Z njim je torej vladar izenačil carine za prestopanje meje prav vsem trgujočim, s čimer pa je dokončno normaliziral stanje carinskih prihodkov in delovanje sistema, oboje močno načeto zavoljo državljanske vojne in osmanskoturških vpadov v preteklem desetletju.

A od naštetih krajev je le v privilegiranem trgu Murska Sobota delovala pomembna višja carinska postaja, podrejena medmurskemu Nedelišču, ki je s svojimi šestimi poslovalnicami ob Muri nadzirala prestop meje v smerih proti Radgoni in Ljutomeru. O tridesetniškem sistemu madžarskih kraljevih carin je referenčno razpravo objavil znani štajerski zgodovinar Othmar Pickl.² Odlok seveda ni v originalu, izdanem vsakemu od krajevnih vodstev, temveč gre za prepis odloka, vpisan v eno od znanih registraturnih knjig madžarske kraljeve pisarne, ki pa jih že dolgo hranijo v enem od osrednjih dunajskih arhivov.

Dokument je doslej zagotovo najstarejši znan odlok habsburškega kralja kateremu izmed prekmurskih krajev v 16. st.

II. Prepis privilegijskih listin za trg Murska Sobota iz 16. stoletja, s. l., s. d. (16./17. stoletje)

O privilegiranem trgu Murska Sobota v zgodnjem novem veku se je doslej že nekajkrat pisalo, tudi o usodi njegovih svoboščin.³ Jožef Smej je analiziral nedatirano latinsko listino, ki vsebuje več prepisov teksta privilegijev prebivalcev trga Murska Sobota, kot jih je leta 1476 izdal Nikolaj pl. Seči/tudi Széchy, Szécsi Gornjelendavski. Originalna lista je najverjetneje že v 16. st. izginila, vendar so jo novi gospodarji še pred izginotjem prepisali in ji dali pravnoveljavno moč. Tako so samo v tem stoletju nastali v letih 1540, 1569 in 1572 vsaj še trije privilegijski teksti, s katerimi so tedanji vsakokratni gospodarji trga ponovno potrdili pravice tržanom. Zatem, morda že kmalu po 1572, najpozneje pa v začetku 17. st., je iz praktičnih razlogov nastala še pričujoča lista s prepisi vseh štirih tekstov:

Nos Nicolaus de Zech, agazonum regalium magister. Memoriae commendamus tenore praesentium, significantes, quibus expedit uniuersis, quod nos ad petitionem et supplicationem uniuersorium ciuium et hospitem nostrorum, in oppido nostro Murayzombath commorantium, has praero-

¹ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Finanz- und Hofkammerarchiv, Österreichische Gedenkbücher – Ungarn, N. 383, fol. 154–154'. Kratek povzetek: Zavoljo hudih pritskov in posledic turških vpadov v Slavonijo terja takajšnja obramba zmeraj več potrebnih sredstev. Ob hudem pomanjkanju denarja je vladar sklenil ukiniti privilegije prebivalcem naštetih mest, ki so bili izvzeti iz plačila tridesetine: odslej morajo vsi, ki trgujejo z izvoznim in uvoznim blagom, brez upiranja plačevati carine.

² Pickl, nav. d.

³ Smej, nav. tekst., v katerem je tudi prevod osnovne listine iz 1476; več razprav o Murski Soboti v: Zelko, Zgodovina Prekmurja; Kerec, na več mestih; Hozjan, str. 198–201 in 204.

gatiuas, perpetuis temporibus, daturas duximus concedendas, quomodo de una integra fundamine sessione, habituali, duos florenos aureos, et media quoque fundamine seu sessione, unum florenum aureum, nec non de quartale sessionis, medium florenum aureum, singulis annis, singulis festiuitatibus beatorum, Georgii marthyris, et Michaelis archangeli, soluere dare et reddere habeant, atque teneantur. De aliisque censibus, datiis, taxis tam ordinariis quam extra ordinariis, nec non muneribus, et seruitiis, sub qualicumque forma, fierum, exemptos, et expeditos, commisimus serie praesentium committimus omnibus modis, et liberatos, nihilominus hoc declarato et specificato, dum et quando, (quod Deus auferat) nobis casus eveniret scz. personae nostrae eliberatio, aut omnium bonorum nostrorum recuperatio, illo duntaxat tempore, praefatos ciues nostros, dica extraordinaria, dicare valeamus, et semper praefatos nostros ciues, in Mwrayszombath, commorantes, in praescripta conseruatione obligamus, harum literarum nostrarum, pendento sygillo nostro munitarum, vigore et testimonio mediante. Datum in castro nostro Lynduae Superioris, die Dominica ante festum beati Gregorii Papae, anno domini millesimo, quadringentesimo septuagesimo sexto.

Nos comes Alexius Thwzø de Bethlenffalwa iudex curiae, et locumtenens, serenissimi, principis, et domini domini Ferdinandi, diuina fauente clementissimi Romanorum Hungariae, Bohemie regis, semper augusti, infantis Hispaniarum, archiducis, Austriae. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit uniuersis, quod nos, ad supplicationem, prudentium et circumsectorum, Blasii Pyntheok, iudicis, et Nicolai Zerenches, et Michaelis Bakan, iuratorum civium oppidi Mwrayszombath, nobis porrecta, illas libertatum praerogatiuas, quas magnificus quondam dominus, Nicolaus Zechy, de et super quaque sessione habitabili censibus, daciis, taxis, tam ordinariis quam extra ordinariis, nec non muneribus, et seruitiis, quibuscumque mediantibus, sub literis ipsis ciuibus, et inhabitatoribus, praedicti oppidi nostri Mwrayszombath, fecisse dignoscitur ex consensu generosae dominae Magdalene Zekel, de Ormosd, consortis nostrae charissimae, et haeredum nostrorum ratas, gratias habendas, approbamus et confirmamus per praesentes. Quo circa vobis uniuersis officialibus nostris, in nostro castro Feolseohyndwa, nunc et in futurum existentibus, praesentis noticiam litteris, harum serie mandamus firmiter, ut praemissas exemptiones et libertatum praerogatiuas, annotati, quondam domini Nicolai Zechy, ut permittitur facta, in omnibus suis punctis, clausulis et articulis, obseruare et obseruari facere chreatis et teneamini. Secus vero facturi. Praesentibus perlectis ex(h)ibenti restituta. Datum Posonii feria quinta proxima post festum beatorum Viti et Modesti martirum, anno millesimo quingentesimo quadragesimo.

Nos Margaretha Zechy de Felsewhyndwa, s.(pectabilis) et m.(agnifici) domini quondam Pirri, ab Archo, relicta,

ra.... Memoriae commendamus tenore praesentium significamus, quibus expedit uniuersis. Quod nos ad supplicationem nonnullorum seruitorum nostrorum, ac prudentium et circumsectorum uirorum subditorum nostrorum oppidi Mwrayszombath facta, illas libertatum praerogatiuas, quas magnificus quondam dominus Nicolaus Zechy, de et super quaque sessione, habitabili, censibus, daciis, muneribus tam ordinariis quam extra ordinariis, nec non seruitiis, quibuscumque mediantis litteris suis ipsis ciuibus, et inhabitatoribus, praedicti oppidi nostri Mwrayszombath, fecisse dignoscitur, ratas gratias habendas approbamus et rectificamus, per praesentes. Quo circa uobis uniuersis officialibus nostris prouisoribus, et castellanis nostris, in castro nostro Feolseohyndwa, et castello Zechy Curia vocata, modernis et in futurum constituendis. Harum serie committimus et strictissime mandamus, ut praemissam nostram generosam annuentiam, ac libertatis praerogatiuas, annotati quondam domini Nicolai Zechy, ac praefati quondam Alexii Thwzø, praedecessorum nostrorum, ut permittitur facta, in omnibus suis punctis, clausulis, et articulis, obseruare, et obseruari facere chreatis et teneamini. Secus nos facturi. Praesentibus perlectis ex(h)ibenti restituti. Datum in castello nostro nouo Zechy Curia vocata, feria secunda proxima ante festum Stephani regis. Anno millesimo quingentesimo sexagesimo nono.

Nos Ladislaus Poppel liber baro de Lobkowytz, et Magdalena comitissa a Salmis et Newbwrgh ut consors eiusdem re: Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit uniuersis. Quod nos ad supplicationem nonnullorum seruitorum nostrorum, ac prudentium et circumsectorum uirorum, subditorum nostrorum oppidi Mwrayszombath, facta, illas libertatum praerogatiuas, quas generosa et magnifica quondam domina Margaretha Zechy, olim magnifici quondam domini Pirri comitis ab Archo ie. relicta, de et super quaque sessione, habitabili censibus, daciis, muneribus tam ordinariis quam extra ordinariis, nec non seruitiis, quibuscumque mediantis litteris suis, ipsis ciuibus et inhabitatoribus, praedicti oppidi nostri Mwrayszombath, fecisse dignoscitur, ita et nos ratas, gratias habendas approbamus et confirmamus per praesentes, sygilloque nostro usuali, ac manus nostrae subscriptione praesentis, duximus, damus et concedemus. Quo circa uobis uniuersis officialibus nostris, prouisoribus et castellanis nostris, in castro nostro Feolseohyndwa, et castello Zechy Curia vocata, modernis et in futurum constituendis. Harum serie committimus et strictissime mandamus, ut praemissam nostram generosam annuentiam, ac libertatis praerogatiuas, annotati quondam domines Nicolai Zechy, Alexy Thwzø, et Margharethae Zechy de Feolsewhyndwa, praedecessorum nostrorum ut praemittitur facta, in omnibus suis punctis, clausulis, et articulis, obseruare et obseruari facere debeatis et teneamini. Secus nos facturi. Datum in arce Feolseohyndwa, feria sexta proxima ante festum Pente-

costen. Anno Domini millesimo, quingentesimo, septuagesimo secundo.

N. 67 Murai Szombati városbéliekk privilegiuma mely

Anno 1476 Zechy Miklos adtavolt nékerek az után

Anno 1540. Thurzo Alexius item

Anno 1569. Zechy Margaretha Pirbi Archusnak relictaja item

Anno 1572 Poppel Laszlo altal confirmaltator.⁴

Iz listine jasno sledi, kdo je izdal potrditve osnovne listine:

(1.) 17. junija 1540 v Bratislavi grof Aleksij Thurzó pl. Bethlénfalwa, tedaj državni sodnik madžarskega kraljestva in namestnik kralja Ferdinanda I., v soglasju s soprogo Magdaleno roj. Székely/Zekel Ormoško in od 1526 vdovo po Tomažu Sečiju Gornjelendavskem, sinu izvirnega izdajatelja Nikolaja.

(2.) 15. avgusta 1569 v gradu Szécsisziget Marjeta Seči Gornjelendavska, hči omenjenega Tomaža in Magdalene, tedaj že vdova po svojem drugem soprogu grofu Piru pl. Archo. V prvo so jo poročili z Nikolajem grofom Salm in Neuburg.

(3.) 23. maja 1572 baron Ladislav Poppel pl. Lobkovice in njegova soproga Magdalena grofica Salm in Neuburg, hči omenjenih Nikolaja in Marjete, v gradu Gornja Lendava.

Našteti so bili lastniki še enotnega trga skozi celotno 16. stoletje. Vendar je po smrti Marjete (umrla 1570/1571), in nove potrditve pravic (gl. 3.) prišlo leta 1579 do dvolastništva nad naseljem. Daljni sorodniki l. 1526 na Mohaškem polju umrlega Tomaža Seči so sprožili dolgotrajen sodni proces in uspeli dokazati upravičenost dedovanja Marjetine posesti. Tako je točno polovica trga pripadla Tomažu Seči pl. Rimaseči/Rimaszécs. Konec stoletja je torej Murska Sobota imela dva gospodarja, Poppla in Sečija, dvolastništvo pa je nato v 17. st. sprožalo vrsto vprašanj, predvsem glede uspešne protiturške obrambe. Sama listina so torej v bistvu štiri listine, združene v enem prepisu. Pisana je na papirju v drobni in zaobljeno pisani latinici, ki kaže še precej značilnosti poznosrednjeveškega zapisa, z mnogimi siglami in suspenzijami.

III. Pritožba in prošnja sodnika, sveta in prebivalcev trga Murska Sobota kralju Ferdinandu II., Murska Sobota, julij 1631⁵

Nemško napisana pritožba in prošnja sodnika, sveta in celotne skupnosti trga Murska Sobota kralju Ferdinandu II., opremljena z latinskim spremnim dopisom/uvodno prošnjo, je nastala v prvi polovici julija leta 1631. Dokument je – za razliko od tedaj običajne in prevladujoče latinščine – napisan v lepi nemški kurendi in z posebej ločenim latinskim uvodom.

Sacratissima caesarea regiaeque maiestas, domine domine nobis clementissime

Non dubitamus, quin sacratissima caesarea regiaeque maiestas uestra, recenti memoria teneat, quomodo nos, ad commendationem nonnullorum dominorum, ius quoddam regium, instanti supplicatione nostra, obtinuerimus, cui quidem iuri regio, cum domini terrestres, contra antiquam, et diuturno usu corroboratam suam concessionem, iam iam reffragari uideantur, summo cum libertatis nostrae iudicio, et rerum nostrarum iactura supplicamus maiestati Uestrae caesareae atque regiae, dignetur iuris regii auctoritatem, in libertatis antiquitus nobis a dominis terrestribus concessa bonum tueri, illustrissimoque domino palatino protectionales concedere, quarum uigore, penes praedictum ius regium libertatem uestram nosque omnes in fa tueri et ipse queat. Quam sacratissimae caesareae maiestatis gratiam, fidelibus seruitiis praemereri conabimur. Benignum responsum expectantes.

Sacratissimae caesareae regiaeque maiestatis fideles incolae oppidi Murai Zamboth(!)

Allerdurchleichtigister großmechtigister unüberwindlichister römischer Khayser, zu Hungarn und Behaimb Khönig etc:

Wie gern Eur Khaj: Maj: wir arme höchstbedrangte Burger und Inwohner des durch die Herren Setschy nunmehr ganz aufgesaugten Markhts Olsniz bey ieziigen ohne dessen hochbedriehten widerwertigen Leuffen und Zeiten unbehölligt lassen wolten, thuet unns doch die eüsserste Noth, unser und der unserigen Laiden schon vor Augen schwäbende Ruin und Utergang dermassen darzue andreiben, das würs ainmahl lenger nit verschmerzen noch erdragen khünen, Euer Khaj: Maj: aller geborsambist umb Gottes Willen diemuettigist bittundt, unns allergenedigist nit

⁴ Magyar Országos Levéltár (MOL), Diplomataikai levéltár: DL 102188. Dokument je bil prvotno hranjen v fondu zemlj. gospodstva Dobra/Neuhaus v arhivu knezov Batthyány v Körmendü. Vse okrajšave so izpisane, manjka-joče črke/besede pa dodane v oklepajih. Izpis velikih začetnic je prilagojen običajnemu postopku transliteracije novoveških latinskih virov.

⁵ MOL, NRA fasc. 356/No. 41.

allain ohne Verdruß anzuhören, sonder auch mit angeborner vätterlichen Khaj: Hilff bey zukehomben.

Und vernemen Eur Khaj: Maj: ab nebenligenden unns anno 1627 von deroselben allergenedigist confirmierten Markhts Freyheit an den notierten Orthen allergenedigist mit mehrern, waßgestalt wir noch von den alten unnsern Herren, Herrn Thoma und Nicolao Setschy seeliger Gedechtnus, und succesive von den andern iren Nachkhomben auf ewig dahin privilegiert und befreiet sein, das wir jährlich von ainer ganzen Hueben zwen Gulden: von ainer halben, ainem Gulden, und dan von ainer viertl Hueben ainem halben Gulden, und mehrers sonst raichen nit schuldig, von den übrigen Anlagen und Herren Forderungen auch allerdings exempt sein sollen.

Ob unns nun zwar die andern unnsere Herrschaften ruebig und unperturbirt hierbey iederzeit verbleiben lassen, darwider weder gestaigert, noch sonst ichtes widerwertigs zuegemuetbet: will doch derselben unnsrerer wolhergebrachten uralten unns allergenedigist von Euer Khaj: Maj: selbsten confirmierten Freyheiten unns an iesz Herr Setschy Michäl (deme dan auch die Frau Gudianin volgen will, dieweillen der Markt halb iro gehörig) wider allen habenden Fueg priuieren und entsetzen, in deme er unns, wider altes Khomben, numehr so gar in die Robat auf die Felder und in die Gärtten zw Arbeit citieren und ansaigen laßt, dardurch er mit Gewalt auss ainem privilegierten Markt ain Dorff, auss Burgern Pauern zumachen vernämt.

Umb willen wir unns aber solicher neuerlichen Robat, wie billich, gewaigert, hat er weither iedem Burger und Inwohner nit allain bey zwanzig Taller Straff ansagen lassen, sonder auch alsobaldt darauf zuegefahren, und de facto vier Heüßer dreyer Schollärn und aines Burgers Hauss eingezogen, dieselben mit Heyduggen und Husärn besetzt, den andern auch alles das irig beschriben, und wo er den Werth der Straff in Hauss nit gefunden, souill Getraids auf den Feldern abschneiden, unns also in allem alberaith in die drey hundert Taller Werths hinweg nemben lassen: ia als wir unns auf unnsere Freyheiten und Euer Khaj: Maj: allergenedigiste Confirmation referiert und fundiert sich weither so hoch vermessen, das er auch druckhen sagen dürffen, und sagen thuet das Euer Khaj: Maj: dits Fablss mit ime nichts zuschaffen noch zugebieten haben.

Man unns nun dan bey so wahrhaftiger Sachen Beschaffenheit weder der alten Herrn Setschy gegebne wolgemainte und bey den andern iren Nachkhomben forthan ieblich continuirte Immunitet und Freyheit, noch Euer Khaj: Maj: darüber geuolgte allergenedigiste Bestätigung fürtragen oder nutzen wurde, Euer Khaj: Maj: auch hoffentlich selbst nit gestathen werden, das deroselben allergenedigiste Confirmation und Hocheit dergestalt gleichsamb eluboria sein, massten wir dan auch erfindlichen nit verwürkht, das unns solche so ganz unuerschulder Sachen und ohne alle Ursach genomben werden sollen.

Disem nach langt an Euer Khaj: Maj: unnsrer aller

gehorsambist umb Gottes Willen allerdiemittigistes Anflehen und Bitten die geruehen unns armen bedrangten verlassenen Underthanen ditsfalls allergenedigisten vätterlichen Schutz zu halten, und bey wolgedachten Heren Setschy, als wol auch Frauen Gudianin mit ernst zuverfiegen, das sie unns wider altes Herkhomben, mit neuerlichen Auflagen und der zuemuethenden Robat nit beschwären noch bedrangen, sondern sowol als ire geehrte Vorfahren unperturbirt und ruebig bey der alten gerechtsambe, unnsrerer wolhergebrachten uhralten Freyheiten und Euer Khaj: Maj: allergenedigisten Khaj: und Khön: Confirmation verbleiben lassen, benebens das ienig, so unns wider verschulden, unrechtmässig hinweg genomben worden, alsobaldt widerumb restituieren und zuruck geben, unns also bey unnsrerer Priuilegien vil mehr manutiniern, als darwider grauieren wöllen. Zu dem soliches an sich selbsten billich und recht ist. Also Euer Khaj: Maj: wir unns arme underthanen zur allergenedigisten Erhör: und Gewehrung, aller underthenigist zu Fuessen Euer Khaj: Maj:

Aller underthenigist diemittigiste.

N: Richter, Rath und ganze gemaine Burgerschaft des Markt Olsniz.

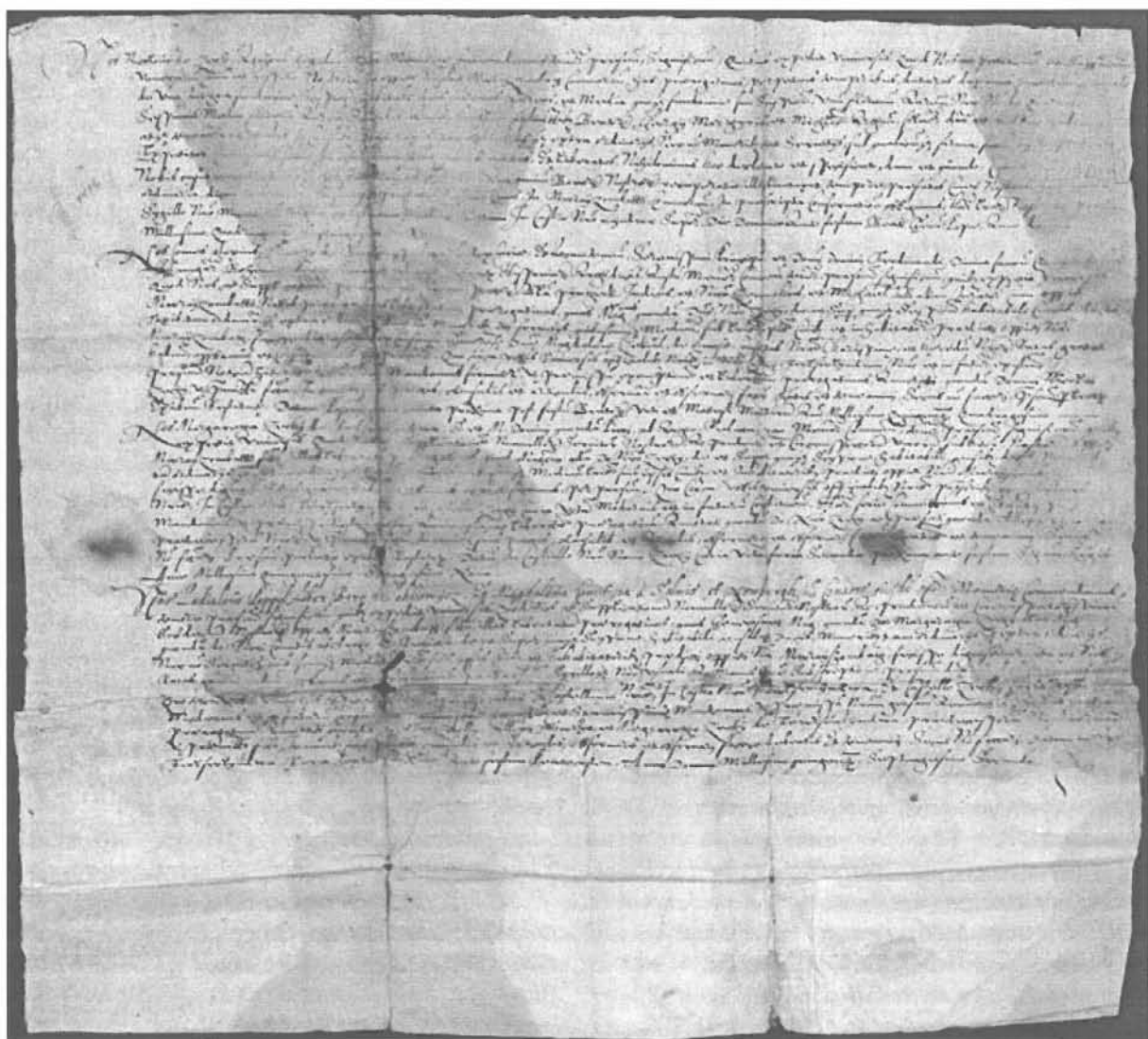
(adresirano:) Ad Sacratissimam Caesaream Regiam Maiestatem dominum dominum clementissimum humillima supplicatio incolarum oppidi Murai Zambot

An die Röm: Khaj: auch zu Hungarn und Behaimb Khön: Maj: etc:

N: Richters, Raths und ganzen gemainen Burgerschaft des privilegierten Markt Olsniz allerunderthenigist umb Gottes Willen diemittigistes Supplicieren Anflehen und Bitten.

Cancellaria Hungarica. Exhibitum Cancellariae Vienne 18. Julii Anno 1631.

Povzetek: Obubožani in od zahtev njihovega sedanjega gospoda Mihaela Sečija izsesani tržani Olsnice so se obrnili na kralja. Priložili so še kraljevo potrditev njihovih svoboščin iz leta 1627, ki sta jim jih že zdavnaj tega izdala Tomaž in Nikolaj Seči in so jih potrjevali njihovi nasledniki: da namreč plačujejo letno od cele hube dva goldinarja [gld], od polovične en gld in od četrtinske pol gld, in drugega nič. In medtem ko jim njihovi drugi gospodari ne nalagajo novih bremen ali kako drugače ne težijo, jih Seči – njemu pa bo hitro sledila še gospa Batthány, saj pol trga pripada njej – protipravno sili na tlako na poljih in vrtovih. Tako ustvarja iz privilegirane trga vas in iz tržanov podložne kmete. Ker so se uprli dodatni taki, je vsakemu ne le naložil 20 tolarjev kazni, temveč jo je začel tudi takoj izterjevati ter rubiti, zaplenil je že štiri hiše in vanje namestil šolnike ter vojaštvo. Kjer pa v hiši ne najde dovolj bogastva za poplačilo

Začetna stran prošnje tržanov Murske Sobotne vladarju Ferdinandu II., 1631

kazni, ukaže le temu požeti žito na poljih. Odvzel jim je skupno že 300 tolarjev. Na vsa opozorila tržanov, da imajo od kralja potrjene svoboščine, jim predrzno in oholo odgovarja ter predlaga, da jih bo (svoboščine!) dal celo natisniti, pa mu kljub temu niti kralj ne bo nič mogel. Ne morejo verjeti, kako lahko tako zaničuje voljo lastnih prednikov in samega veličanstva ter ostane nekaznovan. Kralja ponižno prosijo za posredovanje pri Sečiju in Batthyányjevi, da jim Seči vrne odvzeto in jih ne obremenjuje več z obvezami, ki jih nimajo ter da spoštuje kraljevo voljo. Sodnik, svet in celotna skupnost privilegirane trga Olšnica

Dokument je le eden v nizu prošenj, pritožb ter procesnih postopkov v zvezi s kratenjem svoboščin tega prekmurskega trga in pristen odsev boja Sobočancev zanje. Začel se je nekaj let po smrti

Tomaža Sečija (1618), saj so jih njegovi nasledniki – skoraj hkrati z njimi pa tudi solastniki trga mogočni Batthyányji – želeli ponovno vpreči v "podložni jarem". Trajal je globoko v 2. polovico 18. st. in je bistveni del odnosov med posestnim slojem ter njihovimi trškimi naselji v madžarskem krajstvu. Prav v primeru Murske Sobotne je to nasprotje odlično dokumentirano in zasluži podrobnejšo obdelavo.

A nazaj k našemu viru. Med drugim je čudovit dokaz za trditev, da so viri za Prekmurje od zgodnjega novega veka naprej nastajali tudi v nemškem jeziku in v kurendi. Zakaj so Sobočanci vladarju poslali nemško napisano prošnjo? (Mimogrede, napisal jo je očitno še konec 16. stoletju izučen mojster jezika in zapisa, ki ga je bilo treba najti in plačati!) Morda so dobili kak tovrsten na-

svet ali celo bili sami poučeni iz dotedanje prakse? Spominjajoč vladarja na njihove prejšnje prošnje in njegove ugodne rešitve so tokrat gotovo znova računali na naklonjenost. Verjetno so razmišljali, da jim bo nemščina še bolj odprla vrata na dvoru in jo bo želel prebrati sam kralj, ki je sicer tudi latinščino nekoč dobro obvladal. Toda to je bilo nekoč. Kot toponim nastopa v nemškem tekstu seveda Olšnica, kar znova dokazuje, kako močno je bilo to, izvorno še staroslovansko ime zakoreninjeno med samimi tukajšnjimi prebivalci. Madžarski toponim je npr. obakrat zapisan z nepravimi vokali v drugem delu imena – *Zamboth!*

IV. Sklep kralja Ferdinanda II. palatinu Madžarske o prošnji trga Murska Sobota, 24. julij 1631⁶

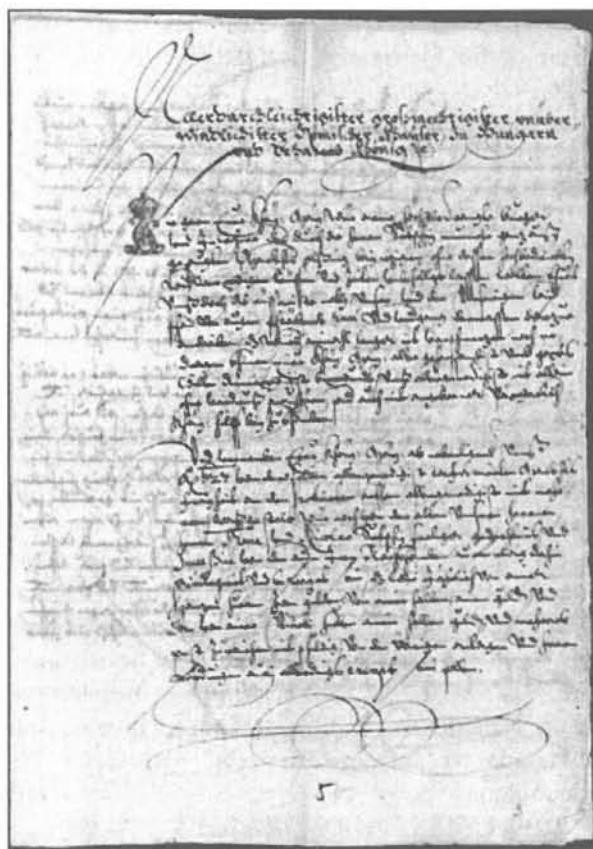
Ferdinandus secundus, Dei gratia, electus Romanorum imperator semper augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae etc. Rex.

Spectabilis ac magnifice fidelis nobis sincere dilecte. Ex annexis scriptis et demissa supplicaeque instantia incolarum oppidi Murayszombat, intellecturi estis, qualiter contra dominos eorum terrestres, familiam nempe Zechianam, quasi eos in consuetis iuribus, immunitatibusque quibus antehac semper usi et gauisi fuerunt, taliaque iura et privilegia per nos quoque roborata ac confirmata extitere, turbarentur, et contra contenta eiusmodi imunitatum, ad grauiores praestationes, censusque et alia onera cogerentur angariarenturque, qua quidem occasione, datis ipsis oppidanis benignis nostris confirmationalibus literis super articulis illis, quos praedecessores modernorum dominorum terrestrium eidem contulerant, pro exoneratione insolitarum impositionum, protectioneque ad maiestatem nostram confugientes, pro aequitate postulationis ipsorum ad fidelitatem vestram remittendos duximus, quibus etiam, ut bonis modis ac mediis apud ipsos dominos terrestres, necessariam et debitam defensionem et tutelam procurare uelitis, clementer uobis committendum duximus. Cui etiam in reliquo benignitate ac gratia nostra propensi manemus. Datum in ciuitate nostra Vienna die vigesimaquarta mensis Iulii, M,DC, XXXI.

(Ferdinandus) (Stephanus Sennyey episcopus Jauriensis) (Laurentius Ferenczffy)

Celoten spis in izvršitev svoje volje je vladar odstopil tedanjemu palatinu Madžarske grofu Nikolaju Esterházy. Ferdinandov osebni podpis na

navodilu nedvomno kaže, da se je z zadevo seznanil in jo zato nemudoma velel ustrezno rešiti. Tudi iz drugih, prejšnjih ter poznejših dopisov dvora glede Murske Sobotne je odsevala jasna vladarjeva volja vselej pomagati tržanom v razmerju do močnih zemljiških gospodov. Zato bo dobrodošla nadrobnejša analiza odnosa trg Murska Sobota – kralj v zgodnjem novem veku tja do zrelega terezijanskega časa. Šele tedaj so se namreč razmerja med tukajšnjimi gospodarji in tržani dokončno ustalila.

Navodilo kralja Ferdinanda II. palatinu Nikolaju Esterházyju o pozitivni rešitvi prošnje tržanov Murske Sobotne, 1631

Viri

Österreichisches Staatsarchiv Wien, Finanz- und Hofkammerarchiv

Österreichische Gedenkbücher – Ungarn, N. 383, fol. 154–154'

Magyar Országos Levéltár (MOL)

Diplomatikai levéltár: DL 102188

NRA fasc. 356/No. 41, zdaj: E 148.

⁶ MOL, kot v op. 3. Kratek povzete: Iz priložene prošnje prebivalcev trga Murska Sobota boste razumeli, kako jim njihovi sedanji gospodarji kratijo pravice in stare privilegije ter jih silijo v podložništvo. Ti isti gospodje so zavrgli celo kraljevo potrditev pravic tržanov. Zato vam priporočamo te tržane v pravično rešitev.

Literatura, časopisi

Hozjan, Andrej: K problemu novoveških privilegijev zahodnoogrskih utrjenih trgov/podeželskih mest: privilegij Dolnje Lendave iz leta 1595. *Studia historica slovenica* 5 (2005), št. 1–2–3, str. 197–214.

Kerec, Darja: Szécsijevi gospodvi Grad in Sóbota v času turških vpadov in verskih sporov. *Zgodovina za vse* 8 (2001), št. 1, str. 26–35.

Pickl, Othmar: *Der "Dreißigst" im Windischland. Organisation und Ertrag des ungarischen Außenbandelszolls in Oberslawonien*. Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark. Sonderband 18, str. 155–176.

Zelko, Ivan: *Zgodovina Prekmurja. Izbrane razprave in članki* (ur. Vilko Novak). Murska Sobota: Pomurska založba, 1996.

Vestnik, Murska Sobota, leto 41, št. 12 (29. 3. 1990), str. 11, št. 13 (5. 4. 1990), str. 8, št. 14 (12. 4. 1990), str. 8; Smej, Jožef: *Prizadevanje Sobočanov za mestne pravice od 1366*.

Zusammenfassung

VIER URKUNDEN ÜBER DAS FRÜHNEUZEITLICHE MURSKA SOBOTA

Der Beitrag präsentiert vier noch unveröffentlichte Urkunden aus dem 16. und 17. Jahrhundert, die vom privilegierten Marktflecken (mezőváros) Murska Sobota im Hinblick auf die Beziehungen zum Grundherrn und zum König handeln. Jede Urkunde ist auf ihre Art von besonderer Bedeutung.

1. In Latein abgefasste Verordnung König Ferdinands I. aus dem Jahr 1539 an die Verwaltungen der Städte und Marktflecken Schlaining, Köszeg, Murska Sobota, Güssing und Szombathely über die Wiedereinführung des 30-prozentigen Zollsystems an der Westgrenze des Königreichs Ungarn. In den genannten Orten war der regionale Sitz höherer Zollbehörden vorgesehen. Die Urkunde stellt die bislang älteste bekannte Verordnung eines Habsburgerkönigs an einen Ort von Prekmurje dar.

2. Nicht datierte lateinische Urkunde mit den Abschriften der im Jahr 1476 von Nikolaus Seči/auch Széchy, Szécsi eingeräumten und in den Jahren 1540, 1569 und 1572 von den damaligen Herren neuerlich bestätigten Privilegien des Marktflecken Murska Sobota. Möglicherweise war die Abschrift im Zusammenhang mit den folgenden zwei Urkunden oder schon etwas früher entstanden.

3. und 4. In Deutsch abgefasste Beschwerde und Ersuchen des Richters, des Rats und der gesamten Gemeinschaft des Marktfleckens Murska Sobota an König Ferdinand II. aus dem Jahr 1631 in Bezug auf die Nichtachtung ihrer Rechte, die ihnen die damaligen Herren des Marktfleckens absprechen wollen. Die Urkunde ist – als eine der wenigen von Prekmurje – in schöner deutscher Kursivschrift mit einer separaten lateinischen Einleitung abgefasst. Daneben steht die Entscheidung des Königs.

Mit Ausnahme der ersten haben die anderen drei Urkunden denselben Inhalt – den Kampf um die Erhaltung der Rechte der Marktbewohner von Murska Sobota, den die hiesigen und viele andere Bewohner mehrerer ungarischer Orte bis zum Ende des 18. Jahrhunderts führten.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 929Herberstein Ž. K.
27-726.2:929Herberstein Ž. K.
Prejeto: 1. 5. 2007

Zapuščina ljubljanskega škofa Žiga Krištofa Herbersteina (1644–1716) v benediktinskem samostanu sv. Petra v Perugii

MATEJA SITAR

univ. dipl. umetnostna zgodovinarica, pripravnica konservatorica – dokumentalistka na oddelku
za konservatorstvoZavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Restavratorski center,
Poljanska 40, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: mateja.neza.sitar@rescen.si

IZVLEČEK

Prispevek predstavlja nove raziskovalne izsledke, ki dodatno osvetljujejo slabo poznano osebnost nekdanjega ljubljanskega škofa Žiga Krištofa Herbersteina (1644–1716), ki se je leta 1701 upokojil in preselil iz Ljubljane v Perugia. V benediktinskem samostanu sv. Petra v Perugii smo našli na izredno pomembni najdbi – škofov portret in zapuščino, ki jo predstavljajo: škofova korespondenca, lastnoročni seznam imetja in knjig, računske knjige, dovoljenja, pontifikalni dokumenti, naslovljeni na škofa, osnutek oporoke, ... itd. Večkrat je kot prebivalec samostanske skupnosti omenjen tudi v raznih spisih, inventarnih knjigah, v tekstih benediktinskih patrov arhivarjev, ki so skozi stoletja urejali in proučevali bogato arhivsko gradivo samostana. V razpravi so zaradi aktualne razstave Upodobitve ljubljanskih škofov (2007) objavljeni prvi najnovejši raziskovalni izsledki, ki orisujejo škofovo življenje in smrt v Perugii.

KLJUČNE BESEDE: Žiga Krištof Herberstein, ljubljanski škof, portret, zapuščina, arhiv, grob, nagrobnik, benediktinski samostan sv. Petra, cerkev sv. Petra, Perugia

ABSTRACT

THE PERSONAL LEGACY OF THE LJUBLJANA BISHOP ŽIGA KRIŠTOF HERBERSTEIN
(1644–1716) IN THE BENEDICTINE MONASTERY OF ST. PETER IN PERUGIA

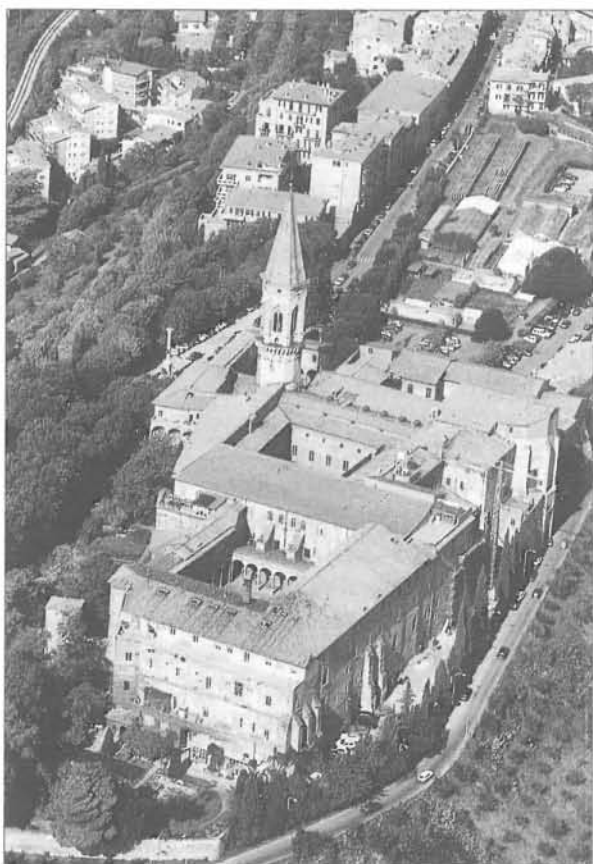
The study gives an account of the new research finds that shed some additional light on the rather unfamiliar personality of Žiga Krištof Herberstein (1644–1716), the former Ljubljana bishop, who in 1701 retired and moved from Ljubljana to Perugia. In the Benedictine monastery of St. Peter in Perugia, we stumbled upon two discoveries of utmost importance – the first one was the bishop's portrait and the second was his written legacy in the form of his correspondence, handwritten list of property and books, account books, permits, pontifical documents addressed to the bishop, the draft of his last will etc. As a member of the monastery community, he was frequently mentioned in various files, inventories, and texts compiled by the Benedictine monks, who over the centuries were diligently arranging and studying the rich archives of the monastery. In view of the current exhibition Portraits of the Bishops of Ljubljana (2007), the author publishes the most recent research discoveries that outline the bishop's life and his death in Perugia.

KEY WORDS: Žiga Krištof Herberstein, the bishop of Ljubljana, portrait, personal legacy, archive, grave, tombstone, the Benedictine monastery of St. Peter, the Church of St. Peter, Perugia

Zapuščina¹ v Perugii upokojenega trinajstega ljubljanskega škofa Žiga Kristofa Herbersteina (1644–1716) predstavlja eno pomembnejših odkritij, ki dodajajo nov pogled na to še vedno nepoznano osebnost. Po srečnem naključju smo med raziskovanjem italijanskih arhivov naleteli na dve pomembni odkritji: Herbersteinovo zapuščino in njegov portret.² Oboje je bilo najdeno na kraju škofovega zadnjega bivališča v benediktinskem samostanu sv. Petra na obrobju Perugia. Zapuščinske dokumente hranijo v Archivio Monastero di S. Pietro di Perugia, ki ga vodi pater Giustino Farnedi (O.S.B.) in upravlja Fondazione per l'Istruzione Agraria pod nadzorstvom Soprintendenze Archivistiche di Perugia. V tokratnem prispevku se osredotočamo na škofovo zadnje – peruško obdobje življenja, ki ga zelo slabo poznamo. Posebno neznanko predstavlja njegova preselitev iz prvega peruškega prebivališča v oratoriju sv. Filipa Nerija, za katerega se je domenil že za časa škofovanja v Ljubljani, v njegovo zadnje domovanje pri benediktincih v samostanu sv. Petra.

Raziskava je potekala leta 2006 v okviru spomeniškovarstvenega projekta restavriranja poslikav severnoitalijanskega baročnega slikarja Giulia Quaglia (1668–1751) na stropu in zahodni steni stolne cerkve sv. Nikolaja v Ljubljani (naslikal jih je v letih 1705–1706), ki ga je izvajal Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, *Restavratski center* v letih 2002–2006. Med različnimi raziskavami je bila izvedena tudi poizvedba arhivskih, literarnih in drugih virov. Z namenom boljšega poznavanja in razumevanja slikarjevega umetniškega procesa in njegove slikarske tehnike, s tem pa seveda kvalitetnejšega in pravilnejšega restavriranja Quaglijeve poslikave, smo skušali pridobiti kakšno od redko ohranjenih pripravljanih risb za stolniške prizore.³

Eno od njih je v Perugii upokojenemu ljubljanskemu škofu Herbersteinu poslal takratni dekan ljubljanske stolnice Janez Anton Dolničar (1662–1714), ki je v letih 1701–1706 vodil velikopotezno gradnjo in poslikavo enega najiminitnejših celostnih baročnih spomenikov – nove ljubljanske stol-

Benediktinski samostan sv. Petra v Perugii (repr. po: Martino Siciliani, San Pietro Perugia. L'Abbazia e la Basilica di S. Pietro in Perugia. Storia e Arte, Perugia 1994, str. 9.

¹ Na najnovejše gradivo sem prvič opozorila z razpravo: Sitar 2006, kjer sem predstavila okoliščine, ki so pripeljale do odkritja zapuščine. V tej razpravi bomo zaradi boljšega vpogleda in razumevanja ponovili nekatere že objavljene informacije.

Ob tej priložnosti se iskreno zahvaljujem dr. Ani Lavrič za strokovno vodstvo in napotke ter prijateljsko pomoč, dr. Josipu Korošču, Mojci Čermelj in dr. Francetu M. Dolinarju pri navezavi stikov z oratorjem sv. Filipa Nerija v Perugii. Za nadvse ustrežljivo pomoč gre posebna zahvala kolegici dott. akad. rest. Marti Bensa pri prevodih in stikih s Perugia ter patroma Giustinu Farnediju, opatu Martinu Sicilianiju in osebju iz arhiva v benediktinskem samostanu iz Perugia pri iskanju, pregledovanju in fotodokumentiranju zapuščinskega gradiva.

² Prva objava in predstavitev Herbersteinovega peruškega portreta: Sitar 2006, str. 2–9.

³ Kot vsak freskant si je moral Quaglio najprej izdelati pripravljane risbe kot študije posameznih ikonografskih pri-

zorov za stenske poslikave. Bergamini, Giuseppe: *Giulio Quaglio* na str. 67 in str. 75 objavi pripravljane risbe za poslikave v palači della Porta v Udinah (1692). Najnovejše med ostalimi prav tako zanimivimi novimi najdbami je za slovensko umetnostnozgodovinsko in konservatorsko-restavratsko stroko izredno pomembno odkritje bozzetta oziroma pripravljane oljne študije za poslikavo stropa v Semeniški knjižnici v Ljubljani, ki jo je našel eden najodločilnejših poznavalcev Quaglijevega slikarstva dr. Bergamini v Italiji; glej: Bergamini, Giuseppe: *Giulio Quaglio: inediti e considerazioni*, str. 200, slika 8 in str. 439, slika 19. Bozzetti, kartoni, oljne študije, modeli, natančnejši zapisi o slikarskem procesu, vrsti in nakupu pigmentov, o recepturah za pripravo ometa, veziva, barv, o načinu izdelave odra, o osvetlitvi, itd. so zelo redki in dragoceni material tudi pri ostalih znamenitejših slikarjih; več o tem: Perusini, Teresa e Giuseppina: *Gli afreschi di Giulio Quaglio*, str. 382–386.

Portret Žiga Kristofa Herbersteina; hodnik benediktinskega samostana sv. Petra v Perugi, Fondazione per l'Istruzione Agraria, Museo (foto: Mateja Sitar)

nice. Iz njune v naših arhivih ohranjene korespondence, ki jo je dr. Ana Lavrič izčrpno raziskala, je razvidna prva sled, ki nas je vodila v Perugia. Upokojeni škof se je namreč precej zanimal za gradnjo in poslikavo stolnice, zato mu je dekan nekoč v pismo⁴ priložil Quagliovo pripravljano risbo za prizor Maksimilijanove zgodbe,⁵ upodobljene leta 1703⁶ v kapeli sv. Rešnjega telesa v ljubljanski stolnici. V tem času je Herberstein bival v oratoriju sv. Filipa Nerija v Perugii, zato se je poizvedba

začela z iskanjem škofove zapuščine najprej na kraju njegovega prvega prebivališča.⁷ Pri oratorijancih smo bili neuspešni, vendarle pa je bila nato po večmesečnem trudu zapuščina odkrita v arhivu benediktinskega samostana sv. Petra. Upati je bilo, da se bo omenjena pripravljana risba znašla med dokumenti zapuščine, vendar med vsemi pisnimi dokumenti do sedaj ni bilo najti nobenega slikovnega gradiva.⁸

Ob tej priložnosti bomo zaradi aktualnosti problematike ljubljanskih škofov, ki bodo s strani Narodne galerije in Umetnostnozgodovinskega inštituta Franceta Steleta iz Znanstveno raziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti deležni natančnejšega raziskovanja in pregledne razstave, objavili nekaj najpomembnejših do sedaj znanih drobcev, ki približje razkrivajo škofovo zadnje peruško življenjsko obdobje.

Najprej predstavimo osnovne življenjske podatke obravnavanega upokojenega ljubljanskega škofa. Po dosedanjem vedenju iz literarnih in arhivskih virov lahko v sežeti obliki povzamemo že znano, da se je Žiga Kristof Herberstein⁹ rodil 13. februarja leta 1644 v Gradcu kot najstarejši sin Ane Regine in nižjeavstrijskega kanclerja Ernesta Friderika grofa Herbersteina. V Gradcu je pričel svoje iz-

⁴ Pismo Dolničarja Herbersteinu, Ljubljana 2. januarja 1704: NŠAL, KAL, fasc. 160 je objavila: Lavrič, Ana: Giulio Quaglio, str. 83–84.

⁵ "Dekan je ustregel njegovi želji, čeprav mu je slikar pustil zelo malo pripravljanih risb, in tako mu je v pismo priložil originalno skico Maksimilijanove zgodbe, ki jo je Quaglio upodobil v kapeli sv. Rešnjega telesa /.../": Lavrič 2003, str. 465.

⁶ V prvi pogodbi 2. maja 1703 se je Quaglio obvezal, da bo za 220 zlatnikov naslikal med drugimi (prizor ustanovitve škofije na oboku prezbiterija, kjer bo izvedel še štiri prizore čudežev sv. Nikolaja na stenah in šest alegorij na oboknih prezbiterija in v transeptu, štiri evangeliste na pendentivih in tri slike na zunanjsčini) tudi po tri slike na temo sv. Rešnjega telesa in sv. Dizme na obočnih pasovih obeh kapel (viri v krajsavah: J. A. Dolničar 1700–1713, *Accepta et exposita*, str. 113; J. G. Dolničar 1701, *Historia*, priloga XVIII; prim.: Dostal 1912, str. 398; Steska 1934/35, str. 143 po: Lavrič 2003, str. 463); prim.: Lavrič, Ana: *Ljubljanska stolnica*, str. 68.

⁷ Ob tem moramo opozoriti na možnost obstoja risb in skic Aleša Žiga Dolničarja, slikarsko nadarjenega dekanovega nečaka, ki je ravno v tem obdobju 1704–1707 študiral in bival pri upokojenem škofu v Perugii: Lavrič, Ana: Umetnostni spisi Aleša Žige Dolničarja, str. 44, 50; Klemenčič 1996, str. 8–10 s starejšo literaturo; Lavrič 2003, str. 467 z op. 162 in str. 468.

⁸ Prav tako po dosedanjem pregledu Herbersteinovih pisem, še ni bilo zaslediti korespondence za to obdobje (1703–1704).

⁹ Na tem mestu prilagam seznam pomembnejših virov za škofov življenjepis, osnovne življenjske podatke pa povzemam po zadnjih ugotovitvah: Dolničar 2003 in Klemenčič 1996; Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre des Herzogthums Krain*, II/VIII, str. 676; Wurzbach, Constant von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, VIII, str. 343:66; Benkovič, Josip: *Kranjski bogoslovci v Rimu*. VIII. str. 67–68; Koblar, Anton: *Ljubljancani 17. stoletja*. X., str. 199, XI., Steska 1901, str. 32; Gruden, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda*, 1, str. 959–960, repr. str. 963; Lesar, Josip: s. v. Herberstein Sigism. Kristof, str. 314; Smolik, Marjan: *Semeniška knjižnica v Ljubljani*, str. 5–7; Purkarthofer, Heinrich: *Geschichte der Familie Herberstein*, str. 529 in 537 (kat. št. 23/27); Dolinar 1990, str. 183–184; Ciglencečki & Grothaus 1992, str. 49 in 125, kat. št. 4.14; Dolinar 1993, str. 72–74; Matijević, Jožef: *Katalog portretov*, str. 86, kat. št. VIII; Klemenčič 1996, str. 8–10; Dolničar 2003, str. 274 z op. 368; Lavrič, Ana: *Janez Gregor Dolničar in njegova zgodovina ljubljanske stolne cerkve*, str. 54 z op. 270; Lavrič 2003, str. 445–448, 452, 457 z op. 80 in 83.

obraževanje na jezuitskem kolegiju, nadaljeval pa s študijem civilnega in cerkvenega prava v Passauu in Regensburgu ter teologije na rimskem Collegium Germanicum Hungaricum v letih 1661–1665. 21. julija 1667 je bil v Ljubljani posvečen za duhovnika in nato za ljubljanskega stolnega prošta. Ob tem je z nadaljevanjem študija na rimski Sapienzi leta 1668 doktoriral iz filozofije in teologije. Istega leta je postal kanonik v Passauu in Vroclavu ter leta 1671 kanonik v Augsburgu. Leta 1679 je bil imenovan za novomeškega prošta, 13. julija 1680 pa mu je dunajski nuncij Francesco Bonnis podelil naslov dolenskega arhidiakona. 21. aprila 1683 ga je cesar Leopold I. imenoval za ljubljanskega škofa, 6. decembra 1683 pa potrdil še papež Inocenc XI. 6. februarja 1684 je bil slovesno umeščen v ljubljanski stolnici in 1. maja 1684 posvečen za trinajstega ljubljanskega škofa. Kot prošt in škof naj bi bil precej pastoralno usmerjen. Izvajal je temeljite vizitacije in pripravljaj programe za kvalitetno in učinkovitejšo pastoralno delo ter ustanavljal nove samostane in župnije.¹⁰ Bil je: *".../ skromen in pobožen človek, toda odločen, ko je šlo za varovanje škofovskih pravic"*.¹¹ Drugače pa ga po do sedaj poznanih virih najbolje poznamo kot zaslužnega za izgradnjo arkadnega dvorišča v škofijskem dvorcu (1695), za moralno in finančno podporo pri načrtu za izgradnjo nove baročne stolnice (1700) ter za ustanovitev prve javne knjižnice v Ljubljani skupaj s stolnim dekanom Antonom Dolničarjem in s predsednikom ljubljanskih operozov Janezom Krstnikom Prešernom (1701).

Med tem se je leta 1687 zamen potegoval za naslov regensburškega in passauskega škofa, julija leta 1700 pa se je že odpovedal ljubljanski škofiji. Najprej je odstop sprejel cesar, papež pa šele 15. maja 1701.¹² 1. junija 1701¹³ se je upokojeni Herberstein umaknil v oratorij sv. Filipa Nerija v Perugia, kjer je nameraval preživeti preostanek življenja.¹⁴

¹⁰ Dolinar 1993, str. 73.

¹¹ Dolinar 1993, str. 73.

¹² Podatki Herbersteinovega odstopa in papeževe potrditve leta so različni, na to opozori že Klemenčič. Uporabljamo informacije iz: Klemenčič 1996, str. 8 in Dolničar 2003, str. 282 z op. 440. Drugačni podatki pri: Dolinar 1990, str. 184; Dolinar 1993, str. 74.

¹³ Steska 1901, str. 90; Klemenčič 1996, str. 8; Lavrič 2003, str. 452.

¹⁴ Za obdobje, ki ga preživi v oratoriju veliko izvemo iz: Lavrič 2003, str. 445–448, 452, 457 z op. 80, 83, str. 465–468 z op. 169, str. 476–477, 481–483, kjer avtorica čez celotno omenjeno poglavje objavi mnogo svežih podatkov o škofu samem in njegovem življenju iz korespondence med njim in dekanom.

Ob teh dosedanjih splošno poznanih informacijah, nam škofovo osebnost na svojevrsten interpretativen način predstavljajo tudi njegovi portreti. Pri nas sta do sedaj poznana in ohranjena dva: ptujski¹⁵ in novomeški,¹⁶ še eden v Avstriji¹⁷ in pri nas do sedaj neznan peruški portret,¹⁸ ki poleg zapuščine predstavlja drugo srečno odkritje. Nahaja se v zbirki umetnin na hodniku benediktinskega samostana, prvotno pa je bil v zakristiji benediktinske cerkve sv. Petra, ki je bila že takrat prepolna slik velikih umetniških imen. Benediktinci so s to gesto želeli počastiti spomin na umrlega škofa, ki je vso svoje imetje zapustil zakristiji.¹⁹ Slika je bila nato skupaj z vsemi škofovimi dokumenti dolgo časa v arhivu benediktinskega samostana, dokler je niso obesili na današnje mesto. Dobro ohranjena in izredno kvalitetna slika, uokvirjena v tipičen baročni okvir,²⁰ predstavlja dominantno škofovo doprso podobo, ki polno zaseda prostor slike, pri čemer roke niso zajete v izrez. V tričetrtinskem zasuku v desno in osvetljen z leve, portretiranec izstopa iz črnega nedefiniranega ozadja in se z jasnim prepričljivim pogledom obrača proti gledalcu. Temnosa, rdeče podložena in rdeče obrobljena moceta

¹⁵ Slika je kot delo neznanega slikarja datirana v prvo polovico 18. stoletja (Ciglencčki & Grothaus 1992, str. 125, kat. št. 4.14) in je last Pokrajinskega muzeja na Ptuj; nahaja se v "salonu Herberstein" na ptujskem gradu (olje/platno; vel. 233 x 146 cm, inv. št. G 109 s). Za primerjalno študijo vseh škofovih podob glej: Sitar 2006, str. 2–9.

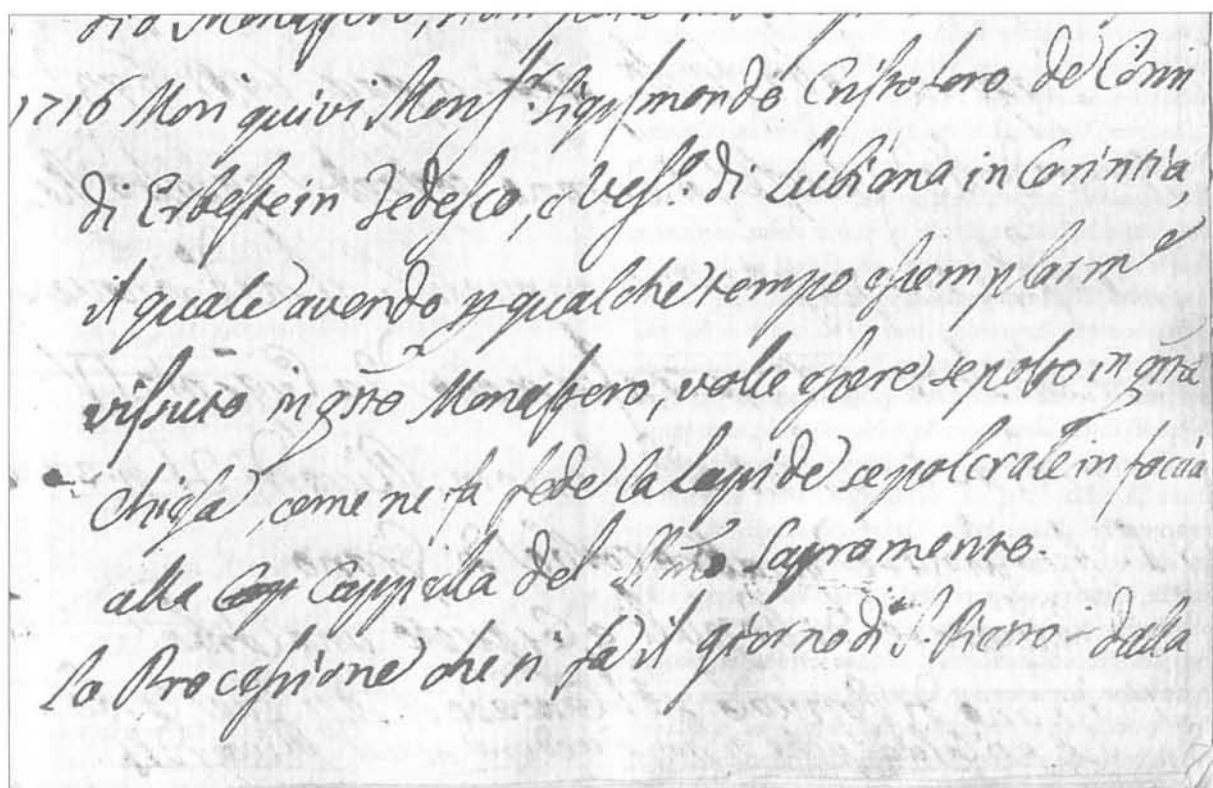
¹⁶ Slika neznanega avtorja je lahko nastala za časa njegovega proštovanja; visi na hodniku v galeriji proštov bivšega župniškega urada; škofija Novo mesto (olje/platno; vel. 73,2 cm x 91 cm).

¹⁷ Slika se nahaja v manjši sobani v prvem nadstropju gradu Herberstein na avstrijskem Štajerskem (olje/platno; vel. 84 x 106 cm; inv. št. B 465). Za posredovanje podatkov se zahvaljujem dr. Ciglencčkiji.

¹⁸ Slikarska tehnika: olje/platno; vel. 69 x 56 cm oziroma 83 x 94 cm z okvirjem vred; Monastero di S. Pietro di Perugia, Fondazione per l'Istruzione Agraria, Musco. Na hrbitišču se nahaja najverjetneje naknadno dodan zapis, ki potrjuje našo identifikacijo: *"Questo quadro rappresenta il Vescovo di Lubiana dei Conti di Herbestein"*: Sitar 2006, str. 5. Na tem mestu se želim zahvaliti za potrpečljivo in nadvse ustrezljivo pomoč patru Giustinu Farnediju in še posebej opatu samostana Martinu Sicilianiju, ki mi je med pripravo besedila posredoval ključne informacije o najdenju groba, o portretu (mere, obnovitveni posegi, provenienca).

¹⁹ Kot je objavljeno že v: Sitar 2006, str. 5 ponovno navajamo pomembno informacijo opata Siciliania, ki izrecno omenja ogromno količino srebrnine, ki naj bi jo upokojeni škof prinesel iz Ljubljane in ki jo je kasneje odnesel Napoleon. Opat še navaja pomemben podatek arhivista "Cecchinija", ki v popisu inventarja leta 1932 zapiše, da je slika še bila v zakristiji.

²⁰ Več o tem z natančnim opisom slike: Sitar 2006, str. 5 po prijaznih napotkih opata Martina Siciliania.

Detajl iz rokopisa 18. stoletja, ki govori o času in kraju Herbersteinove smrti: Annibale Mariotti, *Memorie storiche delle chiese di Perugia*, Biblioteca Augusta Perugia (foto: Paolo Renzi)

je naslikana preprosto in podobi daje pust, a monumentalen vtis, ki ga razbija edini okrasni element na sliki – rdeča linija v trojice razporejenih mocetnih gumbnic in gumbov na prsih.²¹ Ob vratu ima tesno zapet prosojen ovratnik z belim robom, ki je na kratko prepognjen čez moceto, na glavi pa ima položen črn solideo, izpod katerega uhajajo neurejeni prameni redkih sivih las. Realistično in psihološko ter likovno izredno prepričljivo naslikan portret predstavlja precej upadel in utrujen obraz z nezdravo bledico, ki izdaja resigniranost zaradi boleznih in starosti, vendar je v močnih obraznih potezah še vedno slutiti markantnost in umirjeno suverenost njegovega karakterja. O veličastnem razkazovanju položaja škofovske oblasti ni sledu, namesto tega je pred nami podoba uvelega, popreproščene, rahlo mračnega, a še vedno dostojanstvenega moža.²² Visoko čelo, izrazit, dolg in

rahlo usločen nos, močna brada, še posebej pa izstopajoče polne ustnice in nekoč najverjetneje še zaobljen obraz, so najprepoznavnejše lastnosti, ki ga povezujejo z rodbino Herberstein.²³

Po dosedanjem pregledu zapuščinskega gradiva še ni bilo mogoče zaslediti omembe tega portreta v katerem od dokumentov, a zagotovo bo to mogoče preveriti v nadaljnjem raziskovanju. Kot rečeno, škofove zapuščine ni bilo v oratoriju sv. Filipa Nerija, zato smo poizvedbo nadaljevali v občinski biblioteki.²⁴ Arhivsko gradivo so po ukinitvi papeževe posesti leta 1866 prevzeli v občinsko Biblioteca Augusto, kjer prav tako ne hranijo nobenih Herbersteinovih dokumentov, našli smo le omembo iz rokopisa iz 18. stoletja. Annibale Mariotti je v

²¹ Za poimenovanje škofovskih oblačil: Vrišer, Andreja: *Noša v baroku na Slovenskem*, str. 56–60.

²² Avtor, datacija, kraj nastanka, naročnik (najverjetneje škof sam) ter natančnejša provenienca portreta so še neznan. Portret je izredno prepričljiv in priča o zelo sposobnem slikarju, ki je najverjetneje slikal po živem modelu. Problematika ponuja zanimivo in neraziskano raziskovalno področje za prihodnje strokovnjake. Lavričeva objavi po-

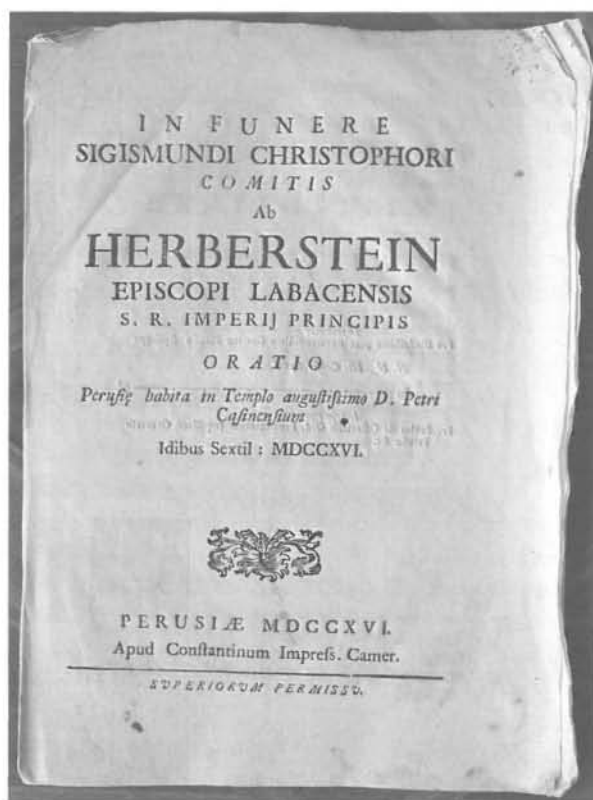
membne podatke o tem, da se je dal pred odhodom škof večkrat portretirati, kot je razvidno iz njegovih blagajniških zapiskov: Lavrič 2003, str. 447 z op. 21 in 22 in str. 448 z op. 23.

²³ Kar velja tudi za ostale omenjene portrete, s katerimi smo lahko preko vizualne primerjave dodatno potrdili identifikacijo. Vsi, razen novomeškega, ki je lahko bil naslikan že v obdobju njegovega proštovanja, so nastali po letu 1684, ko je bil Herberstein že posvečen za ljubljanskega škofa.

²⁴ Za prijazno posredovanje napotka se zahvaljujem patru Vittoreju di Cesareju iz Congregazione dell'Oratorio di San Filippo Neri di Perugia.

"Memorie storiche delle chiese di Perugia" zapisal, da je škof zares umrl v benediktinskem samostanu sv. Petra na obrobju Perugie leta: "1716. *Mori quivi Monsignor Sigismondo Christoforo de' Conti di Erbestein tedesco, e Vescovo di Lubiana in Carintia, il quale avendo per qualche tempo esemplarmente vissuto in questo monastero, volle essere sepolto in questa chiesa, come ne fa fede la lapide sepolcrale in faccia alla Capela del Santissimo Sacramento.*"²⁵ Tudi v naši literaturi smo lahko zasledili podatek, da je škof leta 1716 umrl in bil pokopan v samostanski cerkvi.²⁶ V Biblioteci Augusti smo izvedeli še dodatno pomembno dejstvo, da benediktinski samostanski arhiv ob ukinjanju papeževih posesti edini ni bil prenesen v državni arhiv²⁷ in se je tako do danes obdržal z vsemi že stoletja hranjenimi dokumenti. To je pomenilo dodatno možnost, da je škofova zapuščina pri benediktincih, kjer smo jo naposled tudi našli.

Preko dosedanjih raziskav še vedno ne poznamo konkretnih razlogov, zakaj se je Herberstein tik pred tako zahtevnim in napornim procesom, kot je bilo podiranje stare gotske in gradnja ter poslikava nove baročne stolnice,²⁸ nenadoma odpovedal škofovanju v Ljubljani, se upokojil in se nemudoma umaknil ravno k oratorijancem sv. Filipa Nerija v Perugia. Kot zapiše Lavričeva, si je škof že pred odhodom izbral pokojnino, s katero se je umaknil v Perugia. Še prej pa se je pisno pozanimal o bivalnih pogojih pri oratorijancih.²⁹ Na drugem mestu avtorica po podatkih iz pri nas ohranjene ko-

V fasciklu *Haereditas Herberstein P. D. 59* najdemo pogrebni Oratio: *In funere Sigismundi Christophori comitis ab Herberstein Episcopi Labacensis /.../ MDCCXVI.* (foto: Mateja Sitar)

respondence zapiše, da je škof leta 1702 že nosil oblačilo oratorijancev in si nadel redovno ime Hieronim.³⁰ Še vedno se je zanimal za dela na stolnici, pri čemer je pomagal z različnimi nasveti v zvezi umetniškimi deli za opremo cerkve.³¹ Prav posebno uganko je do danes predstavljala škofova preseleitev k benediktincem. Nemara v naslednjih vrsticah odstreto dodaten delček neznanega. V prihodnjem proučevanju Herbersteinovih zapuščinskih dokumentov pa se bo zagotovo razkrilo še veliko novega. Na tem mestu se posvečamo prvim svežim podatkom, ob katerih naj za začetek podamo okvirni seznam arhivskega gradiva, ki se nanaša na upokojenega škofa. Njegovi osebni dokumenti z vso ohranjeno korespondenco so zbrani v mapi z naslovom "*Haereditas Herbestein, P. D. 59*" Različno pisno gradivo od Herbersteinovih osebnih doku-

²⁵ Citat je objavljen v: Sitar 2006, str. 4 in ga na tem mestu ponovno navajamo: "1716. *Tukaj je umrl Monsg. Sigismondo Christoforo, nemški grof Herberstein in ljubljanski škof na Koroškem (najverjetneje napaka, Carnioli/na Kranjskem), ki je nekaj časa zgladno živel v tem samostanu in si želel, da bi bil pokopan v tej cerkvi, kar dokazuje nagrobnik nasproti kapele Najsvetejšega.*" Mariotti, Annibale: *Memorie storiche delle chiese di Perugia*, XVIII sec., ms. 1927, Biblioteca Augusta Perugia, Ufficio Fondo Antico. G. Paolu Renziju se iskreno zahvaljujem za informacijo in napotitev k patru Farnediju v benediktinski samostan sv. Petra.

²⁶ Dolinarjevo pravilno navajanje kraja bivanja v samostanu sv. Petra in mesto pokopa "samostansko cerkev": Dolinar 1990, str. 184 in Dolinar 1993, str. 74; prim.: Klemenčič 1996, str. 9 (in op. 11), kjer s prvo objavo škofovega nagrobnika pri nas dokončno potrди pravilen podatek, da je ostareli škof umrl 20. julija 1716 v benediktinskem samostanu sv. Petra v Perugii, kjer je tudi pokopan. V op. 11 pa objavi še omembo nagrobnika v tuji literaturi: Kauffmann, Georg: *Reclams Kunstführer Italien*, str. 474. Še prej pravilno navaja tudi Höfler 1978, str. 85, 87.

²⁷ Archivio di Stato di Perugia je še nepreverjen.

²⁸ Vemo, da je v veliki meri breme obležalo na plečih marljivega in izredno sposobnega stolnega dekana Antona Dolničarja.

²⁹ Lavrič 2003, str. 447 z op. 21 in 22.

³⁰ Lavrič 2003, str. 457.

³¹ Že takrat je poznal lesen baldahin pri peruških benediktincih, ki ga je občudoval in priporočal tudi ljubljanskemu dekanu Antonu Dolničarju, ki bi se pri novi opremi cerkvene notranjščine lahko zgledoval po peruških svetiščih: Lavrič 2003, str. 457 z op. 80–83.

mentov do tistih, ki se le nanašajo nanj, je urejeno po fasciklah:³²

Diversi, 105: registro di entrate e uscite x (per) l'eredita Herbestein,

Diversi, 107: registro di entrata e uscita per l'eredita Herberstein 1735–1791,

Diversi 34: Libro Secondo segnato con lettera B DE' MORTI seppelliti nella Chiesa Abaziale di S. Pietro di Perugia de' Monaci dell'Ordine di S. Benedetto della Congregazione Cassinese e de' Compromessi altrove ancora defonti, Defunctorum B,

Il registro riporta il testamento 1716–1736,

Mazzi XX, fasc. 3: Causa tra il Monastero di S. P. per un possedimento di S. Patrignano, parte dell'eredita Herbestein, 1762,

Mazzi LXXII, fasc. 2: Materiale vario relativo ad Herbestein e al suo lascito, secc. XVII–XIX: glej pod točke: 9. Riflessioni sopra il Testamento di Mons. Illustrissimo Reverendissimo Erbestein; 10. Inventario Testamento Erbestein; 11. Relazione sepoltura Erbestein,

Protocolli diversi, 59: "Haereditas Herbestein QQQ" secc. XVII–XVIII.

Za uvod bomo zaradi bogatega obsega informacij objavili skrajšano in preurejeno verzijo rokopisa iz 18. stoletja in sicer iz poglavja: "*Ricordo a perpetua memoria*".³³ Pisec, ki izhaja iz samostana sv. Petra, je v svojem rokopisu zabeležil, da je opat tega samostana don Carlo Francesco della Penna³⁴ leta

1760 naročil preureditev levih stranskih kapel v cerkvi sv. Petra. Na mestu, kjer sta bili kapeli sv. Benedikta in grofov Ranieri, so ponovno vse od temeljev na novo gradili širšo kapelo. Ker so kapelo sv. Benedikta izpraznili do temeljev in odstranili tudi tla, so ob tem porušili in na novo pokrili staro grobnico izumrle družine Oddi, ki je imela včasih v tej kapeli svoj patronat. Kasneje je bila ta kapela namenjena za grobnico posmrtnih ostankov mnogih menihov iz samostana sv. Petra. Ob tej priložnosti so našli in odprli poseben grob pokojnega "*Illustrissimo e Reverendissimo Monsignore Sigismondo Cristoforo de' Conti d' Harbestein di Gratz in Fiandra, Canonico delle Chiese Cattedrali di Ratisbona e di Passavia, poi Vescovo di Lubiana in Carniola, Provincia degli Stati austriaci*".³⁵ Kronist pojasni, da je z namenom, da bi živel le za Boga in zase, pokojni Herberstein zaključil škofovanje s častno pokojnino; od svetega papeža Klemna XI.³⁶ in preko prošelj veličastnemu cesarju Leopoldu I. je dosegel dovoljenje, da se je lahko popolnoma umaknil v privatno življenje. Za uresničitev te želje se je leta 1701 odpravil v Italijo. Pisec zapiše, da je njihovo mesto izbral zaradi zdrave klime, za domovanje pa je izbral t. i. Novo cerkev ("*La casa Religiosa*") patrov kongregacije sv. Filipa Nerija.³⁷ Tukaj je v

1745–1751 in 1757–1760 opat samostana sv. Petra in je bil zelo zaslužen za Montecassinsko kongregacijo. Takoj po izobraževanju (1620–1740) je opravljal različne službene dolžnosti, bil je "Lettore di canoni" v padovanskih šolah, v Bresciji, Perugii in na Collegio S. Anselmo v Rimu (po: *Libro secondo segnato oziroma Defunctorum B*, *Diversi* 34, cc. 26v–27v: Archivio Monastero di S. Pietro di Perugia) in kurjski komprokurator (1740), prior v Folignu (1740), prior v Perugii (1741), kurjski kancler (1745), opat v Perugii (1745), opat v Folignu (1751) in vnovič peruški opat (1757–1760). Umril je star 59 let 30. avgusta 1760 (po: *Monachorum Casinensium series*, Lucemburhi, 1751, str. 27); iz poglavja: 119. D. Carlo Francesco della Penna, da Perugia (1745–1751) (1757–1760), Elli 1994, str. 270, arhiv in knjižnica benediktinskega samostana sv. Petra, Perugia, str. 283–285).

³⁵ Pri navedbi *Fiandra* (Flandrija) gre najverjetneje za avtorjevo napako pri poimenovanju dežele avstrijske Štajerske: *Libro secondo segnato*, list 16, str. 1.

³⁶ Portret Klemna XI. (grafika – 1110 x 605 iz leta 1701 s podpisom "*Arnold van Westerhout antverpiensis*", na strani pa: "*Antonius Odatus pinxit*") najdemo na hodniku samostana; bil je restavriran in objavljen: *Il campanile di San Pietro e Perugia*, str. 113–115.

³⁷ Vzrok, zakaj je izbral ravno oratorij sv. Filipa Nerija, v muzikoloških raziskavah pojasnjuje tudi dr. Höfler, ki meni, da je Herberstein precej zaslužen za razvoj slovenske baročne glasbe 18. stoletja, predvsem zaradi premoženja, namenjenega tudi glasbi, ki ga je ob odhodu zapustil ljubljanski stolnici in v Italijo odšel kot preprost menih. Še posebej velika je bila njegova razširitvi stolnične glasbene dejavnosti namenjena darovnica, ki je začela veljati po

³² Na primer po njegovi smrti je bilo napisanih precej različnih dokumentov, ki se nanašajo na razporejanje njegove materialne lastnine, ki jo je zapustil krestitiji. Če med osebno pisno zapuščino naštejemo le nekatere, omenimo obsežno škofovo korespondenco, računске knjige, seznam škofovih knjig, dovoljenja, osnutke govorov na Montecassinski kongregaciji, pontifikalne dokumente naslovljene na škofa (iz leta 1702 je ohranjeno dovoljenje Klemna XI. za prejetje pokojnine v višini 400 skudov), osnutek oporo, ... itd. Vse navedbe gradiva so dobesedne (kot je izpisano v originalu), naštevamo samo v maju 2006 dostopno in pregledano gradivo, ki še čaka natančnejšega raziskovanja: Archivio Monastero di S. Pietro di Perugia, Fondazione per l'Istruzione Agraria in Perugia; foto: Mateja Sitar, Marta Bensa, ZVKDS *Restauratorski center*, arhiv oddelka za dokumentacijo.

³³ *Diversi* 34: Libro secondo segnato con lettera B de' morti seppelliti nella Chiesa Abaziale di S. Pietro di Perugia de' Monaci dell'Ordine di S. Benedetto della Congregazione Cassinese e de' Compromessi altrove ancora defonti, listi 16–19, Defunctorum B. Bibliotheca Sancti Petri, Perusia, arhiv in knjižnica benediktinskega samostana sv. Petra, Perugia. V nadaljevanju navajamo v krajši obliki: *Libro secondo segnato*. Avtor je tekst napisal v letu 1760 (glej: *Libro secondo segnato*, list 17, str. 1) in je v tem trenutku še neznan, zagotovo pa je izhajal iz omenjene samostanske skupnosti.

³⁴ D. Carlo Francesco della Penna je bil v dveh obdobjih

skupnosti preživel 12 let.³⁸ V tem času je marljivo opravljal vse dolžnosti in naloge v samostanski skupnosti, dokler ni zahrepenel po bolj svobodni klimi "di respirare un aria piu' libera" in po bolj udobnem življenju "di godere un comodo maggiore". Tako izvemo vzrok, zakaj se je raje preselil v samostan sv. Petra, kjer je nato preživel približno tri leta, dokler ni 20. julija 1716 "pobožno umrl kot je tudi pobožno živel", zapiše kronist.

Iz rokopisa kronike opata samostana sv. Petra don Maura Binija dodatno izvemo, da je škof: "Preden je zapustil ljubljansko škofijo, 2. januarja 1701, lastnoročno spisal oporoko, s katero je za dediče svojega imetja v Italiji imenoval patre Filipine v Perugii. Oporoko je predal dekanu ljubljanske stolnice dr. Janezu Antonu Dolničarju. Ta oporoka je bila razveljavljena in ponovno tudi tista, ki jo je sklenil 1. januarja 1714 na čast Flaminiu Batozziju in po aktih peruginskega notarja Evangelista Blasija je 18. junija 1714 spisal novo oporoko, s katero je nato umrl. S tem pooblastilom je lastnino, ki jo je imel v Italiji podedovala zakristija naše cerkve sv. Petra, kjer bodo z njenimi darovi nabavili zgolj cerkveno opremo in okras. Njegova smrt je bila zelo objokovana in žalostna, ker so ga vsi ljubili in spoštovali zaradi njegove pobožnosti in vrlin. Kot je zahteval v oporoki, so ga pokopali kot preprostega meniha. Vendar so samostanski opat in menihi iz hvaležnosti za dobrodelnost slovitega prelata kasneje, 13. avgusta, priredili svečan veličasten pogreb in pripravili lepe kamnite napise, ki krasijo grob in glavna cerkvena vrata."³⁹ Nadaljuje: "Samostan je za svojo zakristijo 21. julija vzel v last imetje Monsignora Herbersteina oziroma eno posest v kraju V. Teverina v pokrajini S. Martino in Campo, depozit v višini 2450 skudov v banki gospoda Righettija Lombardija in vso pohištvo, ki so ga našli v rezidenci škofa Herbersteina, ki se je imenovala "Paradiso" /.../."⁴⁰ Tako od opata Binija izvemo zanimiv po-

datek o škofovem bivališču pri benediktincih, ki je v primerjavi z življenjem pri oratorijancih, zagotovo pomenilo precej udobnejše bivanje.

Vrnimo se k odkritju škofovega groba v letu 1760. Pisec teksta "Ricordo a perpetua memoria" poroča, da so o tem takoj obvestili samostanskega opata. Le-ta je bil sprva neodločen in je dvomil, ali sme odstraniti truplo s kraja, ki je bil izbran za zadnje počivališče. Preveril je oporoko pokojnega prelata, kjer je zapisano, da je edini dedič škofovega imetja zakristija tega samostana in še, da pokojni škof prepušča izbiro kraja za pokop v cerkvi sv. Petra v svobodno odločitev patru, ki bo v času njegove smrti samostanski opat. Besede pokojnega škofa iz oporoke se glasijo: "Corpus meum sepeliatur in cripta determinanda a Reverendissimo Padre Abate in Templo Sancti Petri".⁴¹ Opat je takoj ukazal, naj, ne da bi spremenili kraj zadnjega bivališča, grob le premestijo na najprimernejše mesto znotraj cerkve. Z zvonovi so nato priklicali vse menihe v zakristijo. Opat, ki zaradi slabega zdravja ni bil prisoten, je naročil pohod procesije s kraja, kjer je bil škof prvotno pokopan. "Najprej je šel križ, nato nosači sveč in vsi menihi s prižganimi svečami, na koncu je šel prečastiti don Massimo Agosti, samostanski prior, ogrnjen v črn pluvial, spremljal ga je mojster ceremonije in drugi duhovniki s kadilnico, s kropilnikom in ritualno knjigo."⁴² Ko je procesija prispela do kraja, kjer je bila krsta s truplom, so nanjo položili črno pregrinjalo, prečastiti prior don Massimo Agosti jo je s sveto vodo poskropil in citiral psalm "De profundis" z molitvijo "pro episcopo defuncto". Procesija se je pomikala proti cerkvi. Ko so dospeli, so krsto postavili na sredino cerkve in okoli nje štiri prižgane bakle ter takoj pričeli peti slovesno mašo za mrtve, kot jih pojejo na obletnicah. Kot je navada, so po končani maši opravili odvezo. Pisec zapiše: "/.../ vse to se je dogodilo 13. avgusta tega leta 1760" in pojasni, "/.../ da so škofa na isti dan 13. avgusta 1716 pokopali, da pa je, kot je znano, umrl že malo prej,"⁴³ kar smo izvedeli že iz kronike opata Maura Binija.

škofovi smrti 1716. "V Perugii se je, bržčas že unaprej vedoč, srečal z redom, ki se je kar se da tesno povezoval z glasbo in prav določno z oratorijem: znano je, da je Filippo Neri pobudnik tistega oratorijskega gibanja, v katerega okrilju je zrastle nova, tipično baročna glasbena zvrst, četudi sprva vezana na govorne meditacije"; več o tem: Höfler, Janez: Glasbena kapela ljubljanske stolnice v drugi polovici 17. stol., str. 141–147; prim.: Höfler 1978, str. 85 in citat na str. 115 s starejšimi viri. Na zasluge za slovensko glasbeno zgodovino opozori tudi: Klemenčič 1996, str. 9 z op. 9.

³⁸ Identičen opis o škofu Herbersteinu in njegovem umiku v Italijo poda tudi opat don Mauro Bini v svoji kroniki: *Cronotassi degli Abbati del Monastero di S. Pietro in Perugia*, ki jo objavi: Elli 1994, str. 270–271.

³⁹ Elli 1994, str. 270.

⁴⁰ "/.../ e che secondo la tradizione era il quartiere detto della Procura, o sicuramente la camera contigua detta S. Constanzo" (Lib. contr. n. 58, str. 77, 78, 79) (str. 183–84) zapiše opat Elli in ob tem navaja vire (drugi se najverjetneje nanaša na kroniko opata Binija): Elli 1994, str. 270–271.

⁴¹ *Libro secondo segnato*, list 16, str. 2.

⁴² Pisec opiše procesijo: *Libro secondo segnato*, list 17, str. 1.

⁴³ Pontifikalno mašo z izbrano in ubrano glasbo sta pela častiti oče don Carlo Baldizoppi, peruginski opat tega samostana ob asistenci mgn. Pietra de Carolisa, rimskega opata, guvernerja Perugie in predstavnika Umbrije ter mestnih sodnikov. Don Gianangelo Guidarelli, kanonik peruške katedrale pa je recitiral pogrebno molitev, ki so jo natisnili: *Libro secondo segnato*, list 17, str. 1 (v škofovi zapuščini je ohranjena natisnjena pogrebna molitev: *In funere Sigismundi Christophori comitis ab Herberstein Episcopi Labacensis /.../ Oratio /.../*, MDCCXVI.; iz fascikla: Haecreditas Herberstein P. D. 59; (foto: Mateja Sitar).

Nato nadaljuje s pripovedjo, kako so odkrili grob oziroma grobnico z dvojno krsto. Pravi, da so se zavedali, da je zunanja krsta zaradi vlage v prostoru, kjer se je nahajala celih 44 let, močno vlažna. Bila je skoraj v celoti zgnita in bi lahko hitro razpadla. Opat je naročil, naj naredijo novo večjo krsto iz močnega lesa in vanjo postavijo stari krsti. Ob tej priložnosti so želeli opraviti pregled trupla v prisotnosti gospoda Vincenzia Antoninija, javnega peruginskega notarja. Uradno so odprli obe krsti. Najprej so našli svinčen tulec in ga odprli. V njem je bil spis napisan z lepo pisavo na ovčjem pergamentu:

"Sigismundus Christophorus ex Comitibus Ab Harbestein

Germanus ex Graecio Episcopus Labacensis Qui In episcopatu Annis XVII. Degens Dein Illo Abdicato Cupiens Soli Deo Sibique Servire Perusiam Venit Die XVI. ... Anni MDCCI. Sorte Privata Fruiturus Ubi Die XX. Julii MDCCXVI Obdormivit In Domino aetatis Suae Annorum LXXIV

*Mensium IV. Dierum VII."*⁴⁴

Kronist natančno opiše, kako so uzrli celotno škofovo truplo, na obrazu ni bilo več mesa, na glavi je imel navadno mitro, pod njo črno čepico, pod katero so ostali le sivi lasje. Oblečen je bil v vsa pontifikalna oblačila v roza barvi; škofovski talar iz vijoličaste tkanine,⁴⁵ na rokah je imel vijoličaste svilene rokavice in prstan. Čeprav je bilo slabo razvidno, so opazili, da je bil prstan srebrn, pozlačen, okrašen z belim kamnom. Oblačila so se kar dobro ohranila, še najbolj je vlaga poškodovala vijoličaste sandale, katerih podplati so deloma že odstopili, saj niso bili prišiti, ampak samo prilepljeni. Ovčji pergament je bil ponekod obarvan roza, tako da je bila pisava komajda še razvidna. Tako so tekst prepisali na podoben papir in ga verificirali s podpisom notarja, ki je pripravil notarsko listino. Originalen spis so skupaj s kopijo potisnili nazaj v svinčeni tulec, ga zaprli s kositrom in postavili v

Nagrobnik Žige Kristofa Herbersteina v levi stranski ladji cerkve sv. Petra v Perugi (foto: Mateja Sitar)

dobro zaprt opečnat tulec, da bi se kar v največji meri ohranil. Nato so krsti zaprli, ju postavili v novo, tretjo in jo zapečatili z velikim pečatom samostana v prisotnosti prej omenjenega notarja in drugih prisotnih oseb. Nekateri so bili kot priče ves čas prisotni pri celotnem dogodku in jih v nadaljevanju avtor tudi omenja. Pred tem so izkopali nov grob, ki je moral biti dovolj velik, da so vanj položili krsto skupaj z votlo posodo ("verrina"), v katero so (kot je bilo v navadi) zaprli škofova črevesa in srce. Tla, pod katerimi je sedaj ležalo truplo odličnega prelata, so tlakovali z opeko in zgradili opečnat obok, ki se je naslonil na zidovje, s katerim je bil sedaj grob utrjen. Grob se nahaja malo vstran od prostora, v katerem je toliko let ležal in skoraj nasproti nove kapele ter pod marmornim nagrobnikom, ki so ga postavili po njegovi smrti.

Pri tem moramo opozoriti še na drugo besedilo, ki pri opisu lokacije škofovega groba izpričuje identične podatke. Iz knjižne izdaje popisa slik oziroma umetnin v cerkvi sv. Petra iz leta 1792 ob ostalih pomembnih podatkih izvemo celo ime avtorja, ki je sestavil napis na nagrobniku. To je bil Herbersteinov prijatelj, bolonjski patricij in peruški

⁴⁴ Rokopis razkriva izvor in ime pokojnega ljubljanskega škofa, ki je v škofiji preživel 17 let; nato je odpovedal to službo v želji služiti samo Bogu in sebi; v Perugio je prišel dneva 16. ... leta 1701, da bi užival zasebno srečo do 20. julija 1716, ko je zaspal v Bogu pri svojih 74-ih letih, 4-ih mesecih in 7-ih dnevih: *Libro secondo segnato*, list 17, str. 2. Zanimivo je navajanje, da je škof umrl pri 74-ih in ne pri 72-ih letih, kot naj bi bilo pravilno. Tudi v kroniki opata Binija: "20. julija 1716 je v tem samostanu v 74-tem letu starosti umrl /.../": Elli 1994, str. 270.

⁴⁵ Pri oblačilih "[...] la soltana vescovile di saia paonazza [...]" podajam ohlapno rešitev in opozarjam na problematičnost natančnega prevoda: *Libro secondo segnato*, list 17, str. 2.

škof msgn. Vitale Giuseppe de' Buoi.⁴⁶ Kronist dalje pojasnjuje, da je bil nagrobnik, ki ga krasi ta v čast pobožnemu škofu izklesan napis, postavljen v kapeli sv. Benedikta in so ga med posodobitvami cerkve predstavili za pult oziroma ambon na evangelijski strani. Na tleh groba je bila postavljena majhna bela marmorna plošča z vklesanimi besedami: "*Ossa Sigismundi Christophori – Episcopi Labacensis*".⁴⁷ Opozori, da so bila vsa zgoraj navedena dejanja izvedena na izrecen ukaz in dovoljenje opata samostana sv. Petra častitega očeta don Carla Francesca della Penne in v prisotnosti več prečastitih duhovnikov, menihov, gospodov in še ostalih udeležencev, ki so bili priče celotnega prej navedenega dogodka, katerega so po besedah pisca: "*/.../ zelo natančno in na široko opisali za večen spomin tako, kot nam je ukazal prečastiti opat*".⁴⁸

Kot zanimivost omenimo še kronistovo zaključno pisanje, kjer je natančno opisal, kako so zidarji ob kopanju škofovega groba naleteli na neke vrsto nišo ali del toliko široke odprtine, morda okna, da so vanj postavili posodo s škofovimi organi. V isti niši so opazili še eno odprtino, vendar je zaradi teme niso razločili in so sklepali, da je bila najverjetneje del kakšnega večjega prostora. To bi lahko pomenilo, kot že takrat modro sklepa pisec, da so naleteli na podzemni prostor oziroma cerkev ("*scurolo*"), katere se velikokrat nahajajo pod takšnimi starodavnimi cerkvami. Nato nejevoljen nadaljuje, da je bila to zgolj pripoved zidarjev, nihče

drug pa ni bil zraven, da bi jih opozoril, naj bolje preverijo, tudi s pomočjo sveče, kam odprtina vodi. Tako ostajajo samo nejasni sumi, a pisec upa, da bodo te informacije koristne prihodnjim rodovom, da jim bo kot pot ali luč za nadaljevanje preiskovanja, ki se zaradi nemarnosti delavcev ni izvedlo. Če bi namreč delavci že pred zakopom krste opozorili na odkritje, bi se raziskave poglobile in omenjena zadeva bi bila bolj jasna. Ker pa je bila dvojna krsta že položena v jamo in grob zaprt, ni preostalo drugega, kot da to zgodbo avtor opiše v tem rokopisu.⁴⁹

Temu primerljivo je pripovedovanje današnjega opata samostana sv. Petra patra Martina Sicilianija, ki je ob enem Direttore dell' Osservatorio Sismico Andrea Bina di Perugia, enega najpomembnejših seizmografskih observatorijev na svetu, ki se nahaja pod samostanom in je med najstarejšimi na svetu. Ob prenovah in novejših arheoloških izkopavanjih v 20. stoletju so pod samostansko cerkvijo ponovno naleteli na Herbersteinov grob, ki se je res nahajal pod nagrobno ploščo. Grob so našli pod cerkvenimi tlemi tik pod nagrobnikom in sicer v višini line ob grobu, ki se nahaja pol metra višje od današnjih tal pod cerkvijo. V dvojni krsti so odkrili truplo, odeto v rdeče mašno oblačilo, ki je bilo po besedah opata Sicilianija še ohranjeno. Tudi lasje in prelatska čepica naj bi bili rdeči.⁵⁰ Zraven so našli amforo oziroma posodo, ki je bila zapečaten z notarskim pečatom. Pečat naj bi bil zelo lep, narejen iz rdečega pečatnega voska. V posodi so našli ohranjene škofove organe, ki so skupaj z vsem ostalim v roku ene ure razpadli. Ostaline so položili v novo pocinkano krsto. Danes je na tem mestu hodnik oziroma ena od prehodnih poti pod cerkvijo sv. Petra, kjer si lahko ogledamo ostanke starejših gradbenih faz, med katerimi je zagotovo najzanimivejša starokrščanska bazilika z ohranjenimi poslikavami.

Iz ohranjenega gradiva v enem najstarejših peruških arhivov smo izvedeli marsikatero zanimivo notico o nekdanjem ljubljanskem škofu Žigu Kristofu Herbersteinu in celo uzrli njegovo starostno podobo na izredno prepričljivem portretu. Izvedeli smo vzrok in letnico selitve k benediktincem, spoznali natančno opisane okoliščine najdenja originalnega nahajališča škofovega groba in sledili prepoznavi škofovega trupla in opisu njegove premetutve ter ponovnega slovesnega pokopa z imeni udeleženi. Razkrito je ime avtorja slovesnega na-

⁴⁶ "*/.../če zapustimo kapelo, na desni strani najdemo lepo sliko Judite, ki v roki drži odsekano Holofernovo glavo, ki je Sassoferratova prelepa kopija Raffaelove slike na lesu. Nasproti te slike vidimo nagrobnik: "Monsignora Cristofana de' Conti d' Herberstein", ljubljanskega škofa na Kranjskem in kneza svetega rimskega cesarstva, ki je 20. julija 1716 pobožno umrl v tem samostanu in so ga avgusta 1760 prenesli iz mesta, kjer je bil leta 1716 pokopan in, kot je razvidno iz napisa, ki ga je sestavil msgn. Vitale Giuseppe de' Buoi, bolonjski patricij in škof iz Perugia ter prijatelj pokojnega prelata; iz knjige: *Descrizione* 1792. Napis z nagrobne plošče objavi v originalu in prevodu: Klemencič 1996, str. 9.*

⁴⁷ "*Kosti ljubljanskega škofa Sigismunda Kristofa*"; *Libro secondo segnato*, list 18, 2. str.; prim.: *Descrizione* 1792, str. XLV.

⁴⁸ Imenuje nekatere prisotne (iz: *Libro secondo segnato*, list 18, str. 2):

- prečastiti duhovniki: Don Massimo Agosti iz Bergama, redovnik Sv. Giustine iz Padove in prior tega samostana; Don Stefano Rossetti iz Perugia, vikar zakristije; Don Anselmo Bonacquisti iz Assisija, "secondo cellerario"; Don Francesco Maria Galassi iz Bologne, prior iz sv. Costanza
- drugi menihi: Signor Vincenzio Cuppini; Signor Domenico Angeletti iz Perugia, oba habilitirana pomočnika v tem samostanu
- gospodje: Giuseppe Calindri iz Perugia; Gregorio Gentili iz Sv. Severina v Marcah, ki je bil opatov strežnik;
- mojster Francesco Leoni, glavni zidarski mojster iz Švice; Francesco Belli, strežnik v tem samostanu.

⁴⁹ *Libro secondo segnato*, list 19.

⁵⁰ Rdečo barvo razlaga kot posledico kemijskega procesa razkranja.

pisa na nagrobni plošči in mnogo drugih zanimivih potankosti. Še vedno pa ostaja velika količina na novo najdenega gradiva neobdelana in s tem veliko neznank še neraziskanih in mnogih dodatno porajajočih se vprašanj neodgovorjenih. Skozi celotno pisanje nam je pripoved neznanega kronista predstavljala rdečo nit v iskanju in razumevanju svežih informacij, zato bomo naše pisanje sklenili z njegovimi zadnjimi besedami.

V zaključku ponosno zapiše, da rokopis "*Ricordo a perpetua memoria*" priča o "*/.../ prenosu in prepoznavi trupla Mons. Signora Sigismonda Cristofana de' Conti d' Herbestein*", ljubljanskega škofa, na katerega spomin bo za vedno ostal blagoslovljen preko katerekoli osebe iz našega starodavnega, učenega, avgustovega mesta, katerega je kot najljubše izbral škof sam med mnogimi drugimi mesti, ki so ga želela sprejeti med svoje zidove in mu streči, vendar je s svojo pristransko naklonjenostjo pokazal, da smo mu veliko bližji prav mi.⁵¹

Viri in literatura

Nadškofijski arhiv v Ljubljani:

J. A. Dolničar 1700–1713, *Accepta et exposita*: Dolničar, Janez Anton: *Accepta et exposita in novam fabricam Basilicae Labacensis ab Anno 1700 usque ad Annum 1713* ali *Liber Acceptorum et Expositorum pro Fabrica Ecclesiae Cathedralis Labacensis Divo Nicolao sacre de Anno MDCC et sequentibus. A Joanne Antinio Thalnitzscher de Thalberg Cathed. Eccl. Decano, Vicario Gen., et praefatae fabricae direttore conscriptus* (NŠAL, ŽA/Zg. zap., fasc. 2).

J. G. Dolničar 1701, *Historia*: Dolničar, Janez Gregor: *Historia Cathedralis Ecclesiae Labacensis*, Labaci [1701], 1882. (original v Semeniški knjižnici, rkp. 5; rokopisni prepis v NŠAL, ŽA/Zg. zap., fasc. 2).

Biblioteca Augusta Perugia:

Mariotti, Annibale: *Memorie storiche delle chiese di Perugia*, XVIII sec., ms. 1927. Ufficio Fondo Antico.

Archivio Monastero di S. Pietro di Perugia, Fondazione per l'Istruzione Agraria:

Il registro riporta il testamento 1716–1736.

/Libri/ *Diversi*, n. 105: registro di entrate e uscite x (per) l'eredita Herbestein.

/Libri/ *Diversi*, n. 107: registro di entrata e uscita per l'eredita Herberstein 1735–1791.

/Libri/ *Diversi* n. 34: *Libro secondo segnato*: Libro Secondo segnato con lettera B De' Morti seppelliti nella Chiesa Abaziale di S. Pietro di Perugia de' Monaci dell'Ordine di S. Benedetto della Congregazione Cassinese e de' Comprofessi altrove ancora defonti, Defunctorum B.

Mazzi/o XX, n. 3: Causa tra il Monastero di S. P. per un possedimento di S. Patrignano, parte dell'eredita Herbestein – 1762.

Mazzi/o LXXII, n. 2: Materiale vario relativo ad Herbestein e al suo lascito, secc. XVII-XIX: za nas so posebej zanimive točke: 9. Riflessioni sopra il Testamento di Mons. Illustrissimo Reverendissimo Erbestein; 10. Inventario Testamento Erbestein; 11. Relazione sepoltura Erbestein.

Protocolli diversi, 59: "Haereditas Herbestein QQQ" secc. XVII–XVIII.

Bibliotheca Sancti Petri, Perusiae; Archivio Monastero di S. Pietro di Perugia:

Bini, Abbate Don Mauro: autore della Cronaca manoscritta intitolata: *Memorie storiche del Monastero di S. Pietro di Perugia, dell' Ordine di S. Benedetto*. (racolte e redatte da un monaco di esso nel 1848).

Bini, Don Mauro: *Memorie delle Chiese dipendenti dal monastero di San Pietro a Perugia*. Manoscritto s. d. Archivio Monastero di S. Pietro, C M 439, I, Q. f. (databile entro la prima meta del XIX. secolo)

Descrizione 1792: *Descrizione delle pitture di San Pietro di Perugia, Chiesa de' Monaci Neri di S. Benedetto della Congregazione Casinese* di quanto si vede in essa di piu singolare, colle notizie de'loro Autori, terza edizione in Perugia MDCCXCII.; presso Carlo Baudel, A 19, P, 3, XLIV–XLV.

Elli 1994: Elli, Ab. Pietro O. S. B.: *Cronotassi degli Abbati del Monastero di S. Pietro in Perugia conforme alla Cronaca ms. dell'Abate D. Mauro Bini († 1849)*. Abbazia S. Pietro. Perugia 1994.

Il campanile di San Pietro e Perugia. zbirka: *Arte e architettura – studi e restauri*. Fondazione per l'Istruzione Agraria. Perugia 2002.

Le carte che parlano ... L' Archivio storico dell' Abbazia di San Pietro in Perugia. zbirka: *Arte e architettura – studi e restauri*. Fondazione per l'Istruzione Agraria. Perugia 2005.

Siciliani, Martino: *San Pietro, Perugia. L'Abbazia e la Basilica di S. Pietro in Perugia. Storia e Arte*. Perugia 1994.

⁵¹ *Libro secondo segnato*, list 19.

Literatura

Bergamini, Giuseppe: *Giulio Quaglio*. Udine 1994.

Bergamini, Giuseppe: Giulio Quaglio: inediti e considerazioni. *Vis imaginis. Baročno slikarstvo in grafika. Jubilejni zbornik za Anico Cevc* (ur. Barbara Murovec). Ljubljana 2006, str. 191–222.

Ciglencečki & Grothaus 1992: Ciglencečki, Marjeta & Grothaus, Maximilian: *Srečanje z Jutrovim na ptujskem gradu*. Ptuj: Pokrajinski muzej, 1992.

Dolinar 1990: Dolinar, France M.: Herberstein Sigmund Christoph. *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1648–1803. Ein biographisches Lexikon* (ur. Erwin Gatz). Berlin 1990, str. 183–184.

Dolinar 1993: Dolinar, France M.: *Prošti novomeškega kapitlja 1493–1993*. Novo mesto 1993.

Dolničar 2003: Dolničar, Janez Gregor: *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve* (ur. Ana Lavrič). Ljubljana 2003.

Gruden, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda*, 1 (1910–1916). Ljubljana 1992.

Höfler 1978: Höfler, Janez: *Glasbena umetnost pozne renesanse in baroka na Slovenskem*. Ljubljana 1978.

Kauffmann, Georg: *Reclams Kunstführer Italien. Band IV. Emilia-Romagna. Marken. Umbrien. Baudenkmäler und Museen*. Stuttgart 1971.

Lavrič 2003: Lavrič, Ana: *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve po dokumentih Janeza Antona Dolničarja*, str. 443–495; Dolničar, Janez Gregor: *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve* (ur. Ana Lavrič). Ljubljana 2003.

Lavrič, Ana: *Ljubljanska stolnica. Umetnostni vodnik*. Ljubljana 2007.

Lesar, Josip: Herberstein Sigism. Kristof. *Slovenski biografski leksikon*, 1/2. Ljubljana 1926.

Matijević, Jožef: *Katalog portretov, Dragotine kapiteljske cerkve v Novem mestu*. Novo mesto 1993.

Purkarthofer, Heinrich: *Geschichte der Familie Herberstein. Die Steiermark*. Graz: Brücke und Bollwerk, 1987.

Smolik, Marjan: *Semeniška knjižnica v Ljubljani. Zbirka vodnikov Kulturni in naravni spomeniki Slovenije*, 54. Ljubljana 1975.

Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzogthums Krain*, 2/8. Laibach-Nürnberg 1689.

Vrišer, Andreja: *Noša v baroku na Slovenskem*. Ljubljana 1993.

Wurzbach, Constant von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, VIII. Wien 1862.

Časopisi in revije

Benkovič, Josip: *Kranjski bogoslovci v Rimu. Izvestja muzejskega društva za Kranjsko*, VIII. Ljubljana 1898, str. 67–68.

Dostal 1912: Dostal, Josip: Računska knjiga o zidanju ljubljanske stolnice in stroški za slikanje cerkve. *Čas. Znanstvena revija*, 6. Ljubljana 1912, str. 395–400.

Höfler, Janez: Glasbena kapela ljubljanske stolnice v drugi polovici 17. stol. *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino*, XVII. Ljubljana 1969, str. 141–147.

Klemenčič 1996: Klemenčič, Matej: Nagrobnik ljubljanskega škofa Žige Herbersteina (1644–1716) v Perugi. *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 44. Ljubljana 1996, str. 8–10.

Koblar, Anton: *Ljubljancani 17. stoletja. Izvestja muzejskega društva za Kranjsko*, X. Ljubljana 1900, str. 199.

Lavrič, Ana: Giulio Quaglio v korespondenci Janeza Antona Dolničarja. *Acta historiae artis Slovenica*, 1. Ljubljana 1996, str. 79–89.

Lavrič, Ana: Umetnostni spisi Aleša Žige Dolničarja. *Acta historiae artis Slovenica*, 1. Ljubljana 1996, str. 35–78.

Perusini, Teresa e Giuseppina: Gli afreschi di Giulio Quaglio nel Palazzo Antonini di Udine: storia, tecnica e restauro. *Barockberichte* 34/35. Salzburg 2003, str. 380–392.

Sitar 2006: Sitar, Mateja: Portret ljubljanskega škofa Žiga Kristofa Herbersteina (1644–1716) iz benediktinskega samostana sv. Petra v Perugii. *Umetnostna kronika* 13 (ur. Barbara Murovec). Ljubljana 2006, str. 2–9.

Steska 1901: Steska, Viktor: Dolničarjeva ljubljanska kronika od l. 1660 do 1718. *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko*, XI. Ljubljana 1901, str. 18–32.

Steska 1934/35: Steska, Viktor: Računi ob gradnji stolne cerkve v Ljubljani (1701–1714). *Zbornik za umetnostno zgodovino*, XIII, 1934–1935. Ljubljana 1936, str. 143–144.

Summary

THE PERSONAL LEGACY OF THE LJUBLJANA BISHOP ŽIGA KRIŠTOF HERBERSTEIN (1644–1716) IN THE BENEDICTINE MONASTERY OF ST. PETER IN PERUGIA

While making archival inquiries for the project of the restoration of the baroque paintings by Giulio Quaglio (1668–1751) in Ljubljana Cathedral (performed by the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia, Restoration Centre, 2002–2006) and when searching for the painter's preliminary drawings we stumbled upon two most fascinating discoveries; the first one was Herberstein's written legacy and the second one was his portrait in the Benedictine monastery in Perugia, which had until that point been unknown to us. At this stage of research it appears that the legacy is represented by written documents only, such as his correspondence, handwritten list of property and books, account books, permits, pontifical documents addressed to the bishop, the draft of his last will, etc. As a member of the monastery community, he was frequently mentioned in various files, inventories, and texts compiled by the Benedictine monks, who over the centuries were diligently arranging and studying the rich archives of the monastery. The article provides the new research finds that shed additional light on Žiga Krištof Herberstein (1644–1716), one of the lesser known former bishops of Ljubljana. He retired in 1701 and immediately moved from Ljubljana to the oratory of St. Philip Neri in Perugia, but later moved again. The latest data provide us with a year of 1713 when he moved into the Benedictine monastery of St. Peter on the outskirts of Perugia. Thus, he had spent 12 years in the community of

Oratorians and during that time had diligently performed all his duties and tasks in the monastery community until he felt a craving for a freer climate and a more comfortable life. This is how we find out the reason for his moving into the monastery of St. Peter, where he lived for the following three years, occupying the residence called "il Paradiso". He died on July 20, 1716 and was buried in the monastery Church of St. Peter where his tombstone has been preserved to this day. Following the chance discovery of his grave under the chapel in the left side nave of the Church of St. Peter, solemn burial mass was again held on August 13, 1760 and his grave was moved to a location not far from its original one. The bishop was buried on the same day, August 13, 1716, although he had died a bit earlier of which we are informed from the 1760 manuscript "Ricordo e perpetua memoria" by an unknown chronicler, also from the chronicle compiled by the abbot Mauro Bini († 1849), and from other documents. The chronicler gave an exact description of the new location of the grave which was to be very near the place where the bishop had lain for the past 44 years and almost opposite the new chapel under the marble tombstone that was put up after his death. Another text provides us with the name of the author of the tombstone inscription. He was Vitale Giuseppe de'Buoi, a friend of Herberstein, the Bologna patrician and the bishop of Perugia. In view of the current exhibition of the Ljubljana bishops (the National Gallery & France Stele Institute of Art History, ZRC SAZU), the author publishes the latest data on the bishop's life in Perugia, his death, funeral, the discovery and the moving of his grave, etc. Many of the remaining documents are yet to be researched.

Proslava ob petdesetletnici Pokrajinskega arhiva v Kopru in predstavitvi njihovega vodnika po fondih in zbirkah, februar 2007 (Zgodovinski arhiv Ljubljana, Fototeka)

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 377:674(497.4)Kočevje)

Prejeto: 27. 3. 2007

Šola za lesno stroko v Kočevju

ALEKSANDRA SERŠE

mag., vodja oddelka za informacije, dokumentacijo in tehnične naloge
Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: aleksandra.serse@gov.si

IZVLEČEK

V pričujočem prispevku smo na podlagi arhivskega gradiva, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije, skušali opisati vzroke ustanovitve in ukinitve obrtne šole v Kočevju.

V drugi polovici devetnajstega stoletja je napredek na industrijskem področju omogočil prodor industrijskih izdelkov na tržišče. Ti so izpodrinili domačo obrt in vplivali na njeno nazadovanje ali celo propad. V gospodarsko manj razvitih deželah so skušali uničujoč vpliv zaježiti na razne načine. Ena izmed mnogih možnosti je bila v organizaciji kvalitetnejšega obrtnega šolstva. Usodnega zaostajanja domače obrti pa z ustanavljanjem omenjenih šol marsikje niso ublažili.

Kočevska šola je ena izmed mnogih, ki ni izpolnila pričakovanih vseh zainteresiranih, saj ni bila kos novim gospodarskim izizzivom tedanjega časa, kljub močnemu interesu posameznikov.

KLJUČNE BESEDE: *Kočevje, šolstvo, obrtno in obrnonadaljevalno šolstvo, teoretični in praktični pouk, obdelava lesa, rezbarjenje, struženje, pletenje košev, mizarjenje, domača obrt*

ABSTRACT

CRAFT SCHOOL OF WOOD WORK IN KOČEVJE

Based on the archives kept by the Archives of the Republic of Slovenia, the author attempts to explain the reasons for the foundation and the eventual abolishment of the craft school in Kočevje.

Industry saw considerable progress in the second half of the 19th century. Industrial products made their way into the market, replacing traditional craft trade and contributing to its regression or even downfall. In less economically developed countries, there were many attempts to cushion the devastating effect of this new phenomenon by organizing quality craft schools. Despite their efforts, the fatal lagging behind of the craft trade was at times impossible to prevent.

Regardless of the strong interests of certain individuals, the school in Kočevje was one of many that did not fulfill the expectations of those concerned since it failed to be a match for the new economic challenges of the time.

KEY WORDS: *Kočevje, educational system, trade schools and continuation trade schools, theoretical and practical lesson, wood working, wood carving, wood turning, basket wattling, joinering, trade cottage*

V drugi polovici devetnajstega stoletja je napredek v industriji je omogočil prodor industrijskih izdelkov na tržišče. Ti so spodrinili domačo obrt in zaradi nizkih cen povzročili nazadovanje ali celo propad obrti. Prodor industrije je bil neizprosno, izpodrinil je vse, kar ni moglo konkurirati predvsem po količini, kakovosti in ceni. V gospodarsko manj razvitih deželah so skušali uničujoči vpliv na obrt zajeziti na razne načine, a žal ukrepi v marsikateri niso ublažili usodnega zaostajanja domače obrti. Možnost, da bi vrnili domači obrti ugled, so mnogi videli v organizaciji boljšega obrtnega šolstva.

V prispevku bomo na podlagi arhivskega gradiva, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije,¹ skušali na kratko opisati ustanovitev in ukinitev obrtne šole v Kočevju, in sicer kot primer šole, ki so jo ustanovili zato, da bi ohranili domačo obrt. Namenjena naj bi bila izobraževanju strokovnjakov, da bi bili kos novim gospodarskim izzivom tedanjega časa.

Pred letom 1851² ni bilo v Sloveniji nobenega pravega učnega zavoda za izobraževanje obrtnega stanu. Prvi poskusi organizacije srednjega obrtnega šolstva so iz petdesetih let 19. stoletja, ko so začeli ustanovljati nižje realke. Te so razvili iz dveletnih četrtilnih razredov normalk (Ljubljana, Celovec, Gorica, Trst) ali glavnih šol (Maribor, Celje, Idrija – 1901 prva slovenska realka). Na realkah so izobraževali tudi obrtnike, dokler teh šol leta 1863 niso preoblikovali v srednje šole za izobraževanje izključno tehnikov. Z omenjeno reorganizacijo pa so obrtniki ostali brez izobraževalnega zavoda. Vrzal, ki je nastala po spremembi, so si prizadevali nadomestiti z vzpostavitvijo mreže obrtnonadaljevalnih (nadaljevalnih obrtnih šol) šol.³ Te so bile predhodnice vajeških šol in podobne današnjim dualnim šolam.

¹ Fondi, ki vsebujejo gradivo o kočevski obrtni šoli, so: Deželna vlada v Ljubljani, Deželni zbor in odbor za Kranjsko in Ministrstvo za uk in bogočastje na Dunaju. Nekaj gradiva o šoli najdemo tudi v fondu s področja gospodarstva, tj. v Trgovski in obrtni zbornici. Pri preučevanju zgodovine obrtne šole v Kočevju pa ne gre pozabiti na letna poročila, ki jih je šola izdajala v tiskani obliki. V njih najdemo veliko podatkov o šolskem odboru, učiteljih in učencih ter delovanju same šole.

² V Ljubljani je delovala Mehanična šola 1769–1784 (Gabrijel Gruber), podobni sta bili v Celovcu in Gradcu ter navtična v Trstu. Od leta 1815 do 1850 je delovala pri liceju v Ljubljani nedeljska, pozneje pa mehanična šola (Janez Kernik). V Idriji je Jožef Mrak učil nameščence in mlade rudarje geodezijo, geometrijo in risanje od leta 1752. Šola za metalurške in kemične vede pa je delovala od 1763. do 1769.

³ Obrtnonadaljevalne šole, ki so bile predhodnice vajeških šol, ali kot jih danes imenujemo dualne šole, so začeli ustanovljati po letu 1872. Specifične gospodarske razmere na Kranjskem so botrovala maloštevilnosti teh šol.

V omenjenem obdobju druge polovice devetnajstega stoletja pa na Kranjskem kljub dobro razviti lesni obrti, predvsem mizarstvu, ni bilo primerne šole.⁴ V Kočevju so leta 1882 ustanovili Strokovno šolo za lesno industrijo – obrt⁵ (Holzindustrieschule zu Gottsche). Ustanovili so jo, da bi izboljšali raven domače obrti. Bila je prva srednja zasebna obrtna šola z nemškimi učnim jezikom.

Eden izmed pobudnikov ali morda celo prvi, ki je načel vprašanje ustanovitve strokovne šole za lesno industrijo v Kočevju, je bil dr. Weitlof. Njegovo zamisel o ustanovitvi šole so spodbudile ugodne krajevne okoliščine: obsežni gozdovi in obstoječa domača obrt (izdelovanje obodov za sita, toporišč in lesene posode itd.). Menil je tudi, da bi domače krošnjarstvo (izdelovanje suhe robe) z izdelavo kakovostnejših izdelkov pridobilo širši trg in s tem bi domače prebivalstvo dobilo zaslužek. Njegova želja je bila tudi doseči, da bi boljši zaslužek prebivalstva zavrl množično izseljevanje v Ameriko. S svojim zanesenim videnjem boljših časov je vplival tudi na druge, zato je bilo prvo zanimanje za ustanovitev šole izredno veliko, saj sta ustanovitev podprla Nemško šolsko društvo (Deutscher Schulverein) in takratni minister za uk in bogočastje Exner. Upošteval je poročilo o razviti kranjski lesni obrti, ki se je lahko primerjala z obrtjo v drugih deželah. Pomoč je ponudil tudi zasebnik Gregor Stampel iz Prage. Šola je dve leti domovala v njegovih stavbah, sicer dotrajanah in neprimernih za pouk. Kot dobrotnik in mecen⁶ je kasneje kupil hišo Jožefa Wiederwolfa in jo dal obnoviti. Po obnovi⁷ je šola dobila primerne prostore. Stavba, v kateri je imela prostore šola, pa je bila s svojo okolico v okras in ponos mestu.

Priprave za ustanovitev šole so potekale zelo hitro. Pripravljalni odbor je skupaj z občinskim zastopstvom 10. oktobra 1882 oddal Ministrstvu za uk in bogočastje na Dunaju obsežno vlogo z vsemi

⁴ *Spominska knjiga 1888–1938*, str. 42–43; seja osrednje komisije za obrt je bila spomladi 1888 in je podala poročilo o stanju obrti. V Trstu in Gradcu so pri obrtnih šolah v krajih z "bogatiimi zalogami lesa" odprli delavnice za lesno industrijo, a primerne učnega zavoda ni bilo. Glede srednjih obrtnih šol so bile razmere na Kranjskem še slabše.

⁵ Pogosto so uporabljali za obrt izraz industrija.

⁶ *Obravnave*. Zvezek 24, str. 23; Iz poročila, ki ga je ob prošnji za denarno podporo oddal šolski odbor obrtne šole v Kočevju, je vidno, da je Stampel dal za nakup posestva, na katerem je stala šola, 20.000 goldinarjev.

⁷ Cena posestva s hišo je bila 16.000 goldinarjev, prenove 4.000 goldinarjev. Obnovo stavbe je izpeljal vodja šolskega odbora Ernest Faber.

akti, potrebnimi za ustanovitev šole.⁸ Vlogi sta bila priložena učni program in statut šole, s katerim so določili ime in namen šole, njen nadzorni organ in vodstvo, sestavo in volitev v šolski odbor ter njegove naloge. Podali so učni program, določili začetek in konec pouka, določili pogoje za sprejem in odpust rednih učencev in hospitantov. Govorili so o šolskem denarju, dolžini šolskega leta, delitvi spričeval itd. Ministrski odlok z dne 12. novembra 1882/17595 je naznanil občinskemu zastopstvu in Deželni vladi v Ljubljani, da je sprejel organizacijski program šole. Ministrstvo je določilo organ, ki je tehnično in pedagoško nadzoroval delo v šoli, deželna vlada pa je opravljala administrativno kontrolo. S subvencijami in prispevki ministrstva, dežele in občine Kočevje so poravnali stroške, ki jih je imela šola.⁹ Osrednje vodstvo nemškega šolskega društva na Dunaju,¹⁰ ki je sodelovalo pri ustanovitvi šole, je z donacijami domačih in tujih zasebnikov plačevalo nabavo orodja in učil ter prispevalo za plače učiteljev. Ustanoviteljica šole je bila mestna občina Kočevje; prevzela je tudi skupne stroške za vzdrževanje. Kočevsko strokovno šolo za lesno obrt so provizorično odprli že 3. novembra 1882.

Ob ustanovitvi šole so bila pričakovanja velika. Namen šole je bil čim več okoliskega prebivalstva izobraziti in usposobiti za izdelovanje kvalitetnih domačih izdelkov. Žal pa kljub prizadevanjem vodstva in šolskega odbora, kljub vložnim denarnim sredstvom ter mnogim dobrotnikom, ki naj bi tako šoli sami kot revnim učencem dali denarno pomoč, niso privabili veliko učencev. Upravičeno si lahko zastavimo vprašanje, ali se je trud posameznikov, vodstva šole, šolskega odbora in učiteljskega zbora obrestoval? Vloženega je bilo mnogo truda in denarja, a doseženega bore malo. Pravzaprav se na šoli niso zavedali problema, ki so ga nakazovali že od vsega začetka nekateri inšpektorji in gimnazijski profesorji, da prebivalci tega območja potrebujejo dobro osnovno izobrazbo in dobro obrtnonadaljevalno šolo in ne prave srednje šole. Na podlagi

dolgoletnih izkušenj so menili, da zanje ni bilo pravega zanimanja in da otroci niso dovolj izobrazeni, da bi zmogli zahtevni učni program. Zanimiva je tudi ugotovitev, da so bili pripravljani in prvi razredi dobro obiskani, višji pa prazni ali skoraj prazni. Inšpektorji kakor tudi učitelji niso zanikali sposobnosti otrok, vendar so sproti ugotavljali, da učenci nimajo dovolj osnovne izobrazbe.

Zakaj šola ni uspela, je težko opredeliti. Morda lahko najdemo odgovor v samem značaju Kočevjarjev, morda v pomanjkanju obrtnikov, ki bi lahko zaposlili mlade fante? Območje, na katerem so živeli Kočevjarji, zaradi kraškega terena ni bilo posebno primerno niti za poljedelstvo niti za živinorejo. Bilo pa je bogato z lesom, zato so se prebivalci Ribnice in Kočevja že od nekdaj ukvarjali z domačo obrtjo in krošnjarnjenjem. Dobili so tudi privilegije za krošnjarnjenje. A že v začetku 18. stoletja je postalo Kočevjarjem bolj zanimivo in tudi donosnejše trgovanje z južnim sadjem. Kupovali so ga v reškem pristanišču, potem pa prodajali po avstrijskih deželah ter drugod po Evropi.¹¹ Navajeni lahkega zaslužka s prodajo južnega sadja so bili razočarani, ker je izobraževanje na novi šoli po njihovem pojmovanju trajalo predolgo. Pričakovali so, da bodo otroci kot učenci ugledne šole služili denar, a ker pričakovanega hitrega zaslužka ni bilo, so otroke predčasno jemali iz šole. Prebivalci, ki so se ukvarjali s poljedelstvom, pa so imeli navado poslati otroke k pouku šele, ko so bila vsa dela na polju opravljena in pridelki pospravljeni. Posledica takega ravnanja staršev pa je bila porazna. Razredi so bili na začetku šolskega leta večinoma prazni. Veliko breme neuspeha, ali bolje, končnega propada šole pa je nosilo tudi pomanjkanje obrtnikov na tem območju.¹² V Kočevju razen enega samega mizarja ni bilo obrtnika, ki bi lahko zaposlil absolvente kočevske šole. Večina tamkajšnjih obrtnikov je obvladala le najosnovnejša mizarška dela, predvsem popravila. Poročilo¹³ iz leta 1900 kaže, da prave povezave med obrtniki in šolo sploh ni bilo. Fantje, ki so končali šolanje, so bili stari šestnajst do osemnajst let in za samostojno delo prav gotovo še ne dovolj zreli. Leta 1900 je kočevski gimnazijski profesor Obergföll v svojem prispevku o šoli v *Laibacher Schulzeitung* cinično zapisal, da za izdelavo zobotrebcev ni potrebna obrtna šola, ampak le spreten, dober mojster.¹⁴

⁸ ARS, AS 33, Deželna vlada v Ljubljani 1861–1918, konvolut 81, spis 1882/10592.

⁹ ARS, AS 1090, C. kr. Ministrstvo za uk in bogočastje, š. 53, spis 1896/30645; poročilo o gospodarjenju z denarjem pred letom 1897. V štirinajstih letih je šola dobila od ministrstva 12.480, deželnega odbora 3.000, trgovske in obrtne zbornice 750, nemškega društva 37.525, Ljubljanske hranilnice 7.000, Karla Auersperga 3.700, v teh letih je šola zbrala še 17.325 goldinarjev. Vse skupaj to pomeni 120.000 goldinarjev.

¹⁰ ARS, AS 33, konvolut 81, spis 1898/5175 v 2182; Društvo je v šestnajstih letih prispevalo za šolo 140.000 goldinarjev. Sicer pa je v spisu še več podatkov o dohodkih in izdatkih šole.

¹¹ Glej opombo 58; povzeto po prispevku Josefa Obergfölla.

¹² *Zehnter Jahresbericht für das Schuljahr 1891/92*, str. 1.

¹³ ARS, AS 1090, š. 53, spis 1900/27750. Mnenje bolj prizanesljivega inšpektorja Oskarja Beyerja.

¹⁴ Josef Obergföll: *Hausindustrielle Holzbearbeitung in Got-*

V osemnajstih letih obstoja šole je šolanje končalo enainsedemdeset učencev, in sicer: 16 pletarjev, 22 mizarjev, 14 rezbarjev, 12 izdelovalcev palic, 5 strugarjev in 2 mizarja. Večina se jih je razselila po Avstriji, nekateri po drugih evropskih državah, devetnajst pa jih je odšlo v Ameriko. Doma so ostali izdelovalec palic, in sicer 5 rezbarjev, 2 strugarja, 10 pletarjev (moškega in ženskega spola).¹⁵ Marsikateri absolvent mizarstva je po končani šoli opravljal le preprostejša obrtna dela, večina pa se jih je tako ukvarjala le z domačo obrtjo.

Naloga šole naj bi bila otroke s teoretičnim in praktičnim poukom izučiti rezbarstva in strugarstva. Sprva je vodil pouk en sam strokovni učitelj Jožef Ganslmayer. Junija 1883 je nemško društvo nastavilo še enega strokovnega učitelja, Ferdinanda Pschicka, in sicer za izdelovanje palic. Po dveh letih obstoja šole so uvedli poleg risanja še modeliranje in tečaj se je podaljšal z enoletnega na dvoletnega. Učitelj risanja in modeliranja je bil Julius Hofholzer, ki se je leta 1887 upokojil, nadomestil ga je strojni inženir Hans Mikesch, po dveh letih pa je to delovno mesto zasedel Franc Christl.

Po desetih letih delovanja šole sta se oddelka za rezbarstvo in strugarstvo ločila in nastala sta dva oddelka. Naslednje leto se jima je pridružil mizarški oddelk.¹⁶ Tako so od leta 1893 na šoli delovali trije oddelki.

Že leta 1884 so v prenovljeni šolski stavbi predvideli prostore za tečaj pletarstva, a so ga uvedli šele septembra leta 1887. Za učiteljico so namerali vzeti Heleno Wenedikter,¹⁷ ki se je izobra-

ževala v dunajskem tehničnem muzeju, vendar so pozneje izbrali Ano Linhart.¹⁸ Tečaj naj bi omogočil zaposlitev ženski mladini. Namen se ni uresničil, saj se je pletarstvo vseh deset let obstoja otepalo s težavami. Šolskim strokovnjakom (Ganslmayer) ni uspelo vzgojiti kakovostne kulture vrbe, ki je bila potrebna za pletenje košev, za to pa je bilo menda krivo kraško območje. Drug vzrok, zaradi katerega so v letu 1897 opustili pletarstvo, je bil, da se noben absolvent po končani šoli, razen enega samega, ni ukvarjal s to obrtjo.¹⁹ Vse obdobje obstoja šole so zaradi finančnih in drugih težav nastajale spremembe, ustanavljali so nove oddelke in uvajali tečaje ter tudi ukinjali nekatere med njimi.

Šola je bila podrejena ministrstvu za uk in bogočastje, konkreten nadzor šole pa je vodil petčlanski **šolski odbor**²⁰ (Schulausschus). Sestavljali so ga župan ali njegov namestnik, dva člana je imenovalo ministrstvo, enega deželna vlada, tri člane pa je delegiralo mesto Kočevje. Če so le dopuščale možnosti, so bili zastopniki mesta obrtniki, po enega člana pa sta imenovala nemško šolsko društvo in vodstvo šole. Volili so jih na tri leta, vnovično imenovanje pa ni bilo izključeno. Odbor se je sestajal štirikrat na leto. Njegova naloga je bila skrbeti za pravilno izvajanje vseh določb statuta in za njegove dopolnitve, ščititi interese šole, podpirati sodelovanje šole s starši in skrbeti za šolski fond, nabavo učil, knjig in šolsko knjižnico, prenočišča in prehrano učencev. Na pedagoškem področju pa odbor ni imel kompetenc. Prvi odborniki so bili: Ernest Faber,²¹ Auerspergov gozdar (odbornik deželnega zbora), Robert Braune (lekarnar), Anton Hauf, poštar (blagajnik), Peter Wolsegger (profesor na gimnaziji), Florian Tomitsch (gostilničar in ekonom) in vodja ustanove Josef Ganslmayer.²² Pedagoški kader pa so sestavljali: Josef

tsche, 15. maj do 15. september 1900, str. 80–81; 97–98; 114–117; 135–136; 153–154.

¹⁵ Josef Obergföll: Hausindustrielle Holzbearbeitung in Gottsche, 16. julij 1900, str. 114–117.

Povzeto po prof. Obergföllu: V osemnajstih letih obstoja šole je šolanje končalo enainsedemdeset učencev, in sicer: 16 pletarjev, 22 mizarjev, 14 rezbarjev, 12 izdelovalcev palic, 5 strugarjev in 2 mizarja. Večina se jih je razselila po Avstriji, nekateri po drugih evropskih državah, devetnajst pa jih je odšlo v Ameriko. Doma so ostali: 1 izdelovalec palic, 5 rezbarjev, 2 strugarja, 10 pletarjev (moškega in ženskega spola). AS 38, IX/2 šolske in cerkvene zadeve, obrtno šolstvo III., 1904/05, š. 866, spis 1906/9564; v poročilu je omenjeno, da so štiri letno šolo končali trije mizarji in rezbar, en učenec jo je prostovoljno ponavljal. Od teh, ki so končali šolo, je bil en zaposlen pri očetu, dva pri mizarstvu v Kočevju, dva pa sta odšla v Ameriko k sorodnikom.

¹⁶ ARS, AS 1090, š. 53, spis 1894/1289. Šolski normativi so bili sprejeti z ministrskim odlokom 11. februarja 1894/14369 ex 1892, a so jih leta 1894 dopolnili zaradi odprtja novega oddelka za mizarstvo. Spremembe so vnesli v 2. člen statuta in v 1. člen odstavka c (d); 2. člen odstavka (d-e); šolski in disciplinski red sta ostala nespremenjena.

¹⁷ *Obravnave*. Zvezek 26, str. 34.

¹⁸ ARS, AS 33, konvolut 81, spis 1887/9889; AS 33, konvolut 81, spis 1888/3608; potovalne tečaje, ki so jih organizirali leta 1888, je vodil Jožef Krag.

ARS, AS 33, konvolut 81, spis 1897/6772 (odlok 11. februarja 1893/14369 ex 1892):

Oddelk je imel teoretični in praktični pouk. Teoretični ni bil obvezen, obsegal pa je strokovno in aritmetično risanje, geometrijo in knjigovodstvo. Praktični del je bil organiziran v zimskem času od 8. do 12. ure in od 13. do 17. ure, spomladi se je podaljšal do 18. ure.

¹⁹ ARS, AS 1090, š. 50, spis 1905/12100.

²⁰ ARS, AS 1090, š. 53, spisi 1900/27750. Do leta 1892 je bil odbor šestčlanski, potem pa devetčlanski.

²¹ Leta 1889 je odšel v pokoj, nadomestil ga je Moriz Hladnik, ki pa že leta 1892 odstopil, ker se je preselil v Ljubljano. Njegovo mesto je zasedel Leopold Hufnagel. Zaradi službenih dolžnosti se je nato odpovedal tej funkciji; prevzel jo je Braune.

²² Leta 1889 se je ravnateljskemu mestu odpovedal prvi rav-

Ganslmayer, mojster Ferdinand Pschick, Peter Wolsegger, Julius Hofholzer²³ (učitelj risanja - suplent na gimnaziji).²⁴

Ravnatelj je vodil in nadzoroval pouk ter učitelje, skrbel je za disciplino, notranji red v šoli in za šolski fond ter bil zadolžen za redno poročanje ministrstvu. Pisal je letna poročila, poročal o sprejemu in uspehu učencev, obisku šole, disciplini ter spričevalih. Odgovoren je bil tudi za vodenje glavnega kataloga in organizacijo razstav ob koncu šolskega leta.

Na šoli so bili **trije oddelki lesne stroke** in pletarski tečaj. Za učence vseh obrtnih smeri je šola organizirala tudi enoletni pripravljalni tečaj.

Oddelki lesne stroke so bili:

- rezbarjenje in galanterija;
- struženje in izdelovanje palic,
- mizarstvo.

Pouk na vseh treh oddelkih je trajal tri leta. Če so želeli posamezniki izpopolniti svoje znanje, so lahko ostali na šoli tudi dlje.

Učni program je predvideval teoretični in praktični pouk. Teoretični pouk je obsegal osnovno prostoročno risanje, geometrijsko risanje, modeliranje, strokovno risanje, aritmetiko, geometrijo, računovodstvo in knjigovodstvo.

Praktični pouk se je delil na spoznavanje orodij in strojev ter delo z njimi, torej rezbarjenje, struženje, mizarstvo in pletarstvo (pletanje košev ...).

V prvem razredu pa so učence učili elementov prostega risanja, geometrije, geometrijskega risanja in računanja, modeliranja, lepopisa, spoznavanja materiala in orodja.

V drugem razredu so se učili prostoročnega risanja modelov, projekcije in senčenja, modeliranja, tehnologije lesa, nemškega jezika – pisanja poslovnih pisem, aritmetike, geometrije in lepopisa.

V tretjem razredu so imeli strokovno in prostoročno risanje modelov, modeliranje, tehnično izdelovanje predmetov, računovodstvo in knjigovodstvo.

natelj šole Jožef Ganslmayer, ravnatelj šole je postal Jožef Knabl.

²³ Julius Hofholzer se je leta 1887 upokojil zaradi starosti, za dve leti ga je nadomestil strojni inženir Hans Mikesch, ki je šolo zapustil leta 1889. Od leta 1891/92 je bil učitelj risanja in modeliranja Franc Christl.

²⁴ ARS, AS 33, konvolut 81, spis 1882/10130; AS 33, konvolut 81 A; v tem konvolutu so personalne mape: Jožef Knabl (1891–1918), Andrej Harváth (1913–1918), Wilhelm Heine (1911–1916), Rudolf Frauberger (1912–1918), Ganslmayer-le list, da so spisi in stanovski izkaz ad 3321/1920 pri ministrstvu za uk in bogočastje z dne 19. 10. 1920, Josef Elmer (1893–1917).

Pripravljalni tečaj je bil namenjen pridobitvi osnovnega znanja in je trajal eno leto.

V pripravljalnem razredu so jih učili elementarnega prostega risanja, geometrijskega risanja, modeliranja, nemškega jezika, aritmetike, geometrije, lepopisa, spoznavanja materialov in orodja.

Tečaj pletarstva je trajal leto dni. Pri pletarstvu so v prvem razredu, ki je bil obvezen, učili le elementarnega prostoročnega in strokovnega risanja. Tečajniki pletarskega tečaja so v drugem razredu, ki zanje ni bil obvezen, imeli enake predmete kot učenci drugega letnika strugarskega in rezbarskega oddelka.

Primer kočevske šole nam kaže, kako pomembno je zanimanje posameznikov, skupine ali društva in kako ti dejavniki lahko vplivajo na finančni status šole. Vsa leta obstoja je imela vso podporo nemškega šolskega društva. A žal je to društvo leta 1897 odtegnilo šoli finančno podporo. Sledile so še druge spremembe, ki na razvoj šole niso vplivale pozitivno. Prva je bila zamenjava ravnatelja šole, druga pa ustanovitev prve slovenske državne obrtne šole v Ljubljani, ki je imela enak učni program. Kočevski šolski odbor je krivil za svoje težave predvsem ljubljansko šolo. Člani odbora so menili, da bi bilo vseh težav konec, če bi tudi kočevska šola postala državna. Že leta 1893 so se obrnili na ministrstvo za uk in bogočastje.²⁵ Vse prošnje pa so bile zaman. Ko je nemško društvo šoli odtegnilo finančno podporo, je ministrstvo reagiralo in šola je postala državna.²⁶

Težave v počasnem razvoju in napredku šole pa so bile povsem druge, in sicer v neustreznem odnosu staršev in nenaklonjenosti lokalnih obrtnikov. Ne nazadnje pa so se skrivale v notranjih sporih med šolskim odborom. Po preteku mandata zadnjih izvoljenih in imenovanih članov šolskega odbora niso bili izvoljeni novi in tudi stari odborniki niso bili potrjeni, zato se odbor ni več sestajal. Nesoglasja so bila očitno tudi med občino in šolskim ravnateljem. Da bi zadeve razrešili, so poklicali inšpektorja. Gospod Oskar Beyer je pri omenjenih nesporazumih posredoval, a je presodil, da bo ravnatelj kos vsem težavam, ko bo odpravil osebne težave.²⁷ Večina prizadetih učiteljev in tudi

²⁵ *Obravnava*. Zvezek 35, str. 58.

²⁶ ARS, AS 33, konvolut 81, spis 1898/5175 v 2182 in konvolut 81A, mapa 1897–1899 spisi o poddržavljanju obrtne šole v Kočevju; ministrstvo ji je že leta 1897 obljubilo, da bo nakazovalo prispevek za šolo plačilnemu uradu v Ljubljani od leta 1899 dalje. Deželni odbor je obljubil letno podporo v višini 250 goldinarjev, s tem da ji je prvo leto dodelil 300 goldinarjev.

²⁷ ARS, AS 1090, š. 53, spis 1900/27. 750. Poročilo šolskega

inšpektorjev je že dolga leta opozarjala na probleme in tudi predlagala združitev srednje obrtne šole z obrtnonadaljevalno šolo.

Združitev z obrtnonadaljevalno šolo

Težnja po združitvi z obrtnonadaljevalno šolo,²⁸ ki je delovala že od leta 1873 pri nižji gimnaziji, je bila ves čas živa, predvsem zaradi visokih stroškov za vzdrževanje obeh šol. Ideja o združitvi je prišla do izraza šele po letu 1897,²⁹ ko je postala obrtna šola državna. Ministrstvo³⁰ se je s povezavo strinjalo, le vse zadeve, povezane z vzdrževanjem je želelo urediti še pred uradno združitvijo. Deželni odbor in trgovska in obrtna zbornica ter hranilnica so se z ministrstvom dogovorili, da bodo ves denar, ki so ga do takrat nakazovali nadaljevalni šoli, naložili v poseben sklad, ki naj bi bil namenjen absolutom šole. Občina se je obvezala, da bo prispevala sredstva za čiščenje, kurjavo in razsvetljavo,³¹ vse stroške za organizacijo pa naj bi prevzela država.³² Na podlagi teh dogovorov v letu 1902 se je bilo ministrstvo pripravljeno lotiti izvedbe načrta o združitvi obrtne in obrtnonadaljevalne šole. Predvidevalo je preusmeritev strokovne obrtne šole za lesno obrt in razširitev tamkajšnje nadaljevalne šole z ustanovitvijo drugega razreda. Pri teh spremembah sta sodelovala tako odbor kot mestna občina. Na šoli so začeli organizirati tečaje risanja in modeliranja za učence ljudske šole. Enoletni pripravljalni tečaj so razširili na dveletnega. Risarska dvorana je postala dostopna tudi mojstrom in pomočnikom, hkrati pa so imeli v teh prostorih risarski in modelarski tečaj tudi učenci 4. in 5. razreda ljudske šole. Tudi sicer je šola na široko odprla vrata svojih učilnic, saj so lahko učenci prišli kadarkoli in brezplačno uporabljali

stroje ter orodje in si pridobivali novih znanj s pomočjo učiteljev. Šoli sta se končno združili leta 1906, ko so zaradi majhnega obiska ukiniteli rezbarski in strugarski oddelek in je na srednji strokovni šoli ostal le še mizarški.

Po ukinitvi rezbarskega in strugarskega oddelka so uvedli dva pripravljalna tečaja. Sicer pa se učni načrt po združitvi ni spremenil. Vse to je privedlo do preimenovanja šole v mizarško obrtno šolo (Strokovna šola za mizarstvo).³³

Šola je imela:

- dnevno šolo z dvema pripravljalnima razredoma in oddelek za stavbno in pohištveno mizarstvo s tremi razredi;
- splošno obrtnonadaljevalno šolo s pripravljalnim tečajem in dvema razredoma nadaljevalne šole;
- tečaj risanja in modeliranja za ljudske šole;
- potovalne tečaje;
- po učnem načrtu so bili predvideni tudi verouk, telovadba in petje. Na obeh obrtnih šolah so dokaj pozno uvedli verouk.³⁴

Po združitvi obeh šol so se zelo trudili, da bi povečali ugled in pritegnili čim več učencev. Organizirali so **občasne tečaje za učitelje in učence**, in sicer med šolskimi počitnicami tečaje tehničnega pouka za učitelje ljudskih šol, med opoldanskimi odmori za osnovnošolce in srednješolce.³⁵ A ves trud je bil zaman, saj so bili tečaji, ki so jih leta 1908/09 organizirali za učence ljudske šole, opušteni leta 1915/16. Tudi podatkov o tečajih za učitelje po letu 1913/14 v arhivskem gradivu ni. Leta 1916/17 so pouk na mizarškem oddelku preuredili tako, da je trajal le dve leti, tretji letnik pa je bil namenjen le tistim, ki so hoteli s skrajšanim poukom priti do izobrazbe. Srednja obrtna šola je prenehala delovati leta 1921. Obrtnonadaljevalna šola je nadaljevala delo, saj je bila zaradi pouka, ki je bil le dvakrat na teden v večernih urah, primernejša za tamkajšnje razmere. Tako je menila tudi večina inšpektorjev, ki so po letu 1900 kar pogosto obiskali šolo: *"Mnogoletna izkušnja dokazuje, da je na tem področju zelo nizek izobrazbeni nivo in se je treba vprašati, ali je sploh potrebna taka šola. Vso pozornost bi bilo treba obrniti na ljudsko šolo. Pravzaprav bi morala na*

inšpektorja Oskarja Beyerja, ki je moral posredovati ob nesoglasjih.

²⁸ Obrtno-nadaljevalna šola je delovala od leta 1873 v okviru nižje državne gimnazije. Do leta 1886/87 je imela le en razred, že v letu 1886 pa je bil predviden pripravljalni razred, ki bi se delil na dva letnika, in sicer za vajence obrtnike in za vajence trgovce. Šele leta 1888 je šola dobila svoj statut in učni načrt.

²⁹ ARS, AS 1090, š. 53, spis 1894/24248, 1895/15247, 1986/12324; AS 33, konvolut 81A, mapa 1894–1913 spisi o združenju obeh šol.

³⁰ *Obravnave*. Zvezek 43. Letno poročilo, 8. šolstvo-obrtno šolstvo: odbor je bil tudi po združitvi obeh pripravljajen prispevati v fond 500 kron s pogojem, da bo imel svojega zastopnika pri odboru, ki bo fond upravljal.

³¹ ARS, AS 33, konvolut 81A, spis 1910/30964 (mapa 1906–1910).

³² ARS, AS 1090, š. 53, spis 1906/16606.

³³ ARS, AS 1090, š. 53, spis 1906/16606. Na šoli so si tudi prizadevali, da bi imeli v Kočevju tudi šolo za mojstre stavbnega in pohištvenega mizarstva.

³⁴ ARS, AS 33, konvolut 81 A, spis 1900/8250, 1901/3600, 5918, 9436 in 1902/23309, 1915/5966, 7162.

³⁵ ARS, AS 1090, š. 51, spis 1908/2195; AS 33, konvolut 81 A, mapa 1907–1914 spisi o tečajih za osnovnošolce in srednješolce ter za učitelje tehničnega pouka.

tem področju poleg ljudske šole delovati le obrtno-daljevalna šola z oddelkom za trgovce.³⁶

Učenci so bili na začetku šolskega leta razdeljeni po skupinah glede na znanje, pridobljeno v ljudski šoli. Med šolskim letom praviloma niso mogli prestopiti v višji razred. Šolski odbor je na podlagi prošnje le v izjemnih primerih omogočil prestop v višji letnik. Tisti, ki ni uspešno končal razreda, ga je lahko ponavljal, vendar le enkrat. Učence, ki v drugem poskusu niso uspešno končali šolskega leta, so odpustili. Opuščali pa so tudi učence, ki zaradi telesnih posebnosti niso mogli opravljati poklica.

Poleg rednih učencev so obiskovali šolo tudi hospitantje. V dogovoru z vodstvom šole so bili le pri določenih urah. Njihove ure so se morale ujemati s tistimi, ki so jih imeli redni učenci.

Domači učenci niso plačevali šolnine, tujci pa po 30 goldinarjev na leto. Domači hospitantje so plačevali letno povprečnino, ki jo je določilo vodstvo šole. Vodstvo šole je na podlagi porabljenega materiala in obrabe orodja določilo višino porabnine. Za tuje hospitante je bila dvakrat višja kot za domače.

Začetek šolskega leta je moral biti najavljen v javnih občilih. Prošnjo za vpis so učenci oddali šolskemu odboru. Podpisati jo je moral oče ali skrbnik. Sprejemali so le dečke s primerno telesno konstitucijo, ki so uspešno končali ljudsko šolo, da bi pozneje lahko opravljali svoj poklic.

Šolsko leto se je začelo 16. septembra in končalo 31. julija. Pouk je potekal vsak dan, razen ob nedeljah, praznikih in počitnicah. Pozimi je trajal od 8. do 12. ure in se je nadaljeval v popoldanskih urah od 13. do 17. ure. V poletnem semestru se je zjutraj začel ob 7. in končal ob 12. uri, popoldne pa ob 13. in je trajal do 18. ure. Ob sobotah so končali s poukom prej, in sicer ob 16. uri, zaradi čiščenja prostorov.³⁷

Počitnice so bile pred koncem starega in začetkom novega šolskega leta. Nedelje in praznike so imeli proste tako kot vse ljudske šole. Vodstvo šole je lahko dalo dijaku še dodatne tri proste dni; učenci so jih največkrat izkoristili v dneh sejma (tržnih dneh).

Ob koncu šolskega leta so učenci dobili letno spričevalo, v katerem so bili označeni odnos do

pouka, učitelja, učencev, prizadevnost pri pouku in vedenje tako v šoli kot zunaj nje. Po uspešno končanem šolanju so dobili odhodno spričevalo. To je bil izkaz skupnega znanja – skupnega uspeha pri teoretičnem in praktičnem pouku v vsem obdobju šolanja. Svoje zanje in kakovost dela so lahko izpopolnili, če so podaljšali svoje učenje še za eno leto. Učenje so lahko podaljšali le, če je bilo to v interesu šole.

Konec šolskega leta je šola priredila razstavo, na kateri so učenci pokazali svoje izdelke. Ob teh priložnostih so podelili pohvale in nagrade. Risbe ali modele so učencem ob koncu šolskega leta izročili, razen tistih, ki so jih prodali na razstavi. Izkupiček od prodanih izdelkov so porabili za nakup materiala, ki so ga potrebovali pri praktičnem pouku.

Po šolskem in **disciplinskem redu**³⁸ so se morali učenci in učitelji dostojno obnašati tako v šoli kot tudi zunaj nje. K neprimernemu vedenju je sodilo tudi kajenje; bilo je prepovedano. Učenci so pri praktičnem delu morali skrbno ravnati z orodjem, stroji in materialom.

Prenočišče in hrana.

Veliko učencev je živelo precej daleč od mesta. V osemnajstih letih obstoja šole, je šolanje končalo enainšestdeset učencev. Dvainšestdeset jih je bilo doma iz Kočevja in okolice, devetindvajset iz samega mesta, šest iz Mlake, enajst iz Stare Cerkve, dva iz Mozlja, pet iz Koprivnika in devet iz bližnje okolice.³⁹ Bili so revni in si niso mogli plačevati niti prenočišča niti hrane. Šolski odborniki in vodstvo šole so se zelo trudili, da bi jim razmere omilili. Z darili dobrotnikov so priskrbeli brezplačno hrano, pribor za pisanje in pripomočke za risanje, oproščeni so bili tudi plačevanja šolnine.⁴⁰ Nekateri med njimi so dobili zastoj prenočišče, prehrano in obleko, nekateri pa podporo v denarni obliki.⁴¹ Določili so tudi komisijo, da je (od leta 1899) dalje pregledovala primernost bivališč kočevskih učencev.⁴² V komisiji so bili: ravnatelj šole Knabl, učitelj Ganslmayer in okrajni zdravnik.⁴³

³⁸ ARS, AS 33, konvolut 81, spis 1882/10130.

³⁹ Josef Obergföll: Hausindustrielle Holzbearbeitung in Gottsche, 16. julij 1900, str. 114–117.

⁴⁰ *Obravnave*. Zvezek 24, str. 23.

⁴¹ Kočevski dobrotniki so nakazovali tudi enkratna darila; tako na primer je Karel Auersperg ob svoji 70. letnici nakazal 17 cekinov v prid učencem obrtne šole.

⁴² ARS, AS 33, konvolut 81 I. Preglednice bivališč učencev od leta 1899 do 1909.

⁴³ ARS, AS 33, konvolut 81 I. V komisiji za pregledovanje stanovanj je bil prvo leto dr. Friderik Seeman, po letu 1900 pa dr. Karel Böhm.

³⁶ ARS, AS 1090, š. 53, spis 1901/26351: Povzeto po mnenju inšpektorja Scale (izvzeta je gimnazija).

³⁷ ARS, AS 33, konvolut 81 A, spis 1900/8250, 1901/3600, 5918, 9436 in 1902/23309, 1915/5966, 7162: Vse do uvedbe verouka je pouk trajal le do 12. ure. Tudi pred prazniki je lahko šolsko vodstvo dovolilo predčasen odhod iz šole.

Zdravstveno stanje učencev

Kako so šolski organi skrbeli za svoje učence, lahko razberemo iz dveh poročil, in sicer inšpektorjevega iz leta 1906 in zdravniškega iz leta 1910. Inšpektor, ki je obiskal šolo leta 1906,⁴⁴ je bil do razmer na šoli dokaj kritičen. Menil je, da je šolska prehrana slaba, da imajo učenci premalo telovadbe,⁴⁵ da jim poleti šola sicer priskrbi karte za kopališče, a ne organizira plavalnih tečajev. Okrajni zdravnik pa je bil prav nasprotno prepričan, da šola vpliva na učence pozitivno in to tako na fizično kot duševno zdravje. Po letu 1910 so bili redni zdravstveni pregledi učencev in učenk organizirani dvakrat. Dr. Karel Böhm je opravil pregled na začetku in na koncu šolskega leta. Ugotovil je, da so bili tako dečki kot deklice na začetku šolskega leta utrujeni in podhranjeni, dekleta pa še slabokrvna. Ob koncu leta pa so bili zaradi redne prehrane in primerne počitka bolj zdravi in krepki. Otroke, ki so bili resneje bolni, je vse leto zdravil v svoji ordinaciji; v njej je opravljal tudi zobozdravstvene storitve. Na šoli pa je imel tudi predavanja o zdravju, higieni in prvi pomoči.⁴⁶

Sklep

V prispevku smo skušali opisati vzroke za ustanovitev in ukinitve obrtne šole v Kočevju.

V gospodarsko manj razvitih deželah so skušali uničujoči vpliv industrije na obrt zajezi na razne načine. Ena izmed mnogih možnosti je bila v organizaciji kakovostnejšega šolstva. Usodnega zaostajanja domače obrti pa z ustanavljanjem tovrstnih šol marsikje niso ublažili. Kočevska šola je ena izmed mnogih, ki niso izpolnile pričakovanj, saj ni bila kos novim gospodarskim izzivom tedanjega časa, čeprav so si posamezniki za to zelo prizadevali. Slab vpliv za napredek šole so imeli starši,

ker se jim šolanje otrok, ni zdelo pomembno, neprimerno razvita obrt na območju Kočevja in finančne težave, sicer značilne za vse gospodarsko manj razvite dežele.

Viri in literatura

Viri

Arhiv Republike Slovenije (ARS):

AS 33, Deželna vlada v Ljubljani, konvolut 81, 81 A; 81 I; 81 A, mapa Varia;

AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, Šolske in cerkvene zadeve, Obrtno šolstvo IX/2, šk. 854–860;

ARS, AS 1090 Ministrstvo za uk in bogočastje na Dunaju, šk. 51 in 53.

Literatura

Spominska knjiga 1888–1938, ob 50 letnici izdala Državna tehniška šola v Ljubljani. Ljubljana: Državna tehniška šola v Ljubljani, 1938.

Obravnave Deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani. Sejni zapisniki deželnega zbora 1884. Zvezek 24. II. Sejni zapisnik 16. september 1884. Ljubljana: Deželni odbor, 1884.

Obravnave. Zvezek 26. Sejni zapisnik 17. december 1886. Ljubljana: Deželni odbor, 1886.

Obravnave. Zvezek 35. III. Sejni zapisnik, 11. januarja 1895. Ljubljana: Deželni odbor, 1895.

Obravnave. Zvezek 43. Letno poročilo, 8. šolstvo-obrtno. Ljubljana: Deželni odbor, 1903.

Časopisi

Zehnter Jahresbericht für das Schuljahr 1891/92.

Josef Obergföll: Hausindustrielle Holzbearbeitung in Gottsche einst und jetzt, Hausindustrie und Fachschule. *Laibacher Schulzeitung, Monatsschrift des krainischen Lehrervereines*, 15. maj do 15. september 1900.

Josef Obergföll: Hausindustrielle Holzbearbeitung in Gottsche einst und jetzt, Hausindustrie und Fachschule. *Laibacher Schulzeitung, Monatsschrift des krainischen Lehrervereines*, 16. julij 1900.

⁴⁴ ARS, AS 1090, š. 53, spis 1906/16606.

⁴⁵ ARS, AS 33, konvolut 81 A, spis 1903/18819 in poročilo z dne 23. junija 1903/11704. In spis 1910/17035. V Kočevju je bila le ena **telovadna dvorana** pri ljudski šoli. Obrtna šola je najela prostore za dve uri na teden, za kar je letno plačevala 30 kron. Telovadni učitelj je bil Franc Schescharka, ki so ga nastavili že leta 1903, a kot kažejo poročila inšpektorjev, telovadba ni bila obvezna vse do leta 1907.

⁴⁶ ARS, AS 33, konvolut 81 A, mapa Varia 1906–1915, spis 1913/24496; Poročilo dr. Karla Böhma. Omenja tudi primer jetike, ki pa je že tako napredoval, da je bolnica kljub zdravljenju umrla. V poročilu omenja tudi razvitost, težo, višino itd.

Zusammenfassung

FACHSCHULE FÜR HOLZINDUSTRIE IN KOČEVJE

In dem Beitrag werden auf der Grundlage des im Archiv Sloweniens aufbewahrten Archivguts die Ursachen der Gründung und Schließung der Gewerbeschule in Kočevje beschrieben. Vor 1851 gab es im slowenischen Gebiet keine richtige Bildungsanstalt zur Ausbildung der Gewerbetreibenden. Die ersten Versuche der Organisation berufsbildender mittlerer Schulen reichen in die 50er Jahre des 19. Jahrhunderts zurück, als mit der Gründung der Unterstufen der Realschule begonnen wurde. Diese wurden aus der zweijährigen 4. Schulstufe der Normalschulen (Ljubljana, Klagenfurt, Görz, Triest) oder Hauptschulen (Maribor, Celje, Idrija – 1901 erste slowenische Realschule) entwickelt. Auf den Realschulen wurden auch die Gewerbetreibenden ausgebildet, bis sie 1863 in berufsbildende mittlere Schulen zur Ausbildung ausschließlich von Technikern umgestaltet wurden. Mit dieser Reorganisation blieben die Gewerbetreibenden bzw. Handwerker ohne Bildungsanstalt. Die Lücke wurde mit dem Aufbau eines Netzes weiterbildender Gewerbeschulen, den vorgängigen Schulen der dem heutigen dualen Ausbildungssystem ähnlichen Lehrlingsschulen, zu ersetzen versucht. In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts gab es im Land Krain trotz der gut entwickelten Holzindustrie, vor allem der Tischlerei, keine entsprechende Schule. In Kočevje (Gottsche) wurde 1882 die "Holzindustrieschule zu Gottschee" gegründet mit dem Ziel, das Niveau des bodenständigen Handwerks zu heben. Sie war die erste private berufsbildende mittlere Schule mit deutscher Unterrichtssprache.

Einer der Initiatoren oder vielleicht sogar der erste, der die Frage der Gründung einer Fachschule für Holzindustrie in Kočevje aufwarf, war Dr. Weitlof. Sein Interesse an der Gründung einer solchen Schule wurde von günstigen lokalen Umständen geweckt: ausgedehnte Wälder und bestehendes traditionelles Handwerk (Herstellung von Siebrahmen, Stielen und Gefäßen aus Holz). Er war auch der festen Überzeugung, dass das traditionelle Wandergewerbe (Herstellung von Holzwaren) mit der Herstellung qualitativvollerer Erzeugnisse einen breiteren Absatzmarkt erobern und damit die heimische Bevölkerung zu Einkommen gelangen würde. Es war auch sein Wunsch, dass die besseren Verdienstmöglichkeiten der Bevölkerung die massenweise Auswanderung nach Amerika bremsen würde. Mit seiner schwärmerischen Vision besserer Zeiten beeinflusste er auch andere, sein ursprüngliches Interesse an der Schulgründung war deshalb enorm, wurde doch die Gründung vom Deutschen Schulverein und vom damaligen Kultusminister Exner unterstützt. Die Organisation einer besseren Gewerbeschule konnte den sich nachteilig auswirkenden Rückstand des bodenständigen Handwerks nicht aufhalten, das von den Industrieerzeugnissen allmählich verdrängt wurde. Diese bewirkten mit niedrigen Preisen eine rückläufige Entwicklung, mancherorts auch einen Verfall des Handwerks. Einen verheerenden Einfluss auf das Handwerk übten auch regionale Faktoren aus wie Desinteresse der Eltern, unangemessen entwickeltes Handwerk vor Ort und vor allem finanzielle Probleme der wirtschaftlich weniger entwickelten Länder. Die Fachschule für Holzindustrie in Kočevje war eine von vielen, die die Erwartungen aller Interessierten nicht erfüllen konnte, da sie den neuen wirtschaftlichen Herausforderungen der damaligen Zeit trotz des starken Interesses von Einzelnen nicht gewachsen war.

Sadna razstava na Grmu I. 1923.

Sadjarsko in vrtnarsko društvo za Slovenijo,
podružnica v Novem mestu,
je prisodilo gospodu

Mg. Ph. Josipu Bergmann-u
lekarnarju in posestniku v Novem mestu

za razstavljeno sadje na sadni razstavi na Grmu v dneh 29. in
30. septembra in 1. oktobra 1923.

priznalno diplomo I. vrste.

Novomesto, dne 2. oktobra 1923.

Tajnik:

Tukon Lj

Predsednik:

Bzhalický

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 373(497.4)"1869/1931"

Prejeto: 11. 5. 2007

Slovensko meščansko šolstvo po letu 1918 – do sprejetja zakona o meščanskih šolah

JURE MAČEK

arhivist

Pokrajinski arhiv Maribor, Glavni trg 7, SI–2000 Maribor

e-pošta: jure@pokarh-mb.si

IZVLEČEK

Avstrijski zakon o osnovnem šolstvu iz leta 1869 je uvedel nov tip šole, to je meščansko šolo. Kot del obvezne šole naj bi nudila obširnejšo, predvsem pa bolj praktično izobrazbo v primerjavi z ljudsko šolo in pri tem upoštevala potrebe obrtnega, trgovskega in kmečkega stanu. Avstrijski sistem izobraževanja je podedovala nova država leta 1918. Njegova največja slabost je bila neenotnost in slaba prehodnost med posameznimi deli sistema. Obstoj meščanske šole je bil potrjen leta 1931 s posebnim zakonom.

KLJUČNE BESEDE: *meščanska šola, ljudska šola, obvezno izobraževanje, enotnost izobraževanja, reforma šolskega sistema, nižja srednja šola, višja srednja šola, gimnazija*

ABSTRACT

THE SLOVENE SECONDARY SCHOOLING AFTER 1918 – TILL THE PASSING OF THE ACT ON SECONDARY SCHOOLS

Secondary school was a new type of school, first introduced by the 1869 Austrian act on elementary schooling. As part of compulsory schooling, it was to provide a broader practical education when compared to elementary school, while all the time considering the current needs of the trade, commerce and peasantry. In 1918, the new country inherited the Austrian educational system, together with its most apparent weakness, i. e. disunion and poor transition among the individual parts of the system. The existence of secondary school was confirmed by a separate act in 1931.

KEY WORDS: *secondary school, elementary school, compulsory education, the unity of education, the reform of school system, lower secondary school, higher secondary school, gymnasium*

Uvod

Po letu 1918 je šolski sistem na slovenskem v ključnih organizacijskih in vsebinskih elementih predstavljal nadaljevanje šolske ureditve, ki se je razvila v zadnjem obdobju Avstro-Ogrske. Že pred prvo svetovno vojno, še posebej pa po letu 1918, so si naprednejši slovenski pedagogi prizadevali osnovno in tudi srednje šolstvo s številnimi reformnimi predlogi in zahtevami vsaj deloma posodobiti in prilagoditi modernejšim pedagoškim nazorom. Uvesti so želeli bolj demokratično in idejam enakosti ter enakopravnosti bližjo organizacijo in vsebinsko zasnovo šolskega sistema; tukaj imamo v mislih predvsem težnje po večji enotnosti izobraževanja tako na osnovni kot tudi na višji ravni.¹

Nestabilne in pogosto nepregledne politične razmere, nenehna nasprotja med politiki klerikalnega tabora in zagovorniki liberalnih, vendar po drugi strani centralistično in jugoslovansko usmerjenih strank na Slovenskem, nenačelne koalicije, hitro menjavanje vlad ter pogosto že kar antagonistična trenja med bolj razvitimi in naprednejšimi pokrajinami nekdanje Avstro-Ogrske ter razmeroma zaostalimi, agrarnimi ter kulturno in prosvetno nerazvitimi pokrajinami preostalih delov Jugoslavije, so kar nekaj časa ovirali sprejetje ustreznih zakonov na vseh ravneh šolstva. Šele s kraljevo diktaturo leta 1929 so razmere omogočile uvedbo novih šolskih zakonov. Le-ti pa v nasprotju s pričakovanji in zahtevami slovenskih šolnikov niso pomenili bistvenega preloma s starim, v marsičem nepravilnim in za številne otroke neprijaznim sistemom.

Vidno vlogo v izobraževalnem in vzgojnem smislu, kot tudi pri vprašanju enotnosti, je v slovenskem šolskem sistemu po letu 1918 odigrala prav meščanska šola. S svojimi posebnostmi in poudarjeno drugačnostjo je kot nekakšen tujek v šolskem sistemu nihala med vključenostjo v ljudsko šolo in nižjo srednjo šolo. Njeni zagovorniki so bili razpeti med željo po ohranitvi njene samostojnosti in glavnih značilnosti ter prizadevanjem po večji enotnosti posameznih vrst šol. Le-tej je meščanska

šola s svojim posebnim položajem nehoti nasprotovala in jo preprečevala. Slovenski učitelji meščanskih šol so se tako znašli pred veliko in izključujočo dilemo, ali spodbujati razvoj in pomen meščanske šole ali pa se posvetiti prizadevanjem za vzpostavitev enotnega obveznega izobraževanja in se ji s tem dejansko odreči. Odločili so se za meščansko šolo.

Meščanska šola pred letom 1918

S sprejetjem avstrijskega osnovnošolskega zakona v obdobju nemške liberalne vlade leta 1869 lahko začnemo govoriti o tako imenovani dobi "nove šole" v bivši Avstriji. Šele z njim je ljudska šola dobila pravo veljavo in svoje temeljno poslanstvo. Dokončno je namreč odpravil ostanke dotedanje bolj ali manj preživle delitve šol na trivialne, normalne in glavne šole in tako omogočil doseganje izobrazbe večjemu številu otrok. Šola je postala lažje dostopna tudi revnejšim in do tedaj zapostavljenim skupinam prebivalstva. Kot lahko razberemo iz prvega člena zakona za ljudsko šolstvo, naj bi imela ljudska šola tri bistvene naloge, in sicer je bila njena vloga najprej vzgojna, potem formalnoizobraževalna in šele na tretjem mestu stvarnoizobraževalna; ali: *"Ljudska šola ima nalogo otroke nravno versko vzgajati, njihov duševne sposobnosti razvijati, jih opremljati z vednostmi in spretnostmi, ki so potrebne za nadaljnjo izobrazbo v življenju, ter ustvariti podlago za vzgojo vrlih ljudi in državljanov."*²

Osnovni namen ljudske šole torej ni bil usposobiti učence za poklic ali zaposlitev, temveč naj bi dajala osnovno znanje vsem šoloobveznim otrokom in tako pripravila solidno podlago za vsakršno nadaljnje izobraževanje oziroma za poklic. Upošteva je to načelo so šolske oblasti glede na prejšnje obdobje precej povečale število učnih predmetov. Nekdanjim trem prevladujočim in osnovnim znanjem, to so branju oziroma pisanju, računanju ter verouku, so dodali še tako imenovane realne predmete. Mednje so uvrščali prirodopis, zemljepis in zgodovino ter pouk raznovrstnih ročnih spretnosti, kot na primer risanja, telovadbe, petja in ročnih del. Zakon je sicer predpisal šolsko obveznost za vse otroke od šestega do štirinajstega leta starosti, vendar je pri tem upošteval večjo gospodarsko zaostalost in slabše materialne razmere vzhodnih in južnih območij monarhije in zato dopustil skrajšanje šolske obveznosti na nerazvitih območjih na vsega šest let. Številni predpisi, še posebej zakon iz leta

¹ S pojmom enotnost izobraževanja razumemo:

- Enotnost šole v socialnem pomenu – obiskujejo jo otroci različnega socialnega izvora,
- Enotnost šole v verskem pomenu – šola je skupna za različne vere (nevtralna ali posvetna šola),
- Enotnost šole v seksualnem smislu – šole so enako dostopne moškim in ženskam (koedukacija),
- Enotnost v učnem smislu – vse šole imajo enoten vzgojni in izobraževalni smoter,
- Enotnost v organskem pomenu – povezanost različnih šol (lahak prehod iz enega tipa šole na drugega).

² Schreiner, Henrik: Kratek pregled o razvoju slovenske ljudske šole, str. 143.

1883, ki je dovolil večje olajšave šolskega obiska v sedmem in osmem šolskem letu, so v praksi omogočili zmanjšanje šolske obveznosti tudi v nekaterih drugih deželah.³

Osnovnošolski zakon je uvedel še drugi tip splošnoizobraževalne šole, in sicer meščanske šole.⁴ Te naj bi otrokom v obdobju hitrega gospodarskega vzpona in vse večjih potreb dinamično razvijajoče se industrije po kvalificiranih delavcih v primerjavi z ljudsko šolo posredovale obsežnejšo in bolj poglobljeno splošno izobrazbo, temelječo predvsem na zahtevah obrtnega, trgovskega in tudi poljedelskega stanu.

Za lažje umeščanje in pravilno umevanje vloge meščanske šole v avstrijskem in pozneje v jugoslovanskem izobraževalnem sistemu je treba vsaj nakazati razvoj srednješolske stopnje izobraževanja v Avstriji.⁵ Nižja stopnja le-te je bila namreč sestavni del obveznega izobraževanja. Nanjo so učenci prehajali po četrtem letu šolanja na ljudski šoli. Osrednji tip splošnoizobraževalne šole je bila osemletna gimnazija, ki je imela nižjo in višjo stopnjo. Vsaka je trajala štiri leta. Pridobila je predmetnik z razširjeno vsebino splošne izobrazbe. Poleg gimnazij so se razvijale še realke. Te so bile v večji meri tehnično in naravoslovno usmerjene. Od leta 1867 so bile sedemletne s štirimi razredi nižje in tremi razredi višje stopnje. Obiskovanje nižje gimnazije ali realke so šolske oblasti priznale kot del opravljene osemletne šolske obveznosti.⁶ Poleg tega so lahko otroci šolsko obveznost končali še v kateri od nižjih strokovnih in vajenskih šol.

V praksi so šolske oblasti odpirale meščanske šole predvsem v mestih in večjih urbanih središčih, torej tam, kjer so imela lokalna zastopstva dovolj finančnih sredstev za vzdrževanje in delovanje šol. Na podeželju so zato še naprej prevladovali ljudske šole z višjimi razredi; tukaj so bile meščanske šole

bolj izjema kot pravilo, drugih šol pa zunaj mest in večjih krajev sploh ni bilo. Takšen v resnici dodelni razvoj je povzročil neenakopravnost pri pridobivanju splošne izobrazbe in zapostavljanje podeželskega prebivalstva na račun mestnega. Kmečki, revnejši so bili namreč po končanem četrtem razredu ljudske šole prisiljeni nadaljevati obvezno šolanje v višjih razredih te šole – ta je bila skoraj vedno nižje organizirana – mestni in bolje situirani pa so lahko prehajali na najbližjo meščansko šolo, realko ali celo na nižjo gimnazijo.⁷

Meščansko šolo so torej že od začetka obiskovali otroci iz bolj situiranih in bolj izobraženih slojev prebivalstva, zaradi zahtevnejšega programa pa tudi bolj nadarjeni in sposobnejši. Drugače kot v višjih razredih ljudske šole so na meščanskih šolah poučevali predmetni učitelji z opravljenimi dodatnimi izpiti. Vse to je vsekakor močno dvignilo raven izobrazbe in kakovost pouka na meščanski šoli in jo v nekaterih elementih celo približalo ravni nižje srednje šole. Neenotnost avstrijskega šolskega sistema se nazorno kaže v dejstvu, da kljub temu učenci brez dopolnilnih izpitov niso mogli prestopiti na višjo gimnazijo, saj meščanska šola namreč ni poznala pouka klasičnih jezikov, to je latinščine in grščine. Te so v nižji gimnaziji poučevali že od prvega šolskega leta naprej.⁸ Brez dvoma lahko zapišemo, da je bila glede na pridobljeno znanje meščanska šola zahtevnejša in bolj kakovostna od navadne ljudske šole, ni pa mogla biti povsem enakovredna nižjim gimnazijam, to pa tudi ni bil njen osnovni namen.

Čeprav se je avstrijski osnovnošolski zakon v nekaterih delih približal eni izmed osnovnih zahtev zagovornikov enotne šole, to je, da bi morali vsi otroci pridobiti enotno splošno izobrazbo in da bi bilo treba poenotiti vzgojni in izobraževalni cilj vseh obveznih šol, je bila ena njegovih večjih pomanjkljivosti zgodnja diferenciacija otrok in razmeroma slaba prehodnost med posameznimi, ne dovolj povezanimi deli izobraževalnega sistema. Otroci so se morali odločiti o nadaljevanju šolanja že po končanem četrtem razredu ljudske šole, v starosti enajst let. Takrat so, kot smo že ugotovili, podeželski večinoma vstopili v višje razrede ljudske šole, sposobnejši in bogatejši v urbanih središčih pa so lahko izbirali med meščansko šolo, realko in nižjo gimnazijo. Tako zgodnja odločitev je bolj ali

³ Prav tam, str. 144. Pogosto se je dogajalo, še posebej na podeželju, da so otroci sicer osem let obiskovali šolo in tako zadostili predpisom, vendar so dejansko končali le nekaj razredov.

⁴ Ime meščanska šola je nekoliko ponesrečeno in prikriva pravi namen teh šol. Gre namreč za prevod nemškega imena Bürgerschule, v tem pomenu pa pomeni Bürger bolj državljana kot meščana. Zaradi takšnega imena so mnogi zmotno menili, da so te šole namenjene le malomeščanom in polizobražencem.

⁵ Izraz srednja šola so uporabljali predvsem za gimnazije, tako nižje kot tudi višje. Z besedo gimnazija razumemo klasično gimnazijo. Ta tip gimnazije je v Avstriji dolgo prevladoval, po letu pa 1918 so začele prevladovati realne gimnazije.

⁶ Gabrič, Aleš: Šolski sistemi na slovenskem v 20. stoletju, str. 238.

⁷ Višje ljudske šole so bile večinoma nižje organizirane. Pouk je tukaj potekal v enem razredu, ne glede na različne stopnje in starost otrok. V njih niso poznali predmetnega pouka.

⁸ Toliko težavneje je bilo prestopiti iz višjih razredov ljudske šole na gimnazije. Takšni prestopi so bili izredno redki.

manj trdno determinirala njihovo nadaljnjo izobraževalno in poklicno pot. Le končana nižja gimnazija je namreč omogočila neposredni prehod v višjo gimnazijo in samo opravljen zrelostni izpit po četrtem letu višje gimnazije je omogočal nadaljevanje univerzitetnega študija na vseh ravneh in smereh; učenci s končano realko so sicer lahko študirali, vendar le na nekaterih smereh tehničnega študija.

Po drugi strani je avstrijski zakon nedvomno ugodno vplival na razvoj osnovnega šolstva v slovenskih deželah. Decentraliziral in osamosvojil je nižje šolstvo ter ga v veliki meri podredil lokalni samoupravi na občinski ravni. To je v slovenskih deželah zelo pospešilo njegov razmah in ga bolj približalo stvarnim potrebam prebivalstva. Po drugi strani sta večja odvisnost šolske organizacije od lokalnih dejavnikov in žgoče pomanjkanje sredstev zavirala nastanek zahtevnejših, bolje organiziranih in kot posledica tudi dražjih višjih šol; med njimi so bile na Slovenskem dolgo zapostavljene prav meščanske šole. Državni šolski zakon je njihovo usodo izročal deželni zakonodaji. Tej je bila prepuščena natančnejša opredelitev pri odločanju, kje in s čigavimi sredstvi bodo ustanavljali meščanske šole.⁹ Tako na primer v štajerski deželni zakonodaji najdemo le splošno določilo, po katerem naj bi deželni zakon od primera do primera določil kraj ustanovitve ter način financiranja meščanske šole.¹⁰ Na Štajerskem je bilo v letih pred vojno meščansko šolstvo kar razvito, vendar so nemške lokalne oblasti podpirale zgolj ustanavljanje nemških šol. Obласти so se namreč dobro zavedale nevarnosti narodne meščanske šole in krepitve slovenske gospodarske inteligence in srednjega produktivnega sloja prebivalstva. Pred prevratom so tako na slovenskem Štajerskem delovale I. dekliška meščanska šola v Mariboru, II. dekliška meščanska šola v Mariboru, Deška meščanska šola v Mariboru, Deška meščanska šola v Celju, Dekliška meščanska šola v Celju in pa Zasebna dekliška meščanska šola šolskih sester v Mariboru. Vse so bile nemške.¹¹

Drugače kot na Štajerskem so deželni zakoni na Kranjskem določali, da morajo šolski okraji sami prevzeti izdatke za meščansko šolo in tudi sami plačati učiteljstvo. Takšno določilo je v praksi zavrlo razvoj meščanskega šolstva na Kranjskem. Večina šolskih okrajev si namreč ni želela ali upala na-

ložiti velikega denarnega bremena, povezanega z ustanavljanjem teh šol. Na skromno število meščanskih šol je prav gotovo vplivalo še odklonilno mnenje klerikalne večine v deželnem zboru o ustanavljanju meščanskih šol; pri tem so jo vodili v prvi vrsti političnoideološki pomisleki in predsodki. Na Kranjskem sta tako do prevrata nastali le dve meščanski šoli, in sicer slovenska meščanska šola v Postojni in nemška v Krškem.¹²

V obdobju pred prvo svetovno vojno na slovenskem ozemlju torej ni bilo večjega razmaha meščanskih šol, zlasti ne slovenskih. Poleg pomanjkanja finančnih virov so se na poti ustanavljanja pokazale še druge, objektivne ovire. Razvoj sta zavirala predvsem slaba gospodarska in obrtna razvitost slovenskih dežel. Tudi če bi otroci obiskovali meščansko šolo, niso imeli možnosti nadaljevati šolanja v različnih strokovnih in obrtnih šolah. Še vedno prevladujoča agrarna usmerjenost prebivalstva in navezanost na zemljo sta zbužali prepričanje, da morajo otroci ostati doma in pomagati pri kmečkih opravilih. Po drugi strani je razumljivo, da bi bil pouk na obrtnoizobraževalnih šolah uspešen le tedaj, ko bi od vajencev zahtevali vsaj izobrazbo meščanske šole. Predolgo je prevladovalo prepričanje, da vajenec oziroma pomočnik ne potrebuje nikakršne splošne izobrazbe in da je dovolj učna doba pri mojstru v delavnici ali tovarni. Da je bila gospodarska razvitost pomembna spodbuda za ustanavljanje meščanskih šol, hkrati pa od nje tudi odvisna, zgovorno kaže položaj na Češkem. Tam je ustanavljanje meščanskih šol cvetelo že pred letom 1918.¹³

Kakšne so bile glavne značilnosti meščanske šole v avstrijski dobi, po čem se je razlikovala od ljudske šole? Če povzamemo njene poglavitne poteze, lahko rečemo, da je meščanska šola predstavljala višjo stopnjo zadnjih treh let obvezne osemletne ljudske šole. Brez posebnih dodatnih pogojev je sprejemala vse učence, ki so vsaj z zadostnim uspehom končali peto šolsko leto na katerikoli javni ali zasebni ljudski šoli s pravico javnosti iz svojega šolskega okoliša. To je v resnici pomenilo, da je bila meščanska šola obvezna šola in kot taka sestavni del osnovnošolskega sistema v Avstriji.¹⁴

Poleg osnovne naloge šole, to je nižjim obrtnim in trgovskim slojem ter tudi kmečkemu prebivalstvu omogočiti obsežnejše zaključeno praktično znanje, bi morala biti naloga meščanske šole še izobraževati za vstop v strokovne šole in na učiteljska.

⁹ Državni zakonik za Avstrijsko cesarstvo, 14. 5. 1869, Državni zakon o ljudskih šolah, člen 61, str. 285.

¹⁰ Deželni zakonik za vojvodino Štajersko, 8. 3. 1870, Zakon o ustanavljanju, vzdrževanju in obisku javnih ljudskih šol, člen 6, str. 13.

¹¹ Hočevar, Maks: Iz zgodovine meščanskih šol v Sloveniji, str. 27.

¹² Prav tam, str. 12.

¹³ Prav tam.

¹⁴ Prav tam. Prim. Poljanec Leopold: Slovenska meščanska šola po ujedinjenju, str. 7.

Na željo šolskih oblasti so šoli lahko priključili še dodatni četrti razred, saj se je ponekod pokazalo, da snovi ne morejo predelati le v treh letih. V tem razredu so večinoma poglobljali in utrjevali snov ter se temeljiteje pripravili na vstop v strokovne šole. Meščanske šole so bile povsod strogo ločene na deške in dekliške, mešane šole niso bile dovoljene.¹⁵ Prepoved koedukacije je bila še dodatna ovira za nastanek meščanskih šol na podeželju, saj so se tukaj še posebej težko spopadali s skromnimi gnotnimi in socialnimi razmerami.

Čeprav so bili za meščanske šole predpisani večinoma enaki učni predmeti kot za ljudsko šolo, so se razlikovale po tem, da je predmetnik poskušal pri poučevanju vsakega predmeta najti dejanske, vsakodnevne probleme in jih tudi reševati. Drugače kot v ljudski šoli sta bila v meščanski šoli geometrija in geometrijsko risanje posebna predmeta, prav tako so ločeno poučevali še prirodoslovje in prirodopis.¹⁶ Prizadevanje, da bi pri vseh predmetih našli povezavo teorije s prakso ter naučeno preizkusili še v praktični uporabi, je bila največja posebnost in odlika meščanske šole. Vsaka šola je zato morala v okviru splošnega, normalnega učnega načrta, sestaviti še svoj posebni učni načrt in ga prilagoditi gospodarskim potrebam svojega šolskega okoliša. Nekatere šole so zato bolj poudarjale potrebe obrtniškega stanu, druge so bile spet bližje kmečkemu stanu. Meščanske šole so lahko uvedle poleg obveznih in neobveznih predmetov, navedenih že v zakonu o ljudskih šolah iz leta 1869 – kot neobvezni predmet je bilo predpisano učenje tujega jezika – še druge izbirne predmete, kot so bili pouk v ročnosti, gospodinjstvu, stenografiji, pisanju s strojem, dekleta pa so lahko pridobivala praktična gospodinska znanja s pomočjo v otroških vrtcih ali šolskih kuhinjah.¹⁷ Vsak razred v meščanski šoli je sestavljal posebno učno stopnjo, prav tako niso bile dovoljene nikakršne posebne olajšave šolskega obiska, kakršne so vse prepogosto uvajali v ljudskih šolah.¹⁸

Učno snov so v meščanskih šolah poskušali obravnavati ne toliko v splošni sistematični obliki, kot

je bilo uveljavljeno na nižjih srednjih šolah, temveč s praktičnega vidika. Teoretična osnova je na ta način prišla manj do izraza. Vsebina realnih predmetov je bila razdeljena po posameznih razredih v tako imenovanih koncentričnih krogih po načelu od lažjega k težjemu in od znanega k neznanemu. To je omogočilo tudi tistim otrokom, ki so zaključili šolanje ali šolsko obveznost že v prvem ali drugem razredu pridobiti vsaj nekakšno bolj ali manj zaključeno izobrazbo, uporabno v življenju.¹⁹

Na meščanskih šolah so lahko poučevali le učitelji, ki so pridobili kvalifikacijo po najmanj triletni praksi na ljudski šoli z opravljenim izpitom iz določene skupine predmetov pred državno izpraševalno komisijo.²⁰

Tabela 1: Predmetnik za meščanske šole do leta 1918²¹

ŠT.	UČNI PREDMET	I. r		II. r		III. r	
		M	Ž	M	Ž	M	Ž
1.	verouk	2	2	2	2	2	2
2.	nemščina	5	5	5	5	5	5
3.	zemljepis, zgodovina	3	3	3	3	3	3
4.	prirodopis (botanika, zoologija, kemija, mineralogija)	2	2	2	2	2	2
5.	prirodoslovje	2	2	3	2	2	2
6.	računanje z enostavnim knjigovodstvom	4	3	4	2	4	3
7.	geometrija in geometrično risanje	3	1	3	1	3	1
8.	prostoročno risanje	4	3	4	3	5	3
9.	lepopis	1	1	1	1	-	-
10.	petje	1	1	1	1	1	1
11.	telovadba	2	2	2	2	3	2
12.	ročna dela	-	4	-	4	-	5
	Skupaj	29	29	30	29	30	29

¹⁹ Pokrajinski arhiv Maribor (dalje PAM), fond Rismal Melhior, AŠ 1, Razvoj slovenske meščanske šole, str. 218. Melhior Rismal – po končanem učiteljsku je leta 1909 opravil izpit usposobljenosti za osnovne šole, leta 1921 pa še izpit za meščanske šole. Od leta 1907 do 1919 je bil zaposlen na ljudski šoli v Rajhenburgu, med letoma 1919 in 1922 pa na meščanski šoli v Žalcu. Nato je kot ravnatelj služboval na meščanskih šolah v Vojniku, Slovenski Bistrici ter na III. mešani meščanski šoli v Ljubljani. Po osvoboditvi je opravljal funkcijo v. d. ravnatelja na nižji gimnaziji Ljubljana Moste. Upokojil se je leta 1950. Za vestno službo je bil leta 1929 odlikovan z redom sv. Save V. stopnje, leta 1964 pa je bil zaradi izrednih zaslug za pedagoško teorijo in prakso imenovan za pedagoškega svetnika.

²⁰ Prav tam.

²¹ Poljanec, Leopold: Slovenska meščanska šola po ujedinenju, str. 10.

¹⁵ Državni zakonik za kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru, 14. 10. 1905, Šolski in učni red za občje ljudske in za meščanske šole, člen 157, str. 424.

¹⁶ K prirodopisu so spadale botanika, zoologija, kemija in mineralogija.

¹⁷ Državni zakonik za kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru, 14. 10. 1905, Šolski in učni red za občje ljudske in za meščanske šole, člen 159, str. 424. in Državni zakonik za avstrijsko cesarstvo, 14. 5. 1869, Državni zakon o ljudskih šolah, člen 17, str. 280.

¹⁸ Državni zakonik za kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru, 14. 10. 1905, Šolski in učni red za občje ljudske in za meščanske šole, členu 157 in 160, str. 424.

Od prevrata do konca delovanja višjega šolskega sveta leta 1924

Narodna vlada za Slovenijo v Ljubljani je že prve dni svojega obstoja, novembra 1918, po razpadu Avstro-Ogrske, objavila veljavnost vseh avstrijskih zakonov in uredb, torej tudi šolskih, za področje, ki je bilo pod njeno upravo. Skrb za prosveto in vzgojo je torej prevzelo poverjeništvo za uk in bogočastje kot naslednik avstrijskega ministrstva z enakim imenom. Vodil ga je dr. Karl Verstovšek. Poverjeništvo so bili podrejeni višji šolski svet v Ljubljani ter okrajni – mestni in krajevni šolski sveti.²² 16. novembra je narodna vlada z uredbo tudi uradno prevzela v svoje roke vse javno šolstvo in učiteljstvo ter odredila, da je učni jezik na vseh meščanskih in ljudskih šolah slovenski. Če je bilo dovolj otrok druge narodnosti, so jim omogočili obiskovanje manjšinske šole z državnim jezikom kot obveznim predmetom.²³ Slovenjenje šolstva je bilo zlasti na Štajerskem, še posebej v Mariboru, postopen in dolgotrajen proces. Tukaj so šole na začetku šolskega leta 1919/20 v vse šole uvedli slovenščino kot učni jezik, pustili pa so nemške vzporednice. V nemške oddelke so vpisali izključno otroke nemške narodnosti.

Nova slovenska šolska uprava se je dobro zavedala, da jo čaka zahtevna naloga prilagajanja šolstva spremenjenim političnim in narodnostnim razmeram. Med vodilnimi prosvetnimi delavci je bilo hitro doseženo soglasje o nujnem korenitem in temeljitem preoblikovanju šolstva. Sistem šolanja, s posebnim ciljem in lastnim ustrojem na vsaki stopnji šolanja, je bilo nedvomno treba prilagoditi bolj demokratičnim zahtevam; to je pomenilo v prvi vrsti omogočiti lažjo dostopnost splošne izobrazbe širšim ljudskim slojem ter poskrbeti za nemoten napredek sposobnih in bolj nadarjenih ne glede na socialno pripadnost ali ekonomske zmožnosti. O samih izobraževalnih vsebinah so menili, da bi morale biti bolj življenjske in predvsem narodno ter državotvorno usmerjene. Ta načela so bila kot izhodišče slovenskim pedagogom pri nji-

hovich prizadevanjih. Zanos ob nastanku nove države je zblížal do tedaj ideološko nasprotujoči si liberalno Zavezo jugoslovanskega učiteljstva ter klerikalno Slomškovo zvezo. Že v začetku novembra 1918 so se sestali zastopniki obeh učiteljskih organizacij in sestavili spomenico o prihodnjem razvoju šolstva ter jo izročili narodni vladi. Kot eno izmed temeljnih zahtev so poudarili preoblikovanje šolstva v enotno narodno šolstvo.²⁴ Glede sistema šolanja so predlagali, da bi vse deške in dekliške osemrazredne šole tam, kjer bi to narokovale potrebe, preoblikovali v petrazredne ljudske in trirazredne meščanske šole.²⁵

V izjavi nakazano vprašanje enotnosti šolstva je bilo zaradi vzgojnih in tudi ideoloških plati žgoče že pred prvo svetovno vojno in predmet številnih debat med slovenskimi prosvetnimi delavci. Zlasti liberalni pedagogi so takoj po nastanku nove države okrepili prizadevanja za večjo enotnost šole. Ta so bila uspešna, saj se je slovensko učiteljstvo v spomenici soglasno opredelilo za enotnejšo ureditev šolskega sistema. Na žalost je predlog ostal le na splošni ravni, saj konkretne organizacije šolskega sistema niso nikdar natančneje dodelali in pojasnili. Načrt za odpravo osemrazrednih ljudskih šol lahko vsekakor razumemo kot zavračanje nižje organiziranega pouka v višjih razredih ljudskih šol na podeželju ter kot prehod na enotno višjo stopnjo obveznega izobraževanja v obliki meščanskih šol. Predstave o tem, kako bi enotnost v praksi dosegli in organizacijsko izpeljali, so se precej razlikovale in si marsikdaj tudi nasprotovale.²⁶

Kakšen pomen so reformatorji namenili meščanski šoli v novem sistemu? V vseh še tako različnih predlogih pred prvo svetovno vojno in tudi po njej so jo vsi brez izjeme upoštevali in ji s tem priznali pomembno izobraževalno in vzgojno vlogo v novi državi. To velja tudi za razmišljanja, da bi se zčila z nižjo srednjo šolo v enotno srednjo šolo, saj so bili mnogi mnenja, da bi se morala srednja

²⁴ Bergant, Milica: *Poizkušni reforme šolstva*, str. 51.

²⁵ PAM, fond Rismal Melhior, AŠ 1, Razvoj slovenske meščanske šole, str. 216.

²⁶ Med največjimi nasprotniki enotnosti je bila katoliška cerkev, glavni organizator zasebnih šol. Upirala se je enotni posvetni šoli in uvedbi koedukacije. Enotni obvezni šoli so nasprotovali tudi nekateri pedagogi, zlasti srednješolski profesorji. Ti so bili mnenja, da se bo raven znanja znižala, če bi nižja srednja šola postala množična, obvezna šola. Enotni šoli so nasprotovali tudi zagovorniki humanistične izobrazbe in klasične gimnazije. Enotna osemletna šola bi vzela klasični gimnaziji štiri nižje razrede, v katerih so že poučevali klasične jezike, v realnih gimnazijah pa bi morali na nižji stopnji ukiniti pouk latinščine. V enotni šoli namreč ne bi bilo prostora za klasične jezike.

²² Višji šolski svet je začel poslovati 1. januarja 1919. Kot najvišja šolska instanca je izdajal normativna navodila za ljudske, meščanske in srednje šole. Dobo njegovega delovanja je zaznamovala slovenska šolska avtonomija. Ta je trajala do sprejetja Vidovdanske ustave junija 1921. Višji šolski svet je počasi izgubljal svoje avtonomne pristojnosti. Poslovati je prenehal 24. februarja 1924. Vse prosvetne stroke so prenesli na ministrstvo za prosveto v Beogradu.

²³ Ur. l. Narodne vlade SHS v Ljubljani, št. 10, 20. 11. 1918, člen 109, str. 20.

šola zgledeovati po meščanski in v večji meri prevzeti nekatere njene prednosti in značilnosti. Z upoštevanjem meščanske šole kot sestavnega dela izobraževanja so se po drugi strani zagovorniki sprememb nehote odmikali od popolne enotnosti osemletnega obveznega izobraževanja, kot enotnost razumemo danes. Meščanska šola je s svojo specifično vlogo, to je umeščenostjo med ljudsko in srednjo šolo, nedvomno krhala načelo večje enotnosti izobraževalnega sistema.

Že pred vojno je Dragotin Lončar razvil glavne poteze enotne šole. Predlagal je ukinitve vseh olajšav šolskega obiska v ljudski šoli, preureditev dotedanjega večšolskega šolskega ustroja v organsko celoto, predvsem pa bi morala biti po njegovem mnenju obvezna šola bolj povezana s preostalim šolstvom. Zato se je zavzel za ureditev, pri kateri bi bila meščanska šola del obvezne šole in bi pripravljala na prehod v šestletno enotno gimnazijo brez sprejemnih izpitov. Vsak otrok, ki je dopolnil štirinajst let, in bi želel prestopiti v srednjo šolo, bi moral prej končati meščansko šolo.²⁷ V Lončarjevem predlogu je meščanska šola tako dobila status obvezne šole za vse otroke; popolnoma naj bi namreč nadomestila višje razred ljudske šole.

Eden prvih predlogov, objavljenih po koncu prve svetovne vojne, je bila tudi razprava Pavla Flereta Naše šolstvo po vojni. V njej se, čeprav zagovarja enotno šolo in enake možnosti za vse otroke ne glede na njihove sposobnosti, ne drži popolnoma načela enotnosti. Zavzema se namreč za osemrazrednice za manj nadarjeno mladino v manjših krajih. Te bi velikemu delu mladine tako še naprej onemogočale doseganje višje izobrazbe. Meščansko šolo razume kot del višje stopnje štiritletne splošne ljudske šole. Namenjena naj bi bila bolj nadarjenim otrokom od desetega do štirinajstega leta starosti.²⁸

Podobno ureditev je ponudil tudi Načrt šolskega zakona. Avtorja razumeta meščansko šolo kot višjo narodno šolo. Le-ta naj bi poskrbela za višjo splošno izobrazbo, upošteva potrebe praktičnega državljanskega življenja in kulturnega okolja, v katerem šola deluje. Na tej stopnji naj bi v ospredje poleg stvarnega in formalnega pouka postavili še poučevanje v normalijah. Predlog se dejansko vrača na avstrijsko določilo o njeni naslonitvi na peto šolsko leto, zahteva pa štiri temeljne razrede. Morebitna peti ali šesti razred naj bi bila strokovna. Avtorja sta se zavedala pomena splošne dostopnosti

šol in zato predlagala, da bi bilo omrežje višjih narodnih meščanskih šol čim bolj gosto razvejeno. Zajelo naj bi tudi podeželje.²⁹

Svoj predlog je izoblikovalo tudi učiteljstvo meščanske šole v Krškem. Višjemu šolskemu svetu so učitelji poslali sklep učiteljske konference, v katerem se zavzemajo za enotno srednjo šolo v nižjih razredih.³⁰

Od navedenih predlogov so se po svoji izvirnosti razlikovale zamisli dr. Dragana Šande. V svoji razpravi zahteva šolstvo kot organsko celoto: "Posamezne stopnje naj bodo udje enega telesa, ki se dopolnjujejo, katerih ni eden ni odveč, še manj, da bi si nasprotovali."³¹ Prednost vidi v združitvi srednjih šol, in to tako gimnazij kot realk, v enotno srednjo šolo. Pri tem naj bi opustili grščino. Enotno srednjo šolo naj bi sestavljale tri stopnje, in sicer trirazredna spodnja realna stopnja, trirazredna srednja humanističnega stopnja in dva razreda višje gimnazije. Zanimiv je njegov predlog o reformi meščanskih šol. Te naj bi preoblikovali v tako imenovane normalke, to je trirazredne spodnje realne gimnazije. Vanje bi vstopali otroci po končanem četrtem razredu ljudske šole, in to brez sprejemnega izpita. Ustanovili bi jih v vseh večjih trgih in krajih in omogočili prehod na srednjo gimnazijsko stopnjo.³²

Ob posamičnih predlogih in teoretičnih razmišljanjih se je uradno delo za šolsko reformo začelo s sklicem ankete višjega šolskega sveta. Delovala je v treh skupinah, in sicer za obvezno šolstvo, to je ljudsko in meščansko šolo, za srednje šole in učiteljska ter za visoke šole. Vsaka skupina je zasedala ločeno in brez prave povezave. Ta bi bila seveda nujna za enotno in celovito reševanje problemov prosvetne dejavnosti. Skupina za osnovno šolstvo pod vodstvom Henrika Schreinerja si je po mnenju člana Edvarda Gangla želela tesneje sodelovati s srednješolskimi profesorji, a se to ni zgodilo. V svojem zaključnem poročilu je predlagala enotno srednjo šolo. Vsi nižji razredi realk, gimnazij in realnih gimnazij naj bi zato dobili enotne učne načrte in skupno vsebinsko podlago. Ta bi temeljila na meščanski šoli. Iz nižjih razredov gimnazij naj bi

²⁷ Bergant, Milica: *Poizkusi reforme šolstva*, str. 60.

²⁸ Flere, Pavel: *Naše šolstvo po vojni*, str. 135.

²⁹ Flere – Gangl: *Načrt šolskega zakona*, str. 34. Prim. PAM, fond Rismal Melhior, AŠ 1, Stremljenja po reformi slovenskega šolstva ob rojstvu predaprilske Jugoslavije, str. 29.

³⁰ PAM, fond Rismal Melhior, AŠ 1, Stremljenja po reformi slovenskega šolstva ob rojstvu predaprilske Jugoslavije, str. 32.

³¹ Šanda, Dragan: *Obris reforme slovenskih srednjih in meščanskih šol*, str. 3.

³² Prav tam, str. 4.

odstranili klasične jezike, v enotno srednjo šolo pa bi se zila tudi meščanska šola. Po mnenju skupine bi na takšen način lahko dobili enotno nižjo srednjo šolo. Ta bi bila tudi na podeželju, ne le v mestih.³³

Enotni srednji šoli je vztrajno nasprotovala druga skupina pod vodstvom dr. Frana Detele. Privrženci te so menili, da brez latinščine in grščine v predmetniku srednja šola izgubi pravi pomen in da ne more obstajati. V gimnazijah se zato niso bili pripravljene odpovedati grščini v nižjih razredih, prav tako niso želeli prestaviti latinščine iz nižjih v višje razrede realnih gimnazij.³⁴ Zagovorniki klasične izobrazbe so bili prepričani, da le klasični jeziki vzgajajo etične, "nravno" misleče in čuteče državljane ter da imajo veliko formalno izobraževalno vrednost. Po drugi strani naj bi realni predmeti služili le "duhu utilitarizma ter ponujali zgolj materialno izobrazbo."³⁵ Razvoj v Sloveniji je dejansko že kmalu ubral pot, nasprotno takšnemu razumevanju. Po prevratu so namreč večino klasičnih gimnazij preoblikovali v realne. Od desetih pred vojno so leta 1920 delovale le še tri.³⁶

Članom obeh anketnih skupin ni uspelo poenotiti stališč in pripraviti skupnih izhodišč za reformo. Iz debate na srečanjih ter rezultatov vseh treh skupin je bilo jasno, da so se šolniki zavedali, da se bodo morali, če ne bo kompromisa, odtlej soočiti celo s tremi le rahlo povezanimi tipi spodnje srednje šole: gimnazijo, realko ali realno gimnazijo in štirirazredno meščansko šolo. Iz članka Edvarda Gangla lahko razberemo trdno željo udeležencev prve ankete, da bi, ker niso prodrli s svojimi predlogi o enotni spodnji srednji šoli, vso energijo in odločnost namenili prizadevanjem za hitrejši razvoj meščanske šole; na žalost tudi na škodo enotnosti obveznega izobraževanja. "Sedaj pa na delo in v boj za meščansko šolo – za šolo bodočnosti. Od tega dne dalje več ne poznam pastorko v svojem šolstvu. Gojili jo bomo posej s posebno skrbjo in ljubeznijo, ker smo prepričani, da bo imel narod od nje največ koristi," je zapisal Edvard Gangl.³⁷ Ta misel je postala vodilo vsemu poznejšemu trudu zagovornikov meščanske šole.

Predlog prve anketne skupine se je večinoma ujema s predlogi Dragotina Lončarja, Pavla Flereta in Edvarda Gangla. Omeniti moramo še prispevek

Henrika Schreinerjeva. Ta je pravzaprav povzetek razprav v njegovem oddelku anketne komisije. V njem se je jasno zavzel za enotno osnovno in srednjo šolo. Učni cilj osemrazredne enotne osnovne šole bi se moral ujemati z učnim načrtom dotedanje meščanske in nižje srednje šole. Obe bi prišli v okvir obvezne šole, nižja gimnazija pa zato ne bi mogla obdržati v programu niti latinščine niti grščine. Osemletna obvezna šola bi tako bila štiriletna osnovna in štiriletna meščanska šola ali nižja gimnazija. Po osmih letih obiskovanja obvezne šole bi se lahko učenci bolj zrelo in odgovorno odločali, ali nadaljevati šolanje na srednjih šolah ali se odločiti za poklic. Takšna ureditev bi po Schreinerjevem mnenju v nasprotju z dotedanjo prakso preprečila marsikdaj prezgodnje prestopanje otrok v gimnazije in velik osip že v prvih gimnazijskih razredih.³⁸

Člani ankete za ljudsko in meščansko šolstvo so svoje predloge sicer poslali ministrstvu za prosveto, a jim to ni namenilo posebne pozornosti. O enotnem šolskem sistemu v Beogradu niso razmišljali. Že v prvih mesecih leta 1919 so začeli v ministrstvu prosvete pripravljati načrt za unifikacijo šolstva po vsej državi. Želje slovenskih pedagogov, da bi pripravili le okvirni zakon z možnostjo prilagoditve šole kulturnim in gospodarskim razmeram posameznih delov Jugoslavije, niso bile realne. Prvi načrti šolskih zakonov so vsebovali tudi določila o meščanski šoli. To se je spremenilo, ko je glavni prosvetni svet določil, da morajo sprejeti poseben zakon za meščanske šole.

Spor o preoblikovanju šolskega sistema ni potekal le na pedagoškem, ampak tudi na političnem in ideološko-strankarskem prizorišču. To je ustvarilo svojevrstne okoliščine, ki so počasi le pripeljale do nekoliko večjega poenotenja šolstva, predvsem srednjih šol. Leta 1922 je višji šolski svet na predlog dr. Leopolda Poljanca vendarle sprejel predlog o večji enotnosti srednje šole, šele leta 1924 pa so ta predlog z odlokom ministra Pribičevića začeli izvrševati po vsej državi.³⁹

Ob bolj ali manj neuresničenih in velikokrat tudi nerealnih razmišljanjih o reformi šolskega sistema in načrtih zanjo so bile razmere po koncu prve svetovne vojne kar ugodne za razvoj meščanske šole. Rastoče gospodarstvo in ugodna cenovna konjunktura sta ponujala nove možnosti za zaposlovanje v obrti, trgovini in industriji. Poleg tega je

³³ PAM, fond Rismal Melhior, AŠ 1, Stremljenja po reformi slovenskega šolstva ob rojstvu predaprilske Jugoslavije, str. 36 in 37.

³⁴ Prav tam, str. 37.

³⁵ Bergant, Milica: *Poizkusi reforme šolstva*, str. 65.

³⁶ Prav tam.

³⁷ Gangl, Edvard: *Pastorka*, str. 2.

³⁸ PAM, fond Rismal Melhior, AŠ 1, Stremljenja po reformi slovenskega šolstva ob rojstvu predaprilske Jugoslavije, str. 39.

³⁹ Bergant, Milica: *Poizkusi reforme šolstva*, str. 66.

močan narodnostni vznik, ne samo v mestih na Štajerskem, ampak tudi na Koroškem in v Prekmurju, dajal pobudo za narodno osvobajanje in vsestranski razvoj. Mnogi šolniki, pa tudi politiki in drugi kulturni delavci so v meščanski šoli videli najboljšo sredstvo za doseg teh ciljev. Napredno učiteljstvo je bilo že od nekdaj naklonjeno meščanski šoli, po osvoboditvi pa se mu je pridružila še Slomškova zveza. Ta je v svojem glasilu Slovenski učitelj prav tako priznala njen pomen. Na nadaljnji vzpon meščanske šole je ugodno vplivalo še dejstvo, da je po ukinitvi nemškega društva Schulverein ostalo veliko število šolskih poslopij praznih in tako na voljo novim meščanskim šolam. Tudi slovenska šolska uprava je pozitivno in naklonjeno gledala na širjenje meščanskega šolstva. Po mnenju Melhiorja Rismala *"je ni nikomur kratila, ki je prosil za njo, če se je le pravno-formalno obvezal, da bo dal na razpolago primerno šolsko stavbo in da bo skrbel za opremo, učila in nadaljnje vzdrževanje šole."*⁴⁰ V prvem povojnem obdobju sta k njenemu razvoju zelo pripomogla štajerska prosvetna delavca in politika dr. Karel Verstovšek ter dr. Leopold Poljanec.⁴¹ Oba sta se najbolje zavedala pomembnosti okrepitve slovenske gospodarske navzočnosti v obmejnih krajih za nacionalni obstanek in razvoj. Po mnenju obeh naj bi k temu pripomogla prav razširjena in kvalitetna meščanska šola.

Šolska uprava je dr. Leopoldu Poljancu zaupala nalogo, da do začetka šolskega leta 1919/20 preuredi meščansko šolstvo. Avgusta 1919 je Poverjeništvu za uk in bogočastje potrdilo predlagani učni načrt za meščanske šole. V novem učnem načrtu so poleg upoštevanja izobraževalne platí in razvoja umskih sposobnosti avtorji še posebej poudarili pomen skladne estetske in verske vzgoje ter telesnega zdravja za mladino. Šola je ostala enojezična, čeprav so eno uro na teden – leta 1921 je učni načrt pridobil še eno uro srbohrvaščine, in sicer na račun ure slovenščine – namenili srbohrvaščini.⁴² Tako je po Poljančevem mnenju vseeno ostalo dovolj prostora za stvarne predmete, še posebej za računstvo, opisno geometrijo, risanje, prirodopis in prirodoslovje. Obveznih ur v nobe-

nem primeru ni bilo več kot trideset na teden. Prepričan je namreč bil, da bi večje število ur negativno vplivalo na zdravje in osebnostni razvoj mladine. Živa jezika, kot sta nemščina in francoščina, nista bila v novem predmetniku med obveznimi predmeti. Poučevali so ju lahko neobvezno po tri ure na teden. Prosvetna oblast je zagovarjala stališče, da nima smisla vseh dijakov obremenjevati z učenjem tujega jezika in da je lahko učitelj bolj uspešen, če poučuje le tiste, ki so se prijavili prostovoljno in z natančno določenim namenom in ciljem. Na vseh meščanskih šolah so za tuji jezik večinoma uvedli nemščino, le v Lendavi in Murski Soboti so poučevali madžarščino. Kot neobvezne predmete so lahko šole uvedle še "tesnopis", strojno pisanje, gosli, klavir, deška ročna dela ter za deklice gospodinjstvo s kuhanjem. Za te predmete v prvih povojnih letih na večini šoli še ni bilo ne ustreznih prostorskih ne materialnih možnosti, pa tudi za poučevanje usposobljenih učiteljev ne. Težave je na začetku povzročalo zlasti poučevanje tujega jezika. Številne strokovne šole so se pritoževale zaradi pomanjkljivega znanja nemščine. Tudi številni učitelji so bili mnenja, da učenci neobveznega predmeta ne jemljejo dovolj resno.⁴³ Slabe rezultate pri nemščini je prosvetna oblast poskušala popraviti z odredbo, da naj prevzamejo poučevanje nemščine le usposobljeni učitelji.⁴⁴ Kljub trudu se položaj ni izboljšal, zato je višji šolski svet posebej pojasnil, da neobvezni predmeti ne predstavljajo manj vrednih predmetov, ampak dajejo učiteljem možnosti, da poučujejo bolj nadarjene in vedoželjne učence in tako dosežejo celo boljše rezultate kot pri obveznih. Pouk neobveznih predmetov naj bi zato prevzeli le najbolj usposobljeni učitelji, poučevali pa naj bi po modernih metodah in posebej pazili na dosego učnega smotra.⁴⁵

Primerjava novega predmetnika s predvojnimi avstrijskim kaže, da se ne po številu ur in ne po predmetih nista bistveno razlikovala. To potrjuje tudi odlok iz leta 1921. Za vse meščanske šole predpisuje še stare, avstrijske učne načrte. Ti so še naprej veljali za vse predmete razen za slovenščino, zgodovino in zemljepis.⁴⁶ Kot nova predmeta so uvedli le slovenski jezik in srbohrvaščino, nekoliko več pozornosti pa so namenili telovadbi in glasbeni vzgoji. Za poučevanje teh dveh predmetov so predvideli posebej usposobljenega učitelja za vsako

⁴⁰ PAM, fond Rismal Melhior, AŠ 1, Razvoj slovenske meščanske šole, str. 220.

⁴¹ Leopold Poljanec; leta 1897 je opravil profesorski izpit na Dunaju. Služboval je na gimnaziji v Mariboru in Kranju. Kot član Višjega šolskega sveta je bil imenovan za višjega šolskega nadzornika osnovnih, meščanskih in srednjih šol za Štajersko. Kot inšpektor ministra prosvete je uredil prosvetni oddelek pri velikem županu Mariborske oblasti. Leta 1927 je bil prisilno upokojen.

⁴² Fink, Franc: *Zbirka*, 1. 9. 1921, II. zvezek, str. 108.

⁴³ Poljanec, Leopold: Slovenska meščanska šola po ujedinjenju, str. 6.

⁴⁴ Fink, Franc: *Zbirka*, 1. 9. 1921, II. zvezek, str. 108.

⁴⁵ Prav tam, 18. 10. 1922, III. zvezek, str. 77.

⁴⁶ Prav tam.

meščansko šolo posebej. Zato so priredili dva telovadna tečaja v Ljubljani in Mariboru, učitelji glasbe pa naj bi pridobili dodatna znanja na ljubljanskem glasbenem konservatoriju. Posebna vzgoja je bila tako kot že v avstrijskih šolah namenjena dekletom. Zaradi manjšega števila ur pri geometriji, risanju ter računanju so po štiri ure na teden v vseh razredih obiskovala ženska ročna dela ter gospodinjstvo. Za deška ročna dela so le priporočali, da jih šole uvedejo kot obvezni predmet v "doglednem" času.⁴⁷ Podrobnejša navodila o poučevanju neobveznih predmetov so določila, da lahko tečaj teh predmetov na meščanski šoli organizirajo le, če se zanje prijavi vsaj petnajst učencev. Neobvezni predmeti po mnenju pedagogov ne bi smeli zvišati učne obveznosti za več kot šest ur na teden, udeležba pa naj bi bila za vse učence brezplačna. V urniku so bili vedno na vrsti za obveznimi. Kar zadeva tuje jezike, je prosvetna oblast odsvetovala poučevanje več jezikov hkrati.⁴⁸

Leopold Poljanec je bil prepričan, da je največja napaka avstrijske meščanske šole obveznost. Upoštevati moramo, da so zagovorniki slovenske meščanske šole hoteli le-to predvsem povzdigniti in izboljšati kvaliteto. Slabše učne uspehe in pomanjkljivo disciplino v predvojni šoli so pripisali obveznemu sprejemanju učencev v prvi razred in obiskovanju šole do izpolnjenega štirinajstega leta. Otroci so sicer pogosto vstopali v meščanske šole, vendar pa jih učenje ni zanimalo, pa tudi motivirani niso bili. Poleg tega so tudi starši velikokrat otrokom preprečevali obiskovati pouk. Takšni učenci so le čakali, da dopolnijo štirinajsto leto in tako formalno izpolnijo svojo šolsko obveznost. Pri tem so velikokrat motili druge in oteževali pouk.⁴⁹

Skladno z odredbo o preoblikovanju meščanskih šol so zdaj le-te postale izborne šole. V prvi razred so se lahko vpisali le učenci, ki so vsaj s "povoljnim", to je dobrim uspehom končali peto šolsko leto na javni ali zasebni ljudski šoli s pravico javnosti. Preostali naj bi v mestih, v katerih so bile meščanske šole, obiskovali šesti sklepni razred do starosti, pri kateri so lahko zakonito končali šolanje.⁵⁰ Pozneje so pogoje za sprejem v meščansko šolo in za obiskovanje še nekoliko poostriili. Učiteljski zbor je lahko na predlog razrednih učiteljev odstranil iz meščanskih šol učence prvega razreda, če do božica iz več predmetov niso izpolnili vseh zahtev; katerih, ni

navedeno.⁵¹ Z istim odlokom so natančneje pojasnili in opravili dileme, kaj pomeni "povoljni" uspeh. Očitno so ga na posameznih šolah različno razlagali in razumeli. Učenec je končal peto šolsko leto s splošnim "povoljnim" uspehom, če je imel v vedenju red pravilno, v pridnosti, učnem jeziku in računanju pa vsaj red dobro. Prav dober red iz kakega drugega predmeta, razen v navedenih predmetih, je lahko "izboljšal" oceno zadostno.⁵²

Poljančeva reforma je predvsem iz praktičnih razlogov in želje po lažjem in cenejšem ustanavljanju meščanskih šol delno odpravila prepoved koedukacije. V krajih, v katerih ni bilo posebnih deških in dekliških meščanskih šol, so smeli dečke in deklice poučevati tudi skupaj. Vendar so prosvetne oblasti posebej poudarile in opozorile, "da je treba skrbno paziti, da ne nastopijo kvarljivi pojavi glede нравnosti učencev in učenek."⁵³

Z uvedbo pogojev za vpis na meščansko šolo je le-ta dejansko izstopila iz okvira osemletne obvezne osnovne šole, v katerega jo je postavil avstrijski zakon. S tem so po eni strani zadovoljili težnje meščanskošolskega učiteljstva po večji izbirtosti ter višji kvaliteti in zahtevnosti šole, po drugi strani pa je takšen ukrep pomenil odmik od prizadevanj za večjo demokratičnost, splošno dostopnost in enotnost obveznega izobraževanja. Meščanska šola je s svojo novo ureditvijo dejansko še bolj kazila

⁵¹ Prav tam, 23. 8. 1921, II. zvezek, str. 102.

⁵² Prav tam, str. 103. Po šolskem in učnem redu za občne ljudske in meščanske šole iz leta 1905 so ocenjevali na ljudskih šolah tako:

VEDENJE: 1. hvalevredno, 2. dovoljno, 3. primerno, 4. malo primerno, 5. ne primerno,

PRIDNOST: 1. vztrajna, 2. dovoljna, 3. zadostna, 4. nestanovitna, 5. premajbna,

NAPREDEK: 1. prav dober, 2. dober, 3. zadosten, 4. komaj zadosten, 5. nezadosten,

ZUNANJA OBLIKA PISMENIH NALOG: 1. prav lična, 2. lična, 3. malo lična, 4. ne lična, 5. nemarna.

Na meščanskih šolah so uporabljali enake rede za vedenje, pridnost in zunanjo obliko pismenih nalog, napredovanje pa so označevali tako:

NAPREDOVANJE: 1. izvrstno, 2. hvalevredno, 3. dovoljno, 4. zadostno, 5. nezadostno.

Z naredbo poverjenštva za uk in bogočastje so začeli aprila 1921 uporabljati na ljudskih šolah takšno ocenjevanje:

VEDENJE: 1. popolnoma pravilno, 2. pravilno, 3. manj pravilno, 4. nepravilno,

PRIDNOST: 1. prav dobra, 2. dobra, 3. zadostna, 4. nezadostna,

NAPREDEK: 1. prav dober, 2. dober, 3. zadosten, 4. nezadosten,

ZUNANJA OBLIKA PISMENIH IZDELKOV: 1. prav lična, 2. lična, 3. manj lična, 4. površna.

Enako ocenjevanje so na meščanskih šolah začeli uporabljati šele v šolskem letu 1924/25.

⁴⁷ Prav tam, 30. 8. 1919, I. zvezek, str. 25.

⁴⁸ Prav tam, 5. 10. 1922, III. zvezek, str. 72.

⁴⁹ Poljanec, Leopold: Slovenska meščanska šola po ujedinjenju, str. 7.

⁵⁰ Fink, Franc: *Zbirka*, 30. 8. 1919, I. zvezek, str. 25.

⁵³ Fink, Franc: *Zbirka*, 30. 8. 1919, I. zvezek, str. 25.

podobo enotnosti v primerjavi z avstrijskim sistemom. Možnost uvedbe enotnega obveznega izobraževanja, ene od prvih zahtev takratnih šolskih reformatorjev, je bila vsekakor močno odvisna od nadaljnjega razvoja in uspešnosti te šole. Očitno je, da si je tako reformirana meščanska šola hitro pridobila velik ugled in se trdno zasidrala med prebivalstvom. Postala je splošno sprejeta in cenjena. Mnogi zagovorniki so ji celo pripisovali večjo vrednost kot nižji srednji šoli. Zanimivo je, da v pedagoški literaturi takratnega obdobja ni najti prispevkov, ki bi se spraševali o pravilnosti tovrstne Poljančeve ureditve meščanske šole ali vsaj načenjali vprašanje te vrste. Zdi se, da je bila večina pedagogov zadovoljnih z večjo selektivnostjo meščanske šole in njeno specifično vlogo ter mestom v izobraževalnem sistemu.

Drugod po Jugoslaviji so si prizadevali predvsem za srednje šole, na Slovenskem pa so se zelo širile zahteve po meščanski šoli. Ob koncu šolskega leta 1920/21 je bilo na območju pokrajinske uprave za Slovenijo že trideset meščanskih šol. V Mariboru jih je na primer obiskovalo kar 1158 učencev, med temi je bilo 724 deklic.⁵⁴ V nasprotju z drugimi deli države, kjer so bile srednje šole večinoma prenapolnjene, so jim v Sloveniji meščanske šole mladino odtegovali. Naval nanje je bil ponekod celo tolikšen, da so morala vodstva šol zaradi pomanjkanja prostora in strokovnih učiteljev odkloniti tudi sposobne in nadarjene otroke.⁵⁵

Čeprav so postajale po mnenju dr. Leopolda Poljanca vezi med meščansko in srednjo šolo vse tesnejše, se je meščanska šola bistveno razlikovala tako od srednjih kot tudi od ljudskih šol.⁵⁶ Vodstva ljudskih šol z osmimi razredi so sicer večkrat poskušala enaciti te šole z meščanskimi. Marsikje so samovoljno izdajali spričevala s pripisom, da so enakovredna spričevala meščanske šole. Na nedopustnost takšnega ravnanja je jasno opozorila odločba višjega šolskega sveta, ki pojasnjuje, da spričevali nista enakovredni, da pa imata v določenih primerih, to je za prestop na nekatere šole, enako veljavo.⁵⁷ Hkrati so tudi vodstva nekaterih meščanskih šol nedosledno sprejemala učence šestega, sedmega ali osmega razreda ljudskih v višje razrede meščanskih šol kar brez dopolnilnih izpitov ali pa niso zahtevala izpita iz vseh predmetov, predvsem iz petja, telovadbe in verouka. Višji šolski svet je

zato opozoril, da je treba spoštovati odločbe dokončnega šolskega učnega reda iz leta 1907 in zahtevati ob prestopu na meščansko šolo sprejemni izpit iz vseh obveznih predmetov.⁵⁸ Po drugi strani lahko ugotovimo, da je bila glede pogojev za napredovanje v višji razred meščanska šola izenačena s srednjo. Učenec je lahko napredoval v višji razred – v nasprotju z osnovno šolo, v kateri negativna cena ni nujno pomenila ponavljanja razreda – le, če ni imel slabega uspeha pri kakšnem predmetu. Če ga je imel, je moral opraviti razredni oziroma ponavljalni izpit.⁵⁹ Kljub mnogim podobnostim z nižjo srednjo šolo so meščanske šole ohranile svojo posebno naravo. Nižje gimnazije so bile tako še vedno večinoma "jezikovne" šole, na katerih so poleg klasičnih jezikov poučevali tudi žive jezike. Meščanska šola je, kot že rečeno, poudarjala predvsem realne predmete in se bolj posvečala estetski in praktični strani izobraževanja.

V novi ureditvi meščanske šole je še naprej ostala možnost odpiranja četrtega ali tako imenovanega "nastavnega" razreda. Ta je moral biti prilagojen krajevnim posebnostim in razmeram. Namenjen je bil zlasti učencem, ki so sicer izpolnili svojo šolsko obveznost, niso pa še bili dovolj stari za prestop v nekatere strokovne šole, ter tistim učenkam, ki niso nameravale ali mogle nadaljevati šolanja. Zaradi pomanjkanja dekliskih obrtnih in strokovnih šol so v teh razredih večinoma prevladovale prav deklice. Učile so se predvsem praktičnih gospodinjskih in vsakodnevnih opravil za življenje.⁶⁰ Četrty razred so obiskovali tudi dijaki, ki so se pripravljali za vpis na tehnično srednjo šolo, učiteljske ali na trgovske šole. Na te šole so namreč lahko po takrat veljavnih predpisih prestopali brez sprejemnih izpitov le, če so končali "nastavni" razred. Prosvetne oblasti so ugotovljale, da so težave v mestih, v katerih so bile poleg meščanskih šol še dvorazredne trgovske akademije s pripravljalnimi razredi. Praviloma so sprejemali v tovrstne šole le učence s končanim četrty razredom, v kolikor pa je trgovska šola imela pripravljalni razred, so lahko vanj vstopali učenci že po končanem drugem razredu meščanske šole in na ta način pridobili eno šolsko leto. Tako se je v tretjem ali četrtem razredu meščanskih šol močno zmanjšalo število otrok na račun trgovskih šol ali pa so ostali le manj uspešni.⁶¹

⁵⁴ Poljanec, Leopold: Današnje stanje meščanskih šol v Sloveniji, str. 71.

⁵⁵ Prav tam, str. 73.

⁵⁶ Prav tam, str. 71.

⁵⁷ Fink, Franc: *Zbirka*, 3. 8. 1921, II. zvezek, str. 93.

⁵⁸ Prav tam, 27. 7. 1923, IV. zvezek, str. 55.

⁵⁹ Prav tam, 20. 4. 1923, IV. zvezek, str. 40.

⁶⁰ Poljanec, Leopold: Današnje stanje meščanskih šol v Sloveniji, str. 73.

⁶¹ PAM, fond Rismal Melhior, AŠ 1, Razvoj slovenske meščanske šole, str. 239.

Zanimiva je ugotovitev, kam so po končani meščanski šoli odhajali učenci. Čeprav naj bi pripravljala predvsem za vstop v praktične poklice in manj za nadaljevanje šolanja, kaže statistika šol v Mariboru drugačno sliko. Večina otrok je nadaljevala šolanje. Podobno velja tudi za preostalo Slovenijo. V šolskem letu 1922/23 je tako v Sloveniji kar 62,7 odstotka absolventov meščanskih šol prestopilo na višje šole. Med njimi so prevladovala učiteljska, trgovske šole, srednja tehnična v Ljubljani, kmetijske šole in razne druge, predvsem gospodinjske in kuharske šole. Izjemno redki so bili prestopi na srednje šole. Le v Ljubljani je šestnajst učenec nadaljevalo šolanje na realni gimnaziji. Drugod takšnih prehodov ni bilo. Na pošti, železnici ali v drugih državnih uradih se je zaposlilo 4,5 odstotka absolventov, v trgovino in v obrt pa jih je šlo skoraj 14 odstotkov. 19,2 odstotka vseh otrok je ostalo doma.⁶²

Da so se prav v obmejnih krajih najbolj zavedali pomena meščanske šole, kaže podatek, da sta bili največji slovenski meščanski šoli v Mariboru. Deška meščanska šola je imela kar enajst razredov in 429 učencev, sledila ji je II. dekliska meščanska šola z devetimi razredi ter 402 učenkami.⁶³ Poleg javnih so bile dobro organizirane tudi zasebne meščanske šole. Na te je hodilo še posebej veliko število deklic; ena izmed najbolj obiskanih je bila dekliska meščanska šola šolskih sester v Mariboru. Ker so bile javne dekliske šole pogosto prepolne in so vanje sprejemali le učenke iz šolskega okoliša, so bile za deklice privlačne zasebne šole. Poleg tega so bile s svojimi dobro organiziranimi internati in oskrbo velikokrat zanimivejše od javnih. V njih so za učenke mnogo bolj poskrbeli, kot pa če so stanovale pri tako imenovanih "dijaških materah". Te so velikokrat izkoriščale mladino in po mnenju učiteljev niso posvečale posebne pozornosti pravilni moralni vzgoji deklet. Za zasebne šole se je odločalo tudi veliko podeželskih staršev, saj so lahko otroke brez skrbi zaupali v oskrbo internatom, in tudi verska vzgoja samostanskih meščanskih šol je marsikoga prepričala.

V prvih letih po vojni je bilo med najtežjimi prav gotovo vprašanje pomanjkanja usposobljenega učiteljstva. V avstrijskem sistemu se slovenski učitelji niso preveč zanimali za nemške meščanske šole. Prosvetna oblast je zadrego poskušala rešiti že v šolskem letu 1919/20 z organiziranjem dveh enoletnih tečajev v Ljubljani in Mariboru, za naprej pa so predvidevali, da bi se izobraževali na višji peda-

goški šoli v Beogradu in Zagrebu. Položaj učiteljstva se je po podatkih že do leta 1922 kar popravil. Na vseh meščanskih šolah je poučevalo 82 učiteljev in 152 učiteljic. Izpite usposobljenosti za meščanske šole je naredilo že 168 učiteljev.⁶⁴

Drugi vse bolj opazen in za razvoj meščanskih šol bistven problem je bilo slabo razumevanje in nepoznavanje meščanskih šol pri centralnih oblasteh v Beogradu, hkrati pa je tudi nejasno določeno razmerje med meščanskimi in srednjimi šolami, povzročalo preglavice. Številni zakoni so hote ali nehote zapostavljali vlogo meščanskih šol in jo potiskali v drugorazredni položaj. Tako je denimo zakon o kmetijskih srednjih šolah določil, da se lahko vpišejo le učenci s končano srednjo šolo, torej ne tudi z meščansko. Nastajale so absurdne situacije, saj se je dogajalo, da dijakov podeželskih meščanskih šol, predvsem kmečkih sinov, niso sprejeli na kmetijsko šolo, vanjo pa so se lahko vpisali mestni dijaki srednjih šol brez vsakršnega poznavanja podeželskega življenja in dela.⁶⁵ Nedorečenost pri sprejemanju učencev na višje šole se je pokazala v zmanjševanju vpisa v meščanske šole v šolskem letu 1923/24 in povečanem obisku prvega razreda srednjih šol. Med pogoji za sprejem na strokovne šole, še posebej za železnico in pošto, so bili vse pogostejše končani štirje razredi srednje šole, pri tem pa so redno izpuščali meščanske šole. To je povečevalo negotovost med dijaki. Prav tako so oblasti v Beogradu sprejemale različne pravilnike o sprejemanju na srednje strokovne in obrtne šole ter z njimi večinoma oteževale ali celo preprečevale do takrat svoboden prehod učencem meščanskih šol.⁶⁶ Po mnenju slovenskih šolnikov je takšno ravnanje centralnih oblasti dokazovalo, da v Beogradu nimajo pravega posluha za razvoj meščanske šole.⁶⁷

Neupoštevanje meščanskih šol je prišlo do izraza tudi v zakonu o civilnih uradnikih. Ta jih v svojih določilih ni izenačil s srednjimi šolami. Med vrstami šol, pristojnimi za izobraževanje uradnikov tretje kategorije, je navedel le srednjo in nižjo strokovno šolo, ne pa tudi meščanske.⁶⁸ Z upošteva-

⁶⁴ Prav tam, str. 239 in 240.

⁶⁵ Poljanec, Leopold: Današnje stanje meščanskih šol v Sloveniji, str. 73.

⁶⁶ PAM, fond Rismal Melhior, AŠ 1, Razvoj slovenske meščanske šole, str. 241.

⁶⁷ Za Srbijo je bila meščanska šola popolna novost. Srbski šolski zakon iz leta 1898 jo je sicer poznal, vendar pa nerazvito gospodarstvo in še ne izpeljana šolska obveznost nista omogočala obstoja. Zakon iz leta 1904 meščanske šole več ni omenjal.

⁶⁸ Ur. l. Pokrajinske uprave za Slovenijo, št. 86, 12. 9. 1923, Zakon o civilnih uradnikih in ostalih državnih uslužbencih, člen 6, str. 533.

⁶² Prav tam, Statistični podatki o slovenskih meščanskih šolah.

⁶³ Prav tam, str. 239.

njem zakona so učenci po končani meščanski šoli dejansko pridobili enako kvalifikacijo za uradnike, kot bi jo, če bi končali le dva razreda srednje šole. V praksi je to pomenilo, da sta bila pri potegovanju za uradniško službo učenec, star dvanajst let, s končanima dvema razredoma srednje šole, ter učenec, ki je končal "nastavni" razred meščanske šole pri petnajstih letih, povsem enaka po priznani kvalifikaciji.⁶⁹

Uradniški zakon je že v osnovi kršil tudi tedaj veljavne predpise za meščanske šole. Skladno z njimi so se lahko učenci s končanim prvim, drugim ali tretjim razredom nižje srednje šole vpisali v prvi, drugi ali tretji razred meščanske šole. To je torej pomenilo, da se je lahko učenec s končanim drugim razredom srednje šole pri dvanajstih vpisal v drugi razred meščanske šole, v katerem so bili trinajst let stari učenci. Pri prestopu niso upoštevali nezadostne ocene iz tujih jezikov na srednji šoli. Če učenec ni uspešno končal katerega od razredov srednje šole, se ni mogel vpisati v ustrezní razred meščanske šole.⁷⁰

Novi odlok v skladu z navedenimi predpisi naj bi odpravil omejitve in nejasnost pri vpisu v višje šole. Znova je potrdil, da imajo otroci po končanem četrtem razredu meščanske šole pravico prestopati v različne strokovne šole.⁷¹ Čeprav je upošteval zahteve zagovornikov meščanske šole, učiteljev ni zadovoljil. Menili so, da še vedno zopostavlja učence teh šol v primerjavi z dijaki srednjih šol, saj so bili ti ob prestopu na višje srednje šole stari štirinajst let, učenci meščanskih šol pa leto dni starejši.

Z nadaljevanjem takšne politike prosvetnih oblasti v Beogradu in vedno pogostejšim favoriziranjem srednjih šol bi meščanske šole v resnici vedno bolj pripravljale samo za prehod v obrt ali industrijo. Zagovorniki v Sloveniji so, da bi preprečili nadaljnjo degradacijo pomena meščanske šole predlagali, da bi ji tudi formalno dodelili status posebne vrste nižje srednje šole in bi bila tako pri prestopanju na višje ravni šolanja popolnoma izenačena s srednjo šolo. Menili so, da bi morali to potrditi tudi s posebnim zakonom.⁷²

Zagovorniki meščanske šole so prav gotovo želeli preveč. Predlagano izenačitev obeh vrst šol je bilo nerealno pričakovati in tudi upravičili bi jo

težko, saj sta se učna načrta obeh šol še vedno precej razlikovala. Srednja šola je v normalnih štirih letih prav gotovo predelala več snovi kot meščanska šola z "nastavnim" razredom, v katerem so snov večinoma le ponavljali in utrjevali. Poleg tega je kot zaključek nižje srednje šole veljal nižji tečajni izpit ali mala matura, le-te pa meščanska šola ni poznala.

Redki pedagogi, med njimi zlasti Josip Brinar, so predlagali ne samo formalno, pač pa tudi dejansko prilagoditev meščanske šole nižji srednji šoli z bolj enotnimi učnimi načrti. Tako so se zavzeli za večjo enotnost nižje srednje šole in za lažjo prehodnost med obema vrstama šol. Glede bistvenega cilja meščanske šole, to je dati praktično znanje, so bili brez izjeme enakega mnenja, da mora to še naprej ostati prednostna naloga meščanske šole. Josip Brinar je predlagal, da bi poskušali sestaviti takšen učni načrt, ki bi učencem omogočal prestop v enakovredne razrede srednjih šol brez dodatnih izpitov, hkrati pa tudi meščanska šola ne bi popustila pri svojih bistvenih zahtevah. Zbliževanje naj ne bi pomenilo, da bi se obe vrsti šol izenačili. Obe bi še naprej ohranili različni poslanstvi. V učnih načrtih meščanskih šol bi morali zato obdržati praktično računanje in nauk o knjigovodstvu. Prav tako bi morala ostati poglavja iz prirodopisa, kemije in praktične geometrije. Pa Brinarjevem prepričanju pa bi bilo smiselno in upravičeno izenačiti učna načrta za zemljepis in zgodovino. Ta sta se v obeh šolah nerazumljivo in brez posebnega razloga močno razlikovala. Na meščanskih šolah naj bi zaradi lažjega prehoda uvedli tudi neobvezne predmete, kot sta francoščina in latinščina.⁷³

Josip Brinar je še predlagal, da bi meščanske šole postale štirirazredne in da bi se vanje učenci vpisovali že po četrtem šolskem letu. S tem ukrepom bi vse v državi izenačili. Na Hrvaškem in v Slavoniji so namreč že imele štiri razrede. Odpravili naj bi tudi "nastavne" razrede, ki so veljali za nekakšen slabo definiran privesek meščanski šoli. Mnenja je bil, da bi morala še naprej ostati "izborna" šola, v katero bi se vpisovali le učenci z najmanj dobrim učnim uspehom po četrtem razredu.⁷⁴

Večinoma so zagovorniki meščanske šole prizadevanjem po izenačevanju s srednjo šolo navkljub vztrajali pri enem jeziku. Po njihovem mnenju naj bi bili absolventi še vedno predvsem kmetovalci, delavci in rokodelci. Ti naj bi večinoma ostajali

⁶⁹ PAM, fond Rismal Melhior, AŠ 1, Razvoj slovenske meščanske šole, str. 241.

⁷⁰ Fink, Franc: *Zbirka*, 5. 10. 1922, III. zvezek, str. 71.

⁷¹ Prav tam, 6. 9. 1923, IV. zvezek, str. 65.

⁷² Poljanec, Leopold: Današnje stanje meščanskih šol v Sloveniji, str. 74.

⁷³ Brinar, Josip: Meščanska šola in nižja srednja šola, 28. 4. 1921, str. 1 in 2.

⁷⁴ Brinar, Josip: Prehod iz osnovne šole v meščansko šolo, 19. 5. 1921, str. 2 in 3.

doma in zato tujih jezikov ne bi potrebovali. Po drugi strani so bili prepričani, da bi morali vsem, posebej pa pridnim in odličnim dijakom, omogočiti opravljanje nižjega tečajnega izpita na nižjih srednjih šolah in tako nadaljevanje študija v višjih razredih srednje šole.⁷⁵

Spet drugi so se v prvi vrsti osredotočili na poučevanje gospodarske vloge meščanske šole. Glavna naloga naj bi bila povzdigniti gospodarsko življenje in vzgojiti izobražene delavce, obrtnike in kmete. "*Ravno delo, veselje do rokodelskega, kmetijskega in drugega ročnega dela mora dihati iz pouka na meščanski šoli,*" so menili.⁷⁶ Učni načrti bi prav zato morali natančneje opredeliti tudi vlogo šolskih vrtov, delavnic za ročna dela, pralnic in kuhinj.⁷⁷

Razveseljivo je bilo spoznanje, da je vse več šol v mestih in trgih imelo "nastavni" razred – zanj je bila potrebna odpustnica meščanske šole – in da so starši pošiljali otroke v šolo še po izpolnjeni šolski obveznosti. Slabši je bil položaj na podeželju. Tukaj po ugotovitvah prosvetnih oblasti meščanske šole niso tako dobro uspevale. Vzroke so iskali predvsem v dejstvu, da so kmečki posestniki otroke raje čim prej zaposlili pri domačih opravilih.⁷⁸ Marsikje učenci niso vstopali v osnovno šolo z izpolnjenim šestim letom, ampak pozneje. Po navedbah ravnatelja na meščanski šoli v Lenartu v Slovenskih goricah Frana Šegule so starši pošiljali otroke v šolo celo šele z osmim ali devetim letom. Poleg tega, da so kmečki otroci prihajali v šolo zelo neredno, je bilo njihovo predznanje precej skromno in ni ustrezalo ravni, potrebni za meščansko šolo. Veliko otrok ni doseglo predpisanega učnega cilja že v osnovni šoli. Samo šolsko vodstvo je priznalo, da zaradi premajhnega števila otrok ni moglo dosledno izvajati navodil o odstranitvi nesposobnih otrok iz šole in izključiti vseh, ki niso osvojili programa. Iz šole so izpisali le najbolj izstopajoče probleme, nekaj otrok pa je izstopilo samih že med šolskim letom. Takšne razmere so najprej vplivale na slabši uspeh. Konec leta je bilo več kot tretjina otrok negativnih.⁷⁹ Sklepati smemo, da so bile razmere na drugih podeželskih meščanskih šolah podobne ali slabše.

Šolam na podeželju je povzročal preglavice še odlok ministrstva prosvete o minimalnem številu učencev za posamezne razrede meščanskih šol, in

sicer je določil za prvi razred najmanj trideset učencev in za vsak nadaljnji razred po petnajst. Zgovoren primer je bila meščanska šola v Lenartu v Slovenskih goricah. Delovati je začela leta 1922 z vsega 31 učenci in dvema učiteljema.⁸⁰ V šolskem letu 1923/24 je bilo vpisanih v posamezne razrede manj učencev, kot so določali standardi. Prvi razred je obiskovalo le devetnajst otrok, drugega pa deset. Grozilo je celo zaprtje šole.⁸¹ Podeželske šole je bolj kot mestne pestilo tudi pomanjkanje ustrezno usposobljenih učiteljev, večkrat pa je pouk v nasprotju z pravili potekal po skrčenem predmetniku.

Od konca delovanja višjega šolskega sveta do sprejetja zakona o meščanskih šolah leta 1931

Ko je ministrstvo prosvete v Beogradu leta 1924 v celoti prevzelo upravo slovenskega šolstva v svoje roke, je postajala nadaljnja usoda meščanske šole vse bolj negotova.⁸² Njena tradicija je bila razen v pokrajinah nekdanje Avstro-Ogrske prešibka. Predsodki, zlasti med srbskimi prosvetnimi ministri, so bili globoko ukoreninjeni. Slovenski učitelji na meščanskih šolah so se dobro zavedali, da je meščanska šola na trhljih nogah in da njen položaj ne bo trden, dokler ne bo dobila svojega posebnega zakona, in je ne bodo sprejeli tudi v Srbiji. Prepričani so bili, da najbolj ustreza namenu prav organizacija slovenske meščanske šole, menili pa so tudi, da učenci meščanskih šol ne smejo biti zastavljeni v primerjavi z učenci nižjih srednjih šol. To sta bili osnovni zahtevi in tema se niso odrekli. Po njiju so presojali primernost vseh ukrepov prosvetnih oblasti. Kot kaže, se je vztrajnost splačala, saj je odlok ministra za prosveto Svetozarja Pribičevića junija 1924 štirirazredno meščansko šolo, kar zadeva pridobivanje uradniških nazivov, ponovno izenačil z nižjo gimnazijo.⁸³

⁸⁰ Prav tam, list 5.

⁸¹ Prav tam, list 23. Učenci so se že prečevali v Maribor, Ptuj in drugam. Občinski lenarški odbor je z brzojavko o zaprtju šole obvestil ministrstvo prosvete, to pa je ukazalo, da je treba šolo znova odpreti. To kaže, da navodil niso vedno dosledno upoštevali, verjetno pa govori tudi o vpletanju politike. Minister za prosveto dr. Anton Korošec je odobril delovanje lenarške šole, čeprav je bilo vpisanih premalo učencev, saj naj bi na slab šolski obisk vplivalo tudi prestrgo delo ravnatelja Frana Šegule.

⁸² Po ukinitvi višjega šolskega sveta v Ljubljani je nastal v ministrstvu prosvete v oddelku za osnovni pouk poseben odsek za Slovenijo. Temu so bile podrejene tudi meščanske šole, in to tudi potem, ko so leta 1927 ustanovili poseben odsek za meščanske šole v ministrstvu prosvete. Šef odseka je bil do leta 1927 Pavel Flere, potem pa Rudolf Wagner.

⁸³ Fink, Franc: *Zbirka*, 12. 6. 1924, V. zvezek, str. 17.

⁷⁵ Poljanec, Leopold: Današnje stanje meščanskih šol v Sloveniji, str. 74.

⁷⁶ Pečjak, Rudolf: Meščanska šola, 1. 11. 1923, str. 132.

⁷⁷ Prav tam, str. 133.

⁷⁸ PAM, fond Rismal Melhior, AŠ 1, Razvoj slovenske meščanske šole, str. 242.

⁷⁹ PAM, Meščanska šola Lenart v Slovenskih goricah, Kronika, lista 5 in 7.

Pri nadaljnjih ukrepih je slovenskim učiteljem v marsičem pomagala ureditev vojvodinske meščanske šole. Ta je bila še iz madžarskih časov štirirazredna in brez "nastavnega" razreda. Vojvodina je že leta 1924 dosegla, da so učenci meščanskih šol opravljali zaključni izpit, enakovreden mali maturi na nižjih srednjih šolah. 29. novembra istega leta je ministrstvo z odlokom predpisalo končni izpit za vse meščanske šole v državi, pravilnik pa sta izdala oblastna prosvetna oddelka v Mariboru in Ljubljani. Končni izpit so lahko opravljali vsi učenci s končanim četrtem razredom meščanske šole. Obsegal je snov iz slovenskega in srbohrvaškega jezika, zgodovine in zemljepisa Srbov, Hrvatov in Slovencev ter iz matematike. Učenci niso opravljali izpita iz drugih predmetov, ampak so oceno četrtega razreda upoštevali v spričevalu o končnem izpitu. Kdor je na izpitu dobil nezadostno oceno pri dveh predmetih, ni mogel prestopiti na srednjo strokovno šolo, lahko pa je ponavljal četrti razred ali ponovno opravljal izpit naslednje šolsko leto kot redni učenec. Če je imel eno negativno oceno, je lahko izpit ponovno opravljal čez dva meseca. Dijaki zasebnih meščanskih šol so morali opraviti končni izpit na državni meščanski šoli.⁸⁴

Čeprav so strokovne šole sedaj v glavnem priznavale enakovrednost končnega izpita na meščanski in nižjega tečajnega izpita na nižji srednji šoli, ne moremo govoriti o popolnoma enaki veljavi obeh izpitov. Učenci meščanskih šol so morali namreč za prestop v višje srednje šole po dopolnilnih izpiti opraviti še celoten nižji tečajni izpit, kakor so zahtevali do tedaj; to je seveda povzročalo začudenje in nezadovoljstvo med zagovorniki šole.⁸⁵

Naslednik ministra Pribičevića Stjepan Radić je predvsem zaradi političnih in ne zaradi strokovnih razlogov že aprila 1926 preklical odlok o zaključnih izpiti. Ponovno naj bi za nadaljevanje šolanja veljalo potrdilo o zaključenem četrtem razredu. Po ostrih odzivih in tudi protestih Zveze učiteljev meščanskih šol so le-tega konec leta ponovno predpisali.⁸⁶

Uvedeni končni izpit je zahteval prilagoditev organizacije meščanske šole srednji šoli in preoblikovanje iz trirazredne v štirirazredno šolo. Prosvetni oddelek pri mariborskem velikem županu je že marca 1925 prosil ministrstvo za prosveto za razširitev meščanske šole v štirirazredno. Vanjo bi se otroci tako vpisovali že po četrtem šolskem letu

ljudske šole.⁸⁷ Ministrstvo je sprejelo predlog in že kmalu odredilo, da se lahko trirazredne meščanske šole v ljubljanski in mariborski oblasti v začetku šolskega leta 1925/26 preoblikujejo v štirirazredne. Da odloka zaradi časovne stiske niso mogli povsod dosledno spoštovati, kaže podatek, da je ena večjih meščanskih šol v Sloveniji, I. dekliška meščanska šola v Mariboru, pridobila četrti razred šole s šolskim letom 1926/27.⁸⁸

V prvi razred so od tedaj lahko prestopili učenci in učenke z uspešno končanim četrtem razredom, torej vsaj z zadostnim uspehom.⁸⁹ Odlok ministra za prosveto ni predpisal nikakršnih drugih sprejemnih pogojev. V primerjavi s prejšnjimi zahtevami so prehod v meščansko šolo precej olajšali. Čeprav so se slovenski šolniki večinoma strinjali z razširitvijo meščanske šole, so se bali milejših pogojev za prestop vanjo. Kot ugotavlja Dragotin Humek, "je reforma vzela določeno klasifikacijo in poizkusno dobo v prvem razredu."⁹⁰ Opozarja pred prenapolnjenimi razredi in zagovarja misel, da bi lahko le z manjšim številom učencev v razredu (do štirideset) dosegli boljše sodelovanje učencev in meščansko šolo približali delovni šoli. Zanimivo je, da se je v svojih predlogih pri pripravi novega zakona še naprej zavzemal za vpis na meščansko šolo po petem razredu.⁹¹

Med redkimi pedagogi s kritičnim pogledom na meščansko šolo velja omeniti Frana Erjavca. Prepričan je bil, da je pri uvajanju meščanskih šol – te naj bi po vojni kar "preplavile" Slovenijo – prebivalstvo premalo sodelovalo in da zato ne ustrezajo svojemu namenu. Mladino naj bi vzgajale le za manj zahtevna pisarniška dela v javnih in zasebnih uradih in tako pripomogle k veliki brezposelnosti med uradništvom. Priporočal je, da bi vsaka meščanska šola imela svoj individualni učni načrt, sestavljen izključno glede na potrebe in razmere svojega okoliša. Šele tako bi lahko resnično izpolnjevala svoje naloge, seveda pa se v šolstvo ne bi smela vpletati politika.⁹²

Razširitvi šole v štirirazredno in slabšemu predznanju prvošolcev so morale prosvetne oblasti pri-

⁸⁴ Prav tam, 9. 5. 1925, V. zvezek, str. 68 in 69.

⁸⁵ Prav tam, 31. 7. 1925, V. zvezek, str. 127.

⁸⁶ PAM, fond Rismal Melhior, AŠ 1, Razvoj slovenske meščanske šole, str. 279 in 286.

⁸⁷ PAM, fond Rismal Melhior, AŠ 1, Razvoj slovenske meščanske šole, str. 272. Dr. Leopold Poljanec je po razpustitvi višjega šolskega sveta v Ljubljani prevzel dolžnosti inšpektorja ministrstva prosvete pri velikem županu v Mariboru.

⁸⁸ PAM, fond I. dekliška meščanska v Mariboru, Kronika, list 39.

⁸⁹ Fink, Franc: *Zbirka*, 2. 4. 1925, V. zvezek, str. 88.

⁹⁰ Humek, Dragotin: *Reforma meščanske šole*, str. 59.

⁹¹ Prav tam, str. 69.

⁹² Erjavec, Fran: *Slovensko šolstvo*, 1. 2. 1925, str. 4.

lagoditi še učne načrte in programe. Novi predmetnik za prvi in drugi razred meščanskih šol je izšel že junija 1925, zaradi hudega nasprotovanja učiteljstva pa so ga že v začetku leta 1926 preklicali.⁹³ V njem je bil prvič naveden tuji jezik, in sicer nemščina, kot obvezni predmet. Do njega je bilo kritično predvsem Društvo učiteljev meščanskih šol v Sloveniji. Podalo je nekaj smernic, na katerih naj bi po njihovem temeljil novi učni načrt:

- spremembe je treba izvesti postopoma, ne za več letnikov hkrati,
- pouk mora graditi na prejšnji osnovi, predmeti morajo podpirati drug drugega,
- učni načrt mora biti oblikovan kot celota,
- pri pripravi načrtov bi morali upoštevati predvsem meščanske šole in ne toliko srednjih šol; meščanska šola je namreč po svojem pomenu in namenu antipod srednje šole,
- učni načrti morajo nastajati v sodelovanju z učiteljstvom.⁹⁴

Na prvi pogled je nenavadna zahteva, čeprav jo lahko s stališča konsistentnih prizadevanj zagovornikov meščanske šole razumemo, da morajo pisci učnega načrta upoštevati predvsem cilje meščanske šole. Slovenski pedagogi so se znova znašli na dveh različnih bregovih. Še naprej so vztrajali pri posebnostih meščanske šole, hkrati pa želeli izenačiti pomen obeh šol ter omogočiti otrokom prehod na srednje šole, ne da bi bilo treba vsaj malo prilagoditi učne načrte. Ta dvojnost se lepo kaže v prispevku Dragotina Humka. V njem ne zagovarja enotne nižje srednje šole, saj se ne želi odreči posebnostim meščanske šole, po drugi strani pa se tudi ne upira uvrstitvi le-te med srednje šole v novem zakonu.⁹⁵

Novi načrt so na šolah začeli uporabljati že s šolskim letom 1925/26, vendar je na začetku drugega semestra spet obveljal stari. Po mnenju učiteljstva je takšna nestalnost v programu slabo vplivala na uresničevanje učnega cilja.⁹⁶ Kljub začasni odpravi načrta so morali po naročilu ministrstva za prosveto nemščino še naprej obvezno poučevati v vseh štirih razredih.⁹⁷ V začetku šolskega leta 1926/27 je začel veljati novi, tako imenovani Trifunovičev učni načrt.

Tabela 2: Predmetnik za meščanske šole v Kraljevini SHS, 1926⁹⁸

ŠT.	UČNI PREDMET	I. r		II. r		III. r		IV. r	
		M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž
1.	nauk o veri	2	2	2	2	2	2	2	2
2.	slovenščina	4	4	4	4	4	4	3	3
3.	srbohrvaščina	2	2	2	2	2	2	2	2
4.	tuji jeziki	3	3	3	3	3	3	3	3
5.	zemljepis	3	3	3	3	2	2	2	2
6.	zgodovina	2	2	2	2	2	2	2	2
7.	botanika in zoologija	3	3	3	3	-	-	-	-
8.	fizika	-	-	-	-	2	2	2	2
9.	kemija z mineralogijo	-	-	-	-	2	2	2	2
10.	higiena	1	1	1	1	1	1	1	1
11.	računanje z enostavnim knjigovodstvom	3	3	3	3	4	4	4	4
12.	geometrija z geometrijskim risanjem	2	2	2	2	2	2	3	2
13.	prostoročno risanje	3	3	3	3	3	2	3	2
14.	petje	1	1	1	1	1	1	1	1
15.	telovadba	1	1	1	1	1	1	1	1
16.	rokotvorni pouk	2	2	2	2	2	2	2	2
17.	pouk o državljanskih pravicah	-	-	-	-	-	-	2	2
18.	gospodinjstvo	-	1	-	1	-	1	-	1
	Skupaj	32	33	32	33	33	33	35	34

V primerjavi z učnim načrtom, veljavnim do tedaj, je najbolj opazna novost uvedba obveznega tujega jezika. To je meščansko šolo še bolj približalo srednji. Prosvetne oblasti so namreč s pomenjenjem tipov nižje gimnazije leta 1925 in ukinitvijo klasičnih jezikov v nižjih razredih le-te odpravile do tedaj največjo oviro pri prestopu učencev iz meščanskih na srednje šole. Kljub temu so težave pri prehodu obstajale še naprej, le da je sedaj preglavice učencem meščanskih šol povzročala francoščina. To so morali kot tuji jezik poučevati na realnih gimnazijah, na meščanskih šolah v Sloveniji pa je prevladovala nemščina.⁹⁹

Kot neobvezne predmete so v novem predmetniku predvideli le še stenografijo, daktilografijo in instrumentalno glasbo. Odpadel je lepomis. Med

⁹³ Ur. l. Ljubljanske in mariborske oblasti, št. 81, 29. 8. 1925, str. 560.

⁹⁴ PAM, fond Rismal Melhior, AŠ 1, Razvoj slovenske meščanske šole, str. 277.

⁹⁵ Humek, Dragotin: Reforma meščanske šole, str. 60.

⁹⁶ PAM, Meščanska šola Lenart v Slovenskih goricah, list 43.

⁹⁷ Prosvetni glasnik ministrstva prosvete, 25. 1. 1926, str. 11.

⁹⁸ Fink, Franc: *Zbirka*, 9. 8. 1926, VI. zvezek, str. 50.

⁹⁹ Bergant, Milica: *Požrešni reforme šolstva*, str. 79.

novimi predmeti je bil pouk o državljskih pravicah, gospodinjstvo pa naj bi od slej poučevali tudi na deških srednjih šolah s koedukacijo.

Slovensko učiteljstvo je bilo kritično tudi do tega načrta. Na zborovanju mariborskega odseka Društva učiteljev meščanskih šol novembra 1926 so razpravljali o novem učnem načrtu. Glavni odtok je bil, da je načrt izšel brez sodelovanja učiteljev. Kritizirali so predvsem črtanje lepopisa s programa, saj so bili po njihovem mnenju vzorni pisni izdelki od nekdanj odlika meščanskih šol. Na njihovo vztrajanje so ga ponovno uvedli leta 1933. Prav tako se niso strinjali le z eno uro telovadbe. Po drugi strani so trdili, da je število ur, namenjenih higieni, absolutno preveliko. Kakšen pomen so ji pripisali v Beogradu, kaže odločba, da naj bi jo poučeval celo zdravnik oziroma najsposobnejši učitelj. V Sloveniji je bila po mnenju kritikov higiena že tako stvar vsakodnevnega življenja. Slovenski šolniki so zato predlagali uro pouka higieni v četrtem razredu. Negodovali so še zaradi prevelikega števila ur in premajhne izbire neobveznih predmetov. Menili so, da ne bi smeli prekoračiti trideset ur na teden. Tu se spet srečamo z "nenavadno" zahtevo, saj je med predlogi v ospredju želja po ponovni uvedbi tujega jezika kot neobveznega predmeta. Na splošno je učiteljstvo vendarle sprejelo predloženi načrt, le število ur naj bi nekoliko prilagodili.¹⁰⁰ V Beogradu kljub prizadevanjem niso upoštevali nobene pripombe slovenskih učiteljev. Takšen učni načrt je ostal v veljavi več kot deset let.

Ob primerjanju novega in prvega povojnega slovenskega načrta ugotovimo, da so v novem načrtu povečali število obveznih predmetov ter uskladili število ur pri posameznih predmetih. Dodatne ure sta tako pridobila zemljepis in zgodovina. Oba predmeta so od tedaj poučevali ločeno. V četrtem razredu so število ur slovenščine zmanjšali na tri, prirodopis in prirodoslovje pa razdelili na botaniko, zoologijo, fiziko in kemijo. Nekaj ur so odpisali še prostoročnemu risanju ter v deških šolah geometriji in računanju s knjigovodstvom, za dečke pa je postal obvezen tudi "rokotvorni" pouk.

Obsežnost in po prepričanju slovenskih učiteljev prevelika težavnost načrtov sta se v praksi hitro pokazali. Zaradi pritožb staršev, protestov v javnosti in ponekod resnično prevelikih zahtev učiteljev je ministrstvo opozorilo učiteljske zbornice meščanskih šol, naj prilagodijo izvajanje načrta posameznim razmeram in učencem. Učenje bi lahko olajšali

tudi s skrajšanjem učne ure s 60 na 50 minut tam, kjer bi to bilo potrebno. Podobno je bilo sicer odobreno že leta 1925, ko je lahko prosvetni oddelek oblasti skrajšal trajanje ure na 45 do 50 minut pri nepretrganem dopoldanskem pouku. Iz učnih načrtov naj bi, da bi olajšali pouk, izpustili vse, kar ni bistveno. Izogibati bi se morali preveliki strokovnosti ter se držati praktične in izkustvene ravni. "Nad vse pa morajo gledati na fizično zdravje svojih učencev, posebno ženskih, ker je to temelj vsakemu napredku," je zapisano v odredbi prosvetnih oblasti.¹⁰¹ "Rokotvorni pouk" za dečke kot obvezni predmet so morali zaradi pomanjkanja primernih prostorov, delavnic, orodja in usposobljenih učiteljev marsikje opustiti.¹⁰²

Kljub sprejetemu predmetniku je med slovenskimi učitelji še naprej ostajal občutek negotovosti glede nadaljnega položaja meščanskih šol. Pozitiven premik so zaznali v ustanovitvi prvih štirih meščanskih šol v Srbiji in tudi v stališčih prosvetnega ministra Milan Grola. Komisija pod njegovim vodstvom je za izdelavo državnega prosvetnega programa sestavila poseben idejni načrt, to je resolucijo, za meščansko šolo. Predlagala je šolo, ki bi vzgajala za določene gospodarske poklice. Za nadaljnji razvoj je bilo pomembno, da je priporočala ustanavljanje meščanskih šol.¹⁰³

O novih razmerah in boljšem razumevanju prosvetnih oblasti priča že dejstvo, da se je ministrstvo prvič tako jasno zavzelo za meščanske šole. Na podlagi resolucije je minister za prosveto izdal podrejenim šolskim oblastem okrožnico, v kateri je pojasnil pomembnost meščanskih šol za izboljšanje splošne izobrazbe in razvoj gospodarske dejavnosti. Izobrazba, pridobljena zgolj na ljudskih šolah, naj ne bi več ustrezala potrebam mestnega prebivalstva. V okrožnici je minister v resnici pritrdil stališčem slovenskih zagovornikov meščanske šole. Pozval je vse velike župane, naj si na območju, za katerega so pristojni, prizadevajo, da bi odprli nove meščanske šole.¹⁰⁴

Dragotin Humek je bil prepričan, da so oblasti z odlokom dokončno potrdile pomembnost šole in da je v njem zajeto vse, kar so zagovarjali in za kar so si pri prosvetnih oblasteh v Beogradu prizadevali slovenski učitelji. Da vse le ne bo tako preprosto in da trdni položaj meščanske šole še zdaleč ni zagotovljen, je hitro dokazal odlok ministrstva za

¹⁰¹ Fink, Franc: *Zbirka*, 5. 4. 1927, VII. zvezek, str. 33.

¹⁰² PAM, Meščanska šola Lenart v Slovenskih goricah, list 43.

¹⁰³ Prosvetni glasnik ministrstva prosvete, 1. 2. 1928, str. 161.

¹⁰⁴ Prosvetni glasnik ministrstva prosvete, 28. 4. 1928, str. 425 in 426.

¹⁰⁰ PAM, fond Rismal Melhior, AŠ 1, Razvoj slovenske meščanske šole, str. 284 in 285.

prosveto. Z njim so otežili prehod otrok iz meščanskih šol na učiteljska in tako ponovno postavili meščanske šole v neenakopraven položaj. Določal je namreč, da lahko na učiteljska prejmejo le učence meščanskih šol z odličnim in prav dobrim uspehom, in to le tedaj, če so še prosta mesta.¹⁰⁵

Čeprav opravljanje nižjega tečajnega izpita ni več veljalo kot pogoj za prestop na višje srednje šole, so morali učenci kot pogoj še naprej opravljati dopolnilni izpit. Kljub skorajda izenačenemu predmetniku, razen seveda pri tujem jeziku, so za prestop v peti razred gimnazije zahtevali spričevalo o opravljenem končnem izpitu in še dopolnilnem izpitu iz francoščine za drugi do četrti razred in matematike za tretji in četrti razred.¹⁰⁶ V nasprotno smer so prehajali učenci, ki niso zmogli programa srednje šole. V višjem razredu meščanske šole so lahko nadaljevali šolanje, če so imeli pri vseh predmetih nižjega razreda srednje šole vsaj oceno zadostno. Če niso bili ocenjeni iz predmeta, ki so ga poučevali na meščanski šoli, so morali narediti še diferencialni izpit.¹⁰⁷

Kako je potekalo življenje na meščanskih šolah? Ali je bila meščanska šola res praktična šola glede na izbiro učne snovi in metodo poučevanja? V predmetniku so dosledno poudarjali praktično naravnost vsebin. Pri pouku materinščine tako na primer učenje slovnice ni bilo namenjeno samo sebi, ampak le sredstvo za pravilno razumevanje in izražanje. V učnem načrtu za slovenski jezik so kot cilj zastavili pisanje poslovnih spisov, listin in pisem, potrebnih v raznih življenjskih okoliščinah.¹⁰⁸ V tretjem in četrtem razredu so učenci obravnavali predvsem poslovne sestavke s področja kmetijstva, obrti in trgovine.¹⁰⁹ Po ugotovitvah Jana Baukarta, ravnatelja meščanske šole v Ljutomeru, je bil pri pouku srbohrvaščine poudarek na številnih govornih in pisnih vajah. Tudi izbira obveznega tujega jezika je upoštevala regionalne potrebe in zahteve obrti in trgovine. S poučevanjem nemščine se je meščanska šola bistveno razlikovala od realne gimnazije, na kateri so – po mnenju številnih pedagogov povsem brez potrebe in pravega razloga –

zahtevali francoščino. Metoda pouka pri tujem jeziku je bila neposredna in življenjska. Temeljala je na govorni spretnosti in iznajdljivosti, glavne predstavnike nemške književnosti pa so učenci spoznavali z izbranimi članki. Še bolj uporabno usmerjeno je bilo računstvo. Osnovni cilj je bil spoznati štiri ključne računске operacije ob praktičnih uporabnih nalogah. Učenje algebre je bilo le koncesija srednjim strokovnim šolam. Knjigovodstvo so učitelji obravnavali v zvezi z računstvom. Delilo se je v obrtno, trgovsko in kmetijsko. Računski pouk je temeljil na praktičnih zgledih, teoretskega in znanstvenega dokazovanja pa ni bilo. Praktičnost je bila izrazita odlika pouka geometrije. Učenci so pridobivali znanje na podlagi zemljemerskih vaj, preračunavanja površin zemljišč in potrebnega materiala za izdelavo obrtnih izdelkov. Tukaj se je geometrijsko risanje navezovalo na deška ročna dela in kot tehnično risanje z raznimi gospodarskimi potrebami okolja, kot so načrti zemljišč, stavb in obrtnih izdelkov. Praktično vrednost je imelo tudi prostoročno risanje. Tesno se je prepletalo z ročnimi deli. Velik pomen na meščanski šoli so učitelji pripisovali estetski, umetniški in oblikovni vrednosti izdelkov. Izražanje smisla za lepoto in urejenost so zahtevali pri vseh predmetih in nalogah. Menili so, da je ta za človeka s praktičnim poklicem, kot je poklic trgovca in obrtnika, bistvenega pomena. Pri spoznavanju prirodopisa, fizike, kemije in zemljepisa so se dijaki ukvarjali s preučevanjem naravnih pojavov in poskušali odkriti njihov vpliv v gospodarstvu in industriji. Šola je povsod poskušala izhajati iz krajevnih razmer ter se posvečati gospodarskim in kulturnim potrebam okolja. Celo v pouk zgodovine so vpletli spoznavanje znamenitosti in preteklosti domačega okolja. Središčna točka vsega praktičnega udejstvovanja so bila vsekakor ročna dela. Tu se je najbolj kazal delovni princip; le-ta se je moral sicer v celoti prepletati z vsem šolskim delom. Na dekliških in mešanih meščanskih šolah uvedeno gospodinjstvo so poučevali v posebnih šolskih kuhinjah. S številnimi izdelki so meščanske šole zbujale vtis, da so to delovne, praktične šole. Zaradi takšnega načina dela so bili po dostopnih podatkih absolventi meščanskih šol uspešni tako v praktičnem življenju kot tudi v srednjih strokovnih šolah.¹¹⁰

Dragotin Humek je menil, da je bila meščanska šola že od nekdaj predhodnica prave delovne šole. Na boljših meščanskih šolah je bil frontalni pouk pri številnih predmetih v primerjavi s srednjimi šolami precej omejen. Ker je učni načrt meščanskih

¹⁰⁵ PAM, fond Rismal Melhior, AŠ 1, Razvoj slovenske meščanske šole, str. 298.

¹⁰⁶ Franc Fink, *Zbirka*, 1. 8. 1929, IX. zvezek, str. 44. Tu je mišljena realna gimnazija, saj je bila v klasični gimnaziji med obveznimi predmeti v nižjih razredih še vedno tudi latinščina.

¹⁰⁷ Prav tam, 22. 5. 1928, VIII. zvezek, str. 35.

¹⁰⁸ PAM, fond Rismal Melhior, AŠ 1, Razvoj slovenske meščanske šole, str. 281.

¹⁰⁹ Baukart, Jan: Meščanska šola kot šola za praktično življenje, str. 52.

¹¹⁰ Prav tam, str. 52 do 56.

šol že od začetkov zahteval praktično vzgojo, so bili njeni učitelji prisiljeni navajati učence k samostojni dejavnosti in lastni pobudi. Marsikje so imeli le vlogo usmerjevalca in nadzornika učenčevih dejanj, dejavnosti pa so vse bolj prevzemali učenci. Z uvedbo obveznega ročnega dela tako za dečke kot za deklice je bil narejen še en velik korak bliže k delovni šoli. Učitelji se velikega pomena ročnega sprva še niso dovolj zavedali in so nanj gledali z dvomom, vendar se je položaj počasi popravil.¹¹¹

Zagovorniki šole so se po drugi strani zavedali, da niso enako dobre na vseh področjih. Predvsem učne knjige in čitanke so bile preveč suhoparne in premalo izkustvene. Ponekod so opažali, da se učenci odlikujejo bolj po pridnosti in prizadevanju kot po logičnem mišljenju in zmožnostih za praktično razumevanje. Tudi zaključni izpiti niso povsem ustrezali vlogi šole, saj so preveč šablonsko in enostransko preverjali znanje, pa tudi preobsežni so bili.¹¹²

Izvajanje pouka ročnih del je ponekod še šepalo, saj se je opremljenost šol le počasi izboljševala. V primerjavi s prvimi povojnimi leti statistični podatki za mariborske meščanske šole sicer kažejo, da so bile že kar zadovoljivo urejene. Vse so imele posebne kabinete za učitelje ter risalnice. Prostora za fizikalne poskuse ni imela le II. dekliška meščanska šola, I. dekliška meščanska šola pa ni imela delavnice. Vse šole so imele svojo lastno telovadnico, ženske šole pa so bile opremljene še s šolsko kuhinjo. Deška meščanska šola in zasebna dekliška meščanska šola sta imeli tudi posebno pralnico in kopalnico, II. dekliški meščanski šoli je pripadal tudi šolski vrt. Kot ena izmed redkih šol v Sloveniji je imela deška meščanska šola svoj šolski kino. V primerjavi z drugimi šolami v Sloveniji so bile mariborske med bolj urejenimi.¹¹³

Čprav so bili učni načrti za vse meščanske šole v državi enaki, se je meščanska šola v praksi delila na kmetijsko, obrtno-industrijsko, trgovsko in gospodinjstvo. Smer so upoštevali le pri izbiri in obravnavi učne snovi. Meščanske šole s kmetijsko smerjo na podeželju so imele obsežen kos zemljišča, da so lahko učenci praktično spoznavali obdelovanje zemlje, sadovnjaka ali vzgojo najpomembnejših kulturnih rastlin. V industrijskih krajih in večjih mestih so prevladoval meščanske šole industrij-

ske-obrtne smeri. Starši učencev na teh šolah so bili predvsem delavci in obrtniki. Tukaj so pri posameznih predmetih poudarjali poglavja, pomembnejša za industrijske delavce, obrtnike in delovodje. Zlasti s poukom ročnih del so želeli privzgojiti veselje do dela in ročne spretnosti.¹¹⁴ Na šolah trgovske smeri so v delo vključevali predvsem poslovne spise, korespondenco in knjigovodstvo. Po mnenju številnih pedagogov je meščanska šola celo bolj usposabljalna za svojo stroko kot na primer srednje šole. Čeprav so imele moške in ženske meščanske šole skoraj enak učni načrt, so na ženskih šolah poskušali poudarjati vsebine, pomembne za bodoče gospodinje.¹¹⁵

Zaključek

Po razglasitvi kraljeve diktature leta 1929 je ministrstvo za prosveto kar po vrsti izdajalo zakone o narodnih šolah, srednjih šolah in univerzah. Le zakon o meščanskih šolah je zamujal. Vlada je očitno še vedno oklevala in razmišljala o smiselnosti meščanske šole. Izdala je sicer nekaj odlokov, s katerimi so meščanske šole prilagodili novi srednješolski zakonodaji. Uspeh učencev so tako ocenjevali z ocenami, kot je določal zakon o srednjih šolah, ponovno pa so zaostri tudi vpis nanje.¹¹⁶

Leta 1931 je bil zakon o meščanskih šolah končno sprejet. Vse do tedaj je meščanska šola še po avstrijskem zakonu pomenila višjo stopnjo ljudske šole, čeprav je razvoj ves čas nakazoval njeno pot v drugačno smer, to je k približevanju nižji srednji šoli. Z zakonom so jo zdaj tudi formalno izvzeli iz okvira ljudske šole in ji priznali status srednje šole.¹¹⁷ Z njim so v celoti potrdili in povzeli dotedanjo ureditev meščanske šole, nanjo pa so bistveno vplivali prav slovenski šolniki in pedagogi. Postala naj bi nepopolna srednja šola s še naprej nespremenjenim ciljem, to je pripraviti mladino za praktično življenje in prestop v srednje strokovne šole. Z zakonom se je meščanska šola v organizacijskem in strokovnem smislu dokončno uvrstila med nižjo srednjo in strokovno šolo, večjih novosti pa ne v predmetniku in ne v organizaciji niso uvedli. Zagovorniki šole so v sprejetju posebne zakona videli pomemben dosežek in mejnik,

¹¹¹ Humek, Dragotin: Meščanska šola – delovna šola, str. 68 do 71.

¹¹² Wagner, Rudolf: Končni izpiti, str. 102.

¹¹³ Kako so opremljene naše meščanske šole?, str. 100. V Mariboru je bila deška meščanska šola obrtno-industrijska, vse tri ženske pa so bile bolj gospodinjске.

¹¹⁴ Hočevar, Maks: Smeri meščanske šole, str. 65.

¹¹⁵ Prav tam, str. 66.

¹¹⁶ Franc Fink, *Zbirka*, 22. 4. 1930, X. zvezek, str. 84 in 118.

¹¹⁷ Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, 83. kos, 28. 12. 1931, Zakon o meščanskih šolah, člen 2, str. 1660.

po drugi strani pa je ta pomenil slovo od razmišljanja o enotnejši obvezni šoli. Dokončno so potrdili več smeri izobraževalnega sistema. Poudarili in močno so izostrili težnjo po unifikaciji in poenotenju šolstva na ravni celotne države in tako povzeli težnje "velikosrbske" in centralistične jugoslovanske politike. Delno enotnost so prosvetne oblasti dosegle le s poenotenjem in približevanjem programov na ravni nižjih srednjih šol, vendar sta še naprej imeli vsaka stopnja in vrsta izobraževanja svoj poseben cilj in ustroj.

Dejstvo, da je meščanska šola dobila svoj zakon, je pomirilo slovensko učiteljstvo. Z njim so šoli potrdili življenjsko pravico v Kraljevini Jugoslaviji in dana ji je bila priložnost, da v letih pred drugo svetovno vojno odigra vidno vlogo na nacionalnem, kulturnem, predvsem pa na izobraževalnem in vzgojnem področju. Prav gotovo lahko rečemo, da sta potrditev meščanske šole z zakonom in s tem njen nadaljnji obstoj zelo pripomogla k vsestranskemu vzponu slovenskega naroda v letih pred drugo svetovno vojno, po drugi strani pa šolski zakoni gledano v celoti niso pripomogli k večji odprtosti, prehodnosti in demokratičnosti šolskega sistema v Jugoslaviji.

Viri

Pokrajinski arhiv Maribor:

Fond Rismal Melhior 1914–1970,

Fond Meščanska šola Lenart v Slovenskih goricah 1922–1945,

Fond: Državna I. dekliska meščanska šola Maribor 1886–1944.

Literatura

Baukart, Jan: Meščanska šola kot šola za praktično življenje. *Naša meščanska šola 1919–1929*, Ljubljana 1929.

Bergant, Milica: *Poižkusi reforme šolstva pri Slovenih 1919–1929*, Ljubljana 1958.

Brinar, Josip: Meščanska šola in nižja srednja šola. *Učiteljski tovariš*, 28. 4. 1921.

Brinar, Josip: Prehod iz osnovne šole v meščansko šolo. *Učiteljski tovariš*, 19. 5. 1921.

Deželni zakonik za vojvodino Štajersko, 8. 3. 1870, Zakon o ustanavljanju, vzdrževanju in obisku javnih ljudskih šol.

Državni zakonik za Avstrijsko cesarstvo, 14. 5. 1869, Državni zakon o ljudskih šolah.

Državni zakonik za kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru, 14. 10. 1905, Šolski in učni red za občje ljudske in za meščanske šole.

Erjavec, Fran: Slovensko šolstvo. *Slovenski učitelj*, 1. 2. 1925.

Fink, Franc: *Zbirka važnejših novih naredb in odredb za ljudske in meščanske šole ter učiteljska v Sloveniji*, II. do X. zvezek.

Flere – Gangl: Načrt šolskega zakona. *Priloga Učiteljskega tovariša*, 28. 2. 1919.

Flere, Pavel: Naše šolstvo po vojni. *Demokracija 1918/19*.

Gabrič, Aleš: Šolski sistemi na slovenskem v 20. stoletju. *Šolska kronika*, št. 2, Ljubljana 2001.

Gangl, Edvard: Pastorka. *Učiteljski tovariš*, 2. 4. 1919.

Hočevar, Maks: Iz zgodovine meščanskih šol v Sloveniji. *Naša meščanska šola 1919–1929*, Ljubljana 1929.

Hočevar, Maks: Smeri meščanske šole. *Naša meščanska šola 1919–1929*, Ljubljana 1929.

Humek, Dragotin: Meščanska šola – delovna šola. *Naša meščanska šola 1919–1929*, Ljubljana 1929.

Humek, Dragotin: Reforma meščanske šole. *Pedagoški zbornik*, Ljubljana 1925.

Pečjak, Rudolf: Meščanska šola. *Slovenski učitelj*, 1. 11. 1923.

Poljanec Leopold: Slovenska meščanska šola po ujedinjenju. *Naša meščanska šola 1919–1929*, Ljubljana 1929.

Poljanec, Leopold: Današnje stanje meščanskih šol v Sloveniji. *Pedagoški zbornik*, Ljubljana 1922.

Prosvetni glasnik ministrstva prosvete, Beograd 1926 in 1928.

Schreiner, Henrik: Kratak pregled o razvoju slovenske ljudske šole. *Pedagoški zbornik*, Ljubljana 1925.

Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, 83. kos, 28. 12. 1931, Zakon o meščanskih šolah.

Šanda, Dragan: Obris reforme slovenskih srednjih in meščanskih šol. *Učiteljski tovariš*, 28. 3. 1919.

Ur. l. Ljubljanske in mariborske oblasti, št. 81, 29. 8. 1925.

Ur. l. Narodne vlade SHS v Ljubljani, št. 10, 20. 11. 1918.

Ur. l. Pokrajinske uprave za Slovenijo, št. 86, 12. 9. 1923, Zakon o civilnih uradnikih in ostalih državnih uslužbencih.

Wagner, Rudolf: Končni izpiti (mala matura) na meščanskih šolah. *Slovenski učitelj*, 1. 8. 1928.

Zusammenfassung

**DIE SLOWENISCHE BÜRGERSCHULE
NACH 1918 BIS ZUR VERABSCHIEDUNG
DES GESETZES ÜBER BÜRGERSCHULEN**

Die Bürgerschule, die schon im österreichisch-ungarischen Schulsystem bekannt war, sollte den Kindern eine breitere Bildung, vor allem aber im Vergleich zur Volksschule eine praxisbezogenere Ausbildung bieten und dabei die Bedürfnisse von Gewerbetreibenden, Kaufleuten und Bauern berücksichtigen. Sie war eine Pflichtschule, die die Kinder nach der fünften Klasse Volksschule besuchten, falls es in ihrem Schulsprengele eine gab. Die größte Schwäche des damaligen österreichischen Schulsystems lag in der Uneinheitlichkeit und im

schlechten Übergang zwischen den einzelnen Schulen. Nach 1918 übernahm der jugoslawische Staat das grundsätzlich unveränderte System. Nach dem Ersten Weltkrieg wurden unter den slowenischen Pädagogen Forderungen nach einer einheitlicheren und demokratischeren Schule wach. Als man erkannte, dass diese nicht erreicht werden kann und die verschiedenen, nur schlecht verbundenen Richtungen des Bildungsangebots weiterhin bestehen bleiben würden, bemühten sich die Befürworter der Bürgerschule um deren raschere und qualitätvollere Entwicklung. Vom Wunsch geleitet, die Besonderheiten der Bürgerschule zu erhalten, wurde oft der Grundsatz der Einheitlichkeit der Pflichtschule verletzt und verhindert. Der Status der Bürgerschule wurde mit einem 1931 verabschiedeten Gesetz endgültig bestätigt.

Proslava ob petdesetletnici Pokrajinskega arhiva v Kopru in predstavitvi njihovega vodnika po fondih in zbirkah, februar 2007

O delu arhivov in zborovanjih

Arhivist: poklic prihodnosti v Evropi

Od 18. do 20. maja 2006 je v Varšavi potekala VII. mednarodna arhivska konferenca z naslovom Arhivist: poklic prihodnosti v Evropi. Prva tema je bila namenjena poklicnim kompetencam arhivistov. Arhivistika je bila predstavljena v luči evropske arhivske prakse ter arhivistike kot znanstvene discipline. Predstavniki različnih držav so predstavili arhivski poklic z državno zakonodajo ter aktualno problematiko. Ena izmed tem je bila namenjena tudi novim tehnologijam, ki s seboj prinašajo tudi nove kompetence. Druga tema je bila namenjena poklicni gibljivosti znotraj EU na področju arhivov. Tretja tema je govorila o evropskih pobudah v arhivistiki, kot so EURBICA, standardi, evropski portal, zaščita gradiva ter arhivi in e-učenje.

Arhivistika kot znanstvena disciplina

Arhivski poklic se med državami razlikuje v tradiciji, zakonodaji, administrativni upravi. Nove tehnologije, ki se uporabljajo pri nastajanju in obdelovanju podatkov, pa prinašajo kar veliko poenotenost obdelave podatkov, seveda ne brez manjših razlik. Hkrati pa prinaša EU odprtje trga dela in s tem potrebo po certificiranju različnih poklicev. Certifikacijo določa evropska direktiva o poklicni kvalifikaciji (Directive on the Recognition of Professional Qualifications, http://ec.europa.eu/internal_market/qualifications/future_en.htm). Iz izkušenj EU projekta CERTIDOC na področju poklicne certifikacije je EBLIDA, organizacija, ki lobira za knjižnice, informacije, dokumente ter arhive, ustanovila delovno skupino za poklicno izobraževanje.

Direktorica direktije poljskih arhivov je pripravila primerjalno študijo o zakonodaji na področju arhivistike kot znanstvene discipline. Vprašalnik so poslali štiridesetim nacionalnim arhivom. Študija je pokazala velike razlike med posameznimi državami, saj je arhivistika marsikje le pomožna zgodovinska veda. Raziskovalno in znanstveno delo je po navadi ločeno od arhivskega.

Vsa skrb arhivov od 19. stoletja dalje je bila namenjena ohranjanju dokumentarnega gradiva. V današnjem času pa se arhivistika sooča z množično dokumentacijo, novimi tehnologijami in odnosom moderne družbe do kulturne dediščine. Uporaba tehnologije v arhivih je postala neizbežna, velikokrat pa ta pojav pripelje do mešanja znanosti in tehnologije. S takimi problemi se soočajo tudi knjižnice in dokumentalistični centri. Uporaba tehnologije v arhivistiki mora temeljiti na izkušnjah in znanju zgodovinske vede ter drugih humanističnih ved, saj arhivi zagotavljajo povezavo med preteklo in sedanjo družbo in omogočajo spoznavanje in razumevanje družbe in njenga razvoja. To pa lahko zagotovi le arhivistika, ki je avtonomna in neodvisna znanstvena disciplina, v nasprotnem primeru bodo arhivi le servis podatkov o naši preteklosti.

V Angliji je z zakonom regulirana in zgledno urejena le hramba dokumentov centralne oblasti. Posamezniki ali institucije, ki so se ukvarjali s hrambo, so bili pod velikim vplivom vladne politike ter njene zakonodaje. Do začetka 20. stoletja je bilo zelo malo priložnosti za zaposlitev arhivistov, predvsem arhivistov zunaj osrednjega "Public Record Office". Večje možnosti za zaposlovanje so se odprle, ko je lokalna oblast začela razvijati nove arhive. Specializirani in poslovni arhivi so se v Angliji začeli pojavljati od 1960 leta. Od osemdesetih let 20. stoletja pa so se pojavile tudi specifične oblike tega poklica kot so specialisti za hrambo dokumentov, ali od 90. let dalje specialisti za digitalne medije. Takšen razvoj stroke je načel dilemo, ali se bodo te različne specializacije, ki so nastajale v 20. stoletju, oblikovale v enoten poklic.

Z uvedbo poenotene poklica arhivisti potrebujejo močno skupno organizacijo, ki bi določala standarde v praksi, pa tudi etični kodeks poklica. Le tako vzpostavljena poklicna pravila bi omogočila lobiranje za ta poklic ter določitev izobrazbe in usposabljanje, pa tudi vpliv na sogovornike oblasti pri določanju zakonskih okvirjev.

Z uvedbo poenotene poklica arhivisti potrebujejo močno skupno organizacijo, ki bi določala standarde v praksi, pa tudi etični kodeks poklica. Le tako vzpostavljena poklicna pravila bi omogočila lobiranje za ta poklic ter določitev izobrazbe in usposabljanje, pa tudi vpliv na sogovornike oblasti pri določanju zakonskih okvirjev.

Profil Arhivista v Evropskih nacionalnih zakonodajah

Desetletja so se naloge arhivov postopno širile z dodajanjem novih vsebin. Razvoj arhivske teorije, ki se je začel v 19. stoletju, je danes pred novimi izzivi. Ena današnjih temeljnih sprememb je globalizacija, ki sega na vsa področja družbe, na kulturno-politično raven, demografsko strukturo, ekonomijo, okolje, obnašanje ljudi. Poleg tega, da je pospešila celoten razvoj, je vplivala tudi na nastajanje novih vrednot. Kot odgovor takemu razvoju nista več dovolj le tehnična prilagoditev in obravnavanje novih problemov z uporabo obstoječih veščin in znanj. Taka sprememba zahteva, da ljudje spremenijo svoje pristope, navade in pričakovanja.

Poročilo o arhivih v razširjeni EU ugotovlja, da je storitev javnih arhivov sestavni del sodobne javne uprave v vseh državah EU. Paradigme kot so "učinkovita javna uprava", "nova javna uprava" in podobno pomenijo kritično mutacijo v parametrih in konceptu javne uprave, njeni organizaciji, vrednotah, po-

stopkih in dejavnostih. Osnovne vrednote postajajo takšne, da so storitve za ljudi kakovostne, odločitve morajo biti transparentne. Osnova novih vrednot postaja učinkovitost. Ta sprememba zahteva pri zaposlenih v javni upravi, seveda tudi pri arhivistih premik v miselnosti. V zadnjih desetletjih zaznavamo, da se regulativa, ki določa arhivske zadeve, širi na vse več področij in vse več sektorjev družbe (Report on Archives in the enlarged EU – najdi google).

Arhivska regulativa ne določa specifičnega profila arhivista, temveč raje določa zahteve in funkcije, ki jih morajo nacionalni arhivi zagotavljati. Razlike v organizaciji, pooblastilih, funkcijah arhivistov so zelo različne v različnih državah. Pomembneje je iskati skupne definicije v tem, kaj je danes pomembno za arhivista, da bi bil sposoben opravljati svoje delo v spremenjenih okoliščinah ter da lahko odgovori na spremenjene zahteve družbe kot celote, pa tudi različnim interesnim skupinam različnih naročnikov.

Danes so arhivisti soočeni z izzivi nenehno spreminjajoče se zakonodaje in okvirom regulative. Počasi izginja sled teritorialnih okvirov in pričakovati je, da se bo dostopnost do gradiva razširila tudi zunaj nacionalnih okvirov. Na ravni EU se pojavljata nova regulativa in zakonodaja, ki imata vpliv tudi na delo arhivistov. Primer sta "Data Protection" in "Freedom of Information".

Nove tehnologije – nove kompetence, novi izivi

Arhivisti nujno potrebujejo znanja o novih tehnologijah, vendar ni potrebno, da bi hkrati postali specialisti informacijske tehnologije. V nasprotju s tradicionalnim delom arhivistov, pri katerem je delovni proces zahteval potrpežljivost, natančnost in čas, nove tehnologije prinašajo zahteve po drugačnem načinu dela. Predvsem zahtevajo hitre reakcije in prilagodljivost. Arhivska stroka postaja vse bolj usmerjena v proces raziskovanja in kontrole opisov. Hkrati pa postajajo razlike med različnimi tipi kulturne dediščine vse manj pomembne, saj je sedaj olajšano prehajanje z enega področja v drugo.

Nekaj primerov certifikacije in akreditacije

Kot rezultat delovanja društva Ameriških arhivistov (SAA) so 1989 ustanovili neodvisno neprofitno organizacijo poklicnih arhivistov Academy of Certified Archivists, ki podeljuje arhivske certificate. Poleg definirane postopka za podeljevanje certifikatov poznajo tudi postopek recertifikacije.

V Angliji društvo arhivistov "Society of Archivists" (SoA) in univerze tesno sodelujejo, tako da skupaj sooblikujejo program in si ga drug drugemu priznavajo. Med prvimi so že 1940 vpeljali tudi diplomski študij arhivistike. Društvo arhivistov podeljuje tudi akreditacije. Izzivi, s katerimi so soočajo, so nova področja, kot so npr. elektronski zapisi. Težavo

arhivisti vidijo tudi v tem, da vlada ne upošteva akreditacij na enak način kot za kak drug poklic, npr. zdravniškega.

Arhivisti v Italiji niso zadovoljni s trenutnim stanjem. Težavnost arhivskega poklica je v tem, da je zelo malo delovnih mest za nedoločen čas. Večinoma se ponujajo dela za določen čas, tako pri zasebnikih kot zadnje čase tudi na ravni pokrajinskih in občinskih oblasti. Rezultat takšnega stanja je, da je večje število mlajših arhivistov brez stalne zaposlitve, zdaj pa na trgu arhivskih storitev delujejo kot priložnostni delavci. Združenje italjanskih arhivistov skuša oblikovati merila za certificiranje arhivistov in vpeljati red na to področje, z zbiranjem minimalnega števila točk, potrebnih za certifikacijo.

Na Poljskem nimajo izdelanega posebnega sistema za arhivsko certifikacijo in akreditacijo, se pa pripravljajo na uvajanje. Problem, s katerim se srečujejo, je vzpostavitev organa, ki se bo ukvarjal s podeljevanjem certifikatov in akreditacij.

Delavnice

Na konferenci je bilo predstavljenih tudi nekaj zanimivih delavnic, ki so opisovale, kako si arhivska stroka lahko oblikuje potrebna poklicna orodja.

EURIBICA je projekt, katerega namen je oblikovati bazo relevantne zakonodaje za arhivsko stroko pa tudi regulative EU na tem področju. Dosegljiv je na internetu <http://www.euribica.org>. Poleg same zakonodaje poskušajo pripraviti tudi razlage. K sodelovanju želijo pritegniti čim več sodelavcev. Na delavnici so bili predstavljeni načini za pripravo ustreznih opisov za objavo. Ker se vsebina pripravlja decentralizirano, je za uporabnost podatkovne baze zelo pomembna indeksacija; vodijo jo kot poseben podprojekt.

Predstavljenih je bilo več praktičnih izkušenj in projektov pri implementaciji nove verzije standarda Model Requirements for the Management of electronic Records – MoReq.v2. standard je dosegljiv na <http://ec.europa.eu/idabc/en/document/2303/5644>.

Predstavljena je bila tudi pobuda za oblikovanje skupnega portala na evropski ravni s povezavami z arhivi in posameznimi dokumenti. Na delavnici je potekala diskusija o vsebinah in pričakovanjih, ki jih imajo arhivisti od takšnega portala.

Potekale so tudi delavnice o opisu ukrepanja v izjemnih okoliščinah – ob nesrečah, o vnaprejšnji pripravi scenarijev za ukrepanje v takih primerih ter ugotavljanje ter zmanjševanje tveganj. Leta 2003 je bila sprejeta Atenska deklaracija o varovanju arhivskega gradiva pred poškodbami v Evropi (Declaration on damage prevention to archives in Europe).

Jubilejno zborovanje madžarskih arhivistov, Vesprem 28.–30. avgust 2006

Madžarski arhivisti so se odločili, da jubilejno leto svojega delovanja zaznamujejo v srednjeveškemu mestu Vesprem, sedežu ene izmed večjih upravnih regij Madžarske. Okrožje meri 4639 kvadratnih kilometrov in ima 378.000 prebivalcev. Mesto leži nedaleč ob Blatnega jezera, obdan s slikovitimi Bakonyškimi griči. Ustanovitelja mesta sta bila legendarni kralj Stefan I. ter njegova žena Gisela, ki sta mestu pustila veličasten pečat. Svojemu narodu sta prinesla evropski način življenja ter utrdila krščanstvo ter njegove ideale. Pripomogla sta k ustanavljanju številnih samostanov, cerkva in gradov, ki s svojo prisotnostjo razveseljujejo oko in dušo tako domačinov kot tujim turistom.

Glavni problem tujih udeležencev zborovanja je bilo nepoznavanje jezika gostiteljev. Madžarski kolegi že tradicionalno niso poskrbeli za prevode svojih referatov, tako da smo bili nekateri udeleženci postavljeni pred nepremagljivo jezikovno oviro. Zato naj se zahvalim kolegom iz Vojvodine, ki so mi pomagali s prevodom madžarskih referentov.

Delo referentov je bilo razdeljeno na tri dni. Prvi dan je bil namenjen jubilejni obletnici delovanja njihovega društva. Zaznamovanju sedemdesetletnega delovanja so posvetili celoten dan. Zaslužnim delavcem arhivov so podelili nagrade in priznanja. Posebno nagrado si je prislužilo arhivsko društvo Madžarske s predsednikom dr. Laszлом Szögijem za prispevek k izboljšanju kakovosti arhivskega dela.

Po slovesnem uvodnem delu so delo razdelili na sekcije.

Prva sekcija je bila namenjena prispevkov v zvezi z delovanjem arhivskega društva v 20. stoletju (Anna Szegőfi). Predvsem je bil poudarek na predstavitvi Društva Madžarskih arhivistov in bibliotekarjev v letih 1935–1952 (Eva Kisasszony), delo pa se je nadaljevalo v referatu o Društvu Madžarskih arhivarjev in arhivistov (Klara Doka). V drugem delu je bilo orisano delovanje društva po družbenih spremembah v devetdesetih letih prejšnjega stoletja. V enem izmed referatov so bili predstavljeni vsi predsedniki društva v letih 1935–2006.

Druga sekcija je obravnavala objavo originalnih dokumentov madžarskih arhivov. Prvi del je bil namenjen objavi starejšega gradiva in sicer s prispevkom o digitalizaciji in objavi srednjeveških uredb (Miklos Solch) in izdaji dokumentov iz časa Marije Terezije v županiji Zala (Zita Horvath). V drugem delu so posegli po mlajšem gradivu. Referenti so obravnavali tudi novejša tema iz njihove polpretekle zgodovine, in sicer izdajo dokumentov Socialistične delavske partije Madžarske v državnem arhivu (Simon Istvan), objavo dokumentacije Demokratske

stranke in Socialistične delavske stranke Madžarske v Arhivu v Budimpešti (Atila Racz) ter objavo originalnih dokumentov in znanstveno-raziskovalno delo v arhivski službi državne varnosti (Magdolna Barath).

Tretja sekcija Popoldan je bil namenjen referatom kolegov iz društev in arhivov sosednjih držav. Poročila o poteku arhivske dejavnosti v svojih deželah so predstavili kolegi iz Slovaške, Ukrajine, Vojvodine, Avstrije, Romunije, Hrvaške.

Drugi dan se je nadaljeval s **četrtro sekcijo**. Vodilna tema je bila tehnična zaščita gradiva. O problemih in rešitvah pri selitvi v novo zgradbo je govoril Gabor Breinich, o uničujoči vlagi v Nacionalni biblioteki in reševanju poškodovanih knjig Beatrix Kastaly, o izposoji gradiva in razstavljanju v tujini ter o tveganjih, ki jim je gradivo pri tem izpostavljeno, sta govorili Katalin Orosz in Dorottya Szlabey, o začetkih uvajanja tehnike za odstranjevanje kisline Anita Kiss Albrechtne in Gabriella Kunszeri. Referat o opisu stanja gradiva za "zdravljenje" je podala tudi slovenska predstavnica Jana Ludvik v soavtorstvu z dr. Jedert Vodopivec in dr. Liljano Žnidaršič Golec.

Peta sekcija je bila namenjena informatiki. Predstavljeni so bili trije referati. Prvi je govoril o sistemu projektne dokumentacije za arhivske dokumentacijske centre (Rita Kiglicsne Katona), drugi o elektronskem poslovanju v državni upravi (Zoltan Szatucsek), tretji pa o oblikovanju novega sistema za obdelavo podatkov v arhivu glavnega mesta (Gabor Breinich). S temi referati so odprli okroglo mizo ter preresetali probleme, s katerimi se ubada arhivska stroka ob uvedbi digitalizacije v proces poslovanja.

Šesta sekcija je bila namenjena arhivom verskih skupnosti sosednjih dežel. Predsednik društva madžarskih arhivistov je podal poročilo o izkušnjah urejanja arhiva nadškofije v Dadafenovem v Romuniji, Andor Lakatos je dal nekaj informacij o reševanju gradiva verskih skupnosti, ki izumirajo zunaj meje.

Zadnja, **sedma sekcija** je bila namenjena finančnim vodjem v arhivih. Leonora Szabo jih je s svojim referatom seznanila z možnostmi za konkuriranje na raznih razpisnih projektih v zvezi z arhivsko dejavnostjo in kulturo nasploh.

Madžarski kolegi so znani po svoji gostoljubnosti, zato so skrbno poskrbeli za dobro počutje svojih gostov. Popeljali so nas po svojem čudovitem mestu in nam pokazali vse večstoletne čare stare gospe, sedeče na skalnati ploščadi, z modernim naseljem ob vznožju. Pogled na čudovito katedralo, Giselino kapelico, nadškofijsko palačo, prvo rotundo, nas je popeljal stoletja nazaj in potrdil dejstvo, da živijo Madžari na tem prostoru že več kot 1100 let.

Seveda pa se nismo mogli, niti se nismo hoteli izogniti ogledu njihovega panonskega bisera, morja in jezera hkrati. Prelep razgled z največjega grička na polotoku Tihany smo si morali "prijediti" sami, ven-

dar je bilo vredno vsake kapljice našega potu. Polotok Tihany je vulkanskega izvora in sega daleč v Blatno jezero. Na njem je prvi nacionalni park v državi, z velikim številom redkih rastlin in živali. V vasi stoji benediktinska opatija, ki jo je ustanovil kralj Andrej I. že na začetku 11. stoletja. Seveda je bil naš napor bogato poplačan. Z odlično operetno predstavo in ob obilju dobre hrane ter sladke kapljice tudi jezik ni več predstavljal vidne ovire in nas prijetno družil pozno v noč.

Metka Bukošek

Drugi sestanek evropske arhivske skupine (EAG) V Bruslju

Evropska arhivska skupina (EAG), katere članica sem, se je sestala 8. decembra 2006 v Bruslju pod vodstvom gospoda Frank Bradyja (vodje enote SG-B-3 Generalnega sekretariata Evropske komisije) in ob pomoči predsedujoče članice Finske; zastopal jo je direktor nacionalnega arhiva gospod Jussi Nourteva. Na osnovi sprejetega dogovora na prvem sestanku EAG namreč vodi sestanke predstavnik Evropske komisije, predstavnik predsedujoče članice pa mu je pri tem v pomoč. Sprejet je bil zapisnik 1. zasedanja EAG z dne 28. 4. 2006. V prvi točki smo obravnavali odnose med skupinama EAG in EBNA (European Board of National Archivists). G. Nourteva (predsedujoča članica Finska) je omenil, da so razprave o odnosu med EAG in EBNA potekale že na sestanku EBNA v Helsinkih. Vendar je opozoril, da je še premalo izkušenj predvsem s skupino EAG, saj deluje manj kot eno leto, da bi lahko dejavno razpravljali o tej skupini. Poleg tega so se pojavila tudi nova aktualna področja, kot so arhivske stavbe in dostop do arhivskega gradiva, in še ni opredeljeno, katera skupina se bo z njimi ukvarjala. G. Brady je opozoril, da je potrebno določiti delovno področje ali naloge oz. 'mandat' skupine EAG, te pa lahko določi samo skupina sama. Poleg tega pa je pet prednostnih nalog že določenih na osnovi Priporočila o arhivih. Opozoril je tudi, da se trenutno delovna področja EBNA in EAG prekrivajo in bi bilo racionalno razmisliti o združitvi obeh. Pri sestankih EBNA je težava v tem, da Evropska komisija (v nadaljevanju EK) ne more biti uradno navzoča (za kar pa ima velik interes), niti ne more delovanja te skupine financirati, zato je predlog za združitev – o tem bi morali uradno obvestiti Svet EU. Podobno mnenje o prekrivanju dela je bilo izraženo tudi na zadnjem sestanku EBNA v Helsinkih. V razpravi so bila izražena tudi nasprotujoča si mnenja. Prednosti sedanjega stanja so: v EBNA je razprava veliko bolj odprta, v okviru EAG

pa sta tako sestanek (pod vodstvom EK) kot diskusija zelo formalna; v EBNA neposredno sodelujejo direktorji kot najvišji odgovorni za arhivske zadeve v vsaki članici; zanjo je značilno, da ima odprt dnevni red (za dodajanje aktualnih zadev); v EAG pa določi dnevni red sestanka Evropska komisija, ki ga hkrati tudi vodi; pri EBNA obstaja rotacija vodenja s predsedovanjem EU in to je pozitivno, EAG pa tega nima zaradi stalnega vodenja EK; poleg tega člani skupine EAG uradno imenujejo ministrstva za kulturo (ali drugi organi, pristojni za arhive) in so zato lahko imenovani njihovi uradniki in ne arhivisti, v EBNA pa so neposredno povabljeni direktorji arhivov; med pripombami je bila tudi, da EBNA deluje na visoki intelektualni ravni, delo EAG pa temelji na imenovanih ekspertih, ki naj bi si prizadevali za uresničevanje Priporočila o arhivih. Predstavnica Nemčije je opozorila na razlike in prednosti ene in druge skupine. Tako je prednost EBNA v tem, da se lahko spontano in hitro odzove na posamezne aktualne probleme tudi zato, ker je majhna skupina; skupina EAG pa je sestavljena iz članov (predstavnikov članic EU), ki jih v formalnem postopku imenujejo ministrstva. Zaradi razlik v načinu dela je bilo stališče Nemčije, da bi morali obe skupini ostati ločeni.

Predsedujoči je razpravljalce opozoril, da ob vsem tem postaja nedvomno, da ima EK velik interes za arhivsko področje in bo zato gotovo močno vključena v delo te skupine. Finančno pa lahko omogoči sestanek skupine le, če je v njenem okviru (v Bruslju) – sestankov EBNA pa ne more financirati. Sprožilo pa se je tudi vprašanje v zvezi s samim vodenjem skupine EAG in njenih sestankov – torej, kakšna naj bi bila pri tem vloga predsedujoče članice EU oz. ali lahko govorimo o sovođenju skupaj z EK.

Ugotavljali pa so tudi slabosti obstoječega sistema, predvsem v tem, da EBNA nima sekretariata (kot ga ima skupina EAG¹), nima kontinuitete, poleg tega razpravljajo o istih zadevah v obeh skupinah. Z zasedanjem EAG tudi stroškovno arhivi niso obremenjeni (ker jih v celoti financira EK). Izraženo je bilo tudi mnenje, da bi morali to skupino sestavljati direktorji ter da je več slabosti kot prednosti trenutnega stanja. Poudarjeno pa je bilo tudi, da o ukinitvi EBNA ali vključitve EBNA v skupino EAG lahko odloča zgolj EBNA sama oz. njeni člani, direktorji arhivov.

Glede na potek razprave je bilo pojasnilo predstavnika EK izraženo v tem pomenu, da EK ne nasprotuje odločitvi o nezdržitvi obeh skupin, se pa na ta način delo petih delovnih skupin (in petih prioritet) obravnava v obeh skupinah. O teh predlogih naj bi še razmišljali. EK bo zagotovila svojo navzočnost s svo-

¹ Delo sekretariata opravlja Oddelek SG-B-3 Generalnega sekretariata Evropske komisije.

jim predstavnikom na prihodnjih treh srečanjih EBNA (tj. trojno predsedovanje Nemčije, Portugalske in Slovenije). Med razmišljanji je bil tudi predlog o skupnem sestanku skupin EBNA/EAG. Predstavniki EK g. Brady je poudaril, da je v EK čutiti močan finančni pritisk in primanjkljaj, zato je tudi čutiti racionalizacijo delovanja. Vendar pa morajo končno odločitev sprejeti članice EU in ne Evropska komisija. G. Nourteva (predsedujoči EU) je še dodal, da je v tem kontekstu potrebno podrobneje določiti tudi vlogo sopedredujočega na sestanku EAG (iz predsedujoče članice EU). Pri delovanju skupine EAG je leta potreben, ker ima lahko osebje EK (ki vodi sestanek) nekoliko omejene podatke, informacije o realnih razmerah v arhivih članic, zato bi bila vloga sopedredujočega na sestanku zelo potrebna.

V prvi obravnavani zadevi je Ian Macfarlane (predstavniki Foruma DLM in Velike Britanije) predstavil dosedanje delo Foruma DLM (od aprila 2006) ter načrtane naloge – pod vodstvom Velike Britanije, Britanija ostaja na tem položaju do konca leta 2006, v letu 2007 je bilo imenovano novo vodstvo Foruma DLM (Irška). Trenutno ima DLM 39 članic – organizacij. Poudaril je, da imajo v DLM zelo pomembno in dejavno vlogo arhivi, kajti tudi izvršni odbor sestoji iz predstavnikov, ki izhajajo iz arhivov (6 članov izvršnega odbora iz Velike Britanije, Estonije, Finske, Nemčije, Španije in Slovenije). Predstavljen je bil projekt priprave MoReq2 – v letu 2004 in 2005 so bili sestanki podskupine za razvoj MoReq, ki je pripravila Poročilo o obsegu MoReq2, EK ga je pregledala, DLM ga je odobril in projekt je bil predlagan za financiranje s strani EU. Značilnosti, ki naj bi jih zajel MoReq 2, pa so: krepiti dosedanja ključna področja in hkrati zajeti nova področja, razvijati gradiva za testiranje ustreznosti, ter narejen naj bi bil modularno zaradi želje po prilagodljivosti. Fleksibilnost naj bi bila dosežena s stopnjevanjem osnovnega modula, z izbirnimi moduli ter poglavjem "0" kot nacionalnimi pravili. Oblikovana bo posebna skupina za pregled-revizijo MoReq2 sestavljena iz 20-30 oseb. Vsaka država naj bi pripravila svoje "Poglavje O", tj. uvodni del, ki pojasnjuje zakonske in druge administrativne posebnosti vsake članice, zajema pa tudi terminološka pojasnila, povezana s prevodom. Po pregledu v letu 2007 naj bi se začelo izvajanje testirnega režima ustreznosti specifikacije na produktih programske opreme. G. Macfarlain je še opisal, da v okviru Foruma DLM delujeta še dve delovni podskupini, in sicer: a) za digitalno hrambo in b) za izmenjavo informacij ter usposabljanje. Prva skupina se bo intenzivno ukvarjala tudi z digitalizacijo ter sodelovanjem s knjižnicami. Namen te skupine je tudi razviti stopnje celotnega življenjskega cikla arhivskega gradiva, trenutno določena naloga pa je izdelati natančen model postopka za varen prevzem, hrambo in

dostop do elektronskih dokumentov z arhivsko vrednostjo. Druga podskupina, pristojna za področje izmenjave informacij ter usposabljanje, se osredotoča na možnosti za razvoj znanj in različnih sposobnosti. Že opravljeno pa je: delujoča spletna stran članov ter seznam standardov. Trenutno so določene te naloge: pripraviti seznam virov za usposabljanje na področju ERM ter razviti uporabo spletne strani članov. Glede organizacije dogodkov so bile podane te informacije: novembra 2006 je bilo srečanje DLM v Helsinkih, aprila 2007 v Berlinu, srečanje na Portugalskem (druga polovica 2007) še ni določeno, aprila 2008 pa bo v Sloveniji. Izvršni odbor se vsako leto sestane štirikrat. Podane so bile informacije o spletnih straneh (za DLM in MoReq). Podan je bil tudi kratek pregled za zadnja leta, DLM je aktiven že 11 let in vodile so ga države članice EU. Glavni rezultati so bile DLM konference vsako tretje leto ter objava specifikacije MoReq, uveljavila so se tudi srečanja članov dvakrat na leto ob vsakem predsedovanju EU. G. Brady (predstavniki EK) je še dodal informacijo, da so za razvoj MoReq2 v Evropski komisiji izvedli javni razpis. Pregledani so bili vsi ponudniki, izbrano pa je bilo podjetje Cornwell Affiliates plc (iz Velike Britanije) – isti ponudnik, ki je pripravil prvo specifikacijo MoReq. Podal je tudi kratko informacijo o financiranju tega projekta s strani EU ter omenil podpis pogodbe z izvajalcem decembra 2006.

V razpravi je ga. Menne-Haritz (Nemčija) še opozorila, da mora MoReq2 zajeti tudi mnoge nove vidike digitalne hrambe – npr. digitalne podpise. Poleg tega je opozorila, da potrebujemo tudi strategijo za digitalizacijo iz analognih medijev (Nemčija namreč uporablja mikrofilm kot vmesni medij za hrambo digitalnega gradiva).

V naslednji točki je sledila predstavitev delovne skupine za vzpostavitev 'Portala dokumentov in arhivov v Evropi'; vodi jo Španija. Predstavili so namen in priprave za portal (podobna predstavitev je bila na sestanku EBNA v Helsinkih). Predstavitel je izvedel g. José Ramón Cruz Mundet, novi generalni poddirektor za državne arhive Španije. Članice, ki sestavljajo delovno skupino, so: Španija (ki jo vodi), Nemčija, Velika Britanija, Poljska, Francija in Malta (pričakujejo tudi odgovor Madžarske, Belgije in Danske). Bistvo tega portala je narediti skupno vstopno točko do vseh objavljenih arhivskih popisov. Čeprav bo sodelovalo več držav in več jezikov, pa je bilo rečeno, da je lahko jezik portala (tj. predstavitev in način iskanja) samo v nekaj temeljnih jezikih, ne pa v vseh jezikih, v katerih bodo objavljeni arhivski pripomočki. Portal naj bi bil namenjen zelo širokemu občinstvu – tako državljanom EU kot individualnim raziskovalcem, pa tudi strokovni skupnosti. Bistvo je torej imeti skupni iskalni mehanizem, same podatkovne zbirke pa bodo ostale ločene. V začetku bi imeli izhodiščno

točko na 25 portalov članic, zatem pa skupni iskalec za informacije iz vsake države. Popisni standardi, na katerih bi temeljili so, ISAD(G) in ISAAR(CPF), pri tehničnih standardih pa bo potrebna podatkovna struktura XML, pa tudi uporaba standardov EAD, EAC, EAG in METS. Model portala (oz. njegova osnovna struktura) naj bi zajel tri sklope:

- vodnik do nacionalnih arhivov EU (povezave s storitvami arhivov; opredelitev vsebin za vsako članico; enoten format),
- tematska podatkovna zbirka – kot izhodišče (na osnovi zahtev in interesov državljanov, npr. družinska zgodovina, genealogija, migracije, ipd.),
- iskalni mehanizem, delujoč po informacijah, ki jih zagotovi vsaka članica; mehanizem, ki je testna osnova za zbiranje predlogov in določitev anomalij.

Glede iskalnega mehanizma je g. Mundet poudaril, da ostajata dve možnosti: ali z analizo trga iskati ustrezeni iskalni mehanizem po metapodatkih, ali pa bi ga razvili arhivi sami (to pa je težko in finančno zahtevno). Predlagal je tudi, da naj bi sprejeli standard OAI (Open Archives Initiatives) za iskanje informacij. S projektom naj bi poskušali pridobiti sredstva iz programa e-Content Plus, kolikor pa to ne bi bilo mogoče, naj bi poiskali sredstva v vsaki državi – sodelujoči pri projektu. Pri sami metodologiji projekta se pojavlja nekaj tehničnih vprašanj, kot so: kakšni so obstoječi viri (tehnologije, osebja, razpoložljivega časa ter možnosti za prevzem teh obveznosti, ne nazadnje tudi finančni viri), kakšna je podpora arhitektura IT za obstoječe arhivske projekte (standardi in protokoli) ter kakšni projekti se predvidevajo v kratkoročnem in dolgoročnem razvoju. Ne nazadnje gre tudi za vsebinsko naravnana vprašanja, kot so: raznolikost določil članic glede dostopnosti do gradiva, glede cenovne politike (arhivskih tarif) ter zagotavljanja avtorskih in moralnih pravic do intelektualne lastnine. Glede časovnega poteka projekta je opozoril, da je na voljo zelo malo časa, projekt naj bi sicer tekkel tri leta, vendar se leto 2008 (ko naj bi poročali EU o delu vseh skupin) zelo hitro približuje. Do leta 2008 je nemogoče pričakovati, da bi bil portal izpeljan v polni meri (potrebujejo namreč polna tri leta). Do leta 2008 bi tako lahko vzpostavili le portal s povezavami na nacionalne portale. Prvi sestanek članic v projektu je bil tako sklican 18. januarja 2007 v Madridu. Plenarni sestanek vseh članic v projektu naj bi bil enkrat na leto, za specifične naloge pa po potrebi. Začetek projektne dela naj bi zajel analizo obstoječega stanja v članicah: pripravo in razdelitev natančnega vprašalnika o podatkovnih zbirkah (en mesec), analiza obstoječih projektov (en mesec) ter ocena zbranih informacij (tri mesece). Ob tem pa se še vedno odpira mnogo drugih vprašanj, predvsem v katerih jezikih bo portal, pa tudi izziv

sodelovanja z drugimi področji kulturne dediščine, kot so knjižnice in muzeji (EDL – European Digital Library). V razpravi je bilo med članicami nekaj vprašanj v zvezi s projektom, in sicer: kdaj pričakujejo vključitev tudi drugih članic EU, ki niso aktivne v projektu, ter ali imajo pristopne članice finančne obveze ter kakšne so le-te ipd. Mnogo od teh vprašanj je dobilo zgolj načelne odgovore, ker projekt še ni povsem stekel.

V naslednji točki je Nemčija (ga. Angelika Menne – Haritz) kot vodilna predstavila delovno skupino za materialno varstvo in zaščito pred poškodbami, in sicer predloge za delo tovrstne delovne skupine. Članice te delovne skupine so: Poljska, Češka in Nemčija (zaradi katastrof in posledic poplav v letu 2002). Najpomembnejše delo skupine pa bo zbrati informacije v vsaki nacionalni arhivski službi. V manj kot osemnajstih mesecih naj bi pripravili mrežo podatkov, dostopnih prek spleta. Zajemali bi vsebino poročil, sezname strokovnjakov in njihove naslove, podatke o opremi in uporabnih napravah – gre za nekakšen "kovček za izredne razmere" (t. i. 'Notfall Koffer'). Register za izredne razmere, imenovan NORA, pripravlja Zvezni nemški arhiv, naj bi bil zelo široko dostopen (tako gasilec kot policiji in vojski) – v nasprotju s podobno podatkovno zbirko imenovano DENIS II, ki ima omejen dostop za pooblaščen uporabnike (gasilci in policija). Prihodnje delo pa bi lahko temeljilo na obstoječem standardu (ISO 11799 2003), specialni literaturi (smernice za materialno varstvo ob naravnih in drugih nesrečah ter nadzor v arhivih ICA/D-AP). Zvezni nemški arhiv je pripravljen gostiti in upravljati infrastrukturo za to podatkovno zbirko, potrebovali pa bi začetna evropska sredstva v višini 160.000 EUR. Od financ je tudi odvisno, kaj bo podatkovna zbirka zajemala (prevoze, nakup programske opreme). Predvidena je ustanovitev tudi štirih centrov odličnosti z znanjem in strokovnjaki za izredne razmere. V resnici gre za oblikovanje 'Evropske skupine strokovnjakov za posebne naloge' ('European task force'). V razpravi je bilo omenjeno, da ima Italija podobne izkušnje organiziranja, vključno z sodelovanjem z Unescocom, poleg tega zajemajo ne samo arhivov, pač pa tudi muzeje in druge kulturne ustanove, upoštevaje okolje-varstveni vidik. Pojasnjeno je bilo, da se bo tudi ta nova delovna skupina povezala z Unescocom. Predstavnik Velike Britanije je opozoril tudi na podobno pobudo "Modri ščit" (zdaj ga vodi MAS) ter da je pri tem pomembno tudi sodelovanje vojaških in drugih organizacij (razširjen koncept). Poleg tega je pohvalil dosežke Nemčije na tem področju.

Sledila je predstavitev podatkovne zbirke arhivske zakonodaje in zakonodaje EU, ki jo je kot vodilna v tej skupini pripravila Francija (ga. Boisdreffre). Poročala je o dosedanjem delu ter o finančnih problemih

projekta, kljub že nekaj let trajajočim pripravam (prototipa portala, projekta ipd.). Zato vztrajajo predvsem pri finančnih pripravah na izvedbo projekta – kontinuirani dogovori s predstavniki EU za sredstva, vendar še vedno ni povsem končne rešitve. Projekt, ki se je začel v okviru EURBICE, ima trenutno osem članic (Francija, Finska, Velika Britanija, Švica, Litva, Slovaška, Turčija in Slovenija) in je bil že večkrat predstavljen: na konferenci DLM, na Evropski konferenci v Varšavi, ipd. Prototip podatkovne zbirke ima rezerviran prostor tudi za zakonodajo EU; vsekakor pa bi potrebovali aktivno udeležbo predstavnikov Evropske komisije, ker bi lahko pripomogli k strukturiranju podatkovne zbirke o zakonodaji EU. V podatkovni zbirki bodo opisi v angleščini in francoščini, na tej stopnji pa je tudi zaradi tehnoloških omejitev težko reči, kako bo s predvideno večjezičnostjo. V razpravi se je predstavnik Litve strinjal, da bo za del podatkovne zbirke o zakonodaji EU nujno potrebno vključiti predstavnike Evropske komisije. Poleg tega pa je zelo resno opozoril, da bi morali arhivi spremljati tudi drugo zakonodajo EU, ki arhive kakorkoli zadeva (bodisi obrobno, bodisi z določenim delom zakonodaje). Znotraj EU deluje namreč okrog sto različnih skupin (odborov in delovnih skupin), ki deloma zadevajo tudi interese arhivov – tako je bila omenjena skupina za zakonodajo za varstvo podatkov. Predlagal je, da naj bi zaposleni, ki dejalo v ustanovah EU (v Zgodovinskem arhivu EK oz. v enoti SG-B-3 Generalnega sekretariata EK) spremljali dogajanje v zvezi z zakonodajo ter o tem obveščali nacionalne arhive, da bi le-ti lahko pravočasno reagirali. Problem namreč nastane, ko je v odborih oz. na njihov predlog sprejeto določeno priporočilo, ki je potem tudi za arhive obvezujoče – zato so vse poznejše reakcije na že sprejete dokumente prepozne. Predstavnik EK (g. Brady) se je strinjal, da je v zadnjem času živahno dogajanje na različnih področjih – tako tudi na področju zakonodaje o transparentnosti delovanja ustanov (transparency regulation), ki arhivov ne zadeva neposredno. Vendar v tovrstnih tematikah arhive preprosto zaobidejo, četudi bi lahko k zadevi prispevali in jih tematika zadeva. Vendar je opozoril, da to predstavlja preveč raznolike aktivnosti v EU in gre za preveč dokumentov v pripravi, da bi lahko osebje njegovega oddelka to spremljalo.

Predstavnik Švedske (g. Tomas Lidman, direktor Nacionalnega arhiva) je v naslednji točki predstavil dosedanje delo skupine za krajo arhivskega gradiva. V njej trenutno sodeluje šest držav: Švedska (vodja skupine), Nizozemska, Poljska, Velika Britanija, Estonija, Španija in Francija. Za EBNA je bilo pripravljeno poročilo o srečanju skupine 8. in 9. sept. 2005 v Stockholmu; raziskati želijo: a) pravno prakso glede vračanja (restitucije) ukradene lastnine, b) preventivo

in vračanje lastnine, c) poslovanje in dviganje zavesti, d) poročilo o trenutnem stanju in e) organiziranost. Drugo srečanje skupine je bilo v Haagu. Tam so se omejili le na dve prednostni nalogi: a) raziskati trenutno stanje in b) razviti smernice dobre prakse. Pripravljen je bil nov vprašalnik za članice EU. Odgovore so do konca novembra prejeli od večine članic. Nacionalni arhivi so vprašalnike razdelili tudi med regionalne in druge arhive, zato je skupno število vseh zbranih vprašalnikov 182,² od tega je 86 ustanov odgovorilo, da doslej niso imele nobenih problemov s krajo gradiva. O podrobnejših izkušnjah s tega področja pa so skupno prejeli 96 odgovorov. Na splošno lahko zaključimo, da približno 50 % arhivov v EU ni imelo nobenega primera kraje arhivskega gradiva. To je sicer zgolj številčni pregled odgovorov, pripravili pa bodo podrobnejše poročilo, v katerem bodo tudi opisali, za kakšne vrste izkušenj gre. Večinoma gre za kraje zunanjih obiskovalcev, manjšina poroča tudi o krajah znotraj ustanov (med osebjem, otroci osebja, ipd.). Predmeti zanimanja pa so zelo različni: razglednice, znamke, karte, fotografije, risbe in tudi zgodovinski dokumenti (zaradi osebnih interesov – npr. prikazati neko osebo v boljši luči). Kar zadeva tržišče je večina arhivov odgovorila, da imajo zelo dobre zveze z uradnimi avkcijскими prodajami (in prodajalci antikvitet), ne pa tudi z neuradnim trgovanjem. Neuradno je ta delovna skupina tudi izvedela, da je bilo precej dokumentov ukradenih v Ukrajini. Zanimivo je bilo tudi vprašanje, kako arhivi sami ocenjujejo in doživljajo svojo varnost. Večina jih je izrazila zadovoljstvo s stanjem – omejujejo vnos torb v čitalnice, izvajajo nadzor nad drugimi predmeti, omejujejo število enot za pregledovanje (1-2 fascikla ali škatle), omenjajo nadzore s kamerami, ipd. Kljub temu pa bi bilo treba na tem področju nekaj narediti, ker večina arhivov ni zadovoljna s krajami. Podrobnejše poročilo bo predstavljeno na naslednjem sestanku EAG v Bruslju.

V razpravi so bila izražena različna mnenja o pomenu raziskave ter tovrstnega problema, pa tudi to, da je rezultat ki kaže, da 50 % arhivov nima problemov s krajami zelo optimističen. Opozorjeno je bilo, da v večini primerov arhivi niti ne vedo, da je do kraje prišlo – problem nastane šele, ko se ukradeni predmet pojavi na tržišču ali drugje. Zato so redni pregledi hranjenega gradiva (redne inventure) zelo pomembni. Opozorjeno je bilo tudi na še bolj problematično izginjanje dokumentov iz zadev še v operativni dobi, ko arhivi tudi težko nadzirajo, kateri dokumenti so zadevo sestavljali. G. Lidman je opozoril, da je pomembno tudi medsebojno obveščanje, kaj se kje dogaja, prav tako pa tudi sodelovanje s knjižnicami – ob tem je napovedal skupno srečanje te delovne skupine s knjižničarji.

2 V Sloveniji je na vprašalnik odgovoril samo Arhiv RS.

V zadnji točki je bil predstavljen projekt EU, imenovan 'Evropska digitalna knjižnica' (EDL), in sicer je g. Ivo Volman iz Direktorata EK za informacijsko družbo in medije predstavil napredek od aprila 2006. Opisal je dokumente, na katerih temelji projekt, začeni z Lundskimi principi v letu 2001, sledilo je več projektov v okviru FP5, FP6 in programov eContent(+) ter napoved Googla (2004) o dostopu do vseh digitalnih vsebin v ZDA in Veliki Britaniji. V letu 2005 je nastala pobuda "i2010: digitalne knjižnice", 24. avgusta 2006 je bilo izdano 'Priporočilo komisije o digitalizaciji in spletni dostopnosti kulturnega gradiva in digitalnem arhiviranju', 13. novembra 2006 pa je bila izdana odločitev Sveta (Council Conclusions). Njegov namen je bil povečati investiranja na področju digitalizacije, preprečiti razdrobljenost tovrstnih projektov, povečati sinergijo (združiti moči na tem področju) ter oblikovati skupno vstopno točko (spletni portal). Potreben je evropski pregled tega, kaj se v resnici digitalizira ter spodbuditi javno/zasebno partnerstvo pri financiranju digitalizacije. Glede spletne dostopnosti je poudarek na večjezični skupni vstopni točki. Kar pričakujejo in želijo od članic EU pa je, da bi bili njihovi projekti digitalizacije vidni na portalu EDL (Evropska digitalna knjižnica), da bi bile vsebine na voljo ter da bi bilo omogočeno iskanje teh vsebin. Poudaril je tudi, da je treba pristati na dogovorjene standarde, da bi lahko kaj takega omogočili. V samem projektu pa se je odprlo tudi mnogo nerazrešenih vprašanj in problemov kot so 'orphan works'³ in 'out-of print works'⁴ – za take primere je treba postaviti mehanizme, ki bodo uporabni v različnih članicah. Opozoril je, da je treba tudi odstraniti ovire za dostop do javnega gradiva ter prav tako tudi izmenjavati informacije med članicami. Digitalizacija in multipliciranje kopij sta pomembna tudi zaradi preventivnih razlogov (ohranjanje originalov). Tu so še mnoga druga vprašanja kot sta 'legalni depozit' digitalnega gradiva (to je npr. izposoja digitalne knjige) in 'spletna žetev' ('web-harvesting' – tj. ohranjati spletne strani). Predvideva se, da bi po državah članicah obstajali pristojni centri za digitalizacijo, za katere se tudi pričakuje, da bodo sofinancirani s strani EU (iz programa FP7). Iz projektnih programov je za ta projekt na razpolago precej finančnih sredstev – ob tem pa je pomembno tudi sofinanciranje, ker je potrebno 20–50% lastnega deleža na

projektu. Pozval je predstavnike arhivov, da je to zanje priložnost in naj se priključijo temu projektu ter naj ga ne odklanjajo, predvsem zato ker imajo arhivi velik potencial vsebin in gradiva, ki ga lahko ponudijo. Načrtovan je precej intenziven delovni načrt, predvsem na področju digitalizacije. Za projekte pa je odprt tudi razpis programa eContent^{plus}. V okviru projekta EDL delujeta dve delovni skupini: a) za interoperabilnost standardov⁵ in b) skupina za avtorske pravice. Na sestanku skupine HDG 17. oktobra so obravnavali vmesno poročilo skupine za avtorske pravice (poročilo smo prejeli tudi v Arhivu RS). Predlagano je bilo, da naj bi arhivi (dva predstavnika stroke) sodelovali predvsem v dveh skupinah projekta EDL za interoperabilnost ter večjezičnost. Načeloma pa je potrebno sodelovanje več različnih kulturnih institucij, da bi res dobili skupno vstopno točko. Ob koncu je tudi poudaril, da sta politična volja in interes za ta projekt zelo velika.

V razpravi je bilo pojasnjeno, da arhivske interese v projektu EDL zastopa ga. Daria Nalecz (Poljska), ki je članica skupine HLG (High Level Group). Opozorila je, da morajo arhivi odgovoriti na izziv tega projekta, kajti arhivi so omenjeni povsod v vsebini projekta in pričakuje se njihovo aktivno sodelovanje – pri tem pa so arhivi slabo zastopani. Moral bi namreč imeti več vključenih arhivskih strokovnjakov (predvsem za tehnološka vprašanja), kajti EDL se trenutno ukvarja s problemi, ki so povsem knjižnične narave ('orphan works', 'out-of print works' ipd.). Ga. Nalecz se je sicer pozitivno izrazila glede možnosti za sodelovanje s knjižnicami, ki ga je dobro vzeti kot izziv in ga ne povsem odklanjati ter kritizirati. Predlagana je bila ustanovitev manjše arhivske delovne skupine v okviru projekta EDL oz. priprava dokumenta, ki bi pojasnjeval položaj arhivov, njihove zmožnosti in njihov odnos do tega projekta. Poudarjeno pa je bilo, da ni težnja zlivanje podatkovnih struktur niti prevzemanje knjižničnih standardov, ampak iskanje splošnega iskalnega mehanizma, ki bi prek portala in skupne vstopne točke omogočil iskanje po različnih podatkovnih zbirkah. G. Brady (predstavnik EK) je v razpravi poudaril, da se vsebina tega projekta navezuje tudi na prioritete določene v Priporočilu o arhivih, zato se arhivi morajo vključiti v tovrstno sodelovanje. Predstavnica Nemčije (ga. Menne-Haritz) sicer ni nasprotovala vključitvi arhivov v ta projekt, opozorila pa je, da imajo knjižnice po njihovih izkušnjah zelo malo razumevanja za potrebe arhivov. Povedala je tudi, da v Nemčiji pripravljajo podoben skupni portal za arhive, knjižnice in muzeje in da so uporabili podoben

³ 'orphan works' – t. i. dela "sirote" so tista dela (knjige, filmi), za katere je nemogoče ali zelo težko določiti imetnike avtorskih pravic ter njihova dela; večinoma gre za avdiovizualna dela in besedila, še posebej izpred 50-tih let, pa tudi za druga starejša dela. Več o tem v Natalija Glažar: Kulturna dediščina in digitalizacija v EU okvirih, *Arhivi* 30 (2007), št. 1, str. 55–63.

⁴ 'out of print works' – so dela, ki komercialno niso več na voljo in jih torej ni mogoče več tržno uporabljati (tiskati).

⁵ Arhive zastopata Olivier de Solan (Francoski nacionalni arhiv) in Luis R. Enseñat (Direkcija za državne arhive Španije).

skupni iskalni mehanizem – ki je po njenih besedah sicer nekoliko nepregleden,⁶ vendar deluje. To dilemo bi moral njihov projekt še razrešiti. Kritično pa se je izrazila glede projekta EDL saj se tovrstnih vprašanj sploh ne loteva. Zato je svetovala, da bi glede skupnega iskalnega mehanizma za knjižnice in muzeje morali najprej pregledati, kaj arhivi sploh imajo na voljo (tehnično, razvojno) ter to ponuditi knjižnicam oz. projektu EDL. Za arhive pa je tudi pomembno, da sami poskrbijo za prikaz svojih projektov in sicer predvsem z objavo na spletu (npr. projekte digitalizacije). Predstavnik Velike Britanije (g. Mackenzie) je opozoril, da so podobni poskusi že bili, vendar niso prinesli rezultatov, poleg tega je zelo malo arhivov, ki uporabljajo standard OAI. G. Lidman (Švedska) je izpostavil, da je EDL zelo pomemben projekt, in da ga tudi sam podpira (saj ima tudi sam knjižničarsko izobrazbo). Omenil je švedski primer skupnega iskalnega mehanizma po podatkovnih zbirkah za zasebno in javno arhivsko gradivo. Končal je z mnenjem, da so knjižnice zelo razvite in da je sodelovanje z njimi potrebno izkoristiti. G. Kormendy (Madžarska) je izrazil dvom, kaj bi s tovrstnim projektom sploh dosegli. Vendar je sledil odgovor, da raziskovalci pravzaprav iščejo po temah, in jih ne zanima, za kakšno vrsto gradiva gre (knjižnično, arhivsko, ipd.), niti kje se le-to nahaja.

G. Volman je pojasnil, da naj bi uporabniki na portalu imeli na voljo tudi nekaj konteksta in ne samo objekte, vendar pa trenutno ni znano kakšen bo prikaz – s tem se bo namreč ukvarjala skupina za interoperabilnost. Menil je tudi, da projekt vsekakor potrebuje nekaj arhivskih strokovnjakov, ki bi sodelovali v delovnih skupinah EDL; v skupini HLG (High Level Group – ki je povezovalni člen med projektom in EK) pa interese arhivov že zastopa ga. Daria Nalecz, ki je članica te skupine. Januarja 2007 je tudi že potekal sestanek skupine za interoperabilnost; tu sta arhive držav članic zastopala Olivier de Solan (Francoski nacionalni arhiv) in Luis R. Enseñat (Direkcija za državne arhive Španije). V razpravi so bili omenjeni tudi podobni projekti v drugih državah: ZDA, Veliki Britaniji in Italiji (v sodelovanju s Telefonica Italia) – zato je EK menila, da bi to moralo delovati tudi v okviru članic EU. Ga. Boisdefree (Francija) je predstavila njihovo izkušnjo, ki žal ni tako pozitivna – tak projekt ni uspel, ker so prišli do zaključka, da so njihove kulturne ustanove prevelike in bi bilo potrebnega preveč pripravljalnega dela.

Ob koncu sestanka je g. Jimenez Fraill (predstavnik Evropske komisije) seznanil udeležence s projektom digitalizacije pri Evropski komisiji, ki poteka

že nekaj let. Podana je bila tudi informacija o dogodkih v letu 2007 ob 50. obletnici podpisa Rimske pogodbe (pogodbe o ustanovitvi EGS; v letu 1957/58). V ta namen je bilo odbranih 25.000 dokumentov za digitalizacijo, ki bodo izdani na CD-romu s spremljajočo tiskano knjižico, med Portugalskim predsedovanjem pa bo v Bruslju ob 50. obletnici podpisa Rimske pogodbe pripravljena tudi razstava. Podobne prireditve za prihodnja leta pripravljajo tudi v Franciji za obletnico podpisa Pariške pogodbe (ustanovitev ECSC 1951/1952). Naslednji sestanek skupine EAG naj bi bil v začetku junija 2007.

Natalija Glažar

Poročilo o zasedanju svetovne konference mednarodne zveze televizijskih arhivov, Madrid 27. 10.–31. 10. 2006

Glavno temo konference v Madridu je Mednarodna zveza televizijskih arhivov FIAT/IFTA posvetila vprašanju, kako ohraniti in deliti avdiovizualno dediščino televizijskih arhivov. Konferenca je bila organizirana v sodelovanju FIAT-a/IFTE in Univerze Karla III. v Madridu.

Drugo polovico 20. stoletja lahko označimo kot dobo, v kateri je televizija igrala nedvomno veliko vlogo v informiranju in izobraževanju, poleg tega pa ne smemo zanemariti tudi njene vloge v razvedrilnih dejavnostih, ki je zaznamovala minulo stoletje. Televizija je bila v minulem stoletju medij, ki je temeljito spremenil svet. Spomnimo se samo železne zaves, ki je zadržala tanke, rakete in milijonske vojske, ni pa mogla preprečiti pretoka informacij, posredovanih prek radijskega in televizijskega signala. Informacije, ki sta jih domači in mednarodni javnosti posredovala Radio in Televizija Slovenija, so imele tudi zelo veliko zaslug za hiter in srečen konec vojne v Sloveniji.

"Doba televizije" seveda pomeni tudi, da so televizijske postaje po svetu ustvarile ogromne količine arhivskega gradiva, ki predstavlja neprecenljivo dediščino človeštva. Zaradi pomena tega zaklada je UNESCO razglasil 27. oktober za svetovni dan varstva avdiovizualnega gradiva. Prav zato je udeležence konference na prireditvi ob petdesetletnici španske televizije prek videomonitorja pozdravil novi generalni sekretar Organizacije združenih narodov Ban Ki Mun, ki je v nagovoru posebej poudaril, da je potrebno vse te dragocene dokumente ohraniti za prihodnje generacije. Televizijsko gradivo je namreč zelo občutljivo, zato mu moramo arhivisti posvečati posebno pozornost. Uničuje ga zob časa, hkrati pa razvoj novih tehnologij zahteva nenehno prilagajanje spremembam, ki so potrebne, da ne bi izgubili po-

⁶ Težava je, da ob prikazu iskalnih rezultatov različnega izvora uporabnik ne ve opise česa je dobil (arhivalije, knjige, objekta, ipd.).

membnih posnetkov. Dragoceni posnetki bi lahko postali zgolj strojno neberljivo gradivo, če ne bomo pravočasno ukrepali. Potrebna je hitra in učinkovita akcija, edina rešitev, ki zagotavlja obstoj gradiva v prihodnosti, pa je takojšnja digitalizacija arhivskega gradiva, saj zagotavlja nenehno obnavljanje in preživetje v prihodnosti. Zato so bila glavna vprašanja, ki smo jih poskušali rešiti na konferenci: kako se pripraviti na digitalizacijo arhivov, kako jo izvesti in kako zagotoviti dostop do gradiva čim širšemu krogu uporabnikov.

Program konference je bil razdeljen na dopoldanska predavanja, popoldanske delavnice in večerne družabne dogodke s projekcijami filmov. Uvodu in pozdravu sestrskih organizacij FIAT/IFTA je sledila predstavitev španskih in latinskoameriških avdiovizualnih arhivov. Predavanja katalonske televizije, nacionalne TVE in televizije Antenne 3 so prinašala spodbudne vesti o možnostih za razvoj arhivske stroke v smeri digitalizacije, varne distribucije in ohranjanja gradiva, Alfonza dela Ama Garcie iz španske filмотeke pa je bilo resen opomin za vse, ki se ukvarjamo s hrambo arhivskega gradiva. Predavanje o štirih velikih krizah, ki so pomembno ogrozile obstoj filmskega gradiva, je namreč opozorilo, da je vsaka kriza, ki se pojavi za že premagano, še veliko hujša. Posledice prvih treh velikih kriz za ohranitev filmskega gradiva (prvo obdobje španskega filma (1905–1918), začetki zvočnega filma in zvočni zapisi (1927–1932) in uvajanje "varnega" negorljivega filma (1950–1958), ki se je razvilo v najhujšo katastrofo doslej) so nekako začasno sanirane, pred vrati pa je najbolj grozeča katastrofa in najresnejša nevarnost doslej za obstoj arhivskega gradiva. Tako imenovana četrta velika kriza se je začela z digitalno produkcijo leta 1992, ki je povzročila tudi produciranje, hranjenje in distribuiranje filmov na štiri različne načine: klasično, kombinirano, digitalno produkcijo in filmsko distribucijo ter digitalno produkcijo in digitalno distribucijo. Največje probleme pri digitalni produkciji, hranjenju zapisov in pri distribuciji povzročajo različni formati zapisov, saj se hkrati hitro spreminjajo in zastarajo. Med latinskoameriški predstavitevami pa je bilo posebej zanimivo predavanje Amire Arratie iz Čila o vlogi arhivov pri rekonstrukciji dogajanj v bližnji preteklosti. Predstavila je namreč uso do pomembnih zapisov iz obdobja Allendejeve vlade in državnega udara ter diktature Augusta Pinocheta. Veliko posnetkov je vojska zaplenila, posnetki so bili cenzurirani, po ponovni uvedbi demokracije pa so bili posamezni ohranjeni video- in avdiozapisi uporabljeni kot obremenjeno gradivo na procesu proti diktatorju. Ob nedvomno pomembni pravni vlogi arhivskega avdiovizualnega gradiva moramo opozoriti tudi na vlogo avdiovizualnega gradiva pri izobraževanju mladih generacij. Generacijam otrok, rojenih

po državnem udaru, je bilo namreč prikrto, kaj se je v resnici dogajalo v državi pred diktaturo in med njo, zato so imeli v arhivu po ponovni uvedbi demokratičnih sprememb tudi hude kadrovske probleme, kje pridobiti mlade ljudi, ki bi znali popisati arhivsko gradivo iz šestdesetih, sedemdesetih in osemdesetih let. Država se je namreč potrudila, da je vse neprijetno ostalo skrito. Medtem ko so v centru Santiaga potekali hudi spopadi protestnikov s policijo in vojsko, ki sta brutalno zatrli demonstracije, je na ekranih državne televizije blestel Julio Iglesias z latino plesalkami na prireditvi v festivalni dvorani. Država je kazala lepo podobo zadovoljnih ljudi, ohranili pa so se tudi neobjavljeni posnetki krutega spopada pred festivalno dvorano.

Sledilo je poročilo Unescove skupine, ki je v sodelovanju s FIAT-om/IFTA in drugimi sorodnimi organizacijami, ki skrbijo za varstvo kulturne dediščine, predstavila rezultate raziskave o ogroženosti avdiovizualnih arhivov. V raziskavi je sodelovalo 23 arhivov iz Evrope (tudi arhiv TV Slovenija), 18 arhivov iz Azije in Oceanije, 6 arhivov iz Afrike. Rezultate raziskave so glede na izpolnjene vprašalnike razdelili v tri skupine: arhive, v katerih je ogroženih več kot 25 odstotkov gradiva, arhive, v katerih je ogroženih do 25 odstotkov gradiva in na arhive, v katerih je gradivo varno. Ta skupina je nekoliko nerodno določena, saj smo že iz prejšnjih predavanj izvedeli, kako občutljivo in ogroženo je avdiovizualno arhivsko gradivo, toda prepustimo to strokovnjakom in sodelavcem v arhivih, ki so prepričani, da nimajo nobenih težav. Preboj v skupino najbolj razvitih arhivov na svetu je tudi cilj našega arhiva, pot do tja pa ni lahka. Nujno moramo rešiti problem previsoke temperature v drugi kleti in zagotoviti varno hrambo filmskega gradiva. Druga naloga, ki čaka naš arhiv, pa je priključitev na že obstoječi sistem digitalnih povezav v mreži TV Slovenija in organizirati digitalno arhiviranje posnetkov. Šele z uresničitvijo teh dveh nalog, ki sicer pomenita najprej veliko finančno investicijo v reševanje problema hrambe filmskega gradiva (izolacija sten in stropa v drugi kleti, namestitve premičnih regalov – prvi korak je bil narejen že januarja s postavitvijo novega premičnega regala) in tudi v znanje zaposlenih v arhivih ter okrepljeno kadrovske zasedbo za arhiviranje novega, že digitalno posnetega gradiva, opravljanje selekcije med posnetki in popis digitaliziranega filmskega gradiva in gradiva, ki ga je potrebno digitalizirati z magnetoskopskih trakov in beta kaset, ter z zagotovljenimi finančnimi sredstvi za materialno izvajanje digitalizacije gradiva bi gradivu, ki ga hranimo, zagotovili varno hrambo. Ta naloga ne sme biti samo cilj zaposlenih na RTV Slovenija, temveč bi se je morali zavedati tudi odgovorni za ohranitev kulturne dediščine v vrhovih slovenske države, kulture in znanosti.

Sledile so popoldanske delavnice. Ker so nekatere delavnice potekale hkrati, je bilo potrebno izbirati med temami. Odločil sem se za teme, ki so v tem trenutku za naš arhiv najbolj žgoče, čeprav bi se rad udeležil tudi delavnic o izobraževanju arhivistov, izobraževanju ob pomoči arhivskega gradiva in delavnic o arhiviranju spletnega gradiva. Kakorkoli že, na prvi popoldanski delavnici, vodil jo je Giorgio Diminio (RAI in multimedijški center FIAT/IFTA) - sta Jean Varra (inštitut INA, Francija) in Catherine Lacken (SWR, Nemčija) predstavila arhivske formate. Eden izmed ključnih ciljev digitalizacije arhivov je tudi zagotovitev trajnosti vsebin, pogoji za doseg cilja pa so neodvisnost vsebine od fizičnega nosilca, uporaba standardiziranih podatkov o vsebini in metadatu podatkih in primerni formati za hranjenje ter izmenjavo vsebin. Poleg trenutnih rešitev obstajajo še odprte rešitve za prihodnost: hramba vsebin na strežnikih, hramba na nosilcih na arhivskih policah in hramba ob pomoči nosilcev in robotskega sistema. Zmogljivosti nosilcev se povečajo povprečno vsakih osemnajst mesecev, trenutne rešitve, ki jih ponujajo proizvajalci, pa so: D6 Voodoo (Thomson - GVG: nekomprimirani HD-video, 19 mm trak), HDCAM, HDCAM SR (Sony: komprimirani HD-video, MPEG4 shema za HDCAM SR, polpalčni trak), DVC Pro HD (komprimirani video, četrpalčni trak), Digital BETACAM (Sony - 1993: komprimirani video (80 Mb/s, stopnja stiskanja 2)), DVC pro 25 (D7) Panasonic-1996, DVD pro 50 (1098) DV kompresija (25 Mb/s in 50 Mb/s), IMX (Sony-2000) MPEG2 - 50 Mb/s, Digital S (D9) (JVC-1996) MJPEG kompresija 50 Mb/s, DVCAM (Sony) in za hranjenje avdioposnetkov DAT (digital audio tape) in CD-A. Pri shranjevanju vsebin v arhivu moramo biti pozorni tudi na izgubo pri stiskanju in odločanju med hrambo brez izgube (zaseda veliko prostora), hrambo s kompresijo brez izgub in hrambo z izgubo. Pri tem ostaja MPEG2 dominantna videokompresija v televizijski distribuciji, pri uporabi MPEG2 za arhivske namene pa moramo biti pozorni in zagotoviti najvišjo možno stopnjo kakovosti. MPEG4 ni posebno revolucionaren premik v primerjavi z MPEG2. Pomembna je tudi enotna standardizacija podatkov o nosilcih vsebine v informacijskih sistemih arhivov, čim prej je treba vključiti v informacijski sistem vse podatke o novih tehnologijah; teh podatkov ne vpisujemo posebej za nazaj, razen pri presnemavanju na nove formate. Tako kot velja za črno-bele posnetke, za katere se že posebej vpisujejo podatki ob barvnih posnetkih in za stereozapise zvoka, to velja tudi za sedanje spremembe s prehodom in označevanjem slike v formatu 16:9 ali 4:3.

Na delavnici o prihodnosti televizijskih arhivov, ki jo je vodila Jackie Gupta (BBC), so nam predstavili spremenjene vloge arhivistov v prihodnosti. Spre-

membe v digitalizacijo bodo od arhivistov zahtevale dodatna znanja tako informacijske tehnologije, kot tudi v komunikaciji. Arhivisti v arhivih bodo prevzeli naloge medijskih menedžerjev, medijskih urednikov in urejevalcev specializiranih vsebin na strežnikih; to smo v Sloveniji opredelili kot poklic medijski arhivist. Pojavlja se vprašanje, koliko bo človeški dejavnik še vplival na arhivske raziskave. Te ne bodo več odvisne le od posameznika, zaposlenega v arhivu. Kljub povečani in marsikje precenjeni vlogi tehnologije pa ostaja dejstvo, da bomo zaposleni v arhivih še vedno ključni vir informacij in predvsem tisti, ki bodo te informacije postavljali na ogled na svetovni splet, zato bo njihova vloga hraniteljev, urejevalcev in popisovalcev arhivskega gradiva postala še pomembnejša, hkrati z njo pa se bo povečala vloga arhivov ne samo znotraj matične hiše, temveč tudi znotraj širše vloge v družbi, predvsem v izobraževalnem sistemu.

Odprtost arhivov pomeni tudi večjo odgovornost zaposlenih v arhivu za gradivo in omejitve, ki lahko preprečujejo objavo gradiva. V televizijskih arhivih je uporaba gradiva omejena predvsem s pravicami do uporabe. Tako so bile te pravice glavna tema nedeljskih dopoldanskih predavanj. Z digitalizacijo arhivov je postal dostop do arhivskih vsebin neodvisen od časa in prostora, hkrati pa je digitalizacija omogočila hkraten dostop več uporabnikom do določenega gradiva. Uporabniki na spletu si želijo dostop do različnih zbirk, do različnega gradiva, ki si ga želijo ogledati, ga preučiti ali pa uporabiti za izdelavo zasebnih arhivskih zbirk, nekateri pa gradivo tudi kreativno uporabljajo in tako ustvarjajo nove vsebine. Arhivi lahko ponudijo to gradivo le ob pomoči dobre baze podatkov in dostopnosti posnetkov na spletu. Tako ponudijo široko paleto posnetkov vsakdanjega življenja. Arhivi lahko v različnih raziskovalno-izobraževalnih projektih združijo moči z različnimi univerzami, toda še vedno morajo uporabniki plačati pravice do rabe, kjerkoli je to potrebno. Dostop do gradiva preko spleta je to vprašanje še zaostril in treba je bilo najti nove rešitve v obstoječi zakonodaji, toda kljub temu so zdaj sanje o dostopu do gradiva bližje realnosti kot kdajkoli prej.

O delu madžarskega inštituta NAVA, ki je opravil raziskave o pravicah do rabe in pripravil novi zakon, skladen z evropsko zakonodajo, je govorila Krisztina Razgonyi. Pravni status je bil podeljen glede na lastništvo nosilcev in lastništvo pravic. Pri pravicah do predvajanja na novih medijih so upoštevali, da so vse pravice, ki niso bile znane ob uveljavitvi starega zakona, neveljavne. Uredili so tudi problem reproduciranja za arhivske namene. Arhiv lahko reproducira posnetke na nove nosilce, ker gre za reproduciranje, katerega namen je ohranjanje. Pravico do dostopa do digitaliziranega gradiva prek osebnega računalnika zagotavlja pravica do javnega dostopa, vendar morajo

avtorji potrditi, da se strinjajo z vsako ponudbo digitaliziranega gradiva na spletu, tudi za ogled gradiva z nizko resolucijo. Pravica do prostega dostopa do vsega gradiva pa velja za knjižnice, arhive in izobraževalne ustanove. NAVA tudi odloča, katera ustanova pridobi pravice za uveljavitev prostega dostopa.

Martin Szerenci je predstavil projekt ORF za reševanje pravnega statusa posnetkov. Cilji projekta ORFEUS so maksimalno povečanje uporabe arhivskega gradiva, povečanje možnosti za prosto uporabo, informiranje o prostih pravicah rabe (Copyleft). Uporaba arhivskega gradiva se poveča z boljšimi informacijami o obveznostih uporabnika, ki lahko pridobi enostavne informacije o pravicah do rabe s klikom na gumb miške. Da bi to dosegli, so v arhivu zaposlili pravnike, pravne strokovnjake, ki urejajo avtorske in sorodne pravice. Štirje odvetniki opravljajo vse delo s preverjanjem v skladu z načelom preverjanja "štirih oči", da ne bi preprečili napake. Podatke o pravicah za predvajanje oddaj in posameznih posnetkov vnašajo v računalniško bazo podatkov, tam pa lahko uporabnik gradiva izve vse o pravicah do rabe: od naslova imetnika pravic, do trajanja, načina dovoljenja za distribucijo, cene itd. ... Uporabniku sta na voljo tudi skenirana kopija originalne pogodbe in povezava z bazo podatkov o vsebini, v kateri poteka pretok podatkov v obeh smereh. Neposredne koristi projekta ORFEUS se praktično kažejo predvsem v pridobitvi časa in denarja, podatki, ki so na voljo uporabnikom, pa so zelo koristni, da se je mogoče izogniti sporom in težavam na sodišču. Kratka pot do informacij o pravicah do rabe predstavlja nove možnosti za televizijo in marketinške dejavnosti v zvezi s trženjem arhivskega gradiva.

Danci so rešili problem dostopa do gradiva ob pomoči preprostih informacij o rabi. Vse dokumente so skenirali in jih opremili z znaki v barvah semaforja:

- zeleno – gradivo lahko uporabljamo,
- rumeno – uporabljamo ga za plačilo,
- rdeče – za uporabo moramo pridobiti ustrežna dovoljenja.

Računalnik tudi samodejno spremeni barvo kroga, ko potečejo pravice.

Popoldanske delavnice so predstavile uporabo avdiovizualnega gradiva v izobraževanju, spremembe in uvajanje novih tehnologij v arhivskem delu, sodelovanje med članicami FIAT-a/IFTE, arhiviranje spletnih strani, delo v velikih in malih arhivih, varnost pri digitalnem arhiviranju vsebin in delu v sistemu digital News Room (primerne slovenskega izraza še niso iznašli, torej ga lahko poimenujemo digitalna (računalniška) soba za sprejemanje, obdelavo in arhiviranje novic za potrebe informativnega programa ali na kratko digitalni arhiv (s stališča oddelka za arhiviranje), lahko pa se odločimo za lep dvetretjinski slovenski izraz z rahlim "heripoterjevskim" prizvo-

kom – "dvorana digitalnih novic". Korak dlje, toda mogoče že predaleč, pa bi pomenil dobesedni prevod "digitalno" v "prstno"; zaradi "poplesavanja" prstov po tipkovnici pri delu z računalnikom bi prevod imel določen smisel. Toda pustimo uvajanju terminologije prosto pot, to je tisto pravo, ki se prime med ljudstvom. Praviloma pomeni t. i. "dvorana prstnih novic" v vseh državah sveta posebno uporabniško programsko opremo za delo z novinarskimi besedili v elektronskih medijih. Namenjena je olajšanju in predvsem pospešitvi dela novinarjev v elektronskih medijih, saj je čas v medijskih hišah zelo pomemben. Izkušnje iz sveta kažejo, da povsod prevzemajo arhiviranje v digitalnem okolju arhivi iz rok uredništva informativnih programov, to pa pomeni, da bomo začeli delati v digitalnem okolju tudi v našem arhivu. Torej, arhiv mora pridobiti ustrezen program in ustrezno število zaposlenih ali honorarno zaposlenih delavcev, ki bodo skrbeli za sprotno urejanje, začasno in trajno arhiviranje vsebin na strežniku in drugih digitalnih nosilcih zapisov, ki bodo vsebine trajno hranili in hkrati sproščali potrebne zmogljivosti za delo strežnikov. Španska, irska, hrvaška in druge izkušnje kažejo, da so z angažiranjem arhivskih delavcev pri digitalnem arhiviranju pridobili razpolaganje z delovnim gradivom, ki je bilo pred tem skrito po pisarniških predalih, izboljšali so komuniciranje med uredništvi in arhivi, pridobili možnosti za izvedbo skupinskega dela, izdelali "on line" arhiv s hitrim in zanesljivim dostopom do posnetkov in izdelali preproste postopke za selekcijo in migracijo gradiva na arhivske kasete za trajno hranjenje gradiva.

Pri odločanju za naslednjo popoldansko delavnico je pravladalo načelo varnega arhiviranja. S ponudbo gradiva na spletu smo prevzeli tudi tveganje, da v naš arhiv vdrejo nepoklicani računalniški hekerji in nam lahko povzročijo težave. Zbirke podatkov morajo biti zato ustrezno zaščitene pred vdori z varnostnimi kopijami, prav tako tudi vsebina posnetkov. Ker pa zlorabe ne moremo preprečiti, so se na inštitutu INA odločili, da bodo nepridiprave raje ustrezno kaznovali, zato so izdelali računalniški program s hologramom, ki predstavlja "prstni odtis" posnetka. Na inštitutu spremljajo predvajanje televizijskih postaj in ko zasledijo, da je postaja neupravičeno predvajala njihov posnetek, sprožijo ustrezne pravne postopke.

V nedeljo sta bili na razstavi uspešno predstavljeni tudi naša mala državnica in Radiotelevizija Slovenija. Udeleženci konference so pokazali veliko zanimanja za gradivo našega oddelka za zunanje stike in marketing ter za izdelke Založbe kaset in plošč RTV Slovenija. Med prospekti o RTV Slovenija so bili razstavljeni tudi turistični prospekti, ki so vabili na obisk naše dežele, prospekti etnografskega muzeja, ki so predstavljali našo kulturno dediščino, na spletni portal pa je nove goste povabilo tudi ministrstvo za

kulturo. Obiskovalcem smo na ogled ponudili DVD-je Slovenija na barikadah, Gorska lepota in Zvernice iz Rezije, poslušalci pa so lahko uživali ob zvoških etnoglasbe in naših priznanih skladateljev ter glasbenikov. Za pomoč pri organiziranju in izvedbi razstave se moram zahvaliti Sue Malden in njenim britanskim kolegom iz Brightona, ki so prijazno odstopili del svojega prostora. Najbolj pa se zahvaljujem naši Dragani Banovič.

Ponedeljkova predavanja so bila večinoma posvečena reševanju tehničnih vprašanj sodobnega avdiovizualnega arhiviranja. Predstavljeni so bili najnovejši rezultati projekta za ohranjanje avdiovizualne dediščine PRESTO SPACE in predvidene možnosti, ki se obetajo po zaključku tehničnega dela projekta – presnemavanje brez fizičnega stika in samodejno zaznavanje ter odpravljanje manjših napak. Izdali so tudi praktična navodila za varstvo, restavriranje in hrambo gradiva v petih jezikih. Navodila so dostopna tudi na internetu. Sledila je analiza dela in razlik med delovanjem malih in velikih arhivov. Naš arhiv po razdelitvi štejemo med srednje in velike, čeprav se zares velikimi ne more primerjati. Posebej pa je bilo obravnavano vprašanje uvajanja televizije HD. Predstavljene so bile tehnične rešitve za predvajanje posnetkov starih formatov 4:3 v novem formatu 16:9 s precej neprijetnimi stranskimi pasovi in nove zahteve, ki so potrebne pri vsebinski obravnavi posnetkov. Niso pa tehnični strokovnjaki (Angela Spindler-Brown, BBC, Jean Varra, INA) odgovorili na vprašanje, kako bomo rešili pravno plat spreminjanja posnetkov v drugi format v primerih, če se avtorji ne bodo strinjali s skaženo sliko. Tihi (ne)odgovor na vprašanje je bil, da bo to najbrž rešeno po preprosti kapitalistični logiki: če boš privolil, boš dobil plačilo, če pa ne, boš ostal brez njega. Vsi dekalogi tega sveta nam v četrti zapovedi razjasnijo, kaj naj počnemo, da bomo dobro živeli na zemlji.

Sledila sta predstavitev pokroviteljev in ponudnikov opreme za presnemavanje in arhiviranje (Sony, Ascent Media, TVP Archive, IPM, ACTIVA Multimedia) ter sklepno predavanje o prihodnosti arhivov s spremenjenimi vlogami na tržišču medijev, novimi tehnologijami, zahtevami po prostem dostopu, hitri in poceni digitalizaciji analognih posnetkov, prilagodljivi tehnologiji za nadaljevanje dela ob prihodnjih spremembah in zahtevami po zaščiti pravic, ki bodo predstavljale že pravi medgeneracijski konflikt, saj te pravice v glavah pripadnikov mlajših generacij, navaženih na dostop prek spleta, ne obstajajo. Vsekakor so se v BBC-ju odločili za odprte arhive. Namen odprtega arhiva je omogočiti plačnikom RTV-naročnine nenehen dostop do vseh, tudi že predvajanih televizijskih in radijskih oddaj. Poleg odprtega arhiva pa so uvedli tudi kreativni arhiv. Namen kreativnega arhiva pa ni zgolj omogočanje ogleda ali poslušanja oddaj,

temveč omogoča obiskovalcem spletnih strani BBC-ja tudi dostop do gradiva in uporabo za ustvarjanje novih avdiovizualnih vsebin. Na voljo je seveda gradivo, za katero ni treba posebej urejati pravic do uporabe in ga je dovoljenje uporabljati tudi v obliki, ki spreminja njegovo prvotno vsebinsko sporočilo. Med mladimi je posebej priljubljena uporaba za izdelavo nekomercialnih videospotov, pogosta pa je tudi raba v izobraževalnih programih. Predavanja je zaključila raziskava baskovske Univerze o uporabi avdiovizualnega arhivskega gradiva v informativnih programih. Analiza uporabe gradiva in podatki o uporabi so razčlenjeni in podani v odstotkih uporabljenega gradiva. Mi podobnih podatkov nimamo, toda če kdo na Univerzi želi opraviti podobno raziskavo, ga čakamo z odprtimi rokami in 10.000 naročilnicami, ki jih letno izpolnimo za izdajanje arhivskega gradiva.

Popoldne je bilo zasedanje generalne skupščine organizacije FIAT/IFTA z volitvami novega izvršnega sveta ter novega predsednika. Emmanuela Hooga je na mestu predsednika zamenjal Edwin van Huis, sestava članov izvršnega sveta pa se je še bolj premaknila proti severu in zahodu, tako da je Herbert Hayduck iz Avstrije najjužnejši in najvzhodnejši predstavnik izvršnega sveta. Žal je tudi edini preostali predstavnik naših sosedov v izvršnem svetu, v prejšnjem izvršnem svetu pa so bili zastopani predstavniki iz treh naših sosednjih držav: Italije, Hrvaške in Avstrije z Robertom Rossetom, Brankom Bubenikom in Petrom Duskom. Vsi trije so se po dolgoletnem prizadevnem delu v organizaciji FIAT/IFTA upokojili, nam pa kot zastopnik interesov preostane v bližnji sosesčini le še poslednji hajduk. Vsaka organizacija ima tudi svoje slabe lastnosti in slabost organizacije FIAT/IFTA je v tem, da preveč pozornosti posveča bogatim arhivom in premalo manj razvitim, v katerih so problemi pri ohranjanju kulturne dediščine sicer največji.

Aleksander Lavrenčič

Digitalna diplomatika. Zgodovinska raziskava ob pomoči srednjeveških listin v digitalnem svetu. München, 28. 2.–2. 3. 2007

V organizaciji oddelka za zgodovino in pomožne zgodovinske vede Historičnega seminarja Ludvik-Maksimilijanove univerze iz Münchna in Monasteriuma.net ter pod pokroviteljstvom Mednarodne komisije za diplomatiko (*Commission Internationale de Diplomatie*) je v Münchnu med 28. februarjem in 2. marcem 2007 potekala mednarodna konferenca *Digitalna diplomatika – Zgodovinska raziskava ob pomoči sred-*

njeveških listin v digitalnem svetu. Namen konference je bil na enem mestu zbrati projektne organizatorje, raziskovalce, arhiviste in bibliotekarje iz vsega sveta, ki se ukvarjajo z digitalizacijo listin ter predstaviti njihove projekte digitalizacije in probleme, s katerimi so se srečali pri digitalizaciji.

Zborovanje je bilo razdeljeno na dva tematska sklopa: 1. načrtovanje in izvedbo projektov digitalizacije v arhivih in knjižnicah in 2. vpliv digitalne tehnike na delo diplomatike.

V treh dneh se je za govorniškimi odrom zvrstilo prek 30 referentov; predstavili so projekte, ki potekajo v Evropi in Kanadi. Povzetki referatov so dostopni tudi na internetu, tako da si je mogoče več o sami konferenci prebrati na spletu (<http://www.cei.uni-muenchen.de/DigDip107/programm.php?lang=en>).

V tem času v Evropi poteka več projektov za digitalizacijo starejšega gradiva, vendar bomo predstavili le nekatere najzanimivejše.

Na Nizozemskem tako Inštitut za nizozemsko zgodovino vodi projekt digitalizacije registrov nizozemskih in holandskih grofov v obdobju 1316–1345. Skupaj gre za 22 knjig s 1992 stranmi in 5920 različnimi dokumenti. V načrtu imajo izdajo digitalne publikacije v tehniki XML s transkripcijami tekstov in kombinacijo digitalnih posnetkov.

Na Kraljevi akademiji v Londonu poteka prek 40 različnih projektov digitalizacije na vseh področjih humanističnih disciplin, med drugim tudi t. i. projekt ASChart (<http://www.aschart.kcl.ac.uk>). Trajal bo pol leta, potekal pa bo v sodelovanju s prof. Janet L. Nelson in Alexom Burghartom z oddelka za zgodovino londonske Kraljeve akademije. Projekt je sicer začela leta 2005 Britanska akademija. Namen projekta je oblikovati elektronski portal z originalnimi listinami Anglije pred letom 900 pr. Kr. z uporabo tehnike XML.

V povezavi s prej omenjenim projektom lahko omenimo tudi revizijo seznama anglosaških listin; na konferenci ga je predstavila dr. Rebecca Rushforth. Namen raziskovalcev je dvoplasten: pripraviti publikacijo in opraviti revizijo listin iz tega obdobja, tudi s pomočjo dela Petra Sawyerja, *Anglo-Saxon Charters: an Annotated List and Bibliography* (London 1968).

Z digitalizacijo listin se ukvarjajo tudi kolegi na celine. Tako je Clemens Radl predstavil edicije listin znotraj Monumenta Germaniae Historica, dr. Tom Graber in dr. André Thiema sta predstavila Codex diplomaticus Saxoniae. V tem saškem kodeksu sta objavljena dva večja sklopa listin. Prvi sklop predstavljajo listine mejnih grofov von Meißenskih in turingijskih deželnih grofov, drugi sklop pa listine saških mest in cerkvenih ustanov. V ediciji bo tudi tretji del, tj. listine in matrikule Univerze iz Leipziga ter saške papeške listine. Projekt teče pod vodstvom Inštituta za saško zgodovino in narodopisje iz Dresdna.

Zelo zanimiv in znan projekt je tudi t. i. projekt Regesta Imperii Online. Gre za nekakšen inventar vseh listinskih in historiografskih virov rimsko-nemških kraljev od Karolingov do Maksimilijana I., kot tudi papežev iz zgodnjega in visokega srednjega veka. Projekt koordinira Bavarska državna knjižnica. Do poletja 2006 jim je uspelo omogočiti dostop prek interneta do vseh tiskanih zvezkov Regesta Imperii, ki so izšli do začetka leta 2006.

Z digitalizirajo se ukvarjajo tudi na Württemberskem. Glavni državni arhiv v Stuttgartu je nosilec projekta t. i. Württemberskih registrov. Obsega okoli 15.000 poznosrednjeveških listin iz časa med letoma 1301 in 1500 (<http://www.landesarchiv-bw.de/hstasA602>). Upajo, da jim bo v letu 2007 uspelo prek interneta omogočiti dostop do 5.930 listin, ki se nanašajo na deželo Württemberg (listin iz časa med 8.–13. stoletjem).

Zelo podoben projekt je tudi t. i. projekt Corpus staronemških originalnih listin do leta 1300; o tem sta govorila dr. Andrea Rapp in Andreas Gniffke.

Naslednjih nekaj referatov je bilo zanimivih tudi za slovensko srednjeveško zgodovino. Ben Burkard je predstavil poseben program za popisovanje listin v tehniki XML, ki ga uporabljajo pri skupini Monasterium.net. Pri tem gre za digitalizacijo samostanskih listin v Srednji Evropi. Pri projektu trenutno sodeluje 7 držav, med njimi tudi Arhiv Republike Slovenije (www.monasterium.net).

Listine celjskih grofov že nekaj časa obdelujejo sodelavci na celovski univerzi. Dr. Christian Domenig je prikazal podatkovno bazo, ki nastaja ob obdelavi celjskih listin. Cilj projekta (teče od leta 1999) je ustvariti virtualno bazo z okoli 2000 listinami celjskih grofov iz 80 arhivov, hkrati pa tečejo priprave tudi za izdajo tiskane verzije obdelanega gradiva, predvidoma v treh zajetnih knjigah. Omeniti je treba tudi poseben program za iskanje datuma po srednjeveškem koledarju, ki je bil razvit vzporedno z opisanim projektom (t. i. elektronski "Grotefend").

Dr. Joachim Kemper je predstavil digitalizacijo arhivskega gradiva v Bavarskem državnem arhivu v Münchnu. Zaradi pomanjkanja finančnih sredstev in velikanske količine listin in rokopisov so pri digitalizaciji precej za sorodnimi institucijami. V okviru projekta Bavarska deželna knjižnica Online (*Bayerischen Landesbibliothek Online*) jim je le uspelo digitalizirati precej pomembnejših srednjeveških rokopisov, med drugim tudi za Slovenijo pomembnih Freisingških tradicijskih knjig. V načrtu je še nadaljnja digitalizacija starejših freisingških kopalnih in drugih knjig. V sodelovanju s skupino Monasterium.net pa bodo digitalizirali nekaj listin samostanov v bližini Passaua ter listine, ki se nanašajo na Avstrijo; zlasti tiste, ki se nanašajo na Salzburg.

Valeria Leoni je predstavila digitalizacijo kodeksa

Il codice diplomatico della Lombardia medievale. Projekt je luč sveta ugledal leta 2000. Vodi ga oddelek za zgodovino in geografijo Univerze v Pavii. Sodelavci projekta bodo skušali v civilnih in cerkvenih ustanovah najti in ustrezno obdelati vse dokumente srednjeveške Lombardije od 12. stoletja dalje, in sicer podobno kot v drugih državah, tj. v tehniki XML.

Digitalizirajo tudi bližje Sloveniji, in sicer v Beneškem državnem arhivu; s tem nas je na konferenci seznanil dr. Raffaele Santoro. Predstavil je digitalizacijo t. i. Codice diplomatico veneziano, ki zajema velikansko količino dokumentov zlasti iz 12. in 13. stoletja.

Z digitalizacijo listin se ukvarjajo tudi skandinavske države. Švedi oziroma njihov nacionalni arhiv v Stockholmu trenutno postavlja na noge portal švedskih listin oziroma izdeluje t. i. Diplomatarium Suecanum; o tem je govoril dr. Claes Gejrot.

Precej referatov se je dotikalo podobne vsebine, npr. problemov, ki nastajajo pri digitalizaciji starejšega gradiva, načrt je bil problem uporabe ustreznih standardov, govor je bil o težavah pri pretvarjanju elektronskih zapisov med različnimi programi, o različni programski in strojni opremljenosti posameznih arhivov itd.

Jure Volčjak

Dolgotrajno arhiviranje digitalizirane kulturne dediščine, Frankfurt ob Maini, 20.–21. april 2007

Ob nemškem predsedovanju Evropski uniji so sodelavci Nemške nacionalne knjižnice v Frankfurtu organizirali konferenco o strategiji in praksi dolgotrajne hrambe gradiva v digitalni obliki (*Digitale Langzeitarchivierung. Strategien und Praxis europäischer Kooperation*) glede na aktualna vprašanja in perspektive, ki se ob tem pojavljajo. V ospredju so bili predvsem projekti, v okviru katerih poteka digitalizacija knjižničnega gradiva, posamezniki pa so v predstavitvah praks v posameznih nemških institucijah in različnih državah omenili tudi digitalizacijo preostale premične kulturne dediščine, kot so arhivsko gradivo in muzejski eksponati, ki se prav tako vedno pogosteje pojavljajo v elektronski obliki. Zaradi bliskovitega razvoja strojne in programske opreme je potrebno redno spremljati in posodabljati računalniške programe in tehnično opremo, ki skupaj omogočajo ohranjanje in kakovostno rabo zapisov v digitalni obliki.

Z digitalizacijo gradiva in dostopnostjo na spletu omogočamo lažji dostop do informacij, raziskovalcem pa dostop do podatkov za raziskave na različnih področjih, ohranitev originalnega gradiva za zanamce pa je uspešnejša, saj z množično izposajo originali

hitreje propadajo. Za digitalizacijo kulturnih dobrin je v prvi vrsti odgovorna država, saj mora projekt financirati. Pri tem pa strošek ne bi smel igrati najpomembnejše vloge pri določanju prednostnih nalog v zvezi z digitalizacijo. Odločitve bi morale biti v prvi vrsti strokovne. Če ne bomo upoštevali novih izzivov, bomo verjetno pisano evropsko kulturno dediščino izgubili. Da pa bi do zaželenih rezultatov prišli, morajo vsi delavci na tem področju tesno sodelovati in si prizadevati za mednarodno standardizacijo.

Po pozdravnih nagovorih Hermanna Schäferja, pooblaščenca nemške zvezne vlade za kulturo in medije, Elisabeth Niggemann, generalne direktorice nemške narodne knjižnice iz Leipziga, Frankfurta na Majni in Berlina ter Alexa Byrna, predsednika mednarodne federacije združenj knjižnic in institucij, je prva spregovorila Kim Veltman (Virtual Maastricht McLuhan Institute, Maastricht, Niederlande). Opozorila je, da ima Evropa le dve možnosti. Trenutno poteka projekt digitalizacije šestih milijonov knjig, a bo s tem Evropa še vedno zaostajala v svetu v dostopnosti knjižničnega gradiva v elektronski obliki, oblikovati pa bi morali svojo digitalno knjižnico, tako da bi lahko v prihodnosti študirali po najboljši svetovni literaturi, objavljeni na spletu. Hans Jansen iz nizozemske narodne knjižnice je poudaril, da vsaka država sama razvija infrastrukturo za trajni dostop do informacij, potrebno pa bi bilo uskladiti standarde za omogočanje pretoka informacij in dostopnosti podatkov.

Birte Christensen-Dalsgaard iz danske narodne knjižnice je predstavila prakso in programe povezovanja nordijskih digitaliziranih knjižnic, Bohdana Stoklasova iz češke narodne knjižnice pa je govorila o razmerah na Češkem. Povedala je, da njihova strokovna odločitev pri določanju vrstnega reda pri digitalizaciji knjižnega gradiva sloni na dejstvu, da je v češki narodni knjižnici veliko knjig, ki jih zaradi starosti, občutljivosti ali dotrajanosti ne smejo več izposojati. Koordinator digitalizacije je ministrstvo za kulturo, a se pri poteku projekta vedno znova izkaže, da so od države dodeljena finančna sredstva premajhna.

O digitalizaciji knjig v Italiji je govoril Maurizio Lunghi. Poudaril je, da se v njegovi državi pri projektu veliko ukvarjajo s koordinacijo, saj so regije v Italiji precej samostojne, zato igrajo pri vključevanju in izvedbi projektov regionalni interesi precejšnjo vlogo. K digitalizaciji kulturnih dobrin v knjižnicah skušajo pritegniti tudi arhive z unikatnim gradivom, vključujejo pa se tudi v evropske projekte digitalizacije, kot so Caspar, Planets in Prestospace.

Ute Schwens iz nemške narodne knjižnice v Frankfurtu je spregovorila o razmerah, nalogah in projektih digitalizacije (kopal, BABS) ter povezavah prek spleta na vseh področjih življenja v Nemčiji.

Omenila je, da je treba v zvezi z dolgoročno hrambo gradiva več narediti tudi za povečanje zaupanja v elektronske arhive, saj se tovrstno gradivo uporablja ne le za kulturne in znanstvene namene, ampak tudi v različnih upravnih in sodnih postopkih, institucije, ki ga hranijo, pa imajo navadno tudi pravico do overovitev kopij takega gradiva.

Diskusija je bila živahna, med njo pa so se porajali tako nove ugotovitve in sklepi kot novi problemi. Udeleženci so v razpravi ugotavljali, da ima vsaka država posebne potrebe, ki jih narekujejo stanje gradiva, ki naj bi ga digitalizirali, pa tudi povpraševanje po njem in sredstva, ki jih ima na voljo za to. Zato mora kriterije za digitalizacijo oblikovati vsaka država zase, pogovori in izmenjava izkušenj pa lahko pri tem igrajo ključno vlogo. Pred digitalizacijo mora vsaka institucija valorizirati gradivo in se na osnovi strokovnih kriterijev odločiti, kaj je potrebno dolgoročno ohraniti in česa ni treba. Eno ključnih vlog igra pri tem tudi analiza povpraševanja uporabnikov po gradivu oz. podatkih.

Tudi s problemi ustreznih kadrov za izvajanje projektov se ukvarja vsaka država sama in celo na področju elektronike ta trenutek najbolj razvita Finska nima dovolj strokovnih moči za izvedbo načrtovanih projektov. Usklajenost projektov izvajanja nacionalnih programov za digitalizacijo knjižničnega gradiva pa omogoča, da se digitalizirano gradivo ne podvaja in da sodelavci pri projektu že opravljenega dela ne opravijo še enkrat.

Drugi dan konference je s predavanjem o sodelovanju pri digitalizaciji kulturne dediščine, ki ima mnogo obrazov in stopenj, v uvodu spregovoril Neil Beagrie iz britanske narodne knjižnice. Predstavil je nekaj uspešno zaključenih projektov, kot so DPC, Nestor, PIN, opomnil pa je na pragmatičnost in zdravo ambicioznost pri načrtovanju in izvedbi projektov ter sodelovanje med znanostjo in kulturo.

Michael Seadle je spregovoril o tem, da digitalizirani objekti hitro zastarajo, zato je njihovo avtentičnost zelo težko preverjati. Za njim je Marie-Elise Waltz iz Centra za raziskave knjižnic v Chicagu v ZDA govorila o metodah in izvedbi digitalizacije ter predstavila postopke za dolgotrajno hrambo v svoji državi, Andrea Scotti pa je predstavil standarde pri povezovanju v evropsko mrežo. Sisteme arhiviranja digitaliziranih posnetkov, ki so po njegovem mnenju predvsem poslovna odločitev, je predstavil Uwe Borghoff s Fakultete za informatiko Univerze v Münchnu. Ozrl se je tudi na problem večjezikovnosti v evropskem prostoru in edini omenil digitalizacijo filmskega gradiva, ki ga hranijo različne kulturne institucije; pred digitalizacijo ga je navadno potrebno še restavrirati. Po njegovem mnenju je tudi pri digitalizaciji s posebnimi programi mogoče izboljšati posnetek, npr. osvežiti barve na digitalizirani kopiji ipd.

O vključevanju v evropske projekte ter problemih in rešitvah pri digitalizaciji in hrambi gradiva nizozemske narodne knjižnice v Haagu je govorila Hilde van Wijngaarden, v diskusiji ob koncu dopoldneva pa je bilo poudarjeno, da še nihče ni iznašel ustreznega in varnega načina za dolgoročno hrambo digitaliziranih zapisov; pri tem digitalizacija in dolgotrajna hramba predstavljata dve strani istega problema. Razpravljalci so v pogovoru predvideli, da je v prihodnjih letih pričakovati velika finančna vlaganja muzejev v digitalizacijo muzejskih eksponatov. To bo odprlo velik problem shranjevanja podatkov za dlje časa. Ugotovili so, da bi vsaka država morala imeti lastno agencijo, ki bi usklajevala digitalizacijo in za izvedbo šolala ljudi na različnih ravneh, da bi bilo sodelovanje med nacionalnimi institucijami in pri izvedbi projektov lažje, pa bi se morali ljudje šolati tudi v tujini.

Kot zadnja je o digitalizaciji, migracijah in dostopnosti podatkov ter načrtih za prihodnost z vidika povezovanja v Evropski uniji spregovorila še Patricia Manson iz direktorata Evropske komisije za informacijsko družbo in medije.

Kongres je bil zaradi dobre stare nemške vsestranske natančnosti dobro pripravljen, pri predstavitvah posameznih dosežkov v digitalizaciji kulturne dediščine pa sem osebno nekoliko pogrešala praktične prikaze posameznih rešitev, saj so večinoma vsi predavatelji sicer z dobro pripravljenimi predstavitvami v power pointu le teoretično razpravljali o problemih, s katerimi se sreča vsak, ki se digitalizacije loti, konkretnih rešitev v zvezi z dolgotrajno hrambo pa še ni na vidiku.

Alenka Kačičnik Gabrič

Dnevi etnografskega filma (Slovenski etnografski muzej, Ljubljana, 22.–25. maj 2007)

V maju 2007 so v Slovenskem etnografskem muzeju potekali Dnevi etnografskega filma, kot jih je označil dr. Naško Križnar, skupno "podjetje" Slovenskega etnološkega društva, Slovenskega etnografskega muzeja in Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU. Dogodek se je razvil iz prireditve Etno videomaratona, ki je nekaj let potekel v Slovenskem etnografskem muzeju, gostoljubje pa je muzej ponudil tudi letošnji prireditvi. Letos so bili poleg slovenske etnografske produkcije predstavljeni tudi filmi avtorjev iz tujine, iz Finske, Indije, Italije, Makedonije, Nemčije, Norveške, Srbije in Švice. Prireditve je dobila z intenzivno dinamiko dogajanja razsežnost pravega festivala.

Iz filma *Človek iz Srednjega*. Režiser in snemalec: Paolo Rojas, 1963, realizator digitalizirane verzije: Alvaro Petricig.

Filmi so bili razvrščeni v šest sekcij, projekcije pa so trajale – s premori – od jutra do večera. Prikazani filmi so bili posneti po večini v digitalni tehniki, razen filmov v sekciji Rekonstrukcija starejših filmov. Festival je v torek, 22. maja, uradno odprla sekcija Gradivo s komentarjem. To gradivo ni bilo posneto zato, da bi iz njega nastal etnografski film, ampak kot vizualizacija določenega dogodka ali pojava in predstavlja del raziskave določene tematike. Avtorji, nekateri tudi snemalci, po večini etnologi, pri tem predstavijo dogodek ali pojav čim bolj avtentično in celovito v izvornem okolju. Že naslovi opredeljujejo, česa so se avtorji lotili. Tako je na primer etnologinja Nena Židov (SEM) v filmu *Posavsko štehanje* prikazala del gradiva, ki ga je posnela na 52. posavskem štehanju, ki je bilo leta 2006 v Savljah. Jelka Pšajd (Pokrajinski muzej Murska Sobota) je v prispevku z naslovom *Oča je nej šče, ka bi šou za farara* prikazala odlomke iz gradiva o Gezi Kiselaku iz Rogaševcev, zadnjem čevljarjem mojstru v Pomurju. Tanja Roženberger Šega (Muzej novejšje zgodovine Celje) pa je prikazala cvetnonedeljske butare ustvarjalca Hermana Pokleke iz Rečice v Zgornji Savinjski dolini.

Naslov večernih projekcij je bil *Večer dnevov etnografskega filma*. Predstavljeni so bili trije etnografski filmi. Švicarski film *Hinterrhein* v izzivu sprememb/*Hinterrhein, the challenge of change* prikazuje alpsko vasico ob hitri cesti Zürich–Milano. S primerjavo posnetkov vasi, nastalih pred 60 leti, in posnetkov sodobnega življenja spremlja sledove sprememb. V filmu *Anni iz vasi Paanajärvi/Anni from Paanajärvi* je Finec Lasse Naukarinen šest let spremljal življenje in usodo izjemne vasice v severozahodni Rusiji, ki je zaradi tradicionalne lesene gradnje vpisana na seznam spomenikov UNESCO. Zaradi načrtovane graditve hidroelektrarne ji je namreč grozilo

uničenje. Duhovni vodja reševanja in obnove vasi je bila upokojena učiteljica Ani Popova. Zadnji večer je bil predstavljen film *Ziljski prajtelj*, ki je nastal v sodelovanju Avdiovizualnega laboratorija ISN ZRC SAZU in Slovenskega narodopisnega inštituta Urbana Jarnika po zamisli Martine Piko Rustia. Posnel in zmontiral ga je Naško Križnar. Film prikazuje izdelovanje ziljskega prajtja ali cvetnonedeljske butarice v Ziljski dolini.

V sredo, 23. 5., sta bili na sporedu dve sekciji. V dopoldanskem delu so bile predstavljene rekonstrukcije starejših filmov, posnetih na 8-milimetrski filmski trak s kamero S8 ter potem ob pomoči digitalne tehnike restavrirani. To je za filmsko arhivistiko še posebno zanimivo, filmi pa so s prenosom na digitalni nosilec postali dostopni tudi širši javnosti. Prvi je bil na sporedu film *Izola – fragmenti 1979–1984*, ustvarjen na podlagi nekajletne večdisciplinarne raziskave o možnostih za prenavo in oživljanje starega mestnega jedra v Izoli. Ker film predstavlja več zgodb na različnih prizoriščih, se je avtor filma Naško Križnar na prvi projekciji leta 1984 odločil za predstavitev filmov na štirih ekranih s štirimi filmskimi projektorji hkrati. To je pomenilo svojevrstni eksperiment. Sedanja digitalna restavracija je zadevo poenostavila in združila štiri okna na en televizijski ekran. Hkrati poteka prikaz naslednjih vsebin: 1. Zunanji prostori starega mestnega jedra v različnih letnih časih in svetlobah, 2. Izmenični prikaz delovnega in družinskega okolja Izolanov, 3. Prenova hiš v starem mestnem jedru, primerjava starih in novih stanovanj, 4. Pogovori s strokovnjaki o načrtovanju in izvajanju prenavo, 5. Delo na ribiški ladji.

Druga dva filma sta bila posneta v Benečiji in sta zato še posebej pomembna. Prvi, *Sarce od hiše*, je narejen iz posnetkov vsakdanjega in prazničnega življenja v Črnem Vrhu in drugih beneških vaseh, ki so nastali leta 1974 (posnel jih je Pavel Petričič). Njegov sin Alvaro je te filmske posnetke združil in restavriral z digitalno tehniko. Tretji film, film *Človek iz Srednjega*, je v začetku šestdesetih let na 8-milimetrski filmski trak posnel Paolo Rojas. V ospredju je zgodba človeka, hlapca Genia, v tedanjem kmečkem okolju Benečije. Film je izjemen zgodovinski vir za vse raziskovalce, ki se ukvarjajo s preučevanjem kulture.

Sekcija z naslovom *Študentski filmi* je tista rdeča nit, ki najbolj povezuje prejšnje prireditve Etno videomaratona z letošnjo. Večina slovenskega dela produkcije je nastala v okviru Poletne šole vizualnega, ki že vrsto let poteka v Novi Gorici pod vodstvom Naška Križnarja.

Glavnina projekcij v četrtek in petek, ko se je prireditev tudi končala, je bila namenjena sekciji *Izbrani etnografski filmi*. V njej so bili predstavljeni dokumentarni etnografski filmi domače in tuje proiz-

vodnje, namenjeni širšemu občinstvu ter izbor srbskih etnografskih filmov, ki jih je predstavil Saša Srečkovič iz etnografskega muzeja v Beogradu.

Taka prireditev je tudi pravo mesto za ukvarjanje s strokovnimi vprašanji in zato je bila organizirana tudi okrogla miza z naslovom Vprašanja sodobnega etnografskega filma. Kar zadeva stroko, so sodelovali Naško Križnar, ki je pogovor tudi vodil, Nadja Valentinčič Furlan, novinarka koprške televizije Martina Kafol in novinar nacionalne televizije Jadran Strle. Tudi nacionalna televizija ima pomembno vlogo tako pri izdelovanju kot predvajanju televizijskih dokumentarnih filmov z etnološko vsebino, le da bi si le-ta zaslužil več prostora na televiziji, kot mu je sedaj namenjenega. Različne plati etnografskega filma je

osvetlil Naško Križnar, Nadja Valentinčič Furlan pa je opozorila na nepogrešljivost etnografskega filma tudi v okviru razstavne dejavnosti.

Za uspešno strokovno organizacijo in izvedbo festivala so skrbeli predvsem Naško Križnar (Avdiovizualni laboratorij ISN ZRC SAZU), Nadja Valentinčič – Furlan (Slovenski etnografski muzej), Miha Peče (Avdiovizualni laboratorij ISN ZRC SAZU) in Saša Roškar. Tovrstni festivali v tujini niso nobena redkost, saj zavzema etnografski film prav posebno mesto v sklopu dokumentarnega filma, zato je prav, da tudi v našem kulturnem prostoru postane bolj prepoznaven.

Tajana Režec Stibilj

Ocene in poročila o publikacijah in razstavah

Ivanka Zajc Cizelj, Olepševalno in turistično društvo v Celju 1871–1941, Zbornik ob 135-letnici delovanja društva. Lepo mesto, glasilo Turističnega društva Celje, Edicija 1871, Celje 2006, 42 strani

Turistično društvo Celje je ob visokem jubileju sklenilo izdati dve publikaciji. Prvo, ki osvetljuje prvih sedemdeset let dela, od ustanovitve leta 1871 do okupacije Slovenije v drugi svetovni vojni, naslednje obdobje pa nameravajo predstaviti v knjižni obliki ob svoji 140-letnici, leta 2011. Prvi del načrta so uresničili s pomočjo dr. Ivanke Zajc Cizelj, arhivske svetnice, zaposlene v Zgodovinskem arhivu Celje. Ob pomankanju arhivskih virov je uspela napisati strnjeno, a prijetno berljivo zgodovino društva.

Celjsko društvo, ki je za smisel svojega obstoja postavilo polepšanje bivanjskega prostora v Celju, je resda staro, vendar so društva v mestu obstajala že prej. Med najstarejšimi ohranjenimi zapisi o obstoju društev v Celju najdemo omembe Streleskega društva (1803) in Društva za podporo domačih in potujočih revežev (1822). Skromni začetki društvenega organiziranja, ki se je v začetku omejevalo na kulturno in humanitarno področje, pa so bili zametki širokega razmaha, ki so ga društva doživela ob koncu 19. in v prvih desetletjih 20. stoletja. Leto po koncu prve svetovne vojne so jih samo na področju mestne občine Celje našli 111. Osem let kasneje je društveno življenje še vedno lepo cvetelo: na vsakih sedemdeset Celjanov je prišlo eno društvo.

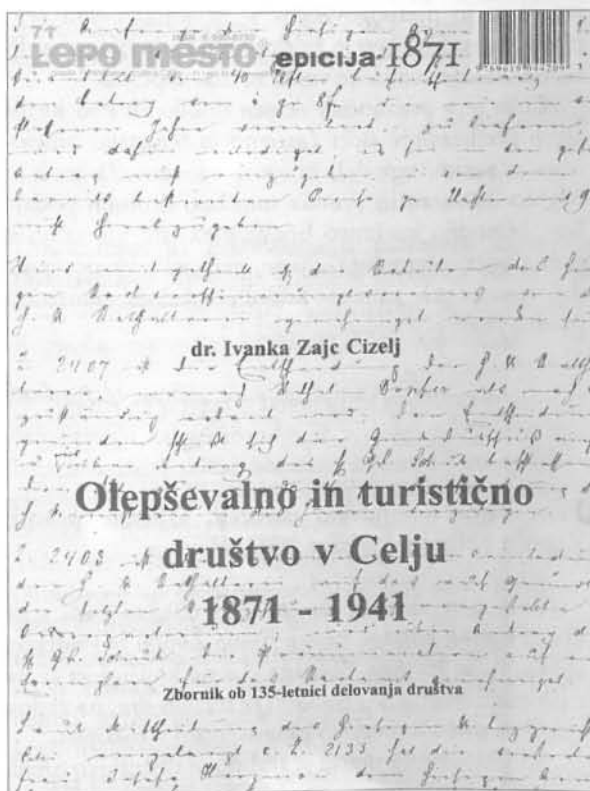
Avtorica nas v zgodbo o društvu iz naslova popelje skozi dve uvodni poglavji. Prvo nam predstavi pravno podlago Avstro-Ogrske in Jugoslavije pred letom 1941, ki je urejala delovanje društev, drugo pa okvirne podatke o številu, vrstah in delu društev na Celjskem. Pri slednjem ne more zakriti svoje arhivske provenience in se dotakne tudi stanja ohranjenosti arhivskega gradiva društev (ki je zelo slaba).

Osrednji poglavji govorita o dejavnosti društva v dveh obdobjih, ki pa ju ni delila prva svetovna vojna. Kot vse, kar ni bilo namenjeno vojnim ciljem, je v tistih štirih letih zamrlo tudi njegovo delo, vendar je kljub vsemu prelomnica drugje. Za Celje je bil v zadnjih desetletjih Avstro-Ogrske značilen srdit boj med tamkajšnjimi Nemci in Slovenci in temu se ni izognilo tudi Olepševalno društvo. V prvem obdobju je, čeprav so v njem delovali tudi Slovenci, veljalo za nemško in njegov prehod v slovenske roke leta 1920 avtorica postavi kot ločnico v njegovem delu.

Misel o olepšavi mesta in okolice je v Celju dokumentirana že pred koncem 18. stoletja. Okroglih sto let pred nastankom društva so že sadili hrastova

drevesa na bližnjem hribu Sv. Jožefa, kasneje so z urejanjem poti in zasaditvijo prvega drevoreda postavili osnove za današnji mestni park. Misli nosilcev želje po izboljšanju videza mesta so se izkristalizirale v glavnih nalogah novoustanovljenega Mestnega olepševalnega društva: skrb za olepšanje mesta in njegove okolice, odstranjevanje obstoječih nepravilnosti, preprečevanje namestitve estetsko spornih naprav in skrb za prijetno bivanje domačinov in tujcev. Uresničevali so jih počasi, a vztrajno in z vidnimi uspehi. Najbolj so bili vidni v skrbi za ruševine Starega gradu ter v povečevanju in urejanju mestnega parka in drugih nasadov rastlin v mestu. Park so v zloženki za tujce opisali kot "dragulj s senčnimi drevoredi, z mikavnimi napravami in drobnimi stezami po gričkih in dolinah, kjer se obiskovalec počuti nadse prijetno." Društvo je v tem obdobju imelo za današnje razmere velikansko število članov: 500.

Nihče ne bo nikoli vedel, koliko od teh jih je bilo med 130, ki so se februarja 1920 zbrali na zborovanju, na katerem so celjski Slovenci končali "nemško" obdobje društva. Pripravljalni odbor je bil pri propagandi kar uspešen, saj se je na ustanovnem občnem zboru 17. februarja 1921 zbralo kar 630 članov. Društvo je tako dobilo krila za novo delo. Materialno mu je izdatno pomagala občina, ki mu je tega leta namenila 40.000 kron pomoči. Veliko so jih porabili

za obnovo parka, kjer "lahkomiselni mladi ljudje kvarijo klopi in stole, trgajo rože in delajo škodo nasadom [...]." Občina se kasneje ni več izkazala s takšnimi denarnimi prispevki, kljub priznanju za delo ga je pozivala, naj varčuje.

Društvo, ki se je ob preoblikovanju pravil leta 1923 preimenovalo v Olepševalno in tujskoprometno društvo v Celju, je tudi v tem obdobju večino svoje skrbi namenjalo vzdrževanju mestnega parka. Ob tem pa ni zanemarjalo skrbi še za ostale nasade, za javna kopališča na Savinji ter spodbujalo gojenje novih vrst rož. Na svoji vrtnariji se je ukvarjalo z vzgajanjem rastlin v toplih gredah, v najetih drevnicah pa so gojili sadike za svoje potrebe.

Zadnje poglavje nas popelje v čas, ko je bilo Celje razglašeno za turistično mesto. To je bilo leta 1937, vendar je le potrdilo dejansko stanje, ki so ga Celjani gradili že dolga desetletja. Zahteve po oblikovanju ugodnega okolja tudi za tujce (turiste) so bile osnova dela že od začetka delovanja in različne ukrepe so izvajali tudi zaradi videza mesta v njihovih očeh. Primer je preganjanje peric z obale Savinje. Od leta 1884 je v Celju deloval Tujsko-prometni komite, ki je med drugim skrbel tudi za reklamiranje Celja kot prijetnega kraja, kjer turist najde oddih in zdravje. Kopanje v Savinji so priporočali pri zdravljenju slabokrvnosti in živčnih bolezni. Leta 1923 se je društvo vključilo v Zvezo za tujski promet v Ljubljani, spremenilo ime in si želelo še večjega turističnega obiska. Vendar je tu naletelo na nepremostljivo oviro. Savinja, ki je bila glavni adut za razvoj turizma v Celju, je bila zaradi industrije in premogovnikov v Savinjski dolini zelo onesnažena. Društvo je želelo doseči izboljšanje, a do začetka druge svetovne vojne ni bilo uspešno.

Celje je s pričujočim delom dobilo še eno kvaliteto predstavitev sicer časovno in tematsko omejenega, a zanimivega dela svoje zgodovine. Zbornik je bogato ilustriran in prinaša množico drobnih podatkov, ki nudijo zanimivo branje vsakemu (ne samo v prihodnost) zazrtemu Celjanu, prav tako pa postavlja del temelja za sintezo takšnih lokalnih tematskih predstavitev.

Bojan Himmelreich

Fran Žgur – vipavski slavček. Izbrane pesmi, Župnija Podraga, Podraga 2007, 95 strani

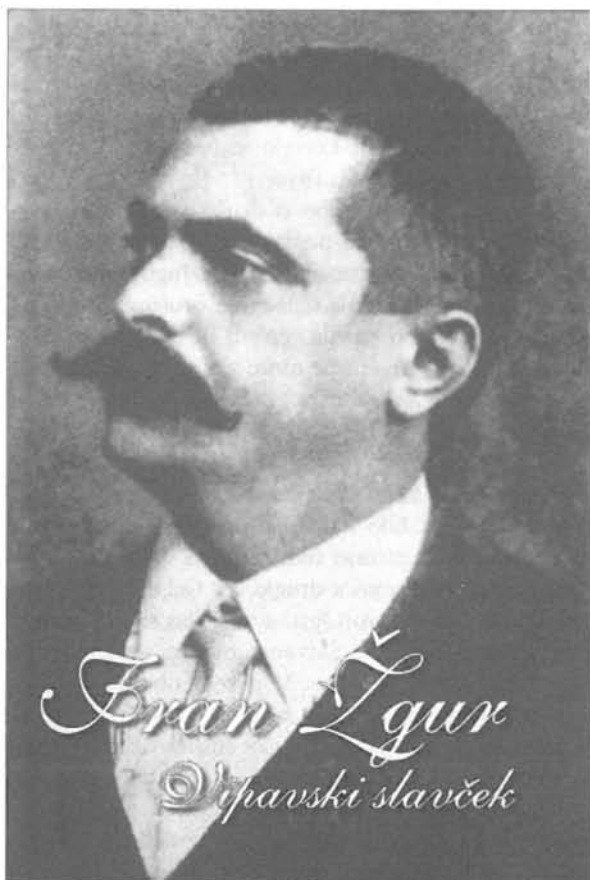
Zelo pohvalno je, da smo po dolgem času spet dobili v roke Izbrane pesmi Frana Žgurja iz Podrage; izdala jih je župnija Podraga. Lična knjižica nosi na naslovnici pesnikovo podobo iz mladih dni, na zadnji strani pa prinaša njegovo pesem Biseri v rokopisu.

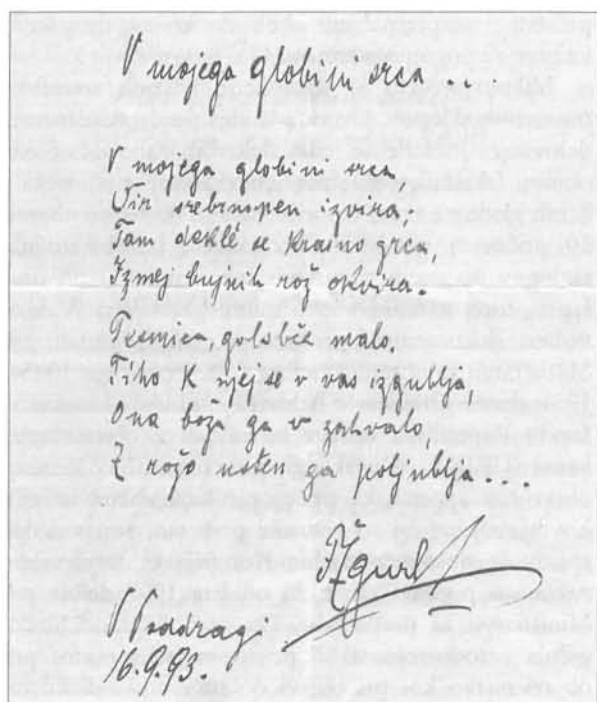
Štirinštirideset pesmi je skrbno in občutljivo uredil

odličen poznavalec Žgurjevega dela in življenja Jurij Rosa s sodelavkama, Bojano Pižent Kompara in Lilijano Vidrih Lavrenčič. Pesmi so objavljene v prvem delu knjižice. Ta ima tudi dodatek – razlago starinskih in manj znanih besed, ki jih je "vipavski slavček" uporabil pri svojem pesniškem ustvarjanju. Pesmi so razvrščene v posamezne sklope, tako da bralec začuti različnosti vsebine in duha Žgurjeve poezije. Urednik pojasni, da to ni znanstvena izdaja izbranih pesmi Frana Žgurja, ampak priročen pripomoček za vsakega bralca, ki bi želel spoznati njegove verzice in nekaj glavnih značilnosti njegove poezije. Pesmi so zelo lepo oblikovno opremljene, tako da bralec takoj začuti, da ima v rokah poezijo, ki je nad prozo.

V drugem delu se srečamo s pesnikom kot preprostim človekom, globokega duha in z mehko vipavsko dušo, okovano v obdobju fašistične okupacije Primorske, ki mu kot pesniku ni mogla do živlega. Vipavski slavček je še vedno pel, čeprav so ga italijanske oblasti kar sedemnajstkrat zaprle.

Zelo pristno in doživeto je srečanje s pesnikom Franom Žgurjem opisal ob njegovem jubileju sedemdesetih let France Bevk. Po pesnikovi smrti je leta 1940 spet prijel za pero in o njem zapisal, da ga je najbolj začutil, kadar sta se sešla na Vipavskem. Tako je bil zraščten s svojo zemljo. In na koncu je Bevk zapisal, da se je ob pogledu na to pokrajino zmeraj

Rokopis neobjavljene pesmi *V moji globini srca* (Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, Osebni fond Fran Žgur)

spomnil Žgurjevih pesmi, ki so zrasle ob Murnu in morda še ob kom drugem, a so bile vendar trdno povezane s tem rajskim vrtom, iz katerega so srkale svojo posebno melodijo, barvo in vonj. Bevkova pisana beseda o Žguru bogati drobno, a toplo knjižico Žgurjevih pesmi in ga označuje za pesnika mehke čudi, tople povezanosti z zemljo, živečega sredi vsele, sončne vipavske prirode.

V tretjem delu nam urednik Jurij Rosa zelo izčrpno in tankočutno predstavlja Žgurjevo bibliografijo in gradivo. Zelo simpatična je njegova ocena, da je bil Žgur slab trgovec, a dober pesnik in da zasluži, da bi ga bolje spoznali Podražani ter širši krog Vipavcev in Slovencev. In prav ta namen je dosežen z izdajo omenjene pesniške zbirke.

Tisti čas in ljudi z žlahtno patino kažejo objavljene fotografije Sandrove hiše v Podragi in dvorišča, na katerem je Žgur v družbi domačinov in gostov iz Trsta leta 1927, ko ga je sodišče v Ajdovščini oprostilo obtožbe, da so gostje v njegovi gostilni prepevali slovenske pesmi.

Omenjeno fotografijo in druge slikovne priloge v knjigi ter razstavo, ki je bila na ogled v dvorani krajevne skupnosti v Podragi, je pripravila Lilijana Vidrih Lavrenčič. Z arhivskimi dokumenti, fotografijami in publikacijami, v katerih so bile objavljene Žgurjeve pesmi, sta bila prikazana pesnikovo življenje in delo. Razstavljenih je bilo tudi nekaj notnih zapisov uglasbenih Žgurjevih pesmi izpod peresa Maksa Pirnika, Pavla Kalana in Stanka Premrla. Na ogled je bilo

okrog 70 eksponatov, reprodukcij in originalov iz fondov Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici (osebni fond Frana Žgurja, Notariat Gorica – notar Markus Pushnik, Tribunal Gorica), iz arhiva župnije Podraga, iz fonda Kmetijske čitalnice v Podragi in arhivov zasebnikov iz Podrage.

Fran Žgur (prvi z leve) s prijatelji po zaključeni sodni obravnavi v Ajdovščini; fotografija je verjetno nastala leta 1927, ko ga je sodišče oprostilo obtožbe, da so gostje v njegovi gostilni prepevali slovenske pesmi. (Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, osebni fond Fran Žgur)

Pristna in domača vsebina Žgurjevih pesmi in njegovega lika nam pobožata dušo in ogrejeta srce tako, da spoznamo in začutimo vipavskega slavčka, ki ga morda nismo pozabili ali dovolj poznali in na koncu knjige nas zaziblje njegova "Zazibanka" z notnim zapisom Pavleta Kalana. Knjižici se pozna, da so jo ustvarili dobri poznavalci narave vipavskega človeka.

Magda Rodman

Dokumenti in pričevanja o povojnih delovnih taboriščih v Sloveniji. Zbral in uredil dr. Milko Mikola. Založilo in izdalo Ministrstvo za pravosodje Republike Slovenije, Ljubljana 2006, 353 strani

Sektor za popravilo krivic in za narodno spravo pri Ministrstvu za pravosodje je v drugi polovici minulega leta izdal dokaj obsežno monografsko publikacijo, delo zgodovinarja dr. Milka Mikole, dolgoletnega celjskega arhivista, zdaj vodje omenjenega sektorja. Tako po vsebinski zasnovi kakor po tematiki je publikacijo mogoče primerjati z Mikolovo izdajo izbranih dokumentov o Cerki in šoli na širšem celjskem območju (2003), vendar ob pomenljivi razliki, da je morala ta le tri leta prej iziti v samozaložbi, čeprav je bila glede na rekordno razprodanost prava knjigotrska uspešnica.

Milko Mikola sega z drugo publikacijo v zgodnejše

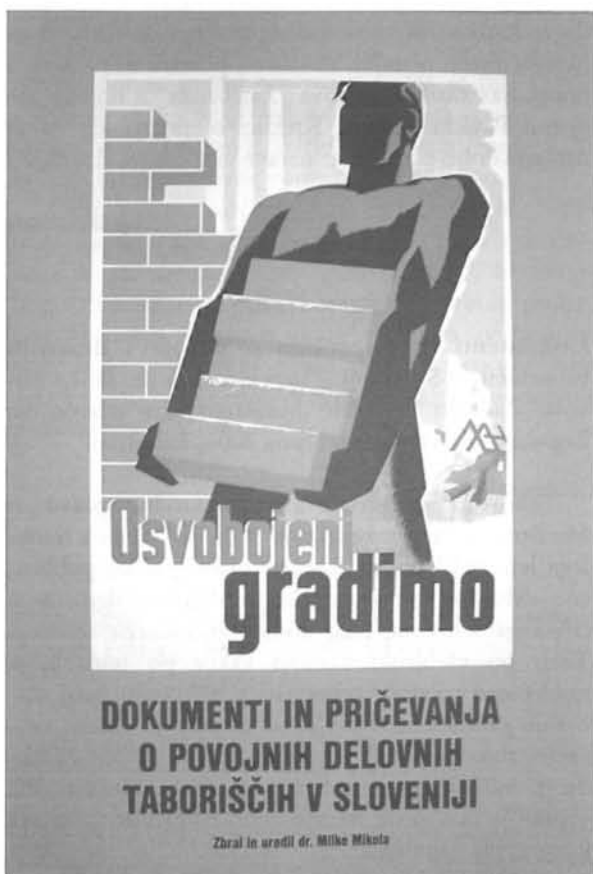
obdobje druge Jugoslavije, v prva povojna leta, in prostorsko zaobjame celotno ozemlje takratne Ljudske republike Slovenije. Delovna taborišča, še ena tistih tem, o katerih je slovensko zgodovino pisje dolgo molčalo, oblast pa se je v zvezi z njihovim obstojem desetletja sprenevedala, so morda res "kratkotrajni" in "prehodni" pojav slovenske in jugoslovanske povojne zgodovine. Vendar je njihova "nedolgotrajnost" v občutnem nesorazmerju z učinkovanjem na takratno stvarnost in dolgoročni posledicami za dobršen del slovenske populacije, ki jo je državna represija prizadela bodisi neposredno bodisi posredno. Kot v uvodu ugotavlja avtor, so delovna taborišča obstajala v obdobju najhujšega terorja komunistične oblasti, od konca vojne leta 1945 do začetka petdesetih let, pri tem pa so sama taborišča predstavljala samo eno od oblik represije takratnega režima. Prvo leto obstoja so jih pomenljivo imenovali še *kazenska taborišča* (termin je pravzaprav prevod nacistične oznake za koncentracijska taborišča), nato pa preimenovanjem dodajali nove oblike taboriščnega prestajanja kazni, ki je kvantitativno doseglo vrhunec v letih 1949–1951 s t. i. "delovnimi skupinami". Sprememba kazenske zakonodaje leta 1951 je sicer prinesla odpravo *prisilnega, poboljševalnega in družbeno koristnega dela*, ne da bi odpravila tudi delovna taborišča kot taka, saj so morali kaznjenci naloženo kazen

prestati v nespremenjeni obliki do konca, do pomilostitve ali pogojnega izpusta.

Mikolovo delo je sestavljeno iz treh smiselno povezanih sklopov. Uvodna študija predstavlja ustroj, delovanje, metode in cilje delovnih taborišč. Sledi objava faksimilov 80 izbranih dokumentov, razdeljenih glede na vrsto taborišč, in tej faksimilna objava 30 pričevanj nekdanjih kaznjencev, iz objektivnih razlogov po večini zapisanih šele s polstoletno distanco, torej v zadnjih letih minulega stoletja. Veliko večino dokumentov predstavljajo spisi, nastali pri Ministrstvu za notranje zadeve LRS v obdobju 1945–1951, danes shranjeni v Arhivu Republike Slovenije v fondu Republiška uprava in zavodi za izvrševanje kazni (UZIK). Arhivsko gradivo nasprotno še niso objavljena spominska pričevanja kaznjencev in njihovih svojcev, saj so izvorniki pričevanj sestavni del spisov še obstoječe vladne Komisije za izvrševanje zakona o popravi krivic, ki od leta 1997 deluje pri Ministrstvu za pravosodje. Da pričevanja ne bi izgubila verodostojnosti in pristnosti, se je avtor pri objavi enako kot pri objavi dokumentov odločil za faksimilno izdajo in s tem ohranil njihovo polno dokumentarno vrednost.

Izbor dokumentov je reprezentativen, zaporedje objave pa nikakor ni naključno. Avtor nas namreč vodi od "predzgodovine" – uvaja jo konvencija Mednarodne organizacije dela o odpravi prisilnega dela iz leta 1930 (dve leti pozneje jo je ratificirala tudi Kraljevina Jugoslavija) – do zakonskih in podzakonskih aktov, posameznih sodb, referatov in okrožnic v samo osrčje delovnih taborišč. Ta so predstavljena s pravilniki, hišnimi redi, raznimi poročili, potrdili o prevzemu kaznjencev, taboriščnimi vpisniki, načrti, redkimi fotografijami objektov in stražarjev vse do na videz suhoparnih odločb in odpustnic, ki so zadevale usodo posameznih kaznjencev. Praviloma birokratski, tehnicistični, neosebni dokumenti, nekateri napisani v takratni "srbohrvaščini" državnih organov, vsi pa izrazito zaznamovani s terminologijo svoje dobe, govorijo v mnogih pogledih sami zase kot značilni dokumenti časa. Po obliki in drugih zunanjih značilnostih so sicer na moč podobni sodobnim računovodskim, šolskim ali upravnim zapisom na nekakovostnem papirju iz obdobja prve petletke, a jih od naštetih ločuje specifična vsebina. Praviloma so bili namreč dostopni le posvečenemu krogu oseb državnega aparata, prizadeti pa pogosto niso dobili v roke niti prepisa obtožnice in sodbe, temveč zgolj odpustnico. Birokratske fraze pri tem bolj ali manj spretno prikrivajo dejanskost fenomena taborišče, pojma, ki ga v javni rabi tistega časa sploh ni bilo in ni smelo biti.

Za kolikor mogoče objektivno osvetlitev tako dolgo zamolčane tematike je torej nepogrešljiva "druga plat", pričevanje žrtev, ki še desetletja po odsluženi kazni o svoji usodi niso mogle spregovoriti javno.

Dokumenti oblastnega aparata dobijo pogosto šele v tej luči pravi smisel, njihove besede pa pravi zven, ko soočimo obe strani, "zgovorno" (aparatus prisile) in "molčečo" (prizadete). Pri tem sta vlogi "zgovornega" in "nezgovornega" na koncu nemalokrat zamenjani. "Molčečnost" uradnih dokumentov pride denimo do izraza v povzetku sodbe v vpisniku kaznjencev: "radi žalitve komesarja K.B.V.P." ali "dezertar" (dokument št. 29). Na drugi strani so veliko neposrednejša osebna pričevanja prizadetih, četudi bi jim nemara kdo zaradi "subjektivnosti" in časovne distance odrekel verodostojnost. Izraz "žalitev", zapisan v številnih obtožnicah, sodbah in osebnih karakteristikah, izgubi svojo vsebinsko suhost, če ga lahko osvetli tudi prizadeti. Tako je na primer v naslednjem primeru (Pričevanje št. 1): "Razlog za mojo aretacijo je bila izjava, ki sem jo izrekla na javnem kraju, in sicer: Poštene ljudi oblast zapira, lumpje pa se svobodno sprehajajo po vasi. Šlo je za vaščana, ki je teden dni pred koncem vojne ustrelil partizana (prvoborca), nato pa ovajal ljudi, ki jih je udba na podlagi njegovih izjav zapirala." Na videz drobni, nepomembni, nepovezani podatki, a vsekakor predragocena pričevanja dobe, mimo katerih raziskovalci slovenske povojne zgodovine preprosto ne bodo mogli. Še posebej, ker je Milko Mikola s spremno študijo tudi konceptualno presejal svojo prejšnjo monografsko izdajo in s tem odprl nov pristop v obravnavanju naše polpreteklosti.

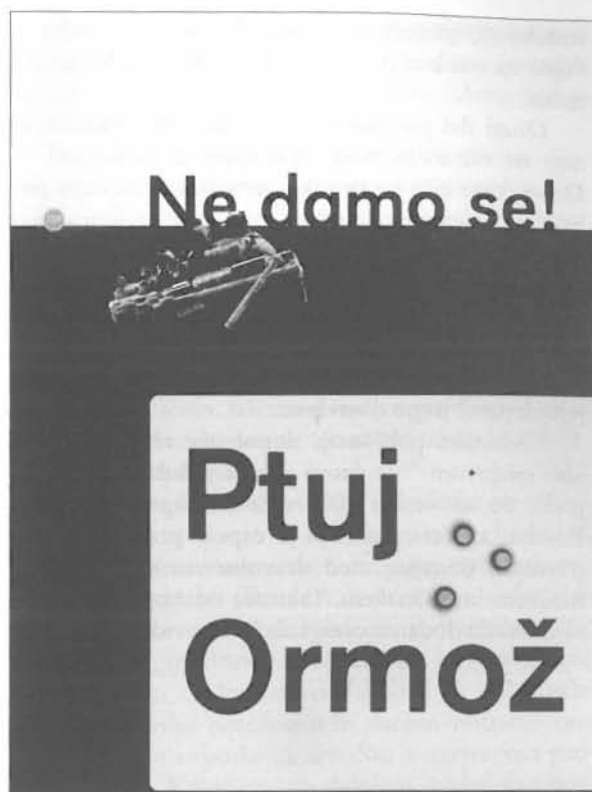
Boris Golec

"Ne damo se!" slovenska osamosvojitvena vojna dogajanje na Ptujem in Ormoškem v desetdnevni vojni 1991, Publikacija ob petnajstletnici samostojne Slovenije, avtorici: Katja Zupanič (Zgodovinski arhiv na Ptuj) in Nataša Kolar (Pokrajinski muzej Ptuj), Ptuj 2006, 31 strani

Avtorici obravnavata dogajanje na ptujem in ormoškem med desetdnevno vojno za samostojno Slovenijo leta 1991. Predtem sta segli v osemdeseta leta, prelomna za slovenski družbenopolitični prostor. Govorita o oblikovanju opozicije v slovenskem prostoru in procesu osamosvajanja.

Razmere na Ptujem konec osemdesetih se niso razlikovale od slovenskih. Z ekonomskega stališča je bila večina ljudi s podeželja zaposlenih v tovarnah, ki so potem v obdobju tranzicije propadla. Koncentracija zaposlenih je bila v mestu, prevladovali so kmetijstvo, trgovina in obrt, gospodarstveniki in politiki pa so delali z roko v roki.

Gledano politično na Ptujem ta čas ni bilo opozicijskih prvakov. Ljudje v političnem vrhu (predsed-

nik skupščine občine Ptuj, predsednik izvršnega sveta, predsednik ZSMS) so sestavljali posvetovalno telo, ki je bilo v zvezi s političnim vodstvom v Ljubljani. Odnosi z JLA so bili korektni, prva nesoglasja so se začela kazati leta 1990 po ukazu o razorožitvi Teritorialne obrambe. Sledi opis nadaljnjih dogodkov, ki so bili vzrok nesoglasij z JLA na Ptujem, vse do incidenta v ptujski vojašnici maja 1991. Pripadniki komande garnizije Ptuj so v obvestilu za javnost dogodek obžalovali, incidentu na Ptuj pa mediji v Sloveniji niso namenili večje pozornosti, čeprav je ob zaostrovanju odnosov z JLA prav na Ptuj odjeknil prvi strel na Slovenskem. Sledi opis dogajanja med desetdnevno vojno za Slovenijo na Ptujem s sklopom, da JLA na Ptuj ni tvegala v svojih prizadevanjih, da bi izpolnila ukaze nadrejene komande. Obe strani sta bili pripravljene na dogovarjanja in sprejemanje kompromisov, ti pa so se izrazili v spoštovanju dogovora o prekinitvi ognja. V skladu s tem dogovorom jugoslovanska armada na Ptuj ni z ničimer ogrozila občanov Ptuj, saj je življenje kljub osamosvojitveni vojni potekalo normalno. Ne glede na zahteve in nekatere grožnje JLA je v večini primerov ostalo le pri grožnjah, saj so se zavedali posledic. Ker je okolica stopnjevala pritiske na posameznike v JLA in njihove družine, je postalo jasno, da bi z večanjem konfliktov ogrozili sebe in svoje družine.

Pri opravljanju svojih obrambnih nalog v vojni so teritorialci in pripadniki policije Ptuj tesno in dobro

sodelovali, izkazala pa se je tudi civilna obramba. V vojni za svobodno Slovenijo je bila izrednega pomena.

Drugi del publikacije obravnava vojno za Slovenijo na območju med Ormožem in Središčem ob Dravi, ki je bilo na ptujsko-ormoškem območju najbolj prizadeto. Tudi tukaj so v boju z agresorjem uspešno sodelovali pripadniki slovenske policije in Teritorialne obrambe, veseli pa smo lahko tudi podatka, da v desetih dneh vojne na ormoškem ni bilo človeških žrtev.

V publikaciji so zanimive fotografije, večina pa jih je tudi prvič javno objavljena.

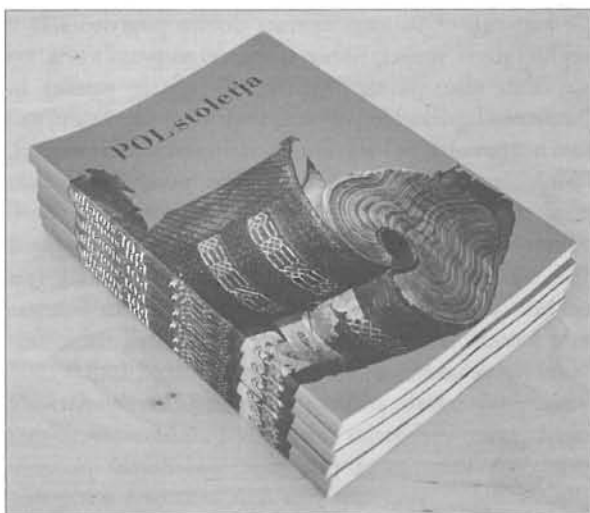
Vsebinsko publikacija dopolnjuje razstavo z enakim naslovom "Ne damo se", ki je bila na ogled od junija do novembra 2006 v Starih zaporih na Ptuj. Posebej za razstavo nam je uspelo pridobiti izvirne posnetke dogajanj med desetdnevno vojno na Ormoškem in Štajerskem. Tako sta razstavnici prostor ob ekspanatih dodatno obogatila še dva videofilma.

Katja Zupanič

Pol stoletja: [zbornik prispevkov ob 50-letnici delovanja Centra za konserviranje in restavriranje Arhiva Republike Slovenije in ob interdisciplinarnem posvetu Svetloba in kulturna dediščina ter katalog ob razstavi], Jedert Vodopivec (ur.), Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 2006, 163 strani (Publikacije Arhiva Republike Slovenije. Zbornik in katalog. [Katalogi]; zv. 28)

Arhiv Republike Slovenije je konec leta 2006 izdal jubilejno publikacijo, s katero je javnost opozoril na 50-letnico delovanja svoje pomembne in hkrati svojevrstne delovne enote. Center za konserviranje in restavriranje arhivskega gradiva s svojim delovanjem namreč presega meje matične ustanove, saj svoje storitve ponuja vsem slovenskim arhivom, številnim muzejem, galerijam, knjižnicam, pa tudi zasebnikom. S tradicijo varovanja pisne kulturne dediščine na papirju in pergamentu je usodno povezan, saj je vse do formiranja podobnega centra v nacionalni knjižnici v začetku 90-ih prejšnjega stoletja njen edini ustvarjalec.

Objavljeno delo sestavljata dva različna, a za razumevanje njegove dejavnosti povsem enakovredna dela: prvi, ki nosi naslov celotne publikacije, predstavlja posamična reševanja pisne kulturne dediščine v obdobju 1998–2006 in je obenem razstavnici katalog, drugi pa bralstvo seznanja s strokovnimi prispevki interdisciplinarnega znanstvenega posvetovanja Svetloba in kulturna dediščina, ki ga je dr. Jedert Vodopivec, vodja Centra in urednica celotne publikacije, predstavila slovenski konzervatorski javnosti kot osrednji slavnostni dogodek.

Uvodni nagovori (dr. Matevža Koširja, direktorja Arhiva Republike Slovenije, mag. Gojke Pajagič Bregar, predsednice Društva restavratorjev, Ivana Bogovčiča, red. profesorja z Akademije za likovno umetnost in oblikovanje Univerze v Ljubljani, dr. Nataše Golob, red. profesorice Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani) poudarjajo pomen Centra pri ohranjanju pisne dediščine, kažejo na njegovo povezanost s podobnimi ustanovami in stanovskimi kolegi ter izražajo priznanje organizaciji tega posveta in podobnim projektom v preteklosti.

Pomembno dopolnilo katalogu sta seznam vseh 36 zaposlenih v tem obdobju ter predstavitev opravljenega dela – raziskovalnega in izobraževalnega – zlasti pa bibliografija. Sestavila jo je Alenka Hren, bibliotekarka Arhiva Republike Slovenija.

Za boljše razumevanje dela restavratorjev–konzervatorjev Centra povzemimo nekaj dejstev iz dveh predstavitev osrednje slovenske konzervatorsko–restavratorske delavnice za papir in pergament, kot Center tudi imenujemo. Dr. Jedert Vodopivec je predstavila področja njihove dejavnosti (Pol stoletja zavestne skrbi in neprekinjenega delovanja), Mojca Grabnar pa časovno zaporedje. V tej publikaciji je predstavila zadnjih 10 let (Razvoj restavratorsko konzervatorske dejavnosti v Arhivu Republike Slovenije od 1995 do 2006), v zborniku ob njegovi 40-letnici pa dotedanje delovanje (Razvoj osrednje slovenske konzervatorske–restavratorske delavnice za papir in pergament od 1995 do 2006).

Začetki Centra segajo v leto 1956, ko je v pritličju Cekinovega gradu pod vodstvom Ljudmile Krese v restavratorski delavnici Muzeja narodne osvoboditve (danes Muzej novejšje zgodovine) peščica delavcev začela obnavljati partizanske dokumente. Kar kmalu so prešli na restavriranje starejših dokumentov, konec 60-ih so restavriral starejše gradivo že za večino slovenskih arhivov, muzejev in galerij. Zaradi prostorske stiske in pogosto izražene želje slovenskih arhivistov

po boljši organiziranosti materialne skrbi za arhivsko gradivo so se 1. januarja 1980 preselili v Arhiv Slovenije, v adaptirano pritličje Gruberjeve palače in postali sestavni del osrednjega državnega arhiva. Izboljšanje delovnih razmer v 80-ih in zlasti 90-ih je pripomoglo k strokovnemu zagonu in doseganju vidnih delovnih uspehov.

V polstoletnem obdobju so Center (ki se je do 2004 imenoval Sektor za konzerviranje in restavriranje arhivskega gradiva) vodili štirje vodje. S predstojnikom v letih 1983–1990, ko je delavnico vodil Marjan Dobernik, so bile to ženske: Ljudmila Krese (1955–1974), Nada Čučnik Majcen (1975–1983) in Jedert Vodopivec, ki vodi delavnico od leta 1990. S svojim neprekinjenim 50-letnim delovanjem se uvrščajo med pomembne ustvarjalce tradicije varovanja pisne kulturne dediščine ne le v Sloveniji, ampak tudi v širšem srednjeevropskem prostoru.

V katalogu predstavljeni restavratorsko-konzervatorski posegi na izjemno različnih kulturnih spomenikih (srednjeveške knjige, urbarji, matične knjige, voščeni pečati, likovna dela, časopisje, zemljevidi na prosojnih papirjih, fotografski albumi) kažejo paletu mnogoterih specifičnih znanj in vedenj, ki jih premorejo njihovi izvajalci: Stanka Grkman, Marjana Cjuha, Blanka Avguštin Florjanovič, Matjaž Casar, Nataša Petelin, Mateja Kotar, Darja Harauer, Tatjana Rahovsky-Šuligoj.

Opisi z bogatimi slikovnimi ponazoritvami (skrajšani na zložljivih razstavnih stojalih so bili predstavljeni na razstavi konec decembra 2006 v Arhivu Republike Slovenije in marca 2007 v Radencih) nagovarjajo kar najširši krog ljubiteljev pisane besede,

zbiralcev likovnih del in starih fotografij ter načrtov pa poznavalcev knjigoveških prvin, ki jih v novejših knjigah ne najdejo, in kar je zlasti pomembno, kažejo jim ustrezno ravnanje.

Drugi del zbornika je po mnenju dr. Nataše Golob, znane raziskovalke srednjeveške knjige na Slovenskem in dolgoletne "zunanje sodelavke" Centra, tehtno branje za vse, ki se pri svojem delu srečujejo s kulturno dediščino, njeno naravno in umetno osvetlitvijo in reagiranjem materialov. V sestavkih uglednih slovenskih univerzitetnih predavateljev in strokovnjakov lahko zvemo, kako nevarna je svetloba za kulturno dediščino, tako naravna kot umetna, še zlasti ker negativnih delovanj ne zaznamo takoj, ko pa jih, je škoda že nepopravljiva.

Dr. Tomaž Zwitter, profesor astrofizike na Fakulteti za matematiko in fiziko Univerze v Ljubljani, razlaga fizikalne osnove svetlobe, njen vpliv na materiale, možnost za filtriranje in posledice slabega in čezmernega osvetljevanja kulturnih spomenikov. Dr. Grega Bizjak, predstojnik Laboratorija za razsvetljavo in fotometrijo na ljubljanski Fakulteti za elektrotehniko, predstavlja značilnosti in namen notranje razsvetljave, daje napotke za izvedbo v razstavnih prostorih. Miha Kacafura, produktivni vodja mariborskega podjetja Merkur nas opozarja, na kaj vse moramo biti pozorni pri nakupu svetil. O vplivu ultravijolične svetlobe na materiale govori strokovnjakinja dr. Raša Urbas z Oddelka za tekstilstvo Naravoslovnotehniške fakultete v Ljubljani in dr. Marta Klanjšek-Gunde s Kemijskega inštituta v Ljubljani. Miladi Makuc Semion, akademska kiparka, konservatorska-restavratorska svetovalka in docentka na Akademiji za likovno umetnost in oblikovanje v Ljubljani, predstavlja vplive svetlobe na predmete kulturne dediščine. Andrej Mohar, direktor podjetja Euromix, d.o.o. v Ljubljani in član Tehnološkega parka Ljubljana, ki se ukvarja z razvojem, izdelavo in trženjem telemetrijskih sistemov za nadzor klimatskih razmer v muzejih, galerijah in arhivih, pa razlaga tehnološke zmožnosti sodobnih merilnih naprav.

Zadnji članek je dobrodošel vsem skrbnikom kulturne dediščine, tako muzealcem in galeristom kot knjižničarjem in arhivistom. V njem vodje muzejskih, knjižničnih in arhivskih konservatorsko-restavratorskih služb (dr. Jedert Vodopivec, Zoran Milič, dr. Jasna Malešič, Irena Porekar Kacafura, mag. Ana Motnikar) združujejo vsa spoznanja iz prejšnjih člankov, podajajo splošne napotke za varno osvetljevanje, navajajo konkretna priporočila za osvetljevanje čitalnic, skladišč in razstavnih prostorov.

Tudi vsi strokovni članki so opremljeni s slikami.

Na zadnjih straneh publikacije je na slikah ovekovečen še sam posvet okoli 140 udeležencev, zbranih v predavalnici Filozofske fakultete 28. septembra 2006. Nagovorila sta jih tudi dr. Jelka Pirkovič, državna

Sodelavci Centra za konzerviranje in restavriranje Arhiva Republike Slovenije - oktober 2006.
Od leve proti desni: Marjana Cjuha, Tatjana Rahovsky-Šuligoj, Blanka Avguštin-Florjanovič,
Jedert Vodopivec, Matjaž Casar, Tina Bub, Lucija Planinc, Stanka Grkman,
Darja Harauer, Nataša Petelin in Mateja Kotar

sekretarka z Ministrstva za kulturo, in dr. Damjan Prelovšek, direktor Direktorata za kulturno dediščino.

Publikacijo je lepo oblikoval Dane Petek, fotografije pa so prispevali različni fotografi. Večino restavratsko-konzervatorskih posegov v katalogu predstavlja Dragica Kokalj, fotografinja matične ustanove.

Navedimo še nekaj koristnih podatkov za morebitne kupce te publikacije: je velikosti A4 formata in obsega 163 strani; izšla je v 700 izvodih, zanjo pa je treba odšteti 16.02 evra.

Pa še to: Imenjska knjiga za Kranjsko iz 16. stoletja z močno upognjenim mehkim hrptom se košati tudi na platnicah prejšnjih dveh zbornikov Centra. Postala je že kar njegov prepoznavni znak, in to upravičeno. Njena nenavadna zmaličenost sicer branje otežuje, a knjiga je dobro vezana in bo še dolgo živela. Pa tega ne bi vedeli brez naših konservatorjev-restavradorjev.

Marija (Mojca) Grabnar

Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja, Pokrajinski arhiv Maribor 2007, 475 strani

V 6. zborniku Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja so objavljeni referati dopolnilnega izobraževanja s področja arhivstike, dokumentalistike in informatike, ki je potekalo od 28.–30. marca 2007 v Radencih. Prispevki so napisani v slovenskem, bosanskem, hrvaškem, srbskem, nemškem ali angleškem jeziku z izvlečki v jeziku referatov ter v prevodu v angleški jezik. Povzetki so v angleškem, nemškem ali slovenskem jeziku. Razdeljeni so v šest vsebinskih sklopov.

Zbornik je izšel pred posvetovanjem. Naslov je enak, kot ga je imelo posvetovanje v Mariboru leta 2007. Obsega 475 strani, naklada pa je 300 izvodov. Izdal in založil ga je Pokrajinski arhiv Maribor. Zbornik ima enako obliko kot predhodni. Ovitek je v beli barvi, ki prehaja v modro. Na ovitku je slika računalniškega zaslona, na katerega je položena knjiga. Na ovitku je naslov publikacije s krajem in letnico izida. Posamezne sklope prispevkov ločuje list z napisom sklopa in širokim modro obarvanim robom. Zbornik je postal po obliki prepoznaven med udeleženci posvetovanju.

Na posvetovanju so svoje prispevke predstavili tudi predavatelji, ki niso pripravili referatov v pisni obliki, zato so njihove prezentacije katalogizirane kot dela, predstavljena na posvetovanju.

V prvem sklopu, Elektronska hramba gradiva, je šest referatov:

Vladimir Žumer (Ljubljana) je predstavil referat Notranja pravila za hrambo elektronskega gradiva v digitalni obliki. V njem obravnava notranja pravila za elektronsko hrambo gradiva v digitalni obliki, ki jih določata zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih ali ZVDAGA ter uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ali UVDAGA, ki sta bila sprejeta v letu 2006.

Škofljanec (Ljubljana) je pripravil referat z naslovom Potrjevanje notranjih pravil. Prispevek obravnava postopek potrjevanja notranjih pravil za elektronsko hrambo gradiva v digitalni obliki, kot ga določata zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih ali ZVDAGA ter uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ali UVDAGA, sprejeta v letu 2006.

Die Pilotphase des Projekts "Digitales Archiv" am Bundesarchiv in Koblenz – Übernahme, Bewertung und Archivierung von elektronische Akten je naslov referata Karstena Hutha (Koblenz). V njem opisuje avtomatizirano poslovanje postopkov ponudbe, vrednotenja ter prevzema in shranjevanja elektronskih spisov iz elektronskega sistema za upravljanje dokumentov posameznih uradov. Opisano poslovanje je bilo ob pomoči tehničnega prototipa izvedeno kot poskus v okviru projekta "Digitalni arhiv" v Zveznem arhivu Koblenz.

Marjan Dobernik (Ljubljana) je pripravil referat z naslovom Mikrofilmanje kot del sistema trajnega shranjevanja podatkov. Članek govori o različnih nosilcih zapisov v luči dolgotrajnega shranjevanja, podrobneje primerja mikrofilm in digitalni zapis. Mikrofilm ima zaradi dolge življenjske dobe in stanovitne tehnologije velik pomen in ga je potrebno vključiti v sistem trajnega shranjevanja podatkov.

Naslednja referenta sta bila iz Zagreba, avtorja sta Hrvoje Čabrajić in Vlatka Lemić. V prispevku z naslovom Informatizacija informacijsko-evidencijskog sustava arhivske službe u Hrvatskoj sta predstavila naloge Hrvaškega državnega arhiva kot osrednje in matične arhivske ustanove. Te so načrtovanje arhivskih dejavnosti, usklajevanja strokovnega dela ter vodenje informacijsko-dokumentacijske službe o arhivskem gradivu na nacionalni ravni. Na podlagi dolgoletnega dela, zbiranja, obdelave in predstavljanja podatkov o arhivskem gradivu ter ustvarjalcev in lastnikov le-tega se je izkazalo, da sta nujna standardizacija obdelave in opisa arhivskega gradiva ter normiranje arhivskih postopkov, ki jih poimenuje poenotenje dela v arhivih. Zato so v Hrvaškem državnem arhivu začeli razvijati informacijski sistem, ki bo vseboval vse postopke v arhivih. Vključuje tudi predstavitev arhiva WEB s serverjem MS SQL kot bazo ter programskim jezikom C#. Predstavljen je le razvoj projekta Arhiv.Net od njegove zamisli do uresničitve.

Referenta Urška Kežmah in Boštjan Kežmah (Maribor) sta pripravila prispevek o informatiki z naslovom Revizija informacijskega sistema na primeru varstva osebnih podatkov. V njem obravnava potek revizije informacijskega sistema ter njegovo svetovalno vlogo za ravnateljstvo in upravitelje informacijskega sistema in predstavljata nekatere probleme v zvezi z zbiranjem in varovanjem osebnih podatkov.

Sodelovanje javnega in zasebnega sektorja v arhiviranju je naslove referata Martine Čufer in Gregorja Vidmarja (Ljubljana). V njem sta predstavila način za ohranitev kulturne in znanstvene dediščine evropskih narodov. To je prednostna naloga Evropske unije, ki namenja nepovratna sredstva članicam, da bi ohranile tovrstna gradiva ter omogočile prenos in izmenjavo informacij in podatkov o njih znotraj članic EU. Z ustreznimi idejnimi osnovami ter cilji projektov naj bi tudi RS pripomogla k uresničitvi skupne politike Evropske unije. Eden takšnih projektov je lahko "Center za digitalizacijo".

Zadnji prispevek v tej skupini sta pripravila Boštjan Gaberc in Sandi Rožman (Šentrupert), in sicer članek z naslovom Digitalizacija in elektronsko arhiviranje dokumentarnega gradiva. V prispevku predstavljata pogled in opis sodobnega načina obvladovanja dokumentarnega gradiva s stališča ponudnika storitev, ki obdeluje velike količine tovrstne dokumentacije. V prvem delu je opisan proces digitaliza-

cije, predstavljeno pa je tudi, kaj vključuje in postopke, iz katerih je sestavljen. V nadaljevanju je opisana pomembnost arhiviranja kot osnove za nadaljnje uspešno delo, na koncu pa še pravna plat.

V drugem sklopu, sklopu Klasifikacija, je šest referatov:

Alenka Šauperl (Ljubljana) je pripravila referat z naslovom Malo znane lastnosti klasifikacije – kratek vpogled v teorijo klasifikacije in njeno uporabo v knjižničnih katalogih. V njem poudarja, da klasična teorija klasifikacije ni dovolj, da bi razumeli in v prid informacijskih sistemov uporabili vse možnosti, ki jih klasifikacija v resnici ponuja. Z vključitvijo novejših teorij, kot je teorija prototipov, in dobrim izkoristkom sodobne informacijske tehnologije lahko klasifikacijski sistemi pripomorejo k obvladovanju velikih količin podatkov, na primer v knjižnicah, arhivih ali na internetu.

Klasifikacijski načrti s poudarkom na enotnih načrtih klasifikacijskih znakov je naslov referata Janeza Kopača (Kranj). V njem poudarja, da so klasifikacijski načrti zelo pomembni za evidenco in urejenost dokumentarnega in arhivskega gradiva. Za upravo in javnopravne osebe jih v Republiki Sloveniji predpisuje uredba o upravnem poslovanju. Za istovrstne organe in javnopravne osebe jih zahteva v obliki enotnih načrtov klasifikacijskih znakov; v soglasju z ministrstvom za javno upravo jih morajo pripraviti področna ministrstva. Njegova ocena je, da je v Republiki Sloveniji na tem področju zdaj precejšnja zmeda.

Olga Pivk (Ljubljana) je predstavila referat Razvoj sistemov razvrščanja in odlaganja spisovnega gradiva v upravi. V članku je avtorica predstavila pregled različnih načinov klasificiranja spisovnega gradiva glede na spremembe pisarniškega poslovanja v upravi.

Referent Žarko Bizjak (Ljubljana) je dal svojemu referatu naslov Klasificiranje pravosodnih organov, njihovih funkcij oziroma aktivnosti ter arhivskega gradiva. V njem je predstavil izhodišča za klasificiranje pravosodnih organov in njihovih funkcij. Ob primeru arhivskega gradiva prvostopenjskih sodišč od srede 19. stoletja dalje je poskusil narediti povezave med sodnimi funkcijami in arhivskim gradivom, kot predvideva osnutek mednarodnega standarda za opis funkcij/aktivnosti pravnih oseb.

Načrt klasifikacijskih znakov za javne zavode na področju vzgoje in izobraževanja je naslov referata Vojka Brunčka (Ljubljana). V njem zajema tri vsebinske sklope, ki so pomembni za upravno poslovanje javnih zavodov s sprejetjem nove zakonodaje. Ugotavlja, da nova zakonodaja na obravnavano področje prinaša več problemov kot pa koristnih rešitev. Sama zamisel o poenotenju poslovanja je spodbudna, žal pa je v konfliktu s sedanjimi informacijskimi rešitvami, največ težav pa povzroča na finančnem področju. V drugem sklopu poskuša s pravnimi podla-

gami rešiti dilemo, kam spadajo obravnavani zavodi in končno nakaže rešitve: z novim šolskim letom naj se zavodi ne bi preveč ukvarjali z administrativnimi, pomožnimi dejavnostmi.

Vlasta Tul (Nova Gorica) je pripravila referat z naslovom *Odzivi regionalnih arhivov na Enotni načrt klasifikacijskih znakov z roki hrambe za vzgojno-izobraževalne zavode*. Poudarila je, da so arhivisti iz regionalnih arhivov pripravili kar nekaj pripomb k enotnemu klasifikacijskemu načrtu za vzgojne in izobraževalne zavode. Navedla je nekaj predlogov za morebitne izboljšave klasifikacijskega načrta.

V tretjem sklopu, Materialno varstvo arhivskega gradiva, je šest referatov:

Marija Grabnar (Ljubljana) je pripravila referat z naslovom *50-letnica Centra za konserviranje in restavriranje v Arhivu Republike Slovenije*. Osrednja konservatorsko-restavratorska delavnica je v prispevku predstavljena s tremi pomembnimi etapami njenega razvoja. Poudarjena sta njen pomen pri ustvarjanju 50-letne tradicije varovanja pisne kulturne dediščine in vpetost v slovenski in evropski prostor.

Svetloba in arhivska dediščina je naslov referata, ki ga je pripravila Jedert Vodopivec (Ljubljana). V njem je opozorila, da je svetloba med hujšimi povzročitelji poškodb na arhivski dediščini. Preveliki osvetlitvi je tovrstna dediščina izpostavljena na razstavah, pri uporabi v študijskih in delovnih prostorih, med reprodukcijo in hrambo v skladiščih. V prispevku so podana strnjena priporočila, podrobneje pa se uporabnik lahko s problematiko seznanja v publikaciji *Pol stoletja – Svetloba in kulturna dediščina*, saj so v njej predstavljeni teoretične osnove in priporočila, kako nadzorovati in obravnavati vpliv svetlobe na arhivsko gradivo.

O vprašanih vloge preventivne konservacije pri varovanju arhivskega gradiva je pripravil referat Jozef Hanus (Bratislava) et al. Naslov je *Preventive Conservation – Significant Role in Preservation of Archives and Libraries*. V njem avtorji opozarjajo, da so številne študije sicer dokazale škodljivi učinek svetlobe/sevanja na papir, iz katerega je arhivsko in knjižnično gradivo, in da obstajajo priporočila in standardi za še sprejemljive ravni sevanja, da pa v resnici ta učinek zelo podcenjujemo. Meritve svetlobe v nekaterih slovaških arhivih in knjižnicah so pokazale, da realne vrednosti visoko presegajo z arhivsko zakonodajo priporočene vrednosti.

Marjeta Černič (Ljubljana) v referatu *Vpliv papirja in tehnike tiska na obstojnost dokumenta* opozarja, da je staranje dokumentov na papirju odvisno od kakovosti surovin, ki sestavljajo papir in zapis, od tehnologije izdelave nosilca in zapisa ter od načina uporabe in razmer, v katerih so dokumenti shranjeni. Raziskave interakcij med strukturo in površino papirja ter tiskarskimi barvami so pomembne za razvoj no-

vejših vrst papirja in tiskarskih barv, črnih in tonerjev, pa tudi tiskalnikov in tiskarskih strojev, ki se danes uporabljajo pri nekonvencionalnih tehnikah tiska, tudi pri zagotavljanju trajnih dokumentov na papirju.

Aneta Balažič (Ljubljana) s sodelavci je v prispevku *Propadanje papirja 19. in 20. stoletja* opozorila, da je zaradi tehnoloških sprememb pri izdelavi papirja papir, ki je nastal po letu 1850, precej manj obstojen kot tisti iz prejšnjih stoletij. Njihov cilj pri raziskovanju je bilo ugotavljanje deleža takega papirja v monografski zbirki, ki jo hrani NUK.

Referat z naslovom *Arhivska zgrada, prostor i oprema Istorijaskog arhiva Šumadije u Kragujevcu* u funkciji zaštite arhivske gradje je pripravil Boriša Radovanović (Kragujevac). V prispevku so navedeni najosnovnejši podatki o arhivski zgradbi in opremi Istorijaskog arhiva Šumadije, ki je bil ustanovljen leta 1952, da bi skrbel za zaščito arhivskega gradiva na tem območju. Poudarek je na nekaterih problemih v njihovi ustanovi.

Zlatko Vežjak (Maribor) je v prispevku *Izzivi mehanskega varovanja v arhivski teoriji in praksi* predstavil novosti mehanskega varovanja dokumentarnega in arhivskega gradiva, ki je pogoj, da ga zavarujemo pred izgubo ali okrnitvijo ter dostopom nepooblaščenih oseb in s tem ohranimo za prihodnje rodove. Trezorski sistem varovanja je še posebno primeren za najdragocenejše arhivsko gradivo.

Adaptacija depoa i nabavka opreme za smještaj arhivske građe je naslov referata Muhameda Muse (Sarajevo). V prispevku seznanja arhiviste z načinom adaptiranja skladiščnih prostorov v zgodovinskem arhivu v Sarajevu. Arhiv je s svojim poslovanjem zagotovil lastna sredstva za predajo arhivskega gradiva. Prav tako pa je finančno sposoben opraviti adaptacijo prostorov in nabaviti opremo za arhivska skladišča in arhivsko gradivo.

V četrtem sklopu, sklopu *Avdiovizualni arhivi*, so trije referati:

Snježana Mihačić je predstavila referat z naslovom *Specifičnosti AV arhiviranje u odnosu na klasično arhiviranje*. V njem navaja, da je avdiovizualno arhiviranje najmlajši način arhiviranja. Skladno s tem ne le spoštujemo osnovna pravila in standarde za popis, obdelavo in hranjenje arhivskega gradiva, ampak tudi upoštevajo nekatere posebnosti takega arhiviranja. Vedno pa spoštujemo temeljna načela klasičnega arhiviranja.

Aleksander Lavrenčič (Ljubljana) je pripravil referat in film *Metalna v arhivu TV Slovenija*. V njem predstavil sodelovanje Pokrajinskega arhiva Maribor in Oddelka za arhiviranje in dokumentacijo TV Slovenija pri izdelavi videograma o mariborski Metalni v okviru razstave o mariborskem industrijskem gigantu. Za lažje sodelovanje s sorodnimi ustanovami v prihodnosti so članku dodane tudi navedbe pravilnika RTV Slovenija o izposoji gradiva za zunanje naročnike.

O problematiki filmskih arhivov so Marta Rau Selič, Aleksander Blaznik, Jožica Hafner (Ljubljana) govorile v referatu Himalajska dediščina v Arhivu Republike Slovenije in arhivu Radia in Televizije Slovenija. Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije in Arhiv RTV Slovenija hranita večino alpinistične himalajske dediščine kot zelo dragocen dokument za preučevanje zgodovine slovenskega in svetovnega alpinizma. To so filmski zapisi o prvih in največjih uspehih naših alpinistov v gorah Azije oziroma Himalaje. Novinarji RTV Slovenija so vse od leta 1960 obsežno poročali tudi o odhodih na odprave in vrnitvah z njih. Iz teh zapisov je vidno, kako je z odpravami dihala vsa Slovenija. Veliko te dediščine so posneli alpinisti sami - amaterski snemalci, največkrat v izjemno težavnih razmerah. Tako morata oba arhiva za to filmsko dediščino, ki mora biti shranjena v posebnih razmerah, zagotoviti finančne, tehnične in kulturne možnosti, tako da bodo mogoče ustrezna skrb, ohranitev in tudi predstavitev javnosti.

V petem sklopu, sklopu Izobraževanje, so trije referati, ki osvetljujejo to arhivsko problematiko tudi z mednarodno primerljivimi izkušnjami:

Mirjana Kontestabile Rovis (Koper) je pripravila referat Permanentno izobraževanje v slovenski arhivistiki. Opozarja na nujnost dopolnilnega izobraževanja, saj je od osemdesetih let prejšnjega stoletja izobraževanje odraslih vse pogostejše. Danes postaja tako izobraževanje nuja zaradi hitrega tehnološkega razvoja, hitrih sprememb v arhivski stroki in novih potreb okolja. Permanentno izobraževanje je namenjeno ohranjanju in nadgrajevanju znanja in sposobnosti ter razvijanju kompetenc. Oblik in izvajalcev je lahko več (posvetovanja, delavnice, tečaji, delovne skupine). Pri oblikovanju vsebin je potrebno upoštevati smernice razvoja stroke v svetu in pri nas ter potrebe in zahteve stroke same.

Aspekte der Lehrlingsausbildung im Steiermärkischen Landesarchiv je naslov prispevka Petra Wiesfleckerja (Gradec). V njem predstavlja izobraževanje v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu in dodaja pregled arhivskega izobraževanja za arhivski poklic arhivarski, knjižnični in informacijski asistent/ka.

60 godina arhiva Bosne i Hercegovine i njegovi arhivisti je naslov prispevka Mine Kujović (Sarajevo). V njem predstavlja arhiviste v Arhivu Bosne in Hercegovine od ustanovitve leta 1947 do 2006. Analizirala je število, izobraževanje ter način in možnosti za pridobivanje strokovnih arhivskih znanj, pridobivanje višjih nazivov in njihove delovne razmer.

V šestem sklopu, sklopu Iz arhivske prakse, je devetnajst referatov, ki osvetljujejo to arhivsko problematiko tudi z mednarodno primerljivimi izkušnjami.

Prvi referat je pripravil inšpektor za kulturno dediščino Dragan Matić (Ljubljana) z naslovom Stanje varstva arhivskega in dokumentarnega gradiva na

slovenskih ministrstvih. V obravnavanem prispevku je osvetlil razmere za hrambo in varovanje dokumentarnega in arhivskega gradiva na 13 slovenskih ministrstvih, na katerih je do pisanja tega prispevka opravil inšpekcijski nadzor.

Duša Krnel-Umek (Koper) je predstavila referat z naslovom Priprava pisnih strokovnih navodil za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva sodišč po novih arhivskih predpisih. Predstavila je zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih in uredbo o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva, ki sta izšla leta 2006; prinašata številne novosti pri pripravi pisnih strokovnih navodil za javnopravne osebe. V referatu so predstavljeni primer pisnih strokovnih navodil za okrožno sodišče, postopki za izdajo navodil ter postopki usklajevanja med javnopravno osebo, pokrajinskim arhivom in Arhivom Republike Slovenije.

Naslov referata Branke Molnar (Zagreb) je Marketing i menedžment u arhivima. V njem poudarja, da je v državah EU kultura postala pomembna ekonomska veja. Arhivska služba je del kulturnega področja in lahko pripomore k trženju kulture in ekonomski rasti. Da bi to lahko dosegli tudi v arhivih, je potrebno upoštevati načela marketinga in menedžmenta.

Izet Šabotić (Sarajevo) je v referatu Značaj arhivskog zakonodavstva na obavljanje arhivske djelatnosti opozoril na pomembnost zakonodaje, ki je eden osnovnih stebrov uspešnega dela arhivske dejavnosti. Podpora ali zaviranje razvoja arhivske službe lahko spoznamo v sedanji arhivski zakonodaji Bosne in Hercegovine.

Obširen pregled društvene dejavnosti arhivskih delavcev je pripravil Jovan Popović (Beograd). V prispevku z naslovom Arhivske asocijacije - staleška udruženja i njihova uloga i značaj u arhivskoj djelatnosti u državama -ranije republikama sa prostora bivše SFRJ od 1945 do 2007 godine je v zgodovinskem pregledu in objavi tovrstne zakonodaje poudaril izredno pomembno vlogo povezovanja društev. To je pomembno za napredovanje in posodobljanje arhivske stroke, izboljšanje kolektivne in osebne kakovosti dela in življenja zaposlenih ter reševanje problemov društva in zaposlenih.

Jože Urbanija (Ljubljana) je pripravil referat z naslovom Subjektivna etična odgovornost pri zagotavljanju informacij. V prispevku so predstavljeni teoretični in praktični vidiki subjektivne etične odgovornosti pri zagotavljanju informacij. Vedno pomembnejša etična razsežnost bogati lik sodobnega arhivista.

Prispevek o uporabi arhivskega gradiva je pripravila Živana Heđbeli (Zagreb). Naslovom referata je Korisnici, arhivi, literatura, zagovor za istraživanje korisnika arhiva u Hrvatskoj – osam godina poslije. Avtorica je imela leta 1999 referat z naslovom Arhivi,

uporabniki, literatura: Zagovor za raziskovanje uporabnikov arhiva na Hrvaškem. Avtorica je v letu 2006 prosila državne arhive za podatke o delu čitalnic in pripravi gradiva za uporabnike. Sistematična raziskava uporabnikov arhivskega gradiva do danes ni bila narejena. Avtorica tudi sedaj zagovarja, da je potrebno preiskati potrebe o raziskovanju uporabnikov arhivov, dodaja pa še poziv: spoštovanje arhivske zakonodaje in etičnega kodeksa arhivistov.

Elizabeta Hriberšek Balkovec (Ljubljana) je v referatu Dokumentarno gradivo Zavoda za pokojninsko in invalidsko zavarovanje Slovenije opozorila na gradivo Zavoda. Zavod za pokojninsko in invalidsko zavarovanje Slovenije je ena od tistih institucij v slovenski državi, s katero se sreča večina prebivalcev naše države. Toda v primerjavi z mlado državo sta zgodovina in tradicija socialnega zavarovanja daljši. Zavod se tudi v zvezi s hrambo dokumentarnega gradiva čuti zavezanega za nadaljevanje tradicije predhodnikov, kajti glavni cilj/namen socialnega zavarovanja je vedno bil prispevati danes, da ne boš v nesreči in starosti ostal brez sredstev za preživljanje.

Darko Rubčić in Ivana Prgin (Zagreb) sta v referatu Vrednovanje stvaritelja javnog arhivskog gradiva prikazala vrednotenje ustvarjalcev javnega arhivskega gradiva. Prikazala sta tudi najpomembnejše procese vrednotenja, ki so zaznamovali njihovo arhivsko prakso. Predstavljata tudi različna načela in kriterije vrednotenja, ki so zaznamovali te procese. V referatu so prikazani kriteriji in metodologija novih načinov, katerih namen je kategorizacija ustvarjalcev javnega arhivskega gradiva, kot je predvideno v zakonodaji. S tem je utrjena zaščita arhivskega gradiva kot kulturne dobrine kot prednostna naloga.

Roki hranjenja dokumentarnega gradiva je naslov referata Žarka Štrumbala (Ljubljana). V njem je opozoril, da ne obstaja krovni zakon, ki bi urejal roke hrambe gradiva in natančno določal, kdo hrani gradivo trajno in kdo le za določeno obdobje. Prav tako je opozoril na pomanjkanje strokovnjakov pri odbiranju arhivskega gradiva iz dokumentarnega za predajo v arhiv.

Amira Šehovičin in Đzemila Čekić (Sarajevo) sta pripravili referat Lista kategorija registrature građe s rokovima čuvanja. V njem analizirata kategorije dokumentarnega gradiva z roki hranjenja in zakone, ki so pomembni za pravilno vodenje pisarniškega in arhivskega poslovanja.

Prispevek iz arhivske prakse in teorije z naslovom Zbirni inventari, tezaurusi i kazala – nova generacija obavijesnih pomagala je pripravila Katarina Horvat (Zagreb). V njem je ob primeru zbirnega inventarja upravnih občin skušala preusmeriti pozornost na problematiko izdelave tezavra in primernih kazal v arhivski stroki.

Ciril Gale (Ljubljana) v referatu Evropska unija in

zasebni neregistrirani arhivi opozarja, da se je z vstopom Slovenije v Evropsko unijo precej povečala nevarnost, da se bo slovenska kulturna dediščina "zlila" z večnacionalno evropsko. Nevarnost je še toliko večja zaradi sprejetih obveznosti. Velika nevarnost izvira tudi iz "majhnosti" našega naroda ter poskusov, da bi se čim bolj prilagodili evropskim standardom. Zato je še toliko pomembnejše, da bi se zavedeli pomembnosti slovenske kulture za obstoj naroda kot celote. Kolikor se tega ne bomo zavedali na vseh ravneh, bodo naši kulturni "proizvodi" vse bolj izginjali med "evropskimi" in čez nekaj desetletij se bodo morda nekateri posamezniki ukvarjali s kulturami majhnim narodov, ki so se vključili v Evropsko unijo.

Azem Kožar (Tuzla) je v referatu Osobnosti arhivskog fonda Bosne i Hercegovine predstavil stanje gradiva in ustvarjalce v arhivskih fondih v arhivih Bosne in Hercegovine. Predstavljeno je stanje po letu 1979, ko je bila prvič narejena rekapitulacija stanja arhivskega gradiva na podlagi neposrednega raziskovanja avtorja tega prispevka v sodelovanju z arhivskimi ustanovami. Avtor je predstavil dejstva, ki so vplivala na kvantiteto in kvaliteto arhivskih fondov in njihove številne posebnosti.

Isti a različiti je naslov referata Olivera Porubović-Vidovića (Beograd). V njem je primerjala čitalniške pravilnike državnih arhivov Srbije, Hrvaške, Slovenije, Makedonije, Rusije, Francije in Velike Britanije. S tem so pripravljene pogoji za pripravo osnutka standardnega pravilnika, ki bi najbolj ustrezal zahtevam varovanja arhivskega gradiva in uporabe le-tega.

Branka Doknić (Beograd) je v referatu Medusobne veze arhiva, biblioteka i muzeja poudarila, da so arhivi, muzeji in knjižnice institucije, ki skrbijo za kulturozgodovinsko identiteto države. Država je njihov ustanovitelj in vir finančnih sredstev. Tranzicija je prinesla spremembe pri delu teh institucij – manj je državne podpore in donacij, več je izobraževanja, menedžmenta in marketinga.

Leopold Mikec Avberšek (Maribor) je v prispevku Inventarizacija s programom INFOARH v korelaciji s katalogizacijo v sistemu COBISS predstavil možnosti za uporabo knjižničnega informacijskega programa za nekatere postopke dela v arhivih. Prvič je predstavil možnosti za povezavo arhivskega informacijskega sistema InfoArh v nastajanju s sistemom Cobiss. Opozarja tudi na nekatere terminološke rešitve in vprašanja, povezana z informatizacijo procesov v arhivih. Predstavljena sta zapis o arhivskem gradivu iz baze podatkov o arhivskem gradivu ARERIBA in zapis o istem gradivu, ki je bil kreiran v bazi podatkov o knjižničnem gradivu COBIB. Oba zapisa sta opremljena s povezavo z bazo podatkov COBIB in testno spletno stranjo ARERIBA – arhivska enotna računalniška informacijska baza podatkov.

InfoArh in popisovanje arhivskega gradiva: prak-

tične izkušnje je naslov prispevka Zdenke Semlič Rajh (Maribor). V njem navaja, da so strokovnjaki Pokrajinskega arhiva Maribor programsko orodje InfoArh testno preizkusili že v letu 2006. Od februarja istega leta register fondov in zbirk vodijo izključno s programskim orodjem InfoArh. Mejniki v strokovni obdelavi arhivskega gradiva pa predstavlja 1. 1. 2007, ko se je začela tudi strokovna obdelava arhivskega gradiva z omenjenim programskim orodjem. Avtorica ocenjuje programsko orodje InfoArh s stališča arhivista popisovalca, ki strokovno obdeluje in popisuje arhivsko gradivo uprave.

Suzana Felicijan Bratož je v prispevku *Prezem arhivskega gradiva plebiscitnega referendum o samostojnosti Republike Slovenije* predstavila priprave republiške volilne komisije na plebiscitni referendum o samostojnosti Republike Slovenije leta 1990 in potek prevzemanja arhivskega gradiva, ki je ob tem nastalo

pri republiški volilni komisiji v Ljubljani in občinskih volilnih komisijah na območju celotne države, v državni arhiv.

Na koncu zbornika je objavljena bolj ali manj obširna *Predstavitev avtorjev*, opremljena s portreti avtorjev.

Referate so delavci v Pokrajinskem arhivu Maribor oblikovali v publikacijo, natisnila pa jo je Koda Press Tiskarna Saje, Maribor.

Referati, objavljeni v šestem zborniku dopolnilnega izobraževanja s področja arhivistike, dokumentalistike in informatike v Radencih, pomenijo dragoceno pridobitev za slovensko arhivsko javnost, in to ne samo, ker omogočajo izmenjavo številnih teoretičnih izkušenj arhivske teorije, ampak predvsem, ker so avtorji predstavili bogate izkušnje arhivske prakse.

Leopold Mikec Avberšek

Tuji časopisi in revije

ARHIVSKI VJESNIK, 48/2005, str. 1–326, Zagreb 2005

Hrvaški državni arhiv je leta 2005 izdal osemindeset letnik arhivske strokovne revije Arhivski vjesnik. Vsebina je tudi tokrat razporejena v rubrike *Razprave in članki*, *Dogodki*, *Ocene in recenzije* ter *Prireditve*.

Referat z znanstvenega posvetovanja Standardizacija arhivske službe Republike Hrvaške z naslovom *Standardizacija službe, eden od osnovnih pogojev za učinkovito delovanje arhiva kot ustanove* je objavila Nela Kušanić iz Državnega arhiva v Sisku. V referatu opozarja na pomanjkanje standardov, ki bi omogočili organiziran razvoj in modernizacijo arhivskih ustanov. S problemom pomanjkanja standardov se je srečala, ko je želela ustvariti normalne razmere za delo Državnega arhiva v Sisku. Pokazalo se je, da je osnovni kriterij standardizacije in normiranja v arhivski stroki količina arhivskega gradiva v arhivu oziroma količina gradiva, ki nastaja na terenu. Od tega sta odvisna velikost skladišč (depojev), ki so potrebna in število arhivskih delavcev. Pri organiziranju arhivskih ustanov bi bilo potrebno misliti tudi na to, ali arhiv potrebuje tudi svojo strokovno knjižnico, službo za restavracijo in konservacijo ter mikrofilmanje. Prispevek končuje z opozorilom, da je celotno poslovanje arhivov na Hrvaškem precej neuskkljeno in kot primer navaja različne cene za storitve uporabnikom (na primer za kopiranje), saj so v razponu od simboličnih do vrtočevnih cen.

Druga verzija standarda ISSAR (CPF) – odnos do popisovanja ustvarjalcev in imetnikov gradiva je strokovni članek Silvije Babić, v katerem bralcem najprej predstavlja zgodovino nastanka in spremembe arhivističnega normiranja opisa ustvarjalca. V poglavju Namen normiranja zapisa se najprej sprašuje, kaj je pravzaprav osnovni namen take norme. Poudarja, da je tak zapis pomemben za povezovanje istovrstnega gradiva, ki je pri različnih ustvarjalcih, in to ne glede na to, ali je v arhivski ustanovi ali ne. Tak zapis je nujen tudi zaradi mednarodnega povezovanja baz podatkov. Druga verzija standarda se razlikuje od prve predvsem v razširitvi, delno tudi v spremembi koncepta ter elementih popisa. V Hrvaškem državnem arhivu že dalj časa načrtujejo informacijski program, ki bi sistemsko zajel vse osnovne evidence, ki jih arhivska služba potrebuje. Evidence službe za zaščito gradiva zunaj arhiva so zbrane v modulu z nazivom

Nadzor. Sestavljen je iz štirih elementov, in sicer: Normirani zapisi, Ustvarjalci, Imetniki in Poročila. Osnovni arhivski proizvod so po njenem informacije, zato je potrebno veliko skrb posvetiti prav zbiranju čim boljših informacij.

Leta 1999 je hrvaški sabor na novo ustanovil svojo zbirko dokumentarnega gradiva. Z ustanovitvijo so se ločili od službe Urada za splošne zadeve vlade in sabora. Po prvih parlamentarnih volitvah leta 1990 je namreč novi predsednik sabora želel, da bi saborski arhiv postal odprta komunikativna ustanova, v kateri bi "hranil" zgodovino sabora, zapisnike sej, sprejete zakone z vsemi amandmaji in druge dokumente, ki se nanašajo na sabor, to je zapisnike sej odborov, dokumentacijo (tako pisno kot vizualno) o delovanju predsednika in sabora, vse o obiskih tujih državnikov, parlamentarnih delegacij itd. Najprej je naredil povzetek stanja in ugotovitve so bile katastrofalne. Ni bilo osebe, ki bi bila zadolžena za arhiv. V dveh arhivskih prostorih so odlagali spise vseh organov, pisarniško poslovanje pa je vodil sekretariat za splošne zadeve izvršnega sveta sabora. Gradivo so odlagali na police brez kakršnega koli reda, ki je nastalo pri različnih ustvarjalcih (sabor, izvršni svet, protokol, volilna komisija itd.). Arhivske mape so bile le delno označene. Vodene niso bile nobene evidence o gradivu. Tako je bila prva naloga Hrvaškega državnega arhiva urediti to gradivo. Gradivo je bilo razvrščeno po ustvarjalcih, nato pa popisano in leta 1996 je bil preseljen arhiv vlade (in urada za splošne zadeve, državnega protokola, državne volilne komisije in nekaterih republiških svetov itd.) iz stavbe sabora v novo zbirko dokumentarnega gradiva urada za splošne zadeve vlade Republike Hrvaške. Nato so začeli urejati prostore za novi arhiv. Leta 1998 je bil arhiv preseljen v nove prostore, vendar ti še vedno niso taki, kakršne bi sodoben arhiv parlamenta moral imeti. Saborski arhiv naj bi bil prostor, v katerem bi poslanci in raziskovalci vsak hip lahko dobili hitre in zanesljive informacije. Posodobljen je bil sistem pisarniškega poslovanja. Strokovni prispevek *Kako je organiziran arhiv Hrvaškega sabora (1999–2004)* je objavila Marina Škalić. V nadaljevanju opisuje probleme, pred katerimi so se znašli strokovni delavci, ko so pripravljali navodila, kako organizirati tako sodoben arhiv. Narejeni so bili prvi pravilniki, ki so standardizirali poslovanje z dokumenti v zbirki dokumentarnega gradiva. Pred njimi je še uvedba celovitega in sodobnega sistema pisarniškega poslovanja hrvaškega sabora. To pa bo mogoče šele, ko bo pripravljen

poseben klasifikacijski načrt, ki bo temeljil na organizaciji poslovnih funkcij in dejavnosti parlamenta. Na koncu je objavljen sedanjí seznam gradiva z roki hrambe.

Matične knjige so prav gotovo izvrsten zgodovinski vir. Takega mnenja je tudi Vesna Čučić iz dubrovníške knjižnice, ki v svojem prispevku *Dubrovníške matične knjige – dragocen vir zgodovinskih raziskav* najprej na kratko opisuje zgodovino matičnih knjig v Evropi, potem pa še definira pojem matična knjiga. Iz matičnih knjig lahko črpamo podatke o demografskih gibanjih, zgodovini Cerkve, medicine in drugo. S tridentinskim koncilom se je katoliška cerkev obvezala, da bo vodila matične knjige krščanih, poročenih in umrlih. Čučićeva je ugotovila tudi, da je bil na podlagi matičnih knjig v Dubrovniku narejen prvi popis prebivalstva v Dubrovniku, in sicer leta 1673. Izvrsten zgodovinski vir je tudi vojni dnevnik župnika v Orašcu iz leta 1806, ki so ga našli med matičnimi knjigami.

V letih od leta 2000 do leta 2003 je Hrvaški državni arhiv prevzel osebni arhiv Milovana Gavazzija (1895–1992), etnologa in znanstvenika, ki je svoje poklicno življenje posvetil preučevanju tradicionalne kulture in dvigu etnologije na raven drugih humanističnih in družboslovnih znanosti. V sedmih desetletjih delovanja je vzgojil več generacij hrvaških etnologov ter napisal številne članke in nekaj knjig. Mario Stipančević je v prispevku *Korespondenca Milovana Gavazzija v Hrvaškem državnem arhivu* obdelal korespondenco, ki je le del obširnega osebnega fonda tega znanstvenika. Med 1.368 korespondenti (11.900 pisem oziroma odgovorov) je tudi nekaj slovenskih znanstvenikov, kot so Boris Kuhar, Angelos Baš, Ivan Grafenauer, Milko Matičetov, France Bezljaj in Fran Ilešič. Korespondenca priča o izjemni intelektualni, znanstveni in delovni sposobnosti Milovana Gavazzija.

Sledi prispevek *Standardni postopki pri obdelavi in zaščiti zbirke fotografij*, ki ga je napisala Deana Kovačec. Hrvaški državni arhiv hrani zavidanja vrednih 700.000 evidentiranih fotografij na različnih nosilcih. Urejujejo in popisujejo jih v skladu z evropskimi standardi. Pred desetimi leti so začeli tudi digitalizacijo te zbirke. Fotografija je zelo pomemben zgodovinski vir in ima vse lastnosti arhivskega gradiva, zato jo tudi urejajo in popisujejo po arhivskih predpisih. Ima pa fotografija posebnosti, ki jih klasično arhivsko gradivo nima in to pri svojem delu upoštevajo tudi hrvaški arhivisti. V prispevku so opisani tehnične lastnosti fotografije ter načini sprejemanja, urejanja, popisovanja in zaščite fotografjskih zbirka v Hrvaškem državnem arhivu.

V znanstvenem članku *Prispevek k diskusiji o istrski razmejitvi (Istarski razvod)* Dražen Vlahov dokazuje, da teza Milka Kosa in Josipa Bratulića, da je prepis listine v hrvaško-glagoljški pisavi o razmejitvi med istrskimi občinami ali komunami oziroma njihovimi fevdalnimi

gospodarji, ki so ga našli v Momjanu leta 1880 (izvirnik ni ohranjen; nastal je leta 1325) napisal neznani pisec. Dražen Vlahov je analiziral tako Istrski "razvod" kot tudi drugi znani primer prepisa imenovan Kršanski "razvod" in ugotovil, da je oba napisala ista oseba, in sicer Levac Križanić. V prispevku opisuje, kako je analiziral posamezne črke v listinah in ugotavljal, kako sta nastajala prepisa.

Diana Mikšić je za mednarodno znanstveno posvetovanje "Rusija pred prvo svetovno vojno, med njo in po njej v dokumentih ruskih in tujih arhivov", ki je bila v Moskvi septembra 2004, pripravila referat *Ruski vojni ujetniki v prvi svetovni vojni v gradivu Hrvaškega državnega arhiva*. Njihov arhiv ne hrani prav veliko tovrstnih dokumentov. Največ podatkov je v fondu predsedstva ter oddelka za notranje zadeve narodne vlade ter tudi v fondu družine Erdödy. V prispevku je opisanih nekaj okoliščin, ki so izzvale vojno. Sledi predstavitev delovanja službe za nadzor nad ujetniki. Našla je tudi nekaj dokumentov, ki prikazujejo življenje ruskih ujetnikov.

Paulina Radonić objavlja strokovni članek *Uporaba arhivskega gradiva v statutih mest (Split, Zadar, Trogir, Šibenik, Škeradin, Brač, Hvar, Korčula, Lastovo)*. Opredeljuje, kdaj je določeno gradivo nastalo za javne potrebe, kdaj za zasebne. V prvem delu je na podlagi "predpisov" v statutih posameznih mest natančno opisan način uporabe in hranjenja gradiva, ki je nastalo z delom komunalnih organov (to je javna uporaba), v drugem delu pa uporabo gradiva za zasebne namene zaradi vsakdanjih potreb ljudi (npr. razne pogodbe, oporoke ipd.). V posameznih statutih je točno predpisano, kako in kje je treba hraniti posamezne spise, notarske knjige in druge dokumente. Tako je na primer v statutu mesta Split iz leta 1321 natančno določeno, da mora biti prostor (kula), v katerem so shranjeni dokumenti o komuni, zaklenjen z dvema različnima ključavnicama. Prostor je bilo mogoče odpreti samo z dovoljenjem načelnika mesta. Predvidena je bila tudi inventarizacija gradiva, in sicer v treh primerkih: enega je dobil načelnik, drugega upravitelj mesta, tretjega pa je tajni svet dajal v hrambo komu, ki je bil pošten in zaupanja vreden človek.

Rubriko *Članki in razprave* zaključuje Anka Ranić s prispevkom *Izgradnja arhivske knjižnice*. O arhivskih knjižnicah je menda bolj malo napisano, čeprav so prav te knjižnice med najstarejšimi specialnimi knjižnicami (npr. knjižnica Hrvaškega državnega arhiva je nastala leta 1853). Mnoge arhivske knjižnice so nastajale spontano in postopoma. Iz priročne knjižnice, ki je nastala ob delu, se počasi razvijejo v pravo strokovno knjižnico. Pogosto nastajajo sicer precej stihjsko, z darili, izmenjavami, naključnim kupovanjem, prevzemom zasebnih fondov, manj pa z načrtnim kupovanjem literature, potrebne tako za arhivske delavce pri njihovem delu kot tudi uporabnike arhiv-

skega gradiva. V letih po razpadu Jugoslavije se je kot problem pokazalo tudi dejstvo, da so bile mnoge knjižnice ukinjene in je bilo njihovo gradivo ponujeno tudi arhivskim institucijam. Sodobna arhivska knjižnica mora imeti natančno opredeljeno katero literaturo bo zbirala – glede na znanstveno in strokovno področje, da bo lahko zadovoljila potrebe tako arhivistov kot uporabnikov. Omejitev nabave je nujno potrebna, saj nobena arhivska knjižnica nima toliko prostora, da bi lahko shranila prav vse, kar se tiska.

Za rubriko *Zgodovina institucij* sta pripravila prispevke Dubravka Kolić Mestno poglavarstvo Makarske (Imperiale Regia Superiorità) in Siniša Lajnert, Organizacija železnic v narodnoosvobodilni vojni (1941–1945).

Mestno poglavarstvo Makarske je bilo prvostopenjski upravno-sodni organ tako imenovane prve avstrijske uprave v Dalmaciji (1797–1806). Iz zbirke odlokov, razglasov, okrožnic in neposredno iz arhivskega gradiva so izbrani podatki o delovnem področju, funkcijah, organizaciji in administrativni organizaciji institucije. Avtorica najprej opisuje ustvarjalca, potem pa historiat ter vsebino fonda, ohranjenost in strukturo popisa. V prilogi je objavljen sumarni popis fonda HR DAZD 44: Mestno poglavarstvo Makarske.

Sledi študija o organizaciji železniškega prometa narodnoosvobodilne vojske med drugo svetovno vojno na Hrvaškem. Na začetku vojne je bila skrb za promet prepuščena posameznim partizanskim enotam ter vojnim in lokalnim oblastem v zaledju. Sredi decembra 1942 je bil za železničarske zadeve pri vrhovnem štabu Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije ustanovljen tehnični oddelek, glavni štab Hrvaške pa je imel organiziran prometni oddelek. Od 30. novembra 1944 pa so promet in vse prometne službe sodile v pristojnost poverjenštva za promet pri NKOJ-u. Vrhovno upravo je prevzelo poverjenštvo za promet ZAVNOH-a. Decembra 1944 je bil ustanovljen gospodarski svet NKOJ-a; član je bil tudi poverjenik za promet. Februarja 1945 je bil sprejet predpis "Organizacija pokrajinskih železničarskih direktij". V nadaljevanju so sistematično predstavljeni organizacija in delovanje teh direktij ter še delovanje prometnega oddelka pri glavnem štabu Hrvaške, prometnih odsekov vojnih oblasti korpusov NOV in POJ in poverjenštva za promet pokrajinskega protifašističnega sveta narodne osvoboditve Hrvaške (ZAVNOH). Vse proge, ki so jih uporabljale enote Narodnoosvobodilne vojske, so bile zelo nestalne; odvisne so bile od vojnih akcij oziroma zavzetja in nato izgube ozemlja. Ko so enote NOV zavzele določeno ozemlje so, če je bilo potrebno, železnice takoj popravili in jih uporabljali za svoje potrebe. V članku avtor kaže, kdaj in kje je imela NOV nadzor nad železniškim prometom. Za vse, ki se ukvarjajo z zgodovino železnic v Jugoslaviji

med drugo svetovno vojno, je to zelo koristen in poveden članek.

Hrvaški arhivisti so za rubriko *Dogodki* pripravili štirinajst poročil o konferencah, seminarjih, posvetih, arhivskih dneh, predavanjih in festivalih v zvezi z arhivsko stroko doma in na tujem. Iz poročil lahko izvemo, da so se številnih udeležili tudi slovenski arhivisti.

Drugega kongresa hrvaških zgodovinarjev, ki je potekal od 29. septembra do 3. oktobra 2004, se je udeležil Elvis Orbanic in napisal poročilo. V njem poudarja, da udeležba mladih zgodovinarjev prča o velikem zanimanju za zgodovino tudi med mladimi.

Poročilo s štirinajstega mednarodnega arhivskega dne v Mariboru 15. oktobra 2004, ki ga je organiziral Mednarodni inštitut arhivskih znanosti pri Univerzi v Mariboru (odslej pa bo ta inštitut deloval pri Državnem arhivu v Trstu, saj bo imel boljše možnosti za delo) je pripravil poročilo Martin Modrušan.

Zagrebsko arhivsko društvo je za svoj prvi "zagrebški arhivski dan" (24. novembra 2004) organiziralo mednarodno strokovno posvetovanje. Naslov teme je bil: Ali dajemo pravo informacijo, podteme pa: Arhivi in uporabniki skozi prizmo zakona o dostopu do informacij. Obširno poročilo je napisala Branka Molnar.

Osrednji laboratorij za konservacijo in restavracijo Hrvaškega državnega arhiva je leta 2004 praznoval častljivo obletnico – petdesetletnico. Dubravka Pili-pović v svojem poročilu navaja, da je ta laboratorij v petdesetih letih konserviral in restavriral 826.123 listov različnih vrst pisnih dokumentov, zvezanih je bilo 13.536 knjig in izdelanih 1900 zaščitnih škatel, 5578 posebnih fasciklov in 581 paspartu za posebno dragoceno gradivo. Čestitamo.

Ze šestič sta odsek za informacijske znanosti Pedagoške fakultete Univerze v Osijeku in ameriška ustanova School of Communication, Information and Library Studies Rutgers University organizirala tečaj in mednarodno konferenco s temo Knjižnice in digitalna doba (Libraries and digital age (LIDA)). Na letošnjem tečaju so obravnavali temo Kaj lahko ponudi digitalna knjižnica, česar klasična ne more. Poročilo o tem je napisala Vlatka Lemić.

Juraj Kukoč pa se je udeležil festivala "Vremeplov" 2005 v okviru festivala igranega filma v Pulju. Festival "Vremeplov" je namenjen predvajanju restavriranih filmov hrvaške filmske dediščine in fonda Hrvaške kinoteke. Na festivalu julija 2005 je bilo prikazanih pet filmov restavriranih leta 2004, in nato še (mimo koncepta festivala) film U gori raste zelen bor, ki je bil restavriran leta 2003. V drugih festivalskih programih je bilo prikazanih še nekaj drugih filmov restavriranih zadnja leta.

Naj omenim še dva dogodka v zvezi s filmom. Dnevo mediteranskega filma oktobra 2005 v Ca-

gliari-Carloforte v Italiji se je udeležil Mladen Burić, mednarodne konference z naslovom Vloga filma v turizmu v Vidmu v Italiji pa Daniel Rafaelić.

Druge konference NAPLE z naslovom Vloga nacionalnih knjižnic v nacionalni politiki oblikovanja družbe znanja in podnaslovom Digitalizacija kulturne dediščine in uvedba multikulturalnosti v knjižnicah oktobra 2005 v Supetru se je udeležila Vlatka Lemić. O tem je napisala zanimivo poročilo.

Oktober 2005 je Živana Heđbeli spremljala 22. posvetovanje Arhivskega društva Slovenije in Pokrajinskega arhiva Maribor in o njem napisala poročilo.

Hrvaški arhivisti so imeli svoj 2. kongres deset dni pozneje (25.–28. oktober 2005) v Dubrovniku. Iva Grdinić je v poročilu na osmih straneh sistematično predstavila referate, ki so jih pripravili domači in tuji referenti s temo Arhivi in javnost – izzivi sodobnega časa.

Vlatka Lemić si pripravila tudi poročila o 8. in 9. seminarju Arhivi, knjižnice, muzeji: možnosti za sodelovanje v sistemu globalne informacijske infrastrukture. Oba seminarja sta potekala v Poreču; prvi je bil novembra leta 2004, drugi pa novembra 2005.

Mednarodni program Courants du Monde 2005 in specializiran tečaj Arhivska teorija in praksa v Parizu, od 14. novembra – 3. decembra 2005 je naslov poročila Ivane Prgin, ki pravi, da je bil seminar uspešen, bil pa bi še uspešnejši, če bi trajal nekoliko dalje.

Sledi še rubrika *Ocene in recenzije*. Predstavljenih je šestnajst publikacij iz Hrvaške, Anglije, Nemčije, Italije, Slovenije, Kanade, Avstralije, Švedske, Amerike in Srbije.

V poglavju *Prevzemi arhivskega gradiva* pa lahko izvemo, da so v Hrvaškem državnem arhivu v letu 2005 prevzeli med drugim tudi arhiv urada predsednika Republike Hrvaške Franja Tuđmana, in sicer: Splošni arhiv (948 škatel), Vojni kabinet (92 škatel), Službo za stike z javnostjo (175 škatel), Zbirko fotografij (80.000 negativov, 30.000 pozitivov in 185 albumov), Urad predsednika Republike (349 škatel, od katerih je 251 prepisov škatel) in Poveljstvo narodne zaščite Neodvisne države Hrvaške (1 škatla negativov). Precej so pridobili tudi gradiva z odkupi in darili. Med njimi je največ arhivov društev, osebnih arhivov in zbirke fotografij, razglednic in podobnega gradiva. Tudi Hrvaški filmski arhiv se je v letu 2005 precej povečal tako z rednimi prevzemi kot tudi z odkupi in darili.

Vsi, ki iščejo podatke o tem, kaj je Hrvaški državni arhiv doslej izdal, lahko o tem preberemo na straneh od 319 do 324.

Darinka Drnovšek

DER ARCHIVAR, Mitteilungsblatt für deutsches Archivwesen, letnik 59, leto 2006, zvezki št. 1–4

Der Archivar, letnik 59, zvezek št. 1

Prvi zvezek začenja poročilo o poteku 65. južnonemškega arhivskega dne (3. in 4. junija 2005) v zgodovinski mestni hiši mesta Lindau ob Bodenskem jezeru. Najprej je objavljen otvoritveni nagovor predsednice zasedanja dr. Irmgard Christe Becker iz državnega arhiva Saarbrücken, v nadaljevanju pa so natisnjena štiri predavanja, ki so jih avtorji za objavo le nekoliko predelali. Mechthild Black-Veldtrup objavlja prispevek: Stari državni arhiv v novem deželnem arhivu Severnega Porenja-Vestfalije, (NRW), Robert Kretschmer o državnih arhivski upravi Baden-Württemberg v upravnih reformah, Manfred Waßner o Badenwürttemberskem okrožnem arhivu in reformah pri upravnih strukturah ter Thomas Wolf o novih razmerjih oziroma odnosih med deželnim arhivom in občinskimi arhivi v NRW. Na koncu je objavljen tudi pogovor okrog mize na koncu zasedanja. Poročilo sledi prispevek Uda Schäferja z naslovom Arhivsko gradivo kot premična kulturna dediščina. V njem predstavlja cilje reforme zakona o varovanju kulturne dediščine s stališča arhivske uprave zveze in dežel. Nadalje sledi še eno poročilo, in sicer Roberta Kretschmarja, o nemškem arhivskem zborovanju (od 27. do 30. septembra 2005 v Stuttgartu). V prijetnem zgodnjejesenskem vremenu se je tu zbralo nekaj manj kot 800 udeležencev, ki jih je med drugim povezovala glavna tema zborovanja Nemška arhivistika in nacionalsocializem. Na kratko predstavlja prireditve pred otvoritvijo, otvoritev, skupno delovno zasedanje in naštevajo sekcije, prireditve strokovnih skupin in delovne skupine. Objavljena so tudi poročila o sejah (zasedanjih) vseh šestih sekcij na tem zborovanju ter pogovori na okrogli mizi. O sekciji 1 (obravnavala je nacionalsocialistično arhivistiko) poroča Annkristin Schlichte, o sekciji 2 (udeleženci so govorili o izropanih, zaseženih in zmanipuliranih arhivih) poroča Ullrich Hanke, o sekciji 3 (obravnavala je nemško arhivsko politiko na zasedenih območjih v tujini) Pauline Puppel, o sekciji 4 (državni arhivi v nacionalsocializmu) Nicola Wurthmann, o sekciji 5 (občinski arhivi v nacionalsocializmu) Johannes Rosenplänter ter o sekciji 6 (kontinuiteta in presejanje preteklosti po letu 1945) pa Andreas Peter. Zapis pogovorov na okrogli mizi je zapisal Kai Naumann. V nadaljevanju so objavljena še poročila delovnih zasedanj vseh osmih strokovnih skupin ter delovnih skupin na 75. nemškem arhivskem zborovanju.

V okviru rubrike **Arhivska teorija in praksa** je objavljenih več krajših prispevkov, ki nas seznanjajo z *arhivi in arhivskim gradivom* (Dr. Uwe Schapper je novi direktor deželnega arhiva Berlin, Izročitev mestnega

arhiva zračnih posnetkov državnemu arhivu Hamburg, Mestni arhiv Saarbrücken 1999 do 2004 – vmesno stanje, Ustanovitev arhiva skupnosti v Leibnizu, Nemški dnevniški arhiv hrani zapisano življenje – dragocena zakladnica za znanstvenike in novinarje), z *arhiviranjem, vrednotenjem in obdelavo gradiva* (projekt: stvarni inventar po virih o sovjetski demontaži objektov na območju, ki ga je zasedla in v Berlinu ter Obdelava zapuščine Walterja Kraulanda (1912–1988) v univerzitetnem arhivu univerze v Berlinu), *z arhivsko tehniko* (2. september 2005 – dan ohranitve gradiva pri deželnem arhivu Berlin). V podrubriki *elektronska obdelava podatkov in novi mediji* ni objavljenega nobenega prispevka, samo napotilo na drug prispevek, v okviru podrubrike *uporaba, s stiki z javnostjo in raziskovanje* pa lahko preberemo prispevka: Anketa uporabnikov v thürinškem državnem arhivu Rudolstadt ter Prvi razpis za hesensko arhivsko nagrado. V okviru podrubrike *dodatno izobraževanje in stanovsko-poklicne zadeve* je poročilo s sejma Archivistica, ki je bil v sklopu arhivskega zborovanja v Stuttgartu, ter 55. tečaja z naslovom Medijske kompetence za arhivarje s področja gospodarstva v Heidelbergu. Sledi podrubrika *delo strokovnih zvez, odborov in zasedanj*; njihova poročila tudi zaokrožajo to rubriko (39. renski arhivski dan, 13. saški arhivski dan/2. saško-češko arhivsko srečanje 2005 v Stollbergu, deželni arhivski dan v Magdenburgu, 2. poletni pogovor v mestu Detmolder, 4. seja delovne skupine gospodarskih arhivov bavarske v centru Allianz, 19. arhivska pedagoška konferenca v Berlinu in 2. strokovno zasedanje "Arhivi od znotraj").

Sledi rubrika **Tuja poročila**. V njej lahko preberemo sedem prispevkov; vsi zadevajo mednarodno področje: Arhivi in sorodstvo (o drugi mednarodni konferenci o zgodovini spisov in arhivov v Amsterdamu), Židovska arhivistika oziroma kolokvij ob 100. obletnici ustanovitve skupnega arhiva nemških Židov, Informacije o obdelavi in digitalizaciji na internetu, Mednarodna konferenca o ohranitvi digitalnih zapisov v Göttingenu, Nemčija kot dežela v razvoju (o delavnici v Berlinu in obravnavi problemov konservacije in restavracije avdiovizualnih virov), Heraldika v Sankt Peterburgu oziroma poročilo o 14. mednarodnem heraldičnem kolokvijju ter Razstava heidelberškega mestnega arhiva na Kitajskem.

Na naslednjih straneh časopisa je v okviru rubrike **Poročilo o literaturi** predstavljenih oziroma ocenjenih 26 novih knjig in zvezkov periodike. Sledi rubrika **Osebna obvestila**; v okviru te so objavljene spremembe imenovanj, premestitve, nastavitve ter upokojitve arhivskih delavcev v arhivih zveze in dežel Nemčije ter počastitve rojstnih dnevo zaposlenih v arhivih; sledita nekrologa, in sicer v počastitev Wolfganga Egerja (25. 10. 1928 – 17. 7. 2005), nekdanjega direktorja centralnega arhiva evangeličanske cerkve v Pfalzu ter v počastitev gospe Hilde Thummerer (24. 7. 1928 – 29.

8. 2005) nekdanje vodje arhiva škofije v Augsburgu. V rubriki **Kratke informacije, razno** so objavljena krajša obvestila ter pregled prireditev od oktobra 2005 do januarja 2007. S sporočilom Zveze nemških arhivark in arhivarjev, novoletnim pismom predsednika zveze nemških arhivark in arhivarjev ter informacijami o dnevu arhivov v letu 2006 se konča prvi zvezek.

Der Archivar, letnik 59, zvezek št. 2

Zvezek začena prispevek, ki ga je napisal Edgar Büttner, z naslovom Osebni podatki vojaške provenience v zveznem arhivu. V prispevku predstavlja predzgodovino in porazdelitev osebnih podatkov, zbranih v nekdanji weimarski republiki in nemški armadi, ki so se ohranili po koncu druge svetovne vojne na območju Zvezne republike in so bili sprva preneseni v Dortmund, potem pa v tako imenovani arhiv osebnih stanj (podatkov) dežele Severno Porenje Vestfalija v Aachnu. Potem opisuje porazdelitev teh podatkov, predstavlja pričakovanja uporabnikov, kakšna je vrednost teh virov in perspektive. Naslednji prispevek, avtor je Andreas Kunz, opisuje dokumente centralne službe deželnopravosodne uprave pri pojasnjevanju nacionalsocialističnih zločinov v Ludwigsburgu in predstavlja gradivo, možnosti za izkoriščanje, izjemne možnosti za raziskovanja, vrednotenje in obdelavo, uporabo ter zgodovinsko politično izobraževalno delo s šolami. V nadaljevanju Jürgen Rainer Wolf piše o saškem državnem arhivu, novem oblikovanju arhivske vede, kar zadeva državo, na Saškem. Začenja z opisom začetnega položaja, (40 let Nemške demokratične republike), predstavlja notranje in zunanje problemske analize, številke in dejstva, strokovne naloge in zaznavanje javnosti ter končuje z opisom strukturnih sprememb. Werner Moritz piše o položaju arhivov univerz v "starih zveznih deželah", o njihovih pravnih podlagah, osnovni opremini in predstavi arhivov o sebi, o prevzemanju gradiva in oblikovanju popisov, strukturi in ohranjanju gradiva ter obdelavi in izkoriščanju. Sledi prispevek Jürgena Bacie in Dorothee Leidig o stankarskih arhivih, o dramatično slabših razmerah v le-teh, navajata konkretne primere in jih delita na skupine. Posebej opisujeta arhiv za alternativno gradivo (afas) in njihovo zbrano gradivo, finančne in kadrovske razmere in na koncu skleneta, da so svobodni arhivi pomembnejši kot kdaj koli prej. Sabine Richter v prispevku primerja formalno katalogiziranje v bibliotekah s popisi v arhivih za skupno ponudbo podatkov obeh. Najprej predstavlja kulturno dediščino in njen bibliografski oziroma arhivski popis, standarde popisovanja dokumentov, bibliotečne in arhivske elemente popisov, primerja popisne elemente obeh panog in na koncu ugotovlja, da prihaja do skupne ponudbe podatkov

bibliotek in arhivov. Matthias Weber s prispevkom oziroma arhivskim poročilom Nizozemske v letih 1995–2005 končuje rubriko prispevkov v tem zvezku.

V okviru rubrike **Arhivska teorija in praksa** so na temo *O arhivih in njihovem gradivu* objavljeni prispevki o zamenjavi v vodstvu deželnega arhiva Baden-Württemberg: dr. Robert Kretzschmar je novi predsednik; objavljeni so tudi prispevki o otvoritvi tehničnega centra deželnega arhiva Severno Porenje Vestfalija v Münster-Coerde ter o arhivu v muzeju industrije in filma v kraju Wolfen. V okviru teme *Arhiviranje, vrednotenje in obdelava gradiva* je predstavljena standardizacija pisnega gradiva uprave; govor je tudi o izdanem inventarju spisov državnega kameralnega sodišča v glavnem državnem arhivu Stuttgart, v okviru teme *Elektronska obdelava podatkov in novi mediji* pa online popis pfalskih in porensko hesenskih cerkvenih knjig. Tema *dodatno izobraževanje in stanovsko-politične zadeve* prinaša poročilo o seminarju "Moderna arhivistika", na Univerzi v Münstru v zimskem semestru 2005/06. S poročili o delu različnih strokovnih zvez, odborov in zasedanj (javna delovna seja projekta Nestor – kompetenčna mreža dolgoročnega arhiviranja v zveznem arhivu v Koblenzu, Kolokvij "10 let inštituta za ohranitev bibliotečnega in arhivskega gradiva" v Ludwigsburgu ter 51. seja delovne skupine okrožnih arhivov v kraju Esslingen) se ta rubrika konča.

Zvezek nadaljuje rubrika **Tuja poročila**, v kateri so objavljena tri poročila, povezana z mednarodno dejavnostjo. Prvo poročilo o predaji (prevzemu) arhiva severnonemške misijske družbe v državni arhiv Bremen, drugo o zasedanju arhivarjev cerkvenih arhivov v Aachnu, tretje pa o arhivu nemškega zgodovinskega inštituta v Rimu. Sledi poročilo iz Velike Britanije o delovnem obisku v nacionalnem arhivu Kew in njegovem programu A2A.

Poročilo o literaturi tokrat prinaša predstavitev in ocene enaintridesetih knjižnih del. Kot navadno sledijo v okviru rubrike **Osebnostna obvestila** sporočila o spremembah imenovanj, premestitve, odhodi arhivskih delavcev v zveznih arhivih, arhivih dežel ter mest, cerkvenih in gospodarskih arhivih, arhivih univerz in visokih šol ter znanstvenih organizacij, pa tudi seznanitev s počastitvami rojstnih dnevi arhivskih delavcev. Rubrika se končuje z nekrologoma v spomin Wolfganga Hassla (12. 4. 1935–2. 2. 2006), dolgoletnega arhivskega delavca v deželnem glavnem arhivu Sachsen ter Walterja Vogla (7. 3. 1909–20. 12. 2005), nestorja arhivarjev zveznih arhivov. Z rubriko **Kratke informacije, razno** se prispevki drugega zvezka končujejo. Najprej je objavljen prispevek o odlični delavki v nemški arhivski in dokumentacijski stroki Marianne Englert, ki praznuje 80. rojstni dan, sledijo program prireditve od januarja 2006 do januarja 2007, objava zakonskih določil in upravnih predpisov za državne arhive in arhivsko varstvo v Nem-

čiji, sporočila zveze nemških arhivark in arhivarjev o aktualnih informacijah ter objava slavnostnega nagovora Roberta Kretzschmarja ob podelitvi hesenske arhivske nagrade 17. novembra 2005 v nekdanji sinagogi v mestu Pfunstadt.

Der Archivar, letnik 59, zvezek št. 3

Tretji zvezek tega letnika začenja Robert Kretzschmar s kratkim prispevkom, posvečenim dr. Petru Dohmsu, ki je bil 16 let urednik časopisa *Der Archivar*, z mesecem majem 2006 pa se je upokojil. Sledi prispevek, ki nam predstavlja arhive v Essnu. Klaus Wisotzky opisuje mestni arhiv Essen, Sigrid Schneider skladišče za radovedneže: fotoarhiv muzeja v Essnu, Brigit Hartings in Michael Zimmermann arhiv zgodovinarja dr. Ernesta Schmidta, Rene Grohnert nemški muzej plakatov Essen (DPM), ki se s svojo zbirko 340.000 plakatov uvršča med največje plakatne zbirke v Evropi, Ursula R. Kanther predstavlja škofijski arhiv Essen, Ralf Stremmel pa zgodovinski arhiv Krupp, ki obstaja že sto let in je najstarejši nemški gospodarski arhiv, v katerem je shranjeno tako gradivo družine Krupp kakor tudi gradivo podjetij te družine. Hans-Werner Langbrandtner predstavlja arhiv gradu Hugenpoet, ki je eden pomembnejših plemiških arhivov, Klaus Wisotzky, ki je začel, je tudi zaokrožil ta sklop predstavitev arhivov v Essnu, in sicer s predstavitev zbirke zgodovinskih društev in iniciativ v Essnu. Sledi prispevek avtorice Angelike Menne-Haritz o e-vladi in elektronskih zapisih. To je predelano besedilo predavanja, ki ga je predstavila na forumu DLM (od 5. do 7. oktobra 2005 v Budimpešti). V nadaljevanju lahko preberemo prispevek z naslovom Cilji in struktura zahtevnega programa kulturnega izročila. Po kratki predstavitvi odbora za znanstvene bibliotečne in informacijske sisteme in njihovih pododborov – mednje sodi tudi pododbor za "kulturno izročilo" – so predstavljeni okvirni pogoji, cilji v programu, struktura programa in katalog mogočih ukrepov, ki jih priporoča odbor za znanstvene bibliotečne in informacijske sisteme. Prispevek Thomasa Müllerja in Angele Ullmann predstavlja novo ureditev in sodelovanje na področju poslovanja in izločanja spisov uprave pri zvezni nemški upravi, Peter Csendes pa avstrijsko arhivistiko v zadnjem desetletju.

Rubrika **Arhivska teorija in praksa** najprej prinaša prispevke o arhivih in arhivskem gradivu. Seznanja nas z odprtjem gradiva "würzburške sinode" v zgodovinskem arhivu nadškofije v Kölnu ter gradivom, ki je nastalo v zvezi s svetovnim dnevom mladih (od 15. do 22. avgusta 2005 v Kölnu) v povezavi z obiskom papeža Benedikta XVI. Podrubrika *Arhiviranje, vrednotenje in obdelava gradiva* prinaša prispevek, ki govori o zapuščinah v bibliotekah, konkretno o odprtju zapuščine Kuczynski v centralni in deželni biblioteki v

Berlinu, *Arhivska tehnika* o konservaciji in restavraciji kulturne dediščine v deželni arhivu Baden Württemberg, *Elektronska obdelava podatkov in novi mediji* pa o digitalizaciji kulturne dediščine v okviru Europe, akcijski načrt in iniciative i2010, o pilotske projektu v okviru digitalizacije in dolgoročnega arhiviranja načrtov velikih dimenzij v mestnem arhivu Mainz ter o digitalizaciji analognih pripomočkov za uporabo in slik v državnem arhivu Basla. Rubrika *Uporaba, stiki z javnostjo in raziskovanje* prinaša dva prispevka o razstavah: "450 let württemberske samostanske šole – samostanski red vojvoda Christoph a iz leta 1556" v glavnem državnem arhivu v Stuttgart ter o razstavi saškega državnega arhiva o avtomobilih iz dežele Saške. Rubrika *Arhivska teorija in praksa* se končuje s poročiloma o delu *strokovnih zvez, odborov in zasedanj* (zamenjava v vodstvu delovne skupine poreskopfalških in posarskih komunalnih arhivov ter 62. strokovno zasedanje poreskopfalških in posarskih arhivarjev in arhivarjev v Saarbrücknu).

Rubrika **Tuja poročila** tokrat prinaša poročila z mednarodnega področja, in sicer o razstavi, ki predstavlja nemško-francoske odnose v luči nemških šolskih atlasov ter o vrnitvi cehovske knjige krojačev iz mesta St. Goar (1649) v Nemčijo, ki je bila v zasebni lasti v Ameriki. Predstavitve oziroma ocene knjig in serijskih publikacij v rubriki **Poročilo o literaturi** tokrat obravnavajo 23 del. Rubrika **Osebnost obvestila** navaja imenovanja, premestitve arhivskih delavcev v arhivih zveze in nemških dežel ter mestnih, cerkvenih in drugih arhivih ter rojstne dneve in nekrologa umrlemu namestniku vodje generalnega deželnega arhiva v Karlsruheju g. Gerhardu Kallerju (8. 5. 1929–31. 1. 2006) in direktorju državnega arhiva v Münstru v pokoju dr. Wolfgangu Leeschu (7. 6. 1913–9. 3. 2006), sledi rubrika **Kratke informacije, razno**. V tej rubriki izvemo za spremenjene naslove in telefonske številke nekaterih arhivov in se seznanimo s pregledom prireditev od januarja 2006 do januarja 2007 ter informacijami zveze nemških arhivarjev in arhivarjev ter aktualnimi sporočili predsedstva.

Der Archivar, letnik 59, zvezek št. 4

Prvi prispevek, objavljen v tem zvezku, so napisali avtorji Ulrich Nieß, Michael Wettengel in Robert Zink, govori pa o digitalizaciji arhivskega gradiva zbirk. Razmišljanje v prispevku temelji na obsežnih izkušnjah v mestnih arhivih Mannheim in Ulm. Avtorji v prispevku posredujejo priporočila zvezne konference občinskih arhivov in predstavljajo, kakšne naj bi bile priprave na projekte digitalizacije, kakšni so organizacijski koncepti, tehnični aspekti ter predstavitve in raba. Naslednji prispevek sta napisala Ulrich Fischer in Wilfried Reinighaus, pišeta pa o predhodni študiji retrokonverzije arhivskih pripomočkov, in si-

cer predstavljata pomembne dosežke projekta. Začnata pri začetnem položaju v letu 1997, predstavljata potek projekta, kriterije za izbiro posebno raziskovalno relevantnih pripomočkov za retrokonverzijo, delovni potek, tehnične cilje, stroške za postopek ter skleneta s primerjavo konverzije pripomočkov v Nemčiji z mednarodnim področjem. Predlogi za vrednotenje gradiva uradov predsednika okrožnega sveta v deželi Baden-Württemberg v zaprtem forumu interner je naslov prispevka Andreasa Zekorna. Prispevek je bil že predstavljen na 75. nemškem zborovanju v Stuttgartu v okviru strokovne skupine 2, opisan pa je projekt, pri katerem sodelujejo okrožni arhivi z državno arhivsko upravo v Baden-Württembergu pri izdelavi valorizacijskega modela oziroma modela arhiviranja v okviru vertikalne in horizontalne valorizacije. Najprej predstavlja osnove za orientacijo pri uradu in njegovem poslovanju, valorizacijske tabele z navedbo rubrik, praktične izvedbe valorizacije, objavo rezultatov na internetu, cilje in meje, objave valorizacijskih predlogov v omejenem valorizacijskem forumu ter končuje z navedbo izkušenj pri ravnanju z valorizacijskimi predlogi. Birgit Schneider-Bönniger v nadaljevanju piše o arhivsko-didaktičnem modelu v mestnem arhivu Wulfsburg, Peter Müller in Elke Koch pa o arhivski pedagogiki brez arhivskih pedagogov. Opisujeta nove poti kulturnega izobraževanja mladine v državnem arhivu v Ludwigsburgu.

Rubrika **Arhivska teorija in praksa** najprej prinaša prispevke o arhivih in arhivskem gradivu. Seznanja nas z nemškim plemiškim arhivom (zgodovina, gradivo, naloge), arhivskimi pedagogi v deželni arhivu NRW državnega arhiva v Münstru, poroča, da je na internetu dostopno gradivo inštituta za mestno zgodovino Frankfurta na Maini, o zamenjavi v vodstvu glavnega državnega arhiva v Stuttgartu, o koncu "arhivske dobe" profesorja Reimerja Witta ter o razširitvi (dozidavi) arhiva škofije v Passauu. V okviru podrubrike *Elektronska obdelava podatkov in novih medijev* lahko izvemo o digitalizaciji v deželni arhivu Severnega Porenja Vestfalije, o dosežkih projekta nestor – Kompetenčna mreža dolgotrajnega arhiviranja – s stališča arhivov ter o tem, da so grbi Schlezwig-Holsteina sedaj dostopni na internetu. Podrubrika *Uporaba, stiki z javnostjo in raziskovanje* prinaša tri prispevke, in sicer o dnevu zgodovine v pokrajini Schwarzwald-Baar-Heuberg, o razstavi "Žoga je okrogla" ter o 200 letih svobode veroizpovedi v Württembergu, *Dodatno izobraževanje in stanovsko-politične zadeve* prinaša prispevek o bibliotecnem in arhivskem menedžmentu, s prispevki oziroma *Poročilo o delu strokovnih zvez, odborov in zasedanj* pa se končuje rubrika *Arhivska teorija in praksa*. Poročajo o zasedanju (v februarju 2006 v Berlinu) z osrednjo temo *Zgodovina na mreži – arhivi na mreži*, o 7. konferenci za arhivsko pedagogiko, na kateri so govorili o pro-

jektnem delu, arhivski pedagogiki in izobraževalnih reformah 2004, o zasedanju delovne skupine, ki se ukvarja z arhiviranjem dokumentov digitalnih sistemov, ki je potekalo marca 2006 v Düsseldorfu, o 58. vestfalskem arhivskem dnevu 2006 v Bad Oeynhausnu, o 7. delovnem zasedanju združenja arhivark in arhivarjev schleswig-holsteinskih občinskih arhivov, o 14. arhivskem dnevu Allgäuer v mestu Kaufbeuren, o 44. delovnem zasedanju delovne skupnosti arhivarjev spodnjesaških občinskih arhivov v Wolfsburgu, o 52. seji delovne skupnosti okrožnih arhivov Baden-Württemberg, o zgodovinski znanosti in arhivih na poti k e-zgodovini, o 10. letnem srečanju AGOA (delovne skupnosti redovnih arhivov) v Erfurtu, o zasedanju predstavnikov mestnih arhivov na temo arhivsko-pedagoškega dela, o letnem zasedanju odbora za ohranjanje gradiva v Dessau, o 29. hesenskem arhivskem dnevu v Limburgu, o 20. arhivsko pedagoški konferenci v Bremnu ter o podpiranju in sponzoriranju arhivov.

Rubrika **Tuja poročila** tokrat prinaša poročilo z mednarodnega področja ("Stage Technique International d'Archives" se spreminja) ter poročilo z avstrijskega področja (4. avstrijsko zasedanje redovnih arhivov 2006).

V **Poročilu o literaturi** se lahko seznanimo z izdajo 21 novih del, in del, ki so izšla znova. V rubriki **Osebna obvestila** se seznanimo z imenovanji, premitivami in odhodi arhivskih delavcev v arhivih zveze in nemških dežel in raznih drugih arhivih ter s praznovanji rojstnih dnevov pomembnih arhivskih delavcev. Rubrika se končuje z nekrologoma, posvečenima arhivarju Johannesu Piotrowskemu (19. 8. 1912–10. 9. 2005) ter Ingelore Buchholz (26. 10. 1936–21. 7. 2006), ki je bila dolga leta vodja mestnega arhiva Magdeburg. Zadnja rubrika, t. i. **Kratke informacije, razno** nas kot po navadi seznanja z novimi naslovi in telefonskimi številkami ter pregledom prireditev od marca 2006 do decembra 2007. Zvezek končujejo objava zakonskih določil in upravnih predpisov za državne arhive in arhivsko gradivo v Zvezni republiki Nemčiji ter sporočila Zveze društev nemških arhivark in arhivarjev, med katerimi je objavljen zapisnik občnega zbora zveze, ki je bil 27. septembra 2006 v Essnu.

Sonja Anžič

Razstave

Sonja Jazbec, Od pergamenta do e-zapisa, razstava ob 50. letnici delovanja Zgodovinskega arhiva Celje (13. december 2006 – 31. maj 2007), Zgodovinski arhiv Celje.

Arhivska dejavnost v mestu ob Savinji ima daljšo tradicijo kot Zgodovinski arhiv Celje. Kot začetek arhivske dejavnosti v mestu velja leto 1882, ko so v Celju ustanovili Muzejsko društvo, v okviru katerega je začel delovati Mestni muzej. Ta je zbral prve zametke gradiva bodočega arhiva. Kljub njegovemu trudu je druga svetovna vojna že tako načetemu arhivskemu gradivu povzročila še dodatno škodo, veliko pa je dodala katastrofalna poplava leta 1954. Največ zaslug za takratno reševanje poplavljenega gradiva je imel gimnazijski profesor Janko Orožen, zato ni naključje, da je bil dve leti kasneje imenovan za prvega upravnika celjskega arhiva. Tega je celjski Okrajni ljudski odbor ustanovil 13. decembra 1956. Petdesetletnico dela je v razstavi predstavila arhivistka Sonja Jazbec.

Avtorica je sprehod skozi čas obstoja arhiva priprala v obliki predstavitev petih obdobj, ki jih je s svojim delom zaznamovalo pet dosedanjih upraviteljev ali direktorjev. Vsa peterica se je poleg ostalega najbolj ukvarjala s prostorsko problematiko. Za časa prvega, Janka Orožna, je arhiv šele jeseni leta 1961 dobil svoje prve prostore v stari stavbi na Vodnikovih ulici, dve leti kasneje pa "začasne" prostore v pritličju Protasijevega dvorca, v katerih pa je ostal skoraj štiri-deset let.

Leta 1966 je bil za vršilca dolžnosti ravnatelja imenovan direktor Anton Kolšek (1966–1980). Z novim republiškim zakonom se je delovanje zavoda razširilo na enajst občin, leto kasneje pa so se priključile še tri zasavske občine. Z novim zakonom je mestni arhiv postal regijski, financirale pa so ga občine, ki jih je pokrival. Občine denarja za financiranje niso imele in tako se je arhiv znašel v veliki finančni stiski. Dodatno skrb je povzročalo pomanjkanje kadrov in prostora, za katerega se je pojavljalo več bolj ali manj resnih rešitev. Najprej je bilo obljubljen, da bo za rešitev svoje prostorske stiske dobil prizidek, potem se je pojavil nov predlog - tedanje skladišče Obnove z dvoriščem na Muzejskem trgu - naslednja rešitev je bila preselitev v Joštov mlin in leta 1979 še namestitve arhiva v Spodnji grad. Žal nobena od teh ni bila tista prava.

Novi ravnatelj Franc Sedmak (1980–1988), ki se je najbolj zavzemal za novogradnjo, je leta 1981 s tričlansko delegacijo odpotoval na strokovni ogled ne-

katerih nemških arhivov, kjer so spoznali rešitve, uporabljane pri arhivskih novogradnjah v takratni ZR Nemčiji. Vendar tudi sanje o novogradnji niso postale realnost.

Osemdeseta leta so prinesla intenzivnejše delo arhiva na področjih, ki so zaradi velikih prevzemov do tedaj bila potisnjena na stran. Pogosti so postali stiki z ustvarjalci, ob 25-letnici je arhiv pripravil svojo prvo lastno razstavo in katalog, ki velja za prvo natisnjeno publikacijo arhiva. Leta 1985 je predstavil svoj prvi vodnik po fondih in zbirkah, dve leti kasneje pa je arhiv izdal prvi inventar.

Leto 1988 je bilo v marsičem prelomno. Dotedanji ravnatelj se je upokojil in vodenje arhiva, sprva kot v. d. ravnatelja, je prevzel Rudolf Koželj (1988–2001). V njegovem času je bilo ogromno narejenega pri strokovni obdelavi arhivskih fondov, večjo pozornost so namenili tudi znanstveno raziskovalnemu delu in podiplomskemu študiju.

Prostorski problematiki pa ni bilo videti konca. Leta 1993 je arhiv pridobil prostore v zapuščeni osnovni šoli v Mrzlavi vasi pri Brežicah in s tem omogočil prevzem večje količine arhivskega gradiva v Posavju. Ravnatelj Koželj je v 90-ih letih ponovno predlagal gradnjo prizidka k že obstoječi stavbi, vendar pa se je spet zataknilo pri spremembi zazidalnega načrta. Ker vztrajanje na prizidku ni prineslo uspeha, je za rešitev prostorske problematike arhiva prišla v poštev le zgradba nekdanjega skladišča podjetja Tkanine. Stavbo si je ogledal tudi tedanji slovenski minister za kulturo Jožef Školč. Leta 1998 je Mestna občina Celje naročila predhodno študijo o možnost vselitve ZAC v skladišče Tkanine in novembra 1999 je bila sklenjena pogodba o odkupu zgradbe. V letu 2000 se je tako po izdelanem projektu za adaptacijo začela prenova trgovskega skladišča za potrebe arhivske dejavnosti, ki je bila končana poleti leta 2001. Skupaj z novim direktorjem mag. Bojanom Cvelfarjem (2001), ki je julija istega leta prevzel direktorsko mesto, je prišla tudi tako težko pričakovana selitev opreme in gradiva iz povsem neprimernih prostorov na Trgu Celjskih knezov na novo lokacijo.

Avtorica poleg petih sklopov, posvečenih petim direktorjem in tistemu, kar je dalo pečat delu arhivu v njihovih obdobjih, posebej predstavi tudi nekatere pomembne dejavnosti arhiva v preteklosti in sedanjosti. S fotografijami, dokumenti in predmeti nam prikaže raziskovalno in publicistično dejavnost arhiva, njegovo mednarodno sodelovanje, stike z ostalimi slovenskimi arhivi, delo s strankami in pedagoško dejavnost. S selitvijo je arhiv namreč pridobil dovolj

skladiščnih in delovnih prostorov kot tudi primerne delovne pogoje za zaposlene in obiskovalce. Veliko je bilo storjenega tudi pri tehnični opremlitvi arhivskega gradiva. Danes arhiv hrani okoli 6200 t.m. arhivskega gradiva. Letno ga prevzema približno 500 t.m., veliko pozornost pa posveča sodelovanju z ustvarjalci arhivskega gradiva. Za delavce, ki delajo z dokumentarnim gradivom, prireja seminarje in opravlja preizkuse strokovne usposobljenosti. Zadnjih pet let se intenzivno posveča pedagoški dejavnosti. Njegovi najpogostejši obiskovalci so šolske skupine, za katere ima

pripravljene različne dejavnosti. Vsako leto pripravi eno do dve odmevni razstavi s katalogom. Že vrsto let evidentira arhivsko gradivo v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu. Svojo dejavnost opravlja na območju 14 upravnih enot in lahko se pohvali, da je eden izmed najuspešnejših arhivov v državi. Za to uspešnost imajo največ zaslug vsi bivši in sedanji zaposleni, ki z delom dajejo zavodu svoj pečat.

Bojan Himmelreich

ARHIVSKO DRUŠTVO SLOVENIJE

1000 Ljubljana, Zvezdarska ulica 1
 telefon: (01) 241 42 00
 e-pošta: andrej.nured@agov.si
 domača stran: www.arhivsko-drustvo.si

ZGODOVINSKI ARHIV CELJE

3000 Celje, Tebarska cesta 1
 telefon: (03) 428 76 40
 telefaks: (03) 428 76 60
 e-pošta: zg.arhiv-celje@guest.arnes.si
 domača stran: www.zgarhiv.celje.si

POKRAJINSKI ARHIV KOPER

6000 Koper, Kapodistrijsov trg 1
 telefon: (05) 627 18 24
 telefaks: (05) 627 24 41
 e-pošta: arhiv.koper@guest.arnes.si
 domača stran: www.arhiv-koper.si

Enota Piran

6330 Piran, Zupaničeva 4
 telefon: (05) 673 28 41

ŠKOFIJSKI ARHIV KOPER

6000 Koper, Trg Brolo 11
 telefon: (05) 611 72 04
 telefaks: (05) 627 10 59
 e-pošta: arhiv.kp@rkc.si
 domača stran: www.rkc.si/arhiv-kp

ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA

1001 Ljubljana, Mestni trg 27, p. p. 1614
 telefon: (01) 306 13 06, 306 13 03
 telefaks: (01) 426 43 03
 e-pošta: zal@zal-lj.si
 domača stran: www.zal-lj.si

Enota za Gorenjsko

4000 Kranj, Suvska cesta 8
 telefon: (04) 280 59 00
 telefaks: (04) 202 44 48

Enota za Dolenjsko in Belo krajino

8000 Novo mesto, Skalcičkova ulica 1
 telefon: (07) 394 22 40
 telefaks: (07) 394 22 48

Enota v Škofji Loki

4220 Škofja Loka, Partizanska c. 1c
 telefon: (04) 506 07 00
 telefaks: (04) 506 07 08

Enota v Idriji

5280 Idrija, Preloševa ulica 2
 telefon: (05) 372 22 70
 telefaks: (05) 372 22 71

NADŠKOFIJSKI ARHIV LJUBLJANA

1000 Ljubljana, Krkova trg 1
 telefon: (01) 234 75 70
 telefaks: (01) 234 75 80
 e-pošta: arhiv.lj@rkc.si

**ZGODOVINSKI ARHIV IN MUZEJ
UNIVERZE V LJUBLJANI**

1000 Ljubljana, Kongresni trg 12
 telefon: (01) 241 85 80
 telefaks: (01) 241 86 60

POKRAJINSKI ARHIV MARIBOR

2000 Maribor, Glavni trg 7
 telefon: (02) 228 50 00
 telefaks: (02) 252 25 64
 e-pošta: slavica.tovsak@pokarh-mb.si
 domača stran: www.pokarh-mb.si

Enota za Koroško

2390 Ravne na Koroškem, Čelovje 12a
 telefon: (02) 822 05 29
 telefaks: (02) 252 25 64
 e-pošta: enota.ravnec@pokarh-mb.si

Enota za Prekmurje

9220 Lendava, Glavna ulica 5,
 Dolina pri Lendavi
 telefon: (02) 575 14 05
 telefaks: (02) 575 14 03
 e-pošta: enota.lendava@pokarh-mb.si

NADŠKOFIJSKI ARHIV MARIBOR

2000 Maribor, Komarka cesta 1
 telefon: (05) 90 80 120
 telefaks: (02) 252 30 92
 e-pošta: skofijski.arhiv@slomsek.net
 domača stran: www.slomsek.net

POKRAJINSKI ARHIV V NOVI GORICI

5000 Nova Gorica, Trg Edvarda Karmelja 3
 telefon: (05) 302 77 37
 telefaks: (05) 302 77 38
 e-pošta: pa-ng@pa-ng.si
 domača stran: www.pa-ng.si

05/ 3358760

ZGODOVINSKI ARHIV PTUJ

2250 Ptuj, Muzejški trg 1
 telefon: (02) 787 97 30
 telefaks: (02) 787 97 40
 e-pošta: zgod.arhiv-ptuj@guest.arnes.si;
 zgodovinski.arhiv.ptuj@siol.net
 domača stran: www.poetovio.net/porta

ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE

1127 Ljubljana, Zvezdarska ulica 1, p. p. 21
 telefon: (01) 241 42 00
 telefaks: (01) 241 42 69
 e-pošta: ars@gov.si
 domača stran: www.arhiv.gov.si

Oddelek za dislocirano arhivsko gradivo I

1000 Ljubljana, Kongresni trg 1
 telefon: (01) 241 42 91

Oddelek za dislocirano arhivsko gradivo II

1000 Ljubljana, Kongresni trg 1
 telefon: (01) 241 42 87

INSPEKTORAT RS ZA KULTURO IN MEDIJE

1000 Ljubljana, Metelkova 4
 telefon: (01) 478 79 01

